

ZALOŽBA
Z R C

Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: katoliška doba

Kozma Ahačič

Zbirka Linguistica et philologica 28
Urednica zbirke Varja Cvetko Orešnik

Kozma Ahačič
Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem:
katoliška doba (1600–1758)

© 2012, Založba ZRC, ZRC SAZU

Recenzenti Majda Merše, Jožica Narat, Marko Stabej

Oblikovalska zasnova Milojka Žalik Huzjan
Grafično oblikovanje Brane Vidmar
Prelom Simon Atelšek

Izdajatelj Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
Zanj Marko Snoj

Založnik Založba ZRC, ZRC SAZU
Zanj Oto Luthar
Glavni urednik Aleš Pogačnik

Tisk Littera picta, d.o.o.
Naklada 450 izvodov

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za knjigo RS.

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>
prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9789610504009>.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
811.163.6"1600/1758"
AHAČIČ, Kozma
Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem : katoliška doba (1600-1758) /
Kozma Ahačič. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012. - (Zbirka
Linguistica et philologica ; 28)
ISBN 978-961-254-378-5
262477056

Kozma Ahačič

**Zgodovina misli o jeziku
na Slovenskem: katoliška doba
(1600–1758)**

Ljubljana 2012

S seznama »sedmih duhovnih del svete milosti« v delu
Catechismus Petri Canisij Janeza Čandka (1615)

KAZALO

Predgovor	11
1 Uvodni pregled gradiva in nekaterih sociolingvističnih vprašanj	15
1.1 Poimenovanje in časovna umestitev dobe	15
1.2 Nadaljevanje izročila slovenskih protestantskih piscev in nova pota slovenskega (knjižnega) jezika v katoliški dobi	17
1.3 Sociolingvistične in zvrstnostne značilnosti obravnavanega gradiva	20
1.4 Raba jezikov po družbenih položajih	36
♦ Seznam jezikoslovnih del iz obravnavanega obdobja	40
2 Raba slovenščine v šolstvu, cerkvi in začetkih gledališke dejavnosti v 17. in 1. polovici 18. stoletja	41
2.1 Raba jezika v šolstvu	41
2.1.1 Verouk.....	42
2.1.2 Elementarni pouk	44
2.1.3 Jezuitska gimnazija v Ljubljani.....	46
2.1.4 Šolanje duhovnikov	50
2.2 Raba slovenščine v cerkvi	52
2.2.1 Pridiganje v slovenščini	52
2.2.2 Hrenov odlok <i>Tametsi</i> in Scarlichijevo pastirsko pismo: besedili za javno branje in poslušanje	56
2.2.3 Slovenščina pri preostalem bogoslužju	58
2.2.4 Raba slovenščine ob drugih priložnostih	62
2.3 Raba slovenščine v začetkih gledališke dejavnosti.....	65
2.3.1 Gledališka dejavnost jezuitov	65
2.3.2 <i>Škofjeloški pasijon</i> in njegovi predhodniki	69
2.3.3 Drugi drobci.....	70
3 Mala slovnica slovenskega jezika v italijansko-slovenskem slovarju Alasia da Sommaripe (1607)	73
3.1 Uvod	73
3.2 Naslovnica.....	75
3.3 Uvodni del in pravopisne opombe	76
3.4 Glagol (<i>verbo</i>)	78
3.5 Ime (<i>Avertimenti circa i nomi</i>)	83

4 Hipolitova (1715), rokopisna (1755) in celovška (1758) predelava	
Bohoričeve slovnice	87
4.1 Uvod.....	87
4.2 Uvodna besedila.....	93
4.2.1 Uvodno besedilo v HG 1715.....	93
4.2.2 Uvodni besedili v G 1758.....	97
4.3 Poglavlje o pravopisu.....	100
4.3.1 Pravopis v HG 1715.....	100
4.3.2 Pravopis v G 1755.....	105
4.3.3 Pravopis v G 1758.....	105
4.4 Poglavlje o <i>etimologiji</i> – o oblikoslovnem in besedotvornem pregibanju besed.....	112
4.4.1 (Pre)ureditev snovi v HG 1715.....	112
4.4.2 Etimologija v HG 1715.....	116
4.4.2.1 Dodatki k besedilu BH 1584.....	116
4.4.2.2 Izpuščena mesta glede na besedilo BH 1584.....	121
4.4.2.3 Druge spremembe glede na besedilo BH 1584.....	122
4.4.3 Etimologija v G 1755.....	125
4.4.4 Etimologija v G 1758.....	125
4.4.4.1 Dodatki k Hipolitovemu besedilu.....	126
4.4.4.2 Krajšanje Hipolitovega besedila.....	127
4.4.4.3 Nedoslednosti kot posledice prevajanja slovnice iz latinščine v nemščino.....	129
4.5 Slovarčki.....	132
4.6 Poglavlje o skladnji.....	141
4.6.1 Skladnja v HG 1715.....	141
4.6.1.1 Dodatki k besedilu BH 1584.....	142
4.6.1.2 Izpuščena mesta glede na besedilo BH 1584.....	144
4.6.2 Skladnja v G 1755.....	150
4.6.3 Skladnja v G 1758.....	152
4.6.3.1 Krajšanje Hipolitovega besedila.....	152
4.6.3.2 Nedoslednosti kot posledice prevajanja slovnice v nemščino.....	159
♦ Medsebojna odvisnost med obravnavanimi slovnici.....	166
5 Pregled jezikoslovnih zapisov o slovenščini v neslovnicih	
knjižnih in rokopisnih delih 1672–1758	167
5.1 Uvod.....	167
5.2 Janez Ludvik Schönleben: <i>Opozorilo bralcu</i> (1672).....	169
5.3 Matija Kastelec: <i>Način izgovorjave nekaterih besed v kranjskem jeziku</i> (1678, 1682).....	176
5.4 Matija Kastelec: <i>Opažanja glede branja in pisave kranjskega jezika v starih kranjskih, hrvaških in ilirskih knjigah</i> (1684).....	178
5.5 Janez Vajkard Valvasor: <i>Kranjski in slovanski/slovenski jezik</i> (1689).....	182
5.6 Janez Svetokriški: <i>Uvod blagovoljnemu bralcu</i> (1691).....	189
5.7 Gregor Vorenc: <i>Besedila v rokopisnem latinsko-slovenskem slovarju</i> (1703–1710).....	200
5.8 Hipolit Novomeški: <i>Predgovor bralcu</i> (1711).....	203

5.9 Hipolit Novomeški: <i>Opozorilo bralcu</i> (1715, 1730).....	208
5.10 Jernej Basar: <i>Predgovor</i> (1734).....	210
5.11 Miklavc in anon.: <i>Latinskoslovenska pisava</i> (1744).....	214
5.12 Franc Mihael Paglovec: <i>Opozorilo bralcu</i> (1741).....	215
5.13 Franc Mihael Paglovec: <i>Tabla teh pushtabou</i> (1745).....	218
5.14 Pregled besedil po avtorjih	219
5.15 Pregled besedil glede na obravnavano tematiko	221
♦ Povezave med zapisi o slovenščini v različnih neslovničnih delih, v uvodih v slovarje in v primerljivih poglavjih v slovnicaх med letoma 1672 in 1758.....	226
6 Sklep	227
7 Povzetek/Summary	231
8.1 Viri	247
8.2 Literatura	251
9 Seznam fotografij	267
10 Imensko kazalo	269
11 Stvarno kazalo	273

PREDGOVOR

Pričujoče delo je nadaljevanje knjige *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Z njim se upravičuje tudi naslov omenjene knjige, ki je že sam po sebi napovedoval nadaljevanje. Moja želja je, da bi na podoben način obdelal tudi mlajša obdobja in s tem pripravil gradivo za celovito zgodovino slovniciarstva in rabe jezika na Slovenskem.

Kljub temu pa delo, ki ga imate v rokah, podaja raziskavo nekoliko zoženega nabora problemov glede na predhodno knjigo. Izpuščena je tako obravnava retorike kakor prevodnih vprašanj, zato naslov tudi ne vsebuje formulacije »in književnosti«. K takšni omejitvi me je prisilila sama narava obdobja, saj je bila »katoliška doba«, o kateri govorimo v pričujočem delu, doslej mnogo slabše obdelana kakor obdobje protestantizma, dela so težje dostopna, kljub večji količini vložnega časa in dela pa je tudi rezultat – ta knjiga – manj obsežen. Dodatna obremenitev raziskave z analizo retoričnih prvin in načina prevajanja se je zato izkazala kot prevelik zalogaj. Omenjeni področji bosta morali počakati na kako drugo raziskavo, opustiti pa ju bo treba tudi pri obravnavi nadaljnjih obdobj – tam iz drugih vzrokov: obseg gradiva od druge polovice 18. stoletja naprej namreč skokovito naraste.

Metoda raziskovanja se je naslanjala na izkušnje z raziskovanjem prejšnjega obdobja, seveda pa se je morala prilagoditi nekaterim specifikam, ki nam jih narekuje gradivo iz 17. in 1. polovice 18. stoletja.

Kot sem omenil že v predhodni knjigi, namreč pri zgodovinski sociolingvistični *rekonstrukciji* težko sledimo vnaprej določenim shemam, modelom in pravilom, a se moramo vsakič znova prilagajati značilnostim posameznega zgodovinskega obdobja in prostora, znotraj katerega želimo opisati določeno jezikovno situacijo. Modela za opis jezikovne situacije v 16. stoletju v slovenskem prostoru tako ne moremo neposredno uporabiti na primer za opis jezikovne situacije v 17. in 1. polovici 18. stoletja, saj za enak opis enostavno ni ustreznega gradiva. Kljub vsemu pa sem skušal ohranjati podoben teoretični okvir.

Tudi analiza slovnice ima nekoliko drugačno naravo kot v predhodni knjigi. Pregled sodobnega evropskega slovniciarstva to pot ni bil potreben, saj sem imel pri analizi slovnice iz 1. polovice 18. stoletja opraviti zgolj s priredbami oziroma predelavami Bohoričeve slovnice, jezikovni pouk (latinščine), kakor ga lahko spremljamo v tem obdobju, pa je bil prav tako vezan na slovnico Emmanuela Alvara iz 16. stoletja.

Nasprotno je bilo treba dodati metodološko povsem novo poglavje s kritičnimi prevodi in komentarjem nekaterih pomembnejših zapisov o slovenskem jeziku, ki se jih je dalo najti v pregledanih delih.

Največ dela mi je dal sam pregled dostopnega gradiva, saj je bilo obravnavano obdobje izmed vseh v zgodovini slovenskega jezika najmanj raziskovano. Pregledal sem vsa natisnjena dela iz obravnavanega obdobja ter tiste rokopise, kjer sem lahko predvideval kakršno koli informacijo, ki bi mi lahko služila pri pregledu. Zagotovo sem pri tem kaj spregledal – vendar na tak način, da bo imel vsak raziskovalec, ki se bo v prihodnosti loteval tega obdobja, natančen pregled nad tem, kaj sem imel v rokah in česa nisem. Pri večini pregledanih del ni dal pregled nobenega novega rezultata. Držal sem se načela, da sekundarni literaturi ne zaupam, če vira (seveda, če je še dostopen) ne vidim sam. To načelo se je izkazalo kot nujno pri tovrstni raziskavi, saj so vire s podatki o rabi jezika v obravnavanem obdobju doslej pregledovali predvsem (literarni) zgodovinarji, katerih pogled na to, kaj je pomembno in kaj lahko zamolčimo, je največkrat diametralno nasproten pogledu zgodovinskih sociolingvistov ali zgodovinarjev slovnicearstva.

V delu se ne lotevam raziskav s področja zgodovinskega jezikoslovja: na tem področju je sicer narejenih mnogo kvalitetnih študij (od preglednih bi opozoril predvsem na Orel 2009), manjka pa nam celovit sodoben sintetični pregled jezika vseh obdobj, torej zgodovinska slovnica vseh jezikovnih ravni. Ta naloga slovensko jezikoslovje prej ali slej čaka. Prav tako moja raziskava (razen sem in tja) ne zajema območja Prekmurja.

V delu bomo najprej predstavili obravnavano gradivo in nekatera sociolingvistična vprašanja, ki zadevajo obravnavno obdobje. Vprašali se bomo, kako se je nadaljevalo izročilo slovenskih protestantskih piscev in kakšna pota je ubiral slovenski (knjižni) jezik v katoliški dobi, katere so sociolingvistične in zvrstnostne značilnosti obravnavanega gradiva ter kako so se jeziki rabili glede na družbene položaje.

Sledil bo pregled rabe slovenščine v šolstvu, cerkvi in začetkih gledališke dejavnosti v 17. in 1. polovici 18. stoletja, kakor nam jo razkrivajo tiskani in rokopisni viri, ter primerjava s stanjem drugod.

V navedenih poglavjih bo marsikateri bralec sem in tja pogrešal bolj enakomerno zastopanost vseh slovenskih pokrajin – po količini upoštevanega gradiva namreč precej izstopa ozemlje ljubljanske škofije. Takšna navidezna nedoslednost ni sad površnega dela ali zavestnega zapostavljanja posameznih delov slovenskega ozemlja. Glede na to, da pregled v marsičem zgolj utira pot nadaljnjemu raziskovanju, bi pretirano drobljenje podatkov uvodnemu prikazu prej škodilo kot koristilo. Navedeni so zato predvsem tisti podatki, ki so dovolj reprezentativni, da nam lahko nudijo dober »uvodni« pregled.

Osrednjo mesto bo namenjeno pregledu slovnice, nastalih v tem obdobju. Zanimali nas bodo postopki oblikovanja in prirejanja slovnice besedil, kaj je bilo v njih utemeljeno ali nekritično prevzeto, kaj je bilo dodano in kaj izpuščeno glede na predhodna dela, v čem so se pisci slovnice odlikovali in kje so ubirali napačno pot. Slovnice bomo

skušali tudi ovrednotiti glede na dosedanje ocene ter po potrebi tudi spremeniti dosedanje neutemeljene ali nepopolne sodbe.

V zadnjem poglavju bomo podali izčrpen pregled jezikoslovnih zapisov o slovenščini v neslovničnih knjižnih in rokopisnih delih, katerih avtorji so Janez Ludvik Schönleben, Matija Kastelec, Janez Vajkard Valvasor, Janez Svetokriški, Gregor Vorenc, Hipolit Novomeški, Jernej Basar, Anton Miklavc (z anonimnim sodelavcem) in Franc Mihael Paglovec. Vsako besedilo bomo skušali pospremiti s kratkim uvodom, sledili bodo komentirani prevod v slovenščino (ali komentirani prepis slovenskega besedila), podrobna analiza besedila, informacija o vplivih prehodnih besedil, vplivih obravnavanega odlomka na nadaljnja besedila ter oris literature, ki se dotika navedenega odlomka. V strnjeni obliki bomo nato pregledali, s katerimi problemi so se ukvarjali posamezni avtorji, naredili pa bomo tudi pregled vseh jezikovnih vprašanj tega obdobja, ki se pojavljajo izven slovnice.

Zgodovinski vpogled v slovniciarstvo in jezikovno rabo je najprej zanimiv z vidika razvoja slovenske kulture in naroda. Rezultati tovrstnih raziskav bodo nedvomno zanimivi tako za znanstveno kot tudi za splošno slovensko in mednarodno javnost. Še posebej v tujih priročnikih in pregledih je Slovenija prav sramotno slabo zastopana – včasih zaradi površnosti avtorjev, še večkrat pa zaradi premalo opravljenih raziskav. Po drugi strani pa so tovrstne raziskave pomembne tudi za razumevanje in raziskovanje sodobnih jezikovnih problemov ter nudijo okvir za najraznovrstnejše bolj specializirane raziskave.

Večji del raziskav sem opravil v okviru projekta *Jezikoslovnozgodovinske in sociolingvistične značilnosti misli o jeziku na Slovenskem med letoma 1607 in 1758*, ki ga je financirala ARRS, za kar se ji najlepše zahvaljujem. Zahvala velja tudi številnim raziskovalcem, ki so mi z nasveti pomagali pri pisanju besedila ali iskanju gradiva. Še posebej bi se rad zahvalil vodji rokopisnega oddelka NUK-a Marijanu Rupertu za dovoljenje, da sem lahko pregledoval večje količine gradiva naenkrat, in za posredovanje, da sem kopije nekaterih gradiv dobil v najkrajšem možnem času. Stanetu Okolišu iz Slovenskega šolskega muzeja, ki mi je omogočil lažji dostop do nekaterih virov. Vodji nadškofijskega arhiva Francetu M. Dolinarju za pomoč pri eni od fotografij arhivskega gradiva. Knjižničarki Alenki Porenta, ki je bila vseskozi moja desna roka pri iskanju in naročanju gradiva. Vsem drugim knjižnicam ter arhivom, kjer sem pregledoval gradivo. Matiji Ogrinu, ki mi je omogočil predhodni dostop do (tedaj še nastajajočega) portala *Neznani rokopisi slovenskega slovstva 17. in 18. stoletja* (NRSS). Lilijani Žnidaršič Golec in Borisu Golcu za opozorilo na kar nekaj arhivskih gradiv, ki bi bila sicer v knjigi prezrta, ter za pozorno branje nekaterih delov rokopisa. Metodu Benediku, Marijanu Smoliku in Igorju Grdini za opozorila s področja nejezikoslovnih ved, zadnjemu tudi za vzpodbudo, ki mi jo je dajal ves čas mojega dela. Mateju Šekliju za sodelovanje pri kritičnem prevodu Alasijeve male slovnice. Še posebej velika zahvala velja recenzentom: Majdi Merše, Marku Stabeju in Jožici Narat, ki je besedilo tudi jezikovno pregledala. S svojim znanjem so odpravili marsikatero netočno ali dvoumno zapisano mesto. Varji Cvetko Orešnik, urednici te zbirke, ki

me je pred leti tudi sprejela v službo na Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša kot mladega raziskovalca in mi s tem skupaj z direktorjem ZRC SAZU omogočila, da lahko raziskujem in opravljam slovaropisno delo. Marku Snoju, predstojniku Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ki je delo uvrstil na seznam inštitutskih predlogov za tisk. Založbi ZRC in njenemu direktorju Alešu Pogačniku, ki je pozorno spremljal potek del. Poleg njih pa tudi Simonu Atelšku za potrpežljivost pri zahtevnem prelamljanju besedila in Andreji Petek za pomoč pri dodatnih korekturah. Svoji družinici za zadovoljstvo, brez katerega tudi znanstveno delo ni mogoče.

1 UVODNI PREGLED GRADIVA IN NEKATERIH SOCIOLINGVISTIČNIH VPRAŠANJ

1.1 POIMENOVANJE IN ČASOVNA UMESTITEV DOBE

Poimenovanje in delitev obravnavane dobe sta problematična z več vidikov. Najprej zato, ker pot zgodovine jezik(oslovj)a ni šla popolnoma vzporedno s potjo zgodovine književnosti (in slovenske kulturne zgodovine nasploh). Zareza med protestantizmom in protireformacijo oziroma katoliško prenovno je bila z jezikovnega vidika bistveno drugačna kot na primer z vidika literarne ali kulturne zgodovine.¹

Vprašanje je tudi, ali kaže ločevati med dobo katoliške prenove, morebiti še vmesno dobo, ko ni tiskanih izdaj (ki pa z jezikovnega vidika ne pomeni prav nobene »dobe zastoja«),² ter nadaljnjo »baročno« dobo, kjer je baročna stilistika sicer opazna tudi v jeziku, vendar ne povsod in ne kot poglobljena značilnost rabe jezika in misli o jeziku v tistem času.

Temeljna značilnost te dobe, ki jo ločuje od predhodne in sledeče, je po našem mnenju na ravni jezika posameznih besedil prav v ohranjanju ali vsaj želji po ohranjanju izročila jezika slovenskih protestantskih piscev v ambicioznejših vrstah besedil ter vzporedno vse večja prisotnost govornih, narečnih prvin v jezikovno manj ambicioznih vrstah besedil, na ravni misli o jeziku pa v premisleku, kako bralcem utemeljiti rabo jezika (in njegovega zapisa), ki se vse bolj odmika od dejanskega govora. Gre torej za dobo, ki je po eni strani zelo pomembna zaradi ohranjanja izročila knjižnega jezika in ki je obenem znanilka tendenc, ki se tudi na jezikoslovni ravni uveljavijo v naslednjem obdobju: torej tendenc k uveljavljanju pokrajinskih različic slovenskega knjižnega jezika (Orožen 1996: 313–325, Pogorelec 2011: 41–49, 121–122, 140–142, Jesenšek 2005: 192–195).³

Zadnja težava pri določanju obdobja je bistveno manjša tradicija v poimenovanju tega obdobja za razliko od obdobja protestantizma – tako na področju zgodovine

¹ Tako nas ne čudi, da je na primer Jakob Rigler »protireformacijsko dobo« enostavno pripel k razpravi o jeziku protestantske dobe (Rigler 1968: 209–215) v poglavju s pomenljivim naslovom *Vključitev jezika protestantov v začetno obdobje protireformacije*.

² O tem problemu je do danes najtehtneje pisala Breda Pogorelec (2011: 309–323).

³ Če literatura ni navedena kronološko, je merilo za razvrstitev posameznih del pomembnost za obravnavano problematiko. Nenavadni znak)(, ki ga najdemo v posameznih navedkih, je največkrat služil za označevanje začetne (ali dodane) pole v knjigi. Številki folija po potrebi sledi *a* ali *b* za *recto* ali *verso* posameznega lista.

jezik(oslovj)a kot na področju literarne zgodovine. O tem nam najlepše pričata pregleda Jožeta Toporišiča za jezik (1993: 131–141) ter Jožeta Koruze za književnost (Koruz 1989: 9–15).

Zato smo obdobje omejili, kot nam je narekoval naš vidik obravnave: z letoma 1600 (začetek aktivnejšega delovanja škofa Tomaža Hrena) in 1758 (izid zadnje prirejene izdaje Bohoričeve slovnice, hkrati pa tudi izid Parchamerjevega katekizma kot napovedi nove dobe). Poimenovali smo ga zelo splošno (z zgledovanjem po nekaterih starejših literarnih zgodovinarjih): katoliška doba, ker so temeljne aktivnosti na področju jezika potekale pod okriljem Katoliške cerkve – podobno kot je prejšnjo dobo zaznamoval protestantizem. Pri tem se seveda ne trudimo biti izvorni, ampak predvsem iščemo najboljši okvir, v katerem lahko prikažemo različne vidike zgodovine misli o jeziku v obliki zaokrožene celote.

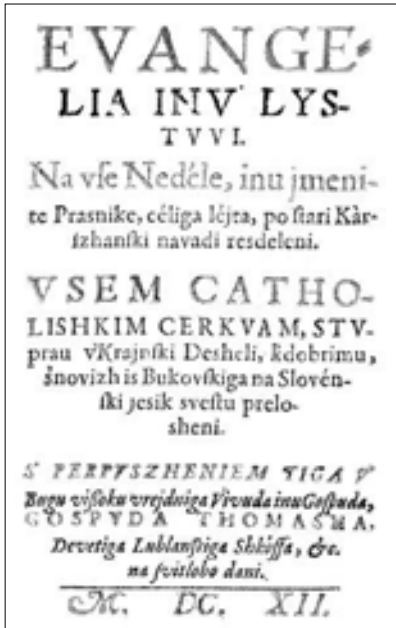
1.2 NADALJEVANJE IZROČILA SLOVENSКИH PROTESTANTSКИH PISCEV IN NOVA POTA SLOVENSKEGA (KNJIŽNEGA) JEZIKA V KATOLIŠKI DOBI

V času katoliške preнове je bil ljubljanski škof Tomaž Hren (1560–1630)⁴ postavljen pred premislek, ki je imel za dolgoročno rabo slovenskega jezika usoden pomen: kakšen odnos naj zavzame do jezikovnega dela slovenskih protestantskih piscev, še posebej seveda do jezika Dalmatinove Biblije. Škof Hren po eni strani ni imel časa začeti povsem na novo, po drugi strani pa je bil sposoben spoznati veliko vrednost, ki jo je Slovencem prinesel jezik slovenskih protestantskih piscev, zato je naredil vse, da bi se njihovo jezikovno izročilo ohranilo, četudi je hkrati odločno izbrisoval njihovo idejno delo. Leta 1602 in leta 1621 je tako od papeža izprosil, da bi nekateri njegovi duhovniki smeli pri svojem delu rabiti protestantske knjige.⁵ To je bil tudi predpogoj za njegov drugi, pomembnejši korak: ko je leta 1612 izdal prvi katoliški lekcionar (*Evangelia inu lystuvi*), ki ga je večji del pripravil jezuit Janez Čandek, je v njem v veliki meri uporabil besedilo Dalmatinovega prevoda. S tem se je neposredno navezal na izročilo slovenskih protestantskih piscev, saj vse kaže, da je Janez Čandek, kar se tiče svetopisemskega dela lekcionarja, besedilo Dalmatinove Biblije v večji meri prepisal, ponekod vsebinsko tudi močno popravil oziroma na novo prevedel mesta, pri katerih sta se Luther in Vulgata razlikovala, Tomaž Hren pa je nato poskrbel še za nekatere jezikovne popravke (predvsem je nekatere nemške tujke zamenjeval s slovenskimi izrazi; prim. Breznik 1982 [1917]: 32–40; Rigler 1968: 209–215).⁶ S tem je poskrbel, da se je izročilo jezika slovenskih protestantskih piscev z razmeroma malo spremembami ohranjalo v celotni katoliški dobi ter s tem bistveno usmerjalo razvoj slovenskega knjižnega jezika v tem času.

⁴ Za oris njegovega delovanja gl. Grdina 1999: 203–222, Dolinar 2007: 111–120.

⁵ Na prvem mestu sicer lahko predvidevamo rabo Dalmatinove Biblije, vendar je bilo dovoljenje splošno in nikakor ni nujno, da bi šlo samo za Dalmatinovo Biblijo. O tem več v poglavju 2.2.3.

⁶ Razlike med besedilom v Dalmatinovi Bibliji (1584) in besedilom v Hrenovem lekcionarju so namreč tako majhne, da bi v nasprotnem primeru Tomaž Hren v pismu Čandku (10. aprila 1612) ter v koledarskem zapisu (15. avgusta 1613; oboje navedeno po Steska 1902: 6–8) težko trdil, da je Čandkovo besedilo pregledal in popravil. Poleg tega v prvem pismu Hren o Čandkovem prevodu zapiše naslednje: »Ima pa besedilo, to seveda pripominjam z dobrimi nameni in spoštovanjem do vas, nekaj germanizmov in nekaj pravopisnih rešitev, ki niso najbolje prilagojene naši kranjščini ali narečjem, kar se mora po sodbi častitljivega p. Malija, s katerim sem tehtal te reči, popraviti.« – »Habet enim germanismos (pace id dixerim R. V.) et scriptiones quasdam Orthographicas non bene Carniolanisms nostris aut dialectis accomodatas, quas iudicio Reverendi P. Mally (quocum ista tractamus) oportet expungere.« Vloga Tomaža Hrena pri pripravi lekcionarja je bila nasploh zelo velika: Janezu Čandku je konec koncev moral podeliti najprej dovoljenje za branje protestantskih knjig, da je ta sploh lahko začel pripravljati lekcionar.

Janez Čandek in Tomaž Hren, *Evangelia inu lystuvi* (1612)

Govorjeni jezik se je namreč začel v vse večji meri oddaljevati od jezika, kakor je bil zapisan v knjigah s svetopisemskimi berili, ki so jih rabili duhovniki.⁷ *L* se je na primer v mnogih položajih (kakor danes) že izgovarjal kot *u*, poleg vrste drugih narečnih posebnosti na vseh slovničnih ravneh pa je bil vse močnejši tudi samoglasniški upad. Pa vendar so v novih in novih izdajah priročnika s svetopisemskimi besedili (*Evangelia inu listuvi*: 1672, 1715, 1728,⁸ 1730, 1741, 1754, 1758 itd.) vselej prepisovali skorajda enako besedilo, s tem pa ohranjali zavest o jezikovni normi, kot so jo vzpostavili slovenski protestantski pisci. Vpliv je nato segel vse do t. i. Japljeve Biblije, ki je izhajala na prelomu 18. v 19. stoletje, nanj pa je s svojim shematičnim prikazom opozoril že Jernej Kopitar v svoji slovenski slovnici (1808).

Naj navedemo odlomek iz prevoda Matejevega evangelija (Mt 2,6) iz nekaterih od navedenih izdaj kot primer odlomka, pri katerem do posebnih razlik ni prihajalo (najdemo seveda lahko tudi mnoga mesta z večjimi, ponekod celo s popolnimi odstopanji,⁹ pri čemer je tudi na teh mestih ohranjena jezikovna norma Dalmatinove Biblije):

⁷ Več o tem v poglavjih 4.3 in 5.

⁸ Za datacijo gl. Smolik 1963: 14.

⁹ Prim. npr. Orel (2010b: 413) za Hren-Čandkov lekcionar.

Inu ti Betlehem v'Iudoufki desheli, néfi kratku nikar nar manfha mej Viudi Iuda: Sakaj is tebe ima meni priti ta Viuda, kateri bo gofpodoval zhes moj Israelfki folk (Dalmatin 1584).

Inu ti Betlehem v'Iudoufki Dsheli, néfjí kratku nikár ner manfhi méj Vivudi is Iuda: sakaj is tebe ima priti ta Vivuda, katéri bo gofpodoval zhes moje kardéllu Israël (Hren in Čandek 1612).

Inu ti Betlehem v'Iudoufki Dsheli, néfjí kratku nikár ner manfhi méj Vivudi is Iuda: sakaj is tebe ima priti ta Vivuda, katéri bo gofpodoval zhes moje kardéllu Israël (Schönleben 1672).

Inu ti Bethlem v'Iudoufki desheli, nifsi kratku nikar nar manfhi med Vaivodi is Iuda: sakaj is tebe ima priti ta Vaivuda, kateri bo gofpodaval zhes moj Israelfki folk (Paglovec 1741).

Inu ti Bethlehem, Judovfka semla, ni fi kratku nikar ta nar majnfhi med vajvodi Iuda: sakaj is tebe bo prífhál ta vajvoda, kateri ima vishati moje kardelu Israel (Japelj 1784).

Avtorji uvodov v te izdaje so bili zato že kmalu v zagati, kako utemeljiti velik razkorak med zapisanim in dejanskim jezikom. Rešitev je ponudil snovalec druge izdaje Janez Ludvik Schönleben leta 1672, ko je rekel: »Pišimo po šegi naroda, izgovarjajmo pa po šegi pokrajine.«¹⁰ Ali povedano preprosteje: kadar pisci pišejo, naj se držijo izročila, ko zapisano berejo, pa naj prebrano prilagodijo svoji sodobni izreki. Kljub tem vodilom lahko sklepamo, da so prav lekcionarji bistveno vplivali na dokaj enotno rabo govornega slovenskega knjižnega jezika v cerkvi še vse v 18. stoletje.

Medtem ko je bil slovenski knjižni jezik v času protestantizma vsaj v nekaterih potezah še tesno vezan na dejansko stanje v sočasnih govorih, pa je začela v 17. in 1. polovici 18. stoletja razlika med zapisom in dejanskim govorom (oziroma dejanskimi govori) postajati vse večja.¹¹ Normativnega ideala slovenskega knjižnega jezika pisci niso mogli več preverjati v dejanskem govoru, ampak so mu lahko sledili samo z zgledevanjem.¹² Tako je razumljivo, da je bil knjižni jezik del, ki so sicer želela slediti jeziku lekcionarjev (in s tem izročilu slovenskih protestantskih piscev), vedno bolj zaznamovan z elementi dejanskega govornega jezika. Temu lahko sledimo tako v natisnjenih kakor tudi v za tisk pripravljenih rokopisnih cerkvenih besedilih. Negotovost glede tega, kaj je prav in kaj narobe, je postajala vse večja, s tem pa se je večala tudi potreba po slovnica in slovarjih, ki bi imeli jasnejšo normativno vlogo. A pisci slovnice ter slovarjev niso bili nič bolj samozavestni kot pisci književnih del – večkrat so sledili svojim predhodnikom, ne da bi vedeli, zakaj.¹³ Logična reakcija na takšno stanje je bilo postopno oblikovanje in vzpostavljanje pokrajinskih variant slovenskega knjižnega jezika, znotraj katerih je bila lahko jezikovna samozavest piscev večja in ki so bistveno zaznamovale 2. polovico 18. stoletja, deloma pa tudi 1. polovico 19. stoletja.¹⁴

¹⁰ Schönleben 1672; celoten latinski uvod je na str. A 5a–A 8a. O tem več v poglavju 5.2.

¹¹ Prim. Ahačič 2008: 111–124.

¹² Pri tem sta imeli tako Bohoričeva (1584) kot Alasijeva (1607) slovnica zanemarljivo vlogo, prav tako lahko zelo majhen vpliv pripišemo obema natisnjenima predelavama Bohoričeve slovnice. Prim. poglavja 3, 4 in 5.3.

¹³ O tem več v poglavjih 4 in 5.

¹⁴ Gl. zgoraj navedena dela.

1.3 SOCIOLINGVISTIČNE IN ZVRSTNOSTNE ZNAČILNOSTI OBRAVNAVANEGA GRADIVA

Razlika med deli, izdanimi v knjižni obliki (ali pripravljenimi za tisk), ter drugimi, zgolj rokopisni rabi namenjenimi zapisi je v tem obdobju izrazita tako po jezikovni kot po sociolingvistični plati. Manj kot so bila besedila uradna in javna, večji je bil vpliv govora na njihov jezik – pri tem seveda najdemo tudi posamične izjeme. Izročilo knjižnega jezika se je ohranjalo predvsem v ambicioznejših rokopisih cerkvenega in upravnega značaja. Za uradno slovenščino arhivskih zapisov bi lahko po Bredi Pogorelec (2011: 66) rekli, da se »ravna po nekakšni normi pismenega jezika«, medtem ko je za jezik neuradnih rokopisnih besedil značilno izrazito križanje različnih (črko)pisnih navad in govornih vplivov. Razlike v jeziku na posameznih ravninah glede na knjižni jezik protestantov v besedilih, ki so se po tem jeziku (predvsem jeziku Dalmatinove Biblije) zgledovala ali vsaj želela zgledovati, lahko razlagamo predvsem iz drugačnega pojmovanja nekaterih prvin v knjižnem jeziku (npr. odnos do tujk in skladenjskih vprašanj pri Tomažu Hrenu; prim. Rigler 1968: 209, 213–215; Breznik 1982: 33–39) ali enostavno zaradi delovanja govorjene besede, ki je bilo skozi obravnavano obdobje tudi v besedilih te vrste vse močnejše. Tako se neredko srečamo v istem besedilu s knjižno pisno in govorjeno obliko (npr. *bi* : *be*), prevladujoča knjižna osnova se na posameznih mestih premenjuje ali zamenjuje z značilnostmi tedanjih narečij in govorov (npr. v jeziku Adama Skalarja se ob knjižni osnovi izrazito kažejo prvine govorjene gorenjščine, sicer prevladujoča knjižna dolnjska osnova se pri Rogeriju npr. v samoglasniškem sestavu premenjuje ali zamenjuje s sodobnimi gorenjskimi ali ljubljanskimi značilnostmi).¹⁵ Podobno neustaljen je mestoma tudi črkopis.¹⁶

1.3.1 Knjižna (in njim podobna rokopisna) besedila¹⁷ tega obdobja so vezana predvsem na potrebe duhovnikov kot njihovih primarnih **naslovnikov in uporabnikov** (še le prek njih tudi k vernikom): od prevodov evangelijev in apostolskih del, molitvenih besedil, baročnih pobožnih premišljanj, pridig, z duhovnim življenjem povezanih dramskih

¹⁵ Prim. npr. Pogorelec 2011: 37, 65–66, 151, 187 itd.; za Paglovčev jezik gl. Orožen 2001: 70–78 in Humar 2001: 79–85, za Kastelčev jezik Orožen 1989: 253–265 in Orel 2006: 97–108, za Rogerijev Orel 2001: 29–76, za jezik Svetokriškega Toporišič 2000: 405–440 in Orel 2006: 97–108 itd.

¹⁶ Prim. Toporišič 1989: 233–252.

¹⁷ Tiski, kot so *Kolomonov žegen* (ok. 1740) in *Duhovna bramba* (1747), že kažejo na naslednjo dobo, zato jih tu podrobneje ne obravnavamo.

besedil (*Škofjeloški pasijon*) oziroma opisov procesij, katekizmov, poučnih knjig za življenje, zbirke pesmi itd. do slovnice in (večinoma rokopisnih) slovarjev. Vendar pa vsaj pri slovnica in slovarjih lahko predvidevamo tudi širšo rabo,¹⁸ poleg tega najdemo tudi v teh knjigah posvetila slovenskemu (cerkvenemu in hkrati plemiškemu!) naslovniku.¹⁹ Neposredno (in predvsem) laičnemu bralcu pa je od leposlovnih²⁰ tiskanih besedil pravzaprav namenjena le pesem Jožefa Zizenčelija (Sisentschelli, ?–1687)²¹ *Zafhtitno vofhejne te Krajnske deshele* (Valvasor 1789, I,)(4b).²²

Kljub temu pa nam pregled imenovanih naslovnikov v delih obravnavane dobe poda nekoliko širšo sliko. Glede na prejšnje obdobje je navajanje naslovnikov na naslovnica (natisnjenih ali za tisk pripravljenih) knjig oziroma v uvodih vanje mnogo redkejše, vendar se da tudi za ta čas razbrati, kakšne naslovnike so pisci predvidevali za svoja dela. Ker je bilo poslušanje besedil (pridige, verske knjige) še vedno ena od najpogostejših oblik sprejemanja knjižne slovenščine, so bili neposredni uporabniki knjig predvsem duhovniki, ki so njihovo vsebino posredovali vernikom. Vendar lahko predvidevamo, da so slovenske knjige neposredno uporabljali tudi tisti, ki niso imeli ustreznega znanja nemščine (npr. nekateri meščani, tržani, verjetno tudi kar nekaj plemkinj), ter seveda tudi vsi, ki so bili sicer večji nemščine, pa jih je iz različnih vzgibov zanimala tudi slovenščina.²³ Deloma se da takšno stanje razbrati tudi iz naslednjih tipov naslovnikov.

Večkrat so naslovniki splošnejši in so označeni geografsko/narodno oziroma cerkvenoobčestveno:

»VSEM CATHOLISHKIM CERKVAM, STVprau v'*Krajnski Desheli*« (Hren in Čandek 1612: nasl.); »VSEM CATOLISHKIM SLOUENSKIM Cerkuam, ftuprau v'*Krainski Desheli*« (Schönleben 1672: nasl.); »USEM CATHOLISHKIM SLOVENSKIM CERKVAM, ftuprau v'*krainski Desheli*« (Hipolit 1730: nasl.); »Vsim Catholiskim Krainzom inu slouenzom 'h dobrimu« (Jankovič 1659/1664: nasl.); – »Vsamite **lubi Krainski inu Slouenzi** letu moje is celiga serza vam 'h pridu nemejnenu dellu« (Jankovič 1659/1664: 175); »**lubi moy Crainzi, ali Slovenzi**« (Paglovec 1747: a 2b); – »BUKVE /.../ k'duhovnemu nuzu **tim Slovenzam** v'druk danec« (Paglovec 1745: nasl.),

včasih pa celo povsem splošno, npr. »vsem, ki imajo radi omenjene jezike [latinščino, nemščino, slovenščino]« (Hipolit 1711: nasl.).²⁴

¹⁸ O tem več v poglavjih 4.2 in 5.8.

¹⁹ Prim. Kastelec (1678: A 2a; enako 1682), ki je delo posvetil: »Vifoku Rojeni, Preduhouni, Gnadlivi GOSPEI GOSPEI MATERI JOAN: SUSANI PARADAISARCI, Priorci tega jmanitnega Sivizhniga Velleffalskiga Cloftra, u'Gorenski ftrani, S. Ozheta inu Patriarha Dominca, k'nie Gnadlivim Rokam.«

²⁰ Laično podobo ima seveda tudi slovenska pratika iz leta 1741 (*Nova crainska pratica, na lejtu, M.DCC.XXXXI*; Reisp 1966) in njej zagotovo podobna, a neohranjena iz leta 1726. Za obe bi lahko kot neposredne naslovnike predvidevali tudi najnižje sloje.

²¹ Morda gre za psevdonim jezuita Franza V. Siezenheima (Reisp 1992: 232).

²² Na visoki pesniški stil nas poleg te pesmi v natisnjeni obliki opozarja tudi Čandkov distih v katekizmu (Čandek 1615: 4).

²³ Prim. npr. Koruza 1976.

²⁴ »O/mnibus quidem dictarum linguarum amatoribus.« Kjer ni označeno drugače, so prevodi delo avtorja monografije.

Dokaj razumljiva je tudi opozicija duhovniki : drugi naslovniki, ki jo lahko zasledimo na več mestih in za obdobje protestantizma ni bila tako značilna:

Nekdaj je nadvse cenjeni predhodnik vaše visokosti Tomaž, deveti ljubljanski škof, **za skupno korist vernikov in še posebej za rabo pridigarjev** izdal knjigo evangelijev in pisem« (Schönleben 1672: A 2a–A 2b; uvod Joannesa Helma);²⁵ »Zato je prav, da se ta knjižica, **namenjena duhovnikom**, izroči v njihove roke z imenom vaše visokosti in da se jim jo tako rekoč položi v roke« (Schönleben 1672: A 4a; uvod Joannesa Helma);²⁶ »De bi tedei tudi **ti ljudje, kateri lamu Crainsko, ali Slovensko spraho snajo, ali pak drugi, kateri lete bukvice v'eni drugi sprahi nimajo**, fe mogli letih prou nuznih, v'teh Bukvizah sapopadenih navukou deleshni sturiti, fe je en deshelski Mashnik pomujal te slata vredne bukvice v'to Crainsko, okuli Lublane navadno spraho preloshiti, v'druk dati, inu to perloshnoft ušim sturiti, fe s'timi nuznimi bukvizami preskerbiti« (Paglovec 1747: a 2b); »/.../ de **ufi my**, pravim jeft, **kateri bomo mogli Bogu thefko rajtingo od duhf dati**, fe mozhnu pofliffamo te **mlade, inu perprofte ludy**, podvuzhiti, de bodo snali slati snaminie S. Krishna prou sturite /.../« (Bellarmino 1728: A 1b [predgovor]); – »Da bi obenem služil **pridigarjem in laikom**; prvim kot pomoč pri pridiganju, drugim kot pomoč pri branju« (Vorenc 1703–1710: 244b);²⁷ – »Kir hozhe rezhi de je nuznu, inu potrebnu pišat, inu drukat v'lednem jesiku, de v'fim bo pomaganu, katero pomuzh vezhkrat tij **Mashniki** fo sheleli, inu prošfili, de bi ijm moje flovenske pridige poflodil, inu prepifšat perпустil, ali pak de bi ijh drukat pustil, satoraj jest hozhem lete moje dobre priatele pohleunu bugat, inu tulikain ijm pomagat kulikain premorem. /.../ Inu gvishnu bi veliku nuzalu, inu pomoglu, kadar bi vezh pridig v'flovenskim jesiku drukanih bilu, slasti taistim Mashnikom, kateri nijmaio zhaffa dolgu shtuderat, ali pak imaio malu buqvi, de bi fi mogli pomagat, fakaj sledne buqve nej fo pernaredne sa nash folk« (Svetokriški 1691: I, b 4a).

Pač pa lahko vzporednice s prejšnjim obdobjem vlečemo pri nagovarjanju mladih in *gmajn* (torej nižje izobraženih)²⁸ ljudi, ki seveda niso bili nujno tudi neposredni uporabniki knjig – lahko so jih samo poslušali, kakor nas nazorno opozarja tudi zadnji primer:

»CATECHISMUS ALI KRATKI SAPOPADIK POTREBNIH KATOLSHKIH NAVUKOV, SA **KARSHANSKA MLADUST** PREPOSTU POSTAULEN« (Schönleben 1672: 405); »CATECHISMUS Ali kratki sapopadik potrebnih Catholskih Navukov **sa karfhansko mladuft** preproftu v'kup postavljen. Skusi Povprahke inu Odgovore« (Hipolit 1715 [EiL]: 385); »Podvuzhenie **Fantizhov, inu Dekelz**, kateri she nyfo bli per fvetimo Obhaylu, **inu tudi drugih mladih ludy** /.../ is lafhkiga, inu Latinskiga na Krajski jesik pervizh preftaulenu« (Bellarmino 1728; gre za prevod besedila Benedikta XIII.); – »CATECHISMUS, Ali podvuzhenie eniga Christiana v'tih nar bel potrebnih Shtukih te kerfhanske vere, kateri shtuki na povele vikshi Duhovne Gosfopke fe imajo doftikrat po pridigi naprei nefi, ali na mefti pridige tim **gmajn, inu mladim ludem** resloshiti, ony pak fo dolshni yh snati, samerkat, inu navuzhiti« (Paglovec 1741: II, A 1a); »NAVUK, Sa Spoud, inu Obhaylu

²⁵ »Quod olim laudatiffimus Cellitudinis Veftrae praedeceffor Thomas Nonus Lababacenfium Epifcopus communi fidelium utilitati, ac potiffimum Concionatorum ufui /.../ vulgaverat Evangeliorum et Epistolarum volumen /.../«

²⁶ »Aequum proinde est, ut libellus hic destinatus Sacerdotum manibus per Cellitudinis Veftrae nomen commendetur Sacerdotibus, et quasi in manus tradatur.«

²⁷ »Ut praedicatoribus simul, et Laicis ferviam, nempe ut illi habeant, quod praedicient, isti quod legant.«

²⁸ Za razlago izraza gl. Ahačič 2007: 31–36.

is Catechismusa. Kateriga sa **mlade, inu gmain ludy** ta fgori imonvani Benedictus ta XIII. tudi v'tim 1725. lejtu v'timu dershanim Conciliu je puftil v'lashki fprahi drukat« (Paglovec 1741: II, 13); – »V leteh Bukvah Suetiga Pifma Judith, Tobiae, nu Ester fo vezh tal Hiftorie, nu lepi navuki, ni vifšokih skriuofti, sa tiga vola yh shiher ti **gmain ludie** bero, kir ni navarnofti de bi fe sapelali /.../ Kir tedai v'nembfkhkih Deshelah ti gmain Ludie lete Bukve [B 5a] Svetiga Pifma h'fuomu navuku prou shiher bero, fe je ta muja perlafhila taifte na crainsko spraho, koker fe v'gorenski Crainski Strani govori, s'veliko skerbio nu fufebnim fpregladaniam prelofhiti, inu v'druk dati, de bi tudi **ty, kir famu slovensku fnajo**, fe mogli tih Suetih Bukviz **brania, nu poslufhania** poslufhiti, nu k'nuzu si fturiti, s'en spegou inu regelzo fuoiga shiulenia pred fabo imeti« (Paglovec 1733: B 4a–B 4b; prvi del besedila je deloma preveden oziroma povzet po latinski predlogi).

V nekaterih delih zasledimo tudi precej širši opis naslovnikov, od tistih, ki znajo brati, do tistih, ki lahko besedila sprejemajo samo s poslušanjem. Tako zasledimo kot naslovnike župnike, duhovnike, spovednike, nasploh vse, ki »skrbijo za dušni blagor«, starše, učitelje ter vse, ki učijo vero, duhovno in deželjsko gosposko, »brate in sestre«, ki znajo brati slovensko, pa tudi »mlade in stare«, »ljube mlade otročiče«, tiste, ki »ne poznajo Svetega pisma«, »poročene in neporočene«, »gmajn ali kmečke in delovne ljudi« ter »gmajn ali učene ljudi«, »žene in može«, vse te pa seveda označene kot »(ljube) Kranjce in Slovence (vseh stanov)«:

»Dokler fe pak takufhne Bukvize nemoreo povfod dobyt, ali vekfhi Saklade imeti ho-zheo, kakor kej ty premoreo, kateri nyh potrebujejo, taku nej (Hvala Bogu) na takufhnimi Bogabojezhimi Perfonami v'Lublani doli fhlu, katere h'Zhasty Boshji inu tim **lubim mladim Otrozhizhom** k'dobrimu, tudi **drugim, kateri nesnajo Pifmu**, s'Svetovajnem inu Pomozhjo fe cilu volne najdeo, debi ta osgoraj imenovani *Catechismus* P. CANISI, v'lethet Bukvizah, najfi nikar s'malu denarji, fkusi nove malane Figure vun dan bil, katere k'vekfhi Zhafty Boshji, lih kakor poprej sa Nemze, taku tudi fedaj sa **Krajnze inu vfeshlaht Slovenze** cilu Pridne bodeo. Se taku ima dobru vupati, de letu dobru namifhenu Dellu **vfem Bogashelnim Fajmoshtram, duhovnim Paftrjam, vfem Catholifhkim Starifhim inu Shumafhtram, tudi Duhovni inu Deshellki Gopofzhini** (katerim Isvelizhajne fvoih Podloshnikou v'Serzi leshy) lubesnivu inu dopadlivu bode« (Čandek 1615: 2–3; pred tem besedilom stoji Čandkova opomba, da se s takim katekizmom lahko učijo pravil tisti, ki ne znajo brati); »Delo *Navuk christianski seu Praxis Cathechistica* /.../ je preprosto prevedeno iz nemščine v **kranjščino v korist župnikov, vikarjev, spovednikov in vseh, ki skrbijo za duše, seveda pa tudi v korist vseh družinskih očetov in tistih, ki poučujejo vero in učijo mladino**« (Kastelec 1688:)(3a);²⁹ »Tobiove bukve tu je /.../ hiftoria /.../ na crainski jefik fueftu prelofhena, inu k'podvuzheniu, nu lepimu exemplu **ftarim, nu mladim, ledig, nu fakonikim** [!] **Ludem** /.../ udruk dana. /.../ H'timu fo fe perdiale ene lepe vishe nu manjere Bogu flushiti, nu Sveti Ray fi faguifhat, fa **gmain, ali kmetiske inu deloune Ludy** vfete, nu pofnete s'enih nembshkih Bukviz. Skufi mujo eniga Malhnika s'gorenske Crainske Strani« (Paglovec 1733: nasl.); »Lete njegovoe [Tomaža Kempčana] flate Bukvize sa volo teh lepoh, inu svetih navukou fo v'uffe forte fprae, ja zilu /.../ v'Turfhko fprahu preftaulene, /.../ fakaj **uffe forte ludje, Duhouni inu deshellki,**

²⁹ »Est enim Opufulcum hoc Navuk Christianski, feu Praxis Cathechistica /.../ ex Germanifmo in Carniolifimum fimpliciter translata, pro commoditate Parochorum, Vicariorum, Confessorum, et omnium Curam Animarum exercentium, nec non omnium Patrum familiarum, eorumque qui Catechizant, et juventutem inftruunt.«

mladi, inu ftari, Shene inu Mofhje, i vuzheni, inu gmein ludje vednu taiſte bero. /.../ De bi te dei tudi ti **lubi Slovenzi inu Crainzi** tiga velikiga nuza inu fruhta, kateri ſkus branie, ali poſluhanie teh Bukviz ſe ſadoby, ſe mogli poſluhiti /.../, ſe je ta mujo perloſhila taiſte v' Crainko okuli Lublane navadne ſpraho preloſhiti, ſ'tako ſkerbjo, inu ſpregledaniam, de tudi gmein ludje bodo taiſte lehka ſaftopili /.../, de ſe pa bodo mogli ſaftopiti, ſo taki navuki ſa te **gmein ludy** taku reſloſheni koker taiſte ta Lafhki, inu Nemſhki iſkladoviz iſkladajo, reſlozhjo inu ſaftopit odkazujejo« (Paglovec 1745: A 5a–A 5b); – »Reſdev teh Bukviz. DE bẽ ſkusi te majhine Bukvize uſim **na krajnsku branje ſaftopnim Bratam, inu Seſtram, ja tudi drugim k'enaki duhovni pomozhi nagenim**, nikulku poſtreshenu bilu, ſo te Bukvize na tri tajle reſdelene« (Škerl 1735: A 1b).

Še posebej je moſznost množične rabe pri mladih in nepiſmenih ljudeh izpoſtavlje-
na v zbirkah peſmi, zlaſti lahko temu sledimo v Stržinarjevi peſmarici »CATHOLISH
KERSHANSKIGA VUKA PEISSME, Katere ſe Per Kershanskimo vuko, Boshyh po-
tyh, per ſvetimu Miſſionu; Inu ſlahti per ſvetimo FRANCISCO XAVERIO Na Strashe
Gorniga Gradu Fare nuzno poyo« (Stržinar 1729: naſl.).³⁰ Tu Stržinar v daljſem uvodu
(Stržinar 1729: 3–13) na podlagi odlomkov iz Svetega piſma tudi teoretično obſirneje
predſtavi vlogo petja ſlovenskih peſmi v javnem cerkvenem življenju.³¹ Pri tem ſe pose-
bej poudari vlogo, ki jo ima petje ſlovenskih peſmi pri mladih naſlovnikih:

»Sakai on [psalmist] ie dobru vedov, de teh **mladih ludy, mladenzhov inu dekelz**, kir ſo nadouſhni, nyh zhaft inu hvala, nyh ſvetu petie Bogu nervezh dapade« (Stržinar 1729: 5);
»Toku vas tudi ieſt opomynam, debi **mladi ludie** radi te ſvete peiſſime peli, inu toku vednu Boga hvalili. /.../ Leta ie ta ner prvi urshoh, de ſo lete ſvete Peiſſime vkop sloshene, inu ſkus druk na ſvitlobo dane. Namerzh debi **leta frei ledig mladi folk**, kir ſe rad vefeli, inu od veselie uſe forte peiſſimi poye; ſhe reishi te ſvete peiſſime pev; inu ſkus to Boga zhaftiv inu hvalov« (Stržinar 1729: 6); »Deb' ſe pak lete peiſſime vender po perloſhnoſti **per Boshyh po-tih, per proceſiah, per karshanskimo vuku** lohkeishi pele; ſo ſatu v' vezh talov reſdelene« (Stržinar 1729: 11); »Leti ſo te dei moie navki inu urshohi, ſakai ſem ieſt lete ſvete peiſſime ſturov, v'druk ven dav, inu tem **mladim ludem** offrov. Namerzh debi ſ'tem ſvetim peiſſimi Boga zhaftili /.../ inu ſhe vezh dobriga ſturili. K ſadnimo te dei vas opomynam, de ſe bel ſlovenskiga druka vuzhite, radi drugim naprei poyte; vſelei ene viſhe ſe derſhite; de ſe bodo drugi od vas loſhei vuzhili« (Stržinar 1729: 12–13).

Naſlovnike ſlovenskih pridig lahko glede na to, da je cerkveno govorniſtvo že ſamo po ſebi naſlonjeno nepoſredno na priſotne poſluſalce, lepo rekonſtruiramo na podlagi izdanih pridiznih del. Še posebej očitno jih lahko razberemo iz pridig, ki jih je objavil Janez Svetokriſki.³² Glede na analizo, ki jo je opravil Jože Koruza (1991: 124), lahko ſklepamo, da ſo bili verniki, ki ſo redno zahajali v cerkve ſtajerske kapucinske province, katere redovnik je bil Svetokriſki, predvſem prebivalci meſta in predmeſtij, na večje praznike in ob ſlovesnoſtih pa tudi okoliſki kmetje. V pridigah je, kakor ugotavlja Koruza, »dovolj jasno upoſtevana hierarhična druſbena ſtruktura, v kateri ſe poſtavlja na

³⁰ Na množičnoſt takſne rabe naſ opozarja tudi celotna vsebina knjiſice z opisom kriſtnevega pota na Gornjem Gradu (Stržinar 1730; o tem tudi poglavje 2.3.3).

³¹ Gre za prvo teoretično beſedilo o vlogi naboſne peſmi (Smolik 1963: 14).

³² Naj zgolj za orientacijo navedemo nekaj najočitnejſih meſt: Svetokriſki 1691 (=I): II, 24–25, 153; 1700 (=IV): 28, 41, 100, 114, 127, 133, 137, 369, 371, 375, 376, 378 itd.

prvo mesto duhovščino, na drugo »deželske«, to je plemiški sloj, nato meščana in šele nazadnje kmeta in za njim hlapce in najemne delavce. To se da videti tako v novoletni proščenjski pridigi /.../ kakor v razvrstitvi in razmerjih pogrebnih pridig v četrtem zvezku Svetega priročnika« (ibid.).

O naslovnih slovnicih del, ki jim v našem delu namenimo še poseben poudarek, bomo pisali v nadaljevanju (gl. poglavji 4.1 in 4.2).

1.3.2 Poimenovanj jezika je pri avtorjih tiskanih ali za tisk pripravljenih del v tem obdobju manj kot v obdobju protestantizma, vendar dovolj, da lahko sledimo osnovnim poimenovalnim konceptom.³³ Najzgodnejše poimenovanje v tej dobi je še vedno *slovenski* jezik:

»VSEM CATHOLISHKIM CERKVAM, STVprau vKrajnki Desheli, k'dobrimu, s'novizh is Bukovfkiga **na Slovénfki jesik** sveftu prelsheni« (Hren in Čandek 1612: nasl.); »Is Latinskiga na Nemshko is nemshkiga **na slouensko** perlshen 1643, in Decemb. skusi Adama Skallaria Mashnika« (Skalar 1643: 190b); »VSIM Catholiskim Krainzom inu slouenzom 'h dobrimu: 'S nouizh s Latinskiga, **na Slouenski jesik** suestu prelshene, skusi eniga 's Touarshtua Iesusouiga« (Jankovič 1659/1664: nasl.); »Novi Testament: tu je, teh Svetih Evangeliftou, inu Apofitolou, Buqui, inu Lyftuvi: **Slovenfki**, fskusi N:« (Kastelec, prevod Biblije, NUK, Ms 578: nasl.); »VSEM CATOLISHKIM SLOUENSKIM Cerkuam, ftuprau vKrainki Desheli k'dobrimu, is Latinskiga **na Slovenfki jesik** sveftu prelsheni, inu s'novizh poprauleni« (Schönleben 1672: nasl.); »kadar bi vezh pridig **v'flovenskem jesiku** drukanih bilu« (Svetokriški 1691: I, b 4a); »sa volo tiga tudi, kar je latinskiga ne bom **na flovensku** preobernal, dokler Mashniki famij bodo letu fturili«³⁴ (Svetokriški 1691: I, c 1a); »USEM CATOLISHKIM SLOVENSKIM CERkvam, ftuprau vKrainki Desheli, k'dobrimu, is Latinskiga **na Slovenfki Jesik** svejftu prelsheni, inu s'novizh popravljeni« (Hipolit 1715 [EiL]: nasl.); »USEM CATHOLISHKIM SLOVENSKIM CERkvam, ftuprau v'krainki Desheli, k dobrimu, is Latinskiga **na Slovenski Jesik** svejftu prelsheni, inu s'novizh popravljeni« (Hipolit 1730: nasl.).

Podobnemu stanju lahko sledimo tudi v latinščini, kjer še vedno prevladuje pridevnik *Slavonicus* oziroma *Slavicus*, npr. »vna cum textu Slavonico« (Čandek 1615: 5), »Slavica lingua« (Kastelec 1688:)(1b), »Slavo compositum idiomate« (Svetokriški 1691: I, nasl.), »in idiomate Slavonico« (Schönleben 1672: A 1a), »Sclavonica lingua« (Hipolit 1711: nasl.), »in flavonicum idioma traductum« (Hipolit 1715 [EiL]:)(2b; Paglevec 1741:)(2b), tudi »in noftrum idioma« (s. auct.; Boshje zhednosti, 1713: 1) itd., ter v nemščini, kjer imamo pridevnik *windisch* (npr. Miklave [Megiser] 1744).

Vendar pa lahko že kmalu (od Schönlebna 1672 naprej) dokaj pogosto zasledimo tako v slovenskih kot v latinskih oznakah pokrajinsko izraziteje obarvano oznako

³³ Pregled poimenovanj (slovenskega) jezika v knjižnih delih je opravil že Kidrič (1930: 90–91), ki navaja precejšnje število mest, žal brez ustreznega konteksta. Obsežen tovrstni pregled najdemo tudi v Eržen (2006). Na podlagi lastnega pregleda gradiva navajamo najznačilnejša mesta, po potrebi tudi v širšem kontekstu.

³⁴ Prim. še poglavje 5.6.

kranjski jezik, ki ni (nujno) vezana samo na uporabnike iz »kranjske« dežele, ampak, kot je razvidno npr. iz Kastelca (1682), na »ves slovenski rod«:³⁵

»in idioma Carniolicum [v kranjski jezik/narečje] translata« (Schönleben 1672: A 3a); »Tu je preloshenu s'Nemlhkiga, Lalfhkiga, inu Latinskiga na Crainfko beffedo skusi MATTHIA CASTELZA /.../« (Kastelec 1678: nasl.); »/.../ Ego infra scriptus vidi et perlegi hunc Sclavonicae genti noftrae [našemu slovenskemu rodu] perquam necessarium libellum /.../ in Carniolicum idiomate editum« (Kastelec 1682: predzadnja neoštevilčena stran, *approbatio*); »Opusculum /.../ faluberrimis documentis Carniolicum Idiomate [v kranjskem jeziku/narečju] collectum /.../« (Kastelec 1684:)(8b, *approbatio*); »NAVUK CHRISTIANSKI /.../ Tu je Enu nuznu Govorjenê, v'mei enim Ozhetom, inu nîgovim synam /.../ na Crainsku sloshenu« (Kastelec 1688: nasl.); »Eft enim Opusculum hoc Navuk Christianski, feu Praxis Cathechistica /.../ ex Germanifmo in Carniolifmum [v kranjščino] simpliciter translata« (Kastelec 1688:)(3a); »Jeft sturym tadei en Konz, letimu prizhni-mu dictionarijo, ali popiflanim buquizam, Kateriga fim jeft N: nevredni, v'kupai slushil, inu na Crainski jesik is Latinskiga, preobernil, inu prepiffal /.../« (Vorenc 1703–1710 [1706]: 235b); »Palmarium Empyreum /.../ Carniolice Idiomate [v kranjskem jeziku/narečju] conscriptum« (Rogerij 1731:)(4a, dovoljenje za objavo); »idiomate Carniolicum [v kranjskem jeziku/narečju] erudite elaboratos« (Rogerij 1731:)(4b, *approbatio*); »[Sacras Panegyres] ab A. V. P. Rogerio nativa Carniolica facunda [v maternem kranjskem jeziku] elaboratas« (Rogerij 1731:)(1a, *approbatio*); »Tobiove bukve tu je /.../ historia /.../ na crainski jefik fueftu preloshena« (Paglovec 1733: nasl.); »Kir tedei v'nembfkhkih Dshelah ti gmain Ludie lete Bukve Svetiga Pifma h'fuoimu navuku prou shiher bero, fe je ta muja perloshila taifte na crainsko spraho, koker fe v'gorenski Crainski Strani govori, s'veliko skerbio nu fufebnim fpregledaniam preloshiti, inu v'druk dati« (Paglovec 1733: B 4b–B 5a); »Carniolicum etiam Patriae noftrae idioma [kranjski jezik naše domovine]« (Basar 1734:)(2a–)(2b); »Liber /.../ carniolico idiomate conscriptus« (Škerl 1735: A 1b); »na krajnsku branje fastopnim Bratam, inu Sestram« (Basar 1734:)(3b, dovoljenje provinci-ala); »EVANGELIA INU BRANIE /.../ is latinskiga na Crainski jesik fveftu, inu fkerbnu preloshene, popraulene, inu pogmerane« (Paglovec 1741: nasl., enako tudi 1754, 1758, le da je zapis *Krainfki*); »NAVUK, Sa Spoud, inu Obhaylu /.../ kateri tudi v Latinski, inu Crainski fprahi je v'Lublani potler drukan bil« (Paglovec 1741: II, 13–14); »[opusculum] in idioma Carniolicum translatum legi« (Paglovec 1745: A 1b); »[Libellus] ex idiomate Latino in Carniolicum verfus« (Paglovec 1745: A 2a).

Pri Paglovcu najdemo tudi določnejšo oznako *kranjski, okoli Ljubljane navadni jezik*,³⁶ ki pa, kot je razvidno iz sobesedila, zadeva le jezik knjige, ne pa njenih naslovnikov, ki še vedno zajemajo ves slovenski prostor (tu kot *Slovensci* niso nikjer mišljeni splošno *Slovani*).

»THOMASA KEMPENSARIA BUKVE /.../ V'to Cransko [!] okuli Lublane navadno Spraho fkerbnu, inu fueftu preftaulene Skufi dua Mahnika Petrinarja, inu Faimalhra is gorenske Crainske strani k'duhovnemu nuzu tim Slovenzam v'druk dane« (Paglovec 1745: nasl.); »De bi tedei tudi ti lubi Slovenzi inu Crainzi tiga velikiga nuzna inu fruhta, kateri fkus branie, ali poflufhanie teh Bukviz fe sadoby, fe mogli poflufhiti /.../, fe je ta mujo perloshila taifte v'Crainfko okuli Lublane navadne fpraho preloshiti /.../, per tim delu, to je, de fo fe

³⁵ Tu latinskih navedkov izjemoma ne prevajamo v celoti, ker bi bili takšni prevodi na tem mestu lahko zavajajoči; okvirni, torej že interpretativni prevod poimenovanja jezika navajamo v oglatih oklepajih.

³⁶ Tudi v latinščini: »in flavonicum idioma /.../ uti in meditulo Carnioliae in ufu eft« (Paglovec 1741:)(2b).

lete Bukvize v' **Crainfko fpraho** preftavile, fo fe taki Mofhje pomujali, kateri te fhtiri fprahe, Latinfko, Nembfhko, Lafhko, inu **Crainfko** fo dobru snali, inu saftopili« (Paglovec 1745: A 5a–A 5b); »IS LASHKE SPRACHE V' **CRAINSKO SPRACHO PRESTAULENU**, Skufi enga Mafhnika is Gorenske Crainske ftrani« (Paglovec 1747: nasl.); »De bi tedei tudi ti ljudje, kateri famu **Crainfko, ali Slovensko fpraho** snajo, ali pak drugi, kateri lete bukvice v'eni drugi fprahi nimajo, fe mogli leteh prou muznih, v'teh Bukvizah sapopadenah navukou deleshni fturiti, fe je en deshelski Mafhnik pomujal te slata vredne bukvice v'to **Crainfko, okuli Lublane navadno fpraho** preloshiti, v'druk dati, inu to perloshnoft ufim fturiti, fe s'timi muzniami bukvizami preskerbiti« (Paglovec 1747: a 2b).

Prihaja seveda tudi do mešanja poimenovanj znotraj iste knjige (prim. zgoraj navedene primere in naslednjega):

»[Kratki sapopadek Christianskiga navuka] Is Latinskiga, nu Lashkiga, na **Slovinski** [sic!], **ali Krainski** icfik fveftu preftavljen, inu pogmeran« (Bellarmino 1728: nasl.); »Podvuzhenie Fantizhov, inu Dekelz, kateri she nyfo bli per fvetimo Obhaylu, inu tudi drugih mladih ludy /.../ is lafhkiga, inu Latinskiga **na Krajski jesik** pervizh preftaulenu« (Bellarmino 1728: nasl.).

1.3.3 Rokopisi nam kažejo tako glede različnih **naslovnikov** kakor tudi glede **zvrstne in jezikovne** rabe izrazito razvejanost. Velika je npr. predvsem razlika med jezikom, ki ga najdemo v tedanjih tiskanih publikacijah, in jezikom priseg: to razliko bi najlažje opisali s primerjavo z današnjim slovenskim knjižnim in pogovornim jezikom. Še bolj raznovrstna in večkrat neposredno zaznamovana z jezikovnim profilom (tudi repertoarjem) njihovih tvorcev so (lahko) zasebna besedila. Narečne posebnosti in tudi izrazita narečna zaznamovanost posameznih besedil pa nas seveda ne smejo zavesti, da bi ta besedila pojmovali kot dobesedni zapis posameznih govorov ali narečij v današnjem smislu besede. Raziskovalec jezika mora pri vseh zgodovinskih besedilih upoštevati, da je lahko zapisovalec tudi samo kako besedo, končnico ali glas zapisoval tako, kot se mu je zdelo bolj prav, in ne tako, kot je govoril. Poleg tega tudi nekateri rokopisi (npr. Karloški rokopis, celo nekatere prisege) kažejo izrazito zvezo z izročilom knjižnega jezika ali vsaj z njegovim črkopisom.

Tudi naslovniki rokopisov so mnogo bolj raznovrstni kot naslovniki tiskanih besedil in kažejo, kako se je slovenščina vedno bolj uveljavljala tudi v pisni necerkveni javni rabi.

Rokopisna besedila smo za lažji pregled obsega pisne rabe slovenščine razdelili v nekaj skupin ter skupinam dodali po nekaj najznačilnejših rokopisov. Pri tem se deloma naslanjamo na Pogorelec (2011: 183–188), deloma na pregled v Ogrin (2011), predvsem pa smo skušali čimveč rokopisov tudi sami pregledati: če kakega rokopisa nismo imeli v rokah, navedemo zgolj, v kateri publikaciji smo dobili podatke o njem. Naš pregled tako obstoječih kot samo v posameznih pregledih navedenih rokopisov je želel biti celovit, seveda pa še vedno obstaja možnost, da smo kaj spregledali ali da se bo kaj pomembnega še našlo. Tudi zato ne navajamo povsod vseh rokopisov (kar bi bilo predvsem pri prisegah preobsežno, da bi bilo glede na že obstoječe popise smiselno), ampak le izbor. Bralec, ki bi želel celovit vpogled, ga bo dobil v Ogrinu (2011) ter v delih, navedenih tam in v spodnjem besedilu.

Portal *Neznani rokopisi slovenskega slovstva 17. in 18. stoletja* (<http://ezb.ijs.si/nrss/>)

O rabi slovenščine v cerkvi nam pričajo najprej različna **pravila bratovščin ter besedili obredov redovne skupnosti samostana sv. Klare v Ljubljani**. Tako laični člani bratovščin³⁷ kot nune³⁸ so (verjetno še v večji meri, kot nam pričajo ohranjena besedila) delovali (predvsem) v slovenščini. Še posebej slovenskih pravil bratovščin (in drugih zapisov v dokumentih bratovščin) je moralo biti kar precej (prim. npr. še zapis v zapisniku Bratovščine Antona Padovanskega v Naklem 1689, Pravila Bratovščine Marijinega darovanja v Komendi 1660, Pravila Bratovščine sv. Rešnjega telesa na Homcu 1661, Pravila Bratovščine svetega Florijana v Središču 1705, Pravila Marijine bratovščine v Dolini pri Trstu 1615 itd.; Ogrin 2011: seznam omemb 008, 032, 033, 023; Orel 2009: 15).³⁹

1635: pravila Bratovščine sv. Rešnjega telesa iz Doline pri Trstu (Rupel 1954: 178–180);

1660: besedilo obreda pri preobleki novink in nun samostana sv. Klare v Ljubljani (NŠAL, KAL, fasc. 28; Rupel 1954: 187–188);

2. pol. 17. stol.: obred običajnega izobčenja za redovnice samostana sv. Klare v Ljubljani (NŠAL, KAL, fasc. 28; Rupel 1954: 187–188).

Tudi **škofje so očitno večkrat poslovali v slovenščini** s prevedenimi ali z lastnimi besedili, in to tako v odnosu do svojih podložnikov kakor pri komunikaciji z duhovniki in redovniki (glede na ohranjeni rokopis iz leta 1666 očitno še posebej z redovnicami).⁴⁰

³⁷ Prim. npr. tudi pridigo, namenjeno članom bratovščine, pri Svetokriškem (1700: IV, 309 in sl.).

³⁸ Po Koruzi (1976: 109) je bila raba slovenščine v tem kontekstu tudi posledica »majhne razširjenosti znanja nemščine tudi med pripadnicami visokih družbenih slojev oziroma /.../ je bilo to znanje bolj pasivno kot aktivno«.

³⁹ Prim. poglavja 2.2, 2.3.2 in 2.3.3.

⁴⁰ Gl. tudi poglavje 2.2.

1642: razglas briksenškega škofa Janeza blejskim podložnikom (AS, Gr. III – Bled, fasc. 6; Ribnikar 1976: 92–93);

1665: pastirsko pismo škofa Jožefa Rabatte z napovedjo osebne vizitacije po vsej škofiji dne 20. 4. 1665 (Kidrič 1922; Miklavčič 2009b);

1666: odlok ljubljanskega škofa Jožefa Rabatte glede volitev nove opatinje (NŠAL, KAL, fasc. 28; Rupel 1954: 185–186).

Nekaj rokopisov nam govori tudi o pomenu, ki so ga pripisovali **znanju slovenščine znotraj Cerkve**.⁴¹

1631: opomini ljubljanskega škofa Rinalda Scarlichija ob vizitaciji (NŠAL, ŠAL, vizitacijski protokoli, škatla 1, viz 1 1631, str. 10–18);

1653: na gornjegrajski sinodi je moral slovenjgraški župnik celo na nekakšnem izpitu pokazati, da zna dovolj slovensko, saj so ga obtožili, da poklica ne more opravljati, češ da ni več slovenskega jezika (NŠAL, KAL, fasc. 41/5).

Še najmanj nas presenečajo najdbe zapisov **molitev**, ki si jih je zapisovalec običajno zapisal za poznejšo javno rabo pred verniki. Spodaj navedene so vse zapisane v jeziku, ki želi biti knjižni in nadnarečni.⁴²

1624: tri molitve ljubljanskega škofa Tomaža Hrena (NŠAL, ŠAL, škofijski protokoli, škatla 1, protokol 2, 1612–1629);

1633 (ali pozneje): molitev Bratovščine sv. Ožbalta v Črni na Koroškem (objava faksimila Vačun Kolar 2009: 490–493), namenjena mašnikom in dobrotnikom bratovščine.

Zasledimo pa lahko tudi **prevode** posameznih cerkvenih dokumentov v slovenščino.

1604: tridentinski odlok *Tametsi*, preveden v slovenščino (objava Kolar 1997: 459–464);

1621: breve papeža Gregorja XV. o podeljenih odpustkih cerkvi v Gornjem Gradu, preveden v slovenščino (Kološa 1982: 33; NŠAL, KAL, fasc. 49/3).

Kot zanimivost lahko omenimo tudi ohranjene slovenske **ženitne oklice**.

1734: ženitni oklic Leopolda Ludvika grofa Hohenwarta in Frančiške Antonije baronice Juritsch, ki ga je v poročni knjigi zabeležil Franc Mihael Paglovec (NŠAL, matične knjige, župnija Šmartin v Tuhinju, škatla 1, P II 1705–1759; Umek 1971: 12, objavljeno kot prepis 32; Kološa 1982: 48);

1737–1759: slovenska oklicna knjiga stolne župnije sv. Nikolaja v Ljubljani z okoli 1200 oklici v slovenščini (Golec 1999: 136–158).

Nekoliko drugačne narave so rokopisi **pesmi**: v rokopisu so se ohranile tri posvetne (poleg tiskane Zizenčelijeve pri Valvasorju) in več cerkvenih. Za nas sta še posebej zanimivi (zasebni rabi namenjeni) posvetni pesmi *Ena Lepa Peishem ad eniga Peianiga Mosha jno Shene* iz leta 1712 in pesem *Jest Vboga Revna srutha* iz leta 1715–1719 iz urbarja graščine Slatna (AS, zbirka urbarjev 40 u, urbar graščine Slatna; objava in komentarji Janeza Kosa, Eme Umek, Jožeta Koruze in Brede Pogorelec v JiS 19 (1974), str. 218–243), saj nam kažeta, »kakšen jezik so za zasebno

⁴¹ Gl. tudi poglavje 2.2.2.

⁴² Seveda bi bilo potrebno analizirati širši korpus besedil, da bi lahko tehtneje sodili o tem, kaj je bilo v tej dobi »knjižno« in »nadanarečno«.

rabo pisali izobraženci v začetku 18. stoletja«, ter »opozarjata na razmerje med pisano in govorjeno besedo v umetnem slovstvu« (Pogorelec 2011: 347). Pesmi sta namreč namenjeni plemiški zabavi in pričata o rabi slovenskega jezika v družabnih stikih med plemiči. Poleg teh lahko na tem mestu omenimo tudi slovensko pesem Hrvata Franja Krsta Frankopana iz 2. polovice 17. stoletja *Fratri putnici*. Podobno je Frankopan v prve prizore Molierove komedije *George Dandin* vpletel slovenske dialoge, s katerimi je želel doseči poseben stilistični učinek (Jembrih 1989: 315–333).⁴³ Poleg tega sta tudi ti dve deli dokaz o rabi slovenščine med plemiči, saj se je Frankopan kot plemič naučil slovenščine v Brežicah od svoje matere, ki je s posli in kmeti nedvomno komunicirala v slovenščini – ni pa imel stikov z dotedanjo slovensko literarno tradicijo, kakor lahko sklepamo po njegovem pravopisu, ki je običajen hrvaški (Kidrič 2009č).

Rokopise cerkvenih pesmi ima (poleg tiskanih pesmaric) skrbno popisane Smolik (1963: 9–18); za zgodovinarje slovenskega knjižnega jezika je bil med njimi doslej najbolj zanimiv *Kalobski rokopis (Liber cantionum Carniolicarum)* iz let 1643–1651 (Legiša 1973).⁴⁴

Od necerkvenih javnih besedil so najbolj številne in v zadnjem času vse bolj obdelane številne slovenske **prisege**. V tem okviru lahko spremljamo najrazličnejše tipe priseg, od katerih so bile po skupinah doslej izdane prisege, nastale pri zemljiškem gospostvu Bled (Ribnikar 1976; iz našega obdobja so tam navedene 103 prisege iz let 1648–1756) in pri ljubljanskem škofijskem gospostvu (Golec 2005: 239–312; iz našega obdobja 6 priseg iz let 1752–1758) ter mestne (Golec 2011; iz našega obdobja 25 priseg iz različnih slovenskih mest od 1. polovice 17. stoletja dalje) in trške prisege (Golec 2011b; iz našega obdobja 6 priseg trških skupnosti od leta 1611–1613 dalje ter 2 prisegi poklicnih skupin iz let 1708, 1744). Skupaj z drugimi uradovalnimi besedili jih v svoj pregled vključuje tudi Koruza (1973: 193–200, 244–254).⁴⁵ Razdeli jih na naslednje skupine, za katere navaja tudi ustrezne vire: 1. fevdne prisege,⁴⁶ 2. prisege kmetov, 3. meščanske prisege, 4. trške prisege, 5. službene prisege mestnih funkcionarjev, uslužbencev in zakupnikov, 6. protireformacijska prisega (gl. tudi spodaj), 7. prisege iz sodne prakse. Poleg tega navaja tudi druge primere uradoválnih besedil, predvsem slovenske citate v sodnih zapisnikih in sodbe. Ohranjena rokopisna besedila nam pričajo o prisotnosti slovenščine pri uradoválnih opravilih v obravnavanem času. Poseben poudarek zasluži dejstvo, da besedila niso vezana samo na kmečko in mestno, ampak tudi na plemiško prebivalstvo (npr. Koruza 1973: 254), in da so v slovenščini prisegale tudi tiste osebe, ki so sicer obvladale nemški jezik.

Ob rob temu pregledu bi omenili za nas še posebej zanimivo »protireformacijsko prisego«, nastalo okrog leta 1600, ki bi morala biti, sodeč po virih, danes

⁴³ Gl. poglavje 2.3.3.

⁴⁴ Gl. tudi poglavje 2.2.4.

⁴⁵ Za pregled objavljenih slovenskih priseg, nastalih do začetka 19. stoletja, gl. tudi Košir 1992.

⁴⁶ Tu moramo omeniti tudi na novo odkrito graško fevdno prisego iz leta 1677 (Golec 2004b: 308–310).

shranjena v Semeniški knjižnici v Ljubljani, a je žal izgubljena. Ohranjen je prepis slovenske in nemške inačice z naslovom *Forma juramenti Convertendorum slavica et germanica*, ki ga je naredil Peter Hitzinger (1864: 3). Besedilo je za zgodovino misli o jeziku nadvse pomembno, saj nam kaže, da se je pri protireformacijski dejavnosti javno rabila slovenščina, obenem pa nam dopušča primerjavo slovenske in nemške variante v celoti v obeh jezikih. Žal je Hitzingerjev prepis posodobljen, kar nam onemogoča, da bi kaj več rekli o črkopisu in s tem o razmerju s protestantskim načinom zapisovanja besedil. Nam pa jezik nedvomno kaže navezavo na to izročilo. Avtor je sicer neznan in tudi nedoločljiv, ker nimamo izvirnega zapisa, bi ga pa kazalo iskati pri Tomažu Hrenu ali njegovih pomočnikih. Besedilo navajamo vzporedno z označbo nekaterih vidnejših razlik, prelom vrstic je naš zaradi lažjega spremljanja obeh besedil hkrati:

Jest N. persežem **Gospodu Bogu** sedaj letaku: de jest hočem timu svetimu visokurojenimu firštu in gospodu Ferdinandu hercogu Austrie **i. t. d. mojimu** milostivimu Gospodu in deželnimu firštu **inu njegove firštove svetlosti erbam in sporednikom**, služeben inu pokoren biti; zuper njih firštlih svetlust ali njih erbe **nič handlati**, temuč vso njih škodo oznaniti, povedati, in kar meni bo nar več mogoče obvarovati, inu njih nuca inu prida, kakor daleč znam in morem, pomišljat inu naprej staviti.

Pred vsemi reči pak obene krive zapelavske lutriške zmote ali vere,

ampak le same edine zveličanske svete keršanske jogerske katolške stare rimske vere se hočó deležen sturiti; zraven tiga tudi per obenim shodu **ali vkupspravišču**, v katerim bi se zuper to sveto katolško **pravo staro** rimsko **cerkov in** vero handlatu, **govorilu ali** rovnalu, **se nočem pustit najti**, ampak teh istih se hočem popolnoma ogibat, kakor meni gvišnu Gospod Bug pomagaj inu vsi **njega** lubi Svetniki. Amen.

Ich N. schwöre hiermit also: daß ich d. Frl. Drl. Herrn Herrn Ferdinand Erzherzogen zu Österreich, **unsern** gn. Herrn und Fürsten **auch gemeiner Stadt (Laybach mutatis mutandis)** gethreuer **Mitbürger** seyn will,

Ihren und Ihrer Erben **und Nachkhomben** schaden wenden, **derselben Fromben treiben bey Tag und Nacht**,

als verwich ich khann und mag; **auch keinen Außlander in Gemeine Statt Freyheiten so viel mir wissendt, in kheinerley weis überhelfen**; sondern dieselben Freyheiten helfen, schützen und handhaben, so viel mier immer möglich ist,

Darzue Ihrer Drl. und hero Erben, dem Richter und Rath der Stadt (N.) gehorsam und gewärtig seyn will.

Vor allen Dingen aber mich kheiner verfüchrischen sektischen Luthrischen verdamblich Lehr und opinion,

sondern das allein seeligmachenden christlichen catholischen alten Glauben **und Religion** theilhaftig machen.

Also auch alle andere Zusammenkhünsten, darinn wider die catolische Römische Religion gehandelt und tractirt wierdet, gänzlich meiden will.

Als wahr mir Gott helff und all lieben Heiligen. Amen.

Kot vidimo, je bilo besedilo bolj politične kot verske narave, slovensko besedilo je bilo precej splošnejše in namenjeno predvsem nemestnim prebivalcem, nemško pa zgolj meščanom. Prevod tudi zato ni dobeseden, ampak precej svoboden, v slovenskem besedilu je nekajkrat v rabi t. i. prevajalska dvojna formula.

V slovenskem prevodu imamo ohranjeno tudi **uradno pismo in dva odloka** nadvojvode oziroma cesarja Ferdinanda.

1598: uradno pismo nadvojvode Ferdinanda kranjskemu vicedomu, prevedeno v slovenščino (Gradec, februar 1598; AS, Vic. 285, fasc. 145, II – 3; Umek 1971: 24–25);

1615, 1638: dva odloka nadvojvode oziroma cesarja Ferdinanda, prevedena v slovenščino (4. 9. 1615, Gradec: NŠALJ, zbirka listin; Umek 1971: 25–26; 16. 10. 1638, Bratislava: NŠALJ, zbirka listin, objava Anton Koblar, Slovenica, IMK XVIII, 1908, 116–117 – navedeno po Kološa 1982: 37).

Nadalje lahko omenimo dva **razglasa**, od katerih je še posebej zanimiv prevod razglasa v slovenščino, pisan z »nemškimi črkami«,⁴⁷ iz leta 1611: verjetno si ga je za svoje potrebe naredil birič, ki je javno razglašal magistratova razglasila po ljubljanskih ulicah. Izvirnega dokumenta nismo videli, tudi ga ni bilo na nobeni od razstav z izbranimi rokopisi (Umek 1971, Kološa 1982), ga pa omenja Kidrič (1922: 73) na podlagi notice s prepisom iz *Ljubljanskega zvona* (1886: 253, avtor J. V.). Zaradi zanimive in za razumevanje javne rabe slovenščine v tistem času zelo pomembne vsebine ter jezikovne oblike ga navajamo v celoti (ni jasno, ali je bil v besedilu tudi dolgi f, ki ga prepisovalec ne zapisuje; kot vir prepisovalec navaja »Magistratne akte, št. 22«):

[napis na hrbtne strani lističa:] »Die Stadt soll publicieren«;

[napis na prednji strani lističa:] »Paslushaite inu resumete eden drugimo pauete, khakor nas Suetle Först pusti khlizat, de vsakhateri khupez ali khateri händl pella od vsakhateriga Taura Blaga Se wode khakesno Blagu hoze stemu Peruimo Auschlegkho Inu Zollo noue Nakhlade more dati sest hkreuzeriu teiste wode na tech pastaulanech khraiuu Syemale Auschlegarie inu Zollnarie. Na tu wode Vedel vsakhateri Se Pakhorn Skhasati Inu se Pred Sekodo Varouati. Le ta Je Fűrerstau Suetliste Vola Inu Sapuuid, khakhor vse le tu Fuerstau General khateri more vsakhateri, khateri sna Podpolnoma vrati, teistu Ihe. Pod Khamaunam nabit. Natu wode vedel Vsakhateri Se Pakhoren Skhazati Inu se Pred Sckhoda Varouati. Per Vellikhi Fuerstau Suetloste straiiffingi na Blagi inu na Siuato.«

Z začetka obravnavane dobe je še:

1. pol. 17. stoletja: cesarski razglas o lovski pravici po cesarskih gozdih v Kamniški Bistrici, Vojvodinem borštu, Utiki pri Ljubljani in Stangi pri Litiji (Kidrič 1922: 74, navaja po Koblar, IMK 1899: 158, ki je listino evidencial v »kranjskem dež. arhivu v Ljubljani«).

Iz uradnega rokopisnega pisanja lahko navedemo tudi različne **pogodbe, pritožbe, oporoke, račune in obračune** v slovenščini, ohranjena pa sta tudi dva (tudi jezikovno zelo zanimiva) **opisa meja**.⁴⁸ Vse to nam kljub razmeroma majhnemu skupnemu številu najdb priča o živahni rabi slovenščine tudi zunaj javne cerkvene in druge uradne rabe.

⁴⁷ Tako vir, po katerem ga navajamo.

⁴⁸ Podobno tudi pred kratkim odkrito (Lojzka Bratuž) uradno besedilo o vprašanju meja med Beneško republiko in avstrijsko monarhijo. Prim. Orel 2009: 15.

- 1625:** kupno pismo z Bleda (AS, zbirka listin, Umek 1971: 28–29, Ribnikar 1976: 91);
- 1643:** (prekmurska) pogodba ključarjev iz Martjancev, ki dajejo v zakup cerkveni vinograd (NUK, Ms 193);
- 1648:** tožilno pismo središčanskih tržanov štajerskim deželnim stanovom (Kološa 1982: 39 navaja: PA Maribor; objava Slekovec (1882: 282–283));
- 1673, konec 17. stol.:** dva opisa meja ortneškega sodnega gospostva (AS, Gr. XVI – Ortnek, knjiga 9, fol. 185–185b; AS Gr. XVI – Ortnek, fasc. 28);
- 1685:** oporoka prelata, cerkniškega župnika Gregorja Cerviča/Črviča, napisana v Cerknici, 26. decembra 1685 (AS, Testamenti III, lit. Z, št. 9; objavil Rupel 1954: 178–194);
- 1722:** (prekmurski) nagovor zemljiškega gospoda posesti Beltinci svojim podložnikom zaradi njihovih nenehnih pritožb (Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Sonderbestände, XIX/61, Familienarchiv Csaky (HHStA, Familienarchiv Csaky), fasc. 106, spis št. 164; objava Hozjan 2011: 289–296);
- 1740:** obračun mestnega sodnika v Ložu vicedomu (AS, Vic. 198, fasc. 107, XX–3; Umek 1971: 32–35);
- 1743:** potrdilo Ane Marije Polanke ljubljanskemu mestu o prejemu štirih goldinarjev iz mestne blagajne (ZAL, LJU, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Cod. XIII/160 c.; Rupel 1949: 323).

V slovenščini se je za zasebno (napol okultno) rabo pisalo in verjetno tudi prepisovalo različne **uroke, prerokovanja** itd..⁴⁹

- 1641:** urok zoper kačji pik (prepisal Fran Levstik iz koledarja za leto 1641, shranjenega v knjižnici kneza Turjaškega v Ljubljani; AS, Priv. XXXII – Fran Levstik, fasc. 4; Umek 1971: 29);
- 1643:** urok zoper konjske bolezni, Velesovo (NŠAL, matične knjige, župnija Velesovo, škaltla 1, R II 1627–1648; Umek 1971: 29);
- pred 1740:** stara prerokovanja na notranji strani Dalmatinove Biblije (Kidrič 1922: 78: »primerek v dež. muzeju v Ljubljani«; po prispevku I. V. v IMK 1895: 86, tam je objavljen tudi prepis prerokb, ki sežejo vse do leta 1990).

Gotovo najpomembnejša za razumevanje slovenske jezikovne situacije v tej dobi pa so **pisma**. Na podlagi najdenih pisem lahko sklepamo, da so si v slovenščini dopisovali tako plemiči kakor tudi izobraženci. To pa je seveda tudi eden od glavnih dokazov o aktivni rabi slovenščine tudi v najvišjih stanovih ter med tedanjo intelektualno elito. Še posebej pomembni sta bili najdba in objava korespondence med baronico Ester Maksimilijano Coraduzzi iz Koče vasi in njeno hčerjo Mario Isabello Marenzi iz Trsta (Merkù 1980), ki je dokončno omajala dotedanje predvidevanje o nerabi slovenščine pri slovenskih plemičih. Zlasti ustaljene vljudnostne fraze, ki se ponavljajo iz pisma v pismo, nam pričajo, da ne gre za osamljen primer tovrstne etikete (prim. Koruza 1976: 108–109, Dular 1989: 267–273), še posebej če jih primerjamo s podobnimi frazami v posameznih pridigah (največ pri Svetokriškem, pa tudi drugod; prim. Koruza 1976: 110), z zgoraj omenjenim prevodnim besedilom pri Franju Krstu Frankopanu (*Jarne bogati*) ali z zgoraj v opombi 18 omenjenim posvetilom Matije Kastelca (1678: A 2a). Tako jezik kot pravopis zasebnih pisem je večinoma daleč od izročila knjižnega jezika slovenskih protestantskih piscev: z eno – zato pomembno – izjemo. Pismo Marenzijevega podložnika (izterjevalca, mitninarja) Ivana Baptiste Tomšiča 17. maja 1699 iz Loža po Merkujevem

⁴⁹ Prim. tudi že omenjeno Scarlichijevo pastirsko pismo iz leta 1631, ki v slovenščini omenja tudi tovrstno dejavnost (več o tem Žnidaršič Golec 2005).

mnenju priča o zelo verjetnem piščevem poznavanju predhodnega knjižnega izročila in o zgledevanju po pravopisu, ki je še najbližje Trubarjevemu. Naj pismo navedemo kar v celoti (Merkù 1982: 142–143):

»Gnadiui inu Visoku zhastitliui Gospei Gospei Marii Isabeli Marenzaukj B:^a ena Roiena Caraduzauka fraiarza, Moj Gnadiui Gospei Gospei Botrij
Trieste
Gnadiuia inu Visoku zhastitliua Gospa Gospa Botra
Nih Gnadiuiga Gospuda Gospuda pismu sem iest kmoiem rokam Pohleunu Preiel, Im tudi dam veidit, desem iest stitiga Pisma nashimu rihtariu Poueidal sauolo dolgouaina, sakateru ieh lipu vsi Proximo de bi nas oteli Pozhakati ./, sekai ie tu vbogu mestu leitas spet moglu soldatam veliku Plazhati ./, dokler bode nam Bug Nouino dal. Gospud Peter Klapshe ie meni odguor dal se zhe tudi ieh lipu Plazhat Capital inu Interest
Per tem ostanem Gnadiue Gospe Botre inu Gnadiuiga Gospuda Botra nih pohleuni hlapez, inu se iem pohleunu perporozhim.
Vlozhi ta 17 magio 1699
Gnadiue Gospe Gospe Botre inu Gnadiuiga Gospuda Gospuda Botra Pohleuni hlapez do smerte.
Joannes Bap.ta Thombschitsch
Moia shena im Poshle duie kur prose, de bi ich sa dobru vseli.«⁵⁰

Poleg omenjenega lahko navedemo še naslednja pisma, ki so ali povsem slovenska ali pa vsebujejo slovenske citate oziroma slovenski zaključek:

1598: latinsko pismo župnika Nikolaja Koprivca ljubljanskemu škofu Tomažu Hrenu (5. 2. 1598), ki vsebuje slovenske stavke (NŠAL, zbirka listin; Umek 1971: 7, prepis: 23–24, Kološa 1982: 30);

1615: pismo iz ječe duhovnika Matije Perdona beljaškemu arhidiakonu Janezu Andreju Napokoju – prvo v celoti, a v prepisu ohranjeno slovensko pismo (KAS, Salzburg, HS 11/90, vezano med fol. 456 in 458; gre za prepis z nemškim prevodom, original nastal med 14. in 29. 8. 1615, verjetno po 19. 8.; objava Ogris 1984: 314–316 [prepis], 317–319 [faksimile]);⁵¹

1621: pismo generalnega vikarja ljubljanske škofije Adama Sontnerja škofu Tomažu Hrenu (med avgustom in novembrom 1621) v slovenščini (Umek 1971: 7–8, prepis: 26–27; Kološa 1982: 33);

1621: pismo poljskega jezuita župniku v Pilštajnu s slovenskimi stavku na koncu (19. 11. 1621; NŠAL, KAL, fasc. 55/21; Kološa 1982: 33);

1633: zasebno pismo, v katerem se je škofov namestnik (Chernkovich) pri plemiču (D. D. Rihtarju) zavzel za svojega kmeta Filipa Laptussicha, pisano v močno narečno zaznamovanem jeziku (objava prepisa v Kovačič 1908: 107–108);

1651: dopis (z navedbo pritožb) vikarja in škofijskega komisarja v Braslovčah Filipa Terpinca generalnemu vikarju v Ljubljani (22. 11. 1651; Kološa 1982: 39);

1650–1660: pismo ormoškega graščaka Adama Petheja sodniku trga Središče (PA Maribor, priv. Slekovec);

konec 17. stol.: korespondenca med baronico Ester Maksimilijano Coraduzzi iz Koče vasi in njeno hčerjo Mario Isabello Marenzi, ki vsebuje dve pismi in en listek matere ter 22 pisem

⁵⁰ Pri prepisu ni upoštevan morebitni dolgi f (kakor tudi pri izdaji plemiških pisem ne), vendar je med (morebitnimi) s in f v te vrste rokopisih tudi sicer težko ločevati.

⁵¹ Za opozorilo na to objavo se zahvaljujem Borisu Golcu. Pri prepisu žal niso bili upoštevani dolgi f, vendar se jih da razbrati po faksimilu.

in pet listkov hčere (Merkù 1980). Najzgodnejša letnica, zapisana v pismih, je 1686, najpозnejša 1691. Poleg zasebnih pisem Marenzi-Coraduzzi lahko spremljamo od leta 1686 rabo slovenščine pri privatni in poslovni korespondenci pri dopisnikih v gradu Hallerstein pri Koči vasi, v Ložu, v Cerknici ter pri posameznikih v Trstu in Čabru (Gregor Črvič, podložnica Mergec, neznani pisec, Janez Krstnik Tomšič, gospod Krištof) (Merkù 1982: 121–150).

1. pismo Marie Isabelle Marenzi iz obsežne ohranjene korespondence s konca 17. stoletja

1.3.4 Ker je problematika **izdajanja, prodaje in nakupa** knjig v tem obdobju zelo dobro popisana že v monografiji Anje Dular (2002), tu izpostavljamo zgolj temeljni poudarek.

Obdobje do 1672 sta na eni strani zaznamovali visoki nakladi lekcionarja (1612, 3000 izvodov) in katekizma (1615, 2000 izvodov), ki sta za nekaj časa ublažili potrebo po knjigah, ki so jih duhovniki za svojo rabo *nujno* potrebovali, po drugi strani pa neuspela ponovna oživetev tiskarne v Ljubljani (zanjo si je prizadeval Tomaž Hren, eden od vzrokov za neuspeh je bilo tudi dejstvo, da v Ljubljani ali njenem zaledju ni deloval noben papirni mlin). To je bil poleg splošne klime pri tistih, ki bi knjige lahko (finančno) zalagali, tudi glavni vzrok, da je prišlo pri tiskanju (nikakor pa ne pri ustvarjanju!) slovenskih knjig do zastoja, ki je trajal vse do Schönlebnove izdaje lekcionarja (1672). Zato je toliko razumljivejši nagel porast tiskanih del po ustanovitvi tiskarne in knjigarne v Ljubljani leta 1678 (Dular 2002: 90).

1.4 RABA JEZIKOV PO DRUŽBENIH POLOŽAJIH

Glede na 16. stoletje se raba jezikov na Slovenskem v 17. in 1. polovici 18. stoletja ni bistveno spremenila.⁵² Do opaznejših sprememb⁵³ je začelo prihajati šele v 2. polovici 18. stoletja, ko so začeli govorci nemški jezik intenzivneje dojemati kot izključni jezik države, znanosti in omike – torej jezik prestižne rabe – slovenščino pa kot jezik nižjih slojev. Govornih položajev, ki bi to stanje in dojemanje preseglji v praksi, pa še v 1. polovici 19. stoletja z redkimi izjemami ni bilo.⁵⁴

Slovenščina je bila v obravnavanem času v največji meri še vedno prisotna med večinskim **kmečkim** prebivalstvom. Ker organiziranega izobraževanja niso imeli, je bilo njihovo razumevanje drugih jezikov zelo slabo, znanje slovenščine pa je bilo večinoma vezano na govore in narečja področij, kjer so živeli. Edini stalni stik z višjimi oblikami jezikovne rabe jim je nudila Cerkev.⁵⁵ Pridigal jim je duhovnik, ki večkrat ni bil neposredno iz njihovega govornega okolja in se je pri razlagi evangelijev in apostolskih

⁵² Za 16. stol. prim. Ahačič (2007: 15–17).

⁵³ V obdobju, ki ga obravnavamo, je glede (ne)rabe jezikov še vedno vladala sorazmerna sproščenost. Dober primer za takšno sproščenost nam za Koper in okolico na primer kaže Naldini (2001: 328; prevod smo dopolnili z oznakami Slovenec in slovenski, ker *de facto* gre za slovenščino, čeprav Naldini kot Italijan slovanskih jezikov v širšem prostoru okrog Kopra res ni ločeval): »Oba v mestu in škofiji živeča naroda, Italijane in Slovane/Slovence, združuje torej pobožno čaščenje edine prave in svete katoliške vere. /.../ Zmagoviti Bog lepo dokazuje, da mu je draga naklonjenost obeh narodov: Italijane oskrbuje s častitljivimi duhovniki, da jim ponujajo pobožne molitve, zveličavne zakramente in sveto mašo v latinščini ter vernike v moralnih pridigah poučujejo v italijanščini, Slovanom/Slovcem pa dopušča (morda celo z večjimi privilegiji) svete duhovnike, ki v njihovem rodnem slovanskem/slovenskem jeziku ne skrbijo le za pridige, temveč tudi za molitve, maše, zakramente in vse, kar si lahko kot dobri verniki zaželi. O, kako močna je vez človeka z maternim jezikom in kako močno vpliva na srce beseda, izrečena v njem! Srečna koprsko Cerkev, ki v češčenju Boga združuje pobožne vernike tako različnih narodov. In čeprav ta privilegij ni značilen izključno le za koprsko Cerkev, pa je kljub temu nekaj posebnega celo v primerjavi z najbolj znamenitimi stolnicami krščanstva.«

⁵⁴ Prim. Stabej (2010: 13–14, 32–33), Pogorelec 1981: 114.

⁵⁵ Več o tem v 2. poglavju. Raba slovenščine v cerkvi seveda nikakor ni bila namenjena le kmečkemu prebivalstvu. Slovensko so pridigali tudi v mestih, prav tako pa lahko obiskovanje slovenskih pridig predvidevamo tudi za nekatere plemiče – primer plemiča, ki je bil začuden, ker je duhovnik na njegovih poroki pridigal v nemščini, prinaša Štuhec (2006: 341).

del naslanjal na besedila v lekcionarijih, poleg tega pa so se v knjižnem jeziku učili tudi osnovnih molitev, katekizma ter cerkvenih pesmi. Lahko sklepamo, da so tudi v stiku z oblastmi, meščani in plemiči kmetje rabili slovenščino.

Mestno prebivalstvo je bilo večinoma dvojezično (ponekod celo trojezično: poleg slovenščine in nemščine so znali še italijansko), glede razmerij med slovensko in nemško govorečimi prebivalci pa lahko opazimo precejšnje regionalne razlike. Na podlagi poročil o navzočnosti jezikov ter na podlagi analize imenskega fonda lahko mesta na Slovenskem z jezikovnega vidika razdelimo na tri skupine (Golec 2003: 23–38):

1. Izrazito slovenska mesta prevladujejo na Kranjskem (kar 11 od 13 mest), na Spodnjem Štajerskem pa imata izrazito slovensko podobo le mali obmejni mesti Brežice in Ormož. V njih se je celotno mestno življenje odvijalo v slovenščini, čeprav se je vse zapisovalo v nemščini.⁵⁶ Nepismenost in posledično neznanje nemščine sta bila v nekaterih mestih prisotna kar pri večini mestnih svetnikov – v manjših mestih še v 18. stoletju! Seveda pa so v takem okolju tudi pismeni mestni svetniki in sodniki, ki so nemško znali, lahko funkcionirali le, če so s someščani komunicirali v slovenščini. Prav tako so bile v takšnih mestih pridige praviloma zgolj slovenske. V teh mestih lahko opazimo večjo potrebo po javni rabi nemščine šele proti sredi 18. stoletja.

2. Dvojezična je bila na Kranjskem Ljubljana, na Štajerskem pa Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec in Celje. V teh mestih, še posebej pa v Ljubljani, lahko opazimo tudi postopno večjo vlogo slovenščine pri cerkvenih pridigah ter postopen porast deleža slovenskega prebivalstva. Je pa seveda v teh mestih opaznejše nemško prebivalstvo v ohranjenih listinah, saj je bil vodilni del prebivalstva večinoma nemški oziroma je govoril predvsem nemško.

3. Mnogo večjo rabo nemščine pa lahko predvidevamo v pretežno nemških mestih (Kočevje, Maribor in Ptuj), kjer je bila slovenščina tako glede na etnično sestavo prebivalstva kakor tudi glede na podatke o jeziku cerkvenih pridig močno zapostavljena (slovenskega je bilo 10–20 % prebivalstva). Vendar pa je to veljalo samo za mesta: povsem slovensko zaledje mest in trgov je zagotavljalo, da je tudi nemško govoreče mestno prebivalstvo ohranjalo vsaj funkcionalno dvojezičnost (Golec 2004: 107–121).

Tudi **plemstvo** je bilo v tem obdobju večinoma dvo- ali trojezično, pri čemer je bila slovenščina nedvomno prvi jezik, v katerem je mladi plemič v otroških letih navezoval stike z bližnjo okolico (Žvanut 1994: 34). Za splošno jezikovno sestavo plemstva ni zanimljiv podatek, da se je bil v času protireformacije del plemstva prisiljen izseliti in da ga je nadomestilo plemstvo, ki je prihajalo predvsem iz Italije – to se je moralo jezikovno bolj prilagoditi slovensko-nemškemu okolju, kakor bi se moralo nemško plemstvo. Poleg tega je v tem času na Slovenskem v večji meri pridobivalo plemiške naslove (tudi slovensko govoreče) meščanstvo, ki je posojalo denar plemičem in deželnemu gospodu.⁵⁷ Povprečni slovenski plemič, ki je bil v stiku s kmečkim okoljem, je moral tudi

⁵⁶ Glede tega gl. tudi Koruza 1973.

⁵⁷ Prim. Kos 1994: 404–405.

nasploh obvladati govorico svoje okolice – seveda ne samo pri stikih z nižjimi sloji.⁵⁸ Morda je bila celo vloga nemščine, ki so jo plemiči prav tako morali znati, manjša, kot bi lahko sklepali po pisnih virih, ki so spet večinoma nemški. Plemiči so tudi v 17. in 1. polovici 18. stoletja kupovali slovenske katoliške knjige, ki jih lahko najdemo v nekaterih njihovih knjižnicah (Žvanut 1994: 35, Štuhec 1995: 101–103, Štuhec 2006: 338), vendar so jih kupovali z drugačnim namenom kot v 16. stoletju (predvsem zase, in ne zato, da bi jih delili podložnikom ali s podložniki), zato pa tudi v precej manjšem številu. Njihova raba slovenščine je bila podobno kot pri meščanih predvsem ustna in tudi takrat, ko so slovenščino zapisovali v pisnih (npr. Marenzi, Coraduzzi) ali v knjigah (npr. Valvasor), je njihov zapis temeljil na govoru, in ne na upoštevanju dotedanjega izročila slovenskega knjižnega jezika. Del plemstva je bil dejaven tudi znotraj Cerkve, med slovenskimi pridigarji tega časa najdemo tudi plemiče (Koruza 1976: 106–107, Dular 1989: 267, nadaljnja literatura je navedena v 2.2.1).⁵⁹

Znanje italijanščine, ki se je širilo predvsem do konca 17. stoletja, so med plemiče po eni strani prinašale družine italijanskih plemiških priseljencev, po drugi strani pa so se lahko italijanščine plemiči naučili med študijem v italijanskih mestih, med potovanji ali pri trgovskih poslih z Italijo (Žvanut 1994: 34, Štih in Simoniti 1996: 244).⁶⁰ Tako je škof Scarlichi (seveda kot Italijan) leta 1631 celo zapisal (latinski vir je dostopen v Dolinar 2011: 112; navajam po prevodu v Škerlj 1973: 57, ki izvirnega besedila in mesta, od koder je citat, ne navaja): »Preprosto ljudstvo govori kranjsko narečje, ki je sorodno slovanskemu, oblasti rabijo nemški jezik, izobraženi ljudje pa večinoma italijanski.« To ni povsem izmišljeno, saj je italijanščina prisotna tudi v precej dokumentih, nastalih v Ljubljani. V 2. polovici 17. stoletja jo na primer uporabljajo oskrbniki ljubljanskega škofijskega gospostva, posebej posesti in cerkva v Ljubljani ter mnogi drugi (prim. Žnidaršič Golec 2006: KAL, predvsem fasc. 44; italijanščina je sicer evidentirana v vrsti fasciklov KAL, prim. Žnidaršič Golec 2006: 59, 62, 66, 70, 73, 90, 106, 110, 112, 115, 117, 120–122, 127, 136, 150, 160, 182, 187, 196, 209, 230, 237, 243, 248, 256). Deželni stanovi so poleg tega leta 1675 zavrnilo ponudbo nekega Matije Erarda, da bi v Ljubljani

⁵⁸ Prim. npr. Štuhec 2009: 274. Najdemo pa tudi zgodnejše primere. Iz posvetila v slovnici Gregoria Alasie da Sommaripa (o njem več v 3. poglavju) je na primer razviden podatek (Alasia 1607: A 5b), da je Raimondino (Matija) della Tore, tretji sin grofa Raimonda della Torre (in torej plemič), zaslužen, da se je Alasia naučil slovenščine.

⁵⁹ Tudi tri rokopisne knjige jezuitske provenience v Avstrijski nacionalni knjižnici na Dunaju (Cod. 12407, 12408, 12409; navedeno po Koruza 1976: 107), ki vsebujejo zapisnike informativnih pogovorov s kandidati, ki so na Dunaju vstopili v jezuitski red med letoma 1648 ter 1737 in so bili po večini plemiči in meščani, nam kaže, da je bilo med njimi 42 kandidatov s slovenskega ozemlja in da je od 20 kandidatov s Kranjskega kar 17 kandidatov navedlo slovenščino na prvem mestu, torej kot materni jezik. Poleg tega lahko med jezuitskimi pridigarji tega časa zasledimo dva barona (Koruza 1976: 107–108).

⁶⁰ Ni pa bilo poznavanje italijanščine strogo omejeno samo na plemstvo. Škerlj nam predstavlja mnogo širšo potencialno rabo italijanščine, ki je bila posledica intenzivnejšega dotoka Italijanov (od trgovcev, kupcev, obrtnikov, delavcev, umetnikov do intelektualcev in plemičev) na naše ozemlje (Škerlj 1973: 59–64) ter šolanja slovenskih izobražencev na italijanskih univerzah (Škerlj 1973: 113).

privatno poučeval nemščino in italijanščino, kar so utemeljili z razlogom, »da se tukaj doma lahko nauči vsakdo treh jezikov: latinskega, laškega in nemškega« (Škerlj 1973: 57–58).⁶¹ V italijanščini se je v Ljubljani tudi pridigalo (Hren, 6. maj 1628, v Dolinar 2011: 106).

Poleg teh treh jezikov, ki so jih plemiči rabili v vsakdanjem življenju, je v 18. stoletju vse bolj prihajala v modo tudi (priučena) raba francoščine (Štuhec 2006: 327–337, Štuhec 2009: 270–278). Razen tega je imela pri izobražencih v celotnem obdobju pomembno veljavo tudi latinščina kot jezik znanosti in kulture,⁶² sem in tja pa najdemo tudi kak dokaz o rabi hrvaščine (Štuhec 2006: 339, Štuhec 2009: 270–271).

V obravnavanem obdobju so govorci vseh stanov uporabljali jezike še precej neobremenjeno in glede na trenutno jezikovno situacijo ter pragmatične okoliščine; slovensčina v tem času še ni bila v položaju manjvrednega jezika, kakor se je to začelo dogajati v 2. polovici 18. stoletja (prim. npr. Koruza 1976: 110). Ker pa so, kot opozarja Pogorelec (2011: 64), »številni uradniki iz šol, trgovci in obrtniki tudi zaradi stikov s tujejezičnim prebivalstvom znali več jezikov in so se slovensko govoreči v mirnem sožitju srečevali z nemško in italijansko govorečimi, je zlasti v mestnem pogovornem jeziku nujno prihajalo do sprejemanja tujk na različnih jezikovnosocialnih ravneh (tudi v substandardu)«.

Še posebej informativen (pa tudi nekoliko zavajajoč) glede jezikovne situacije na Slovenskem je od sodobnih piscev Valvasor (1689).⁶³

Rabe nemščine pri meščanih in plemičih pa ne smemo razlagati samo s socialnega vidika, ampak moramo imeti pred očmi, da je šlo pri nemščini tudi za državni jezik.

⁶¹ Po Radicsevem članku Valvasor z ozirom na slovanstvo, *Letopis Matice Slovenske*, 1877, str. 274, kjer je kot vir naveden »deželni arhiv v Ljubljani, zapisnik deželnega zbora l. 1671–77, fol. 322 in dalje«.

⁶² Za jezike knjig v inventarjih gl. Štuhec (1995: 106–110 ter 2006: 331). Med knjigami, ki jih je identificiral v izbranem korpusu inventarjev (17. stol.), je na primer 53,83 % latinskih, 30,53 % nemških, 9,48 % italijanskih, 5,81 % francoskih in sedem (0,12 %) slovenskih. Drugi jeziki so zastopani slabše.

⁶³ Za komentarje in prevod njegovih odlomkov v zvezi z jezikovno situacijo gl. poglavje 5.5.

Seznam jezikoslovnih del iz obravnavanega obdobja

Slovnice

- 1607:** Alasia da Sommaripa, Gregorio. Slovnični uvod v: *VOCABOLARIO Italiano, e Schiauo* [Italijansko-slovenski slovar]. Udine.
- 1715:** Hipolit Novomeški: *Grammatica Latino-Germanico-Slavonica* [Latinsko-nemško-slovenska slovnica]. Labaci: Joannes Georgius Mayr.
- 1755:** Anon.: *Grammatica Latino-Germanico-Slavonica* [Latinsko-nemško-slovenska slovnica]. S. l. [Rokopis, BSB cod. Slav. 8; kopija v NUK-u, inv. št. 6/2007.]
- 1758:** Anon.: *Grammatica oder Windisches Sprach-Buch* [Slovnica ali slovenska jezikovna knjiga]. Clagenfurt: gedruckt und zu finden bey denen Johann Friderich Kleinmayr feel. Erben.

Slovarji

- 1607:** Alasia da Sommaripa, Gregorio. *VOCABOLARIO Italiano, e Schiauo* [Italijansko-slovenski slovar]. Udine.
- 1. pol. 17. stoletja:** *Krajnsko besedische pisano* [= Slovensko-nemško-latinski slovar]. NUK, Ms 173.
- 2. pol. 17. stoletja:** Matija Kastelec: *Dictionarium Latino-carniolicum* [Latinsko-slovenski slovar] (prepis, *A–Obscuritas*). NUK, Ms 803.
- 2. pol. 17. stoletja:** Matija Kastelec: *Dictionarium Latino-carniolicum* [Latinsko-slovenski slovar] (prepis). NUK, Ms 169.
- 1703–1710:** Gregor Vorenc: *Dictionarium Latino-carniolicum* [Latinsko-slovenski slovar]. Rokopis, Semeniška knjižnica v Gorici, 9155 IVa.
- 1711:** Hipolit: *Dictionarium trilingue* [Trijezični slovar]. Rokopis ter tiskana naslovna stran in dve strani slovarja, NUK, Ms 182.
- 1744:** Miklavc in anon.: *Dictionarium quatuor linguarum* [Slovar štirih jezikov]. Clagenfurti: typis Joannis Friderici Kleinmayr.

Jezikoslovni zapisi o slovenščini v neslovničnih knjižnih in rokopisnih delih

- 1672:** Janez Ludvik Schönleben: *Praemonitio ad lectorem* [Opozorilo bralcu]. V: Schönleben 1672: A 5a–B 1b.
- 1678, 1682:** Matija Kastelec: *Modus pronuntiandi aliqua Nomina in Idiomate Carniolicum* [Način izgovorjave nekaterih besed v Kranjskem jeziku]. V: Kastelec 1678: 177, 1682: 177.
- 1684:** Matija Kastelec: *Observationes In Lectone et Scriptione Idiomatis Carniolicum juxta antiquos Libros Carniolicos, Croaticos, et Ilyricos* [Opažanja glede branja in pisave Kranjskega jezika v starih Kranjskih, hrvaških in ilirskih knjigah]. V: Kastelec 1684: 437–439.
- 1689:** Janez Vajkard Valvasor: *Von der Crainerischen und Slavonischen Sprache* [Kranjski in slovenski jezik]. V: Valvasor 1689: VI, 271–277; gl. tudi Valvasor 1689: II, 104 in XI, 708.
- 1691:** Janez Svetokriški: *Praefatio ad benevolam lectorem* [Uvod blagovoljnemu bralcu]. V: Svetokriški 1691: I, b 4a–c 2b.
- 1703–1710:** Gregor Vorenc: Besedila v rokopisnem latinsko-slovenskem slovarju. V: Vorenc 1703–1710: 6a–9b, 234a–235b, 268a.
- 1711:** Hipolit Novomeški: *Praefatio ad lectorem* [Predgovor bralcu]. V: Hipolit 1711: Fa–Gb.
- 1715, 1730:** Hipolit Novomeški: *Praemonitio ad lectorem* [Opozorilo bralcu]. V: Hipolit 1715, 1730:)(4a–4b.
- 1741:** Franc Mihael Paglovec: *Praemonitio ad Lectorem* [Opozorilo bralcu]. V: Paglovec 1741:)(3b–)(4a.
- 1743:** Jernej Basar: *Predgovor*. V: Basar 1734:)(4a–A 1a.
- 1744:** Miklavc in anon.: *De Orthographia LatinoSclavonica* [Latinskoslovenska pisava]. V: Miklavc 1744:)(2a–)(4a.
- 1745:** Franc Mihael Paglovec: *Tabla teh pushtabov*. Paglovec 1745: zadnjih 6 neoznačenih strani; prim. tudi Paglovec 1742: notranja stran naslovnice.

2 RABA SLOVENŠČINE V ŠOLSTVU, CERKVI IN ZAČETKIH GLEDALIŠKE DEJAVNOSTI V 17. IN 1. POLOVICI 18. STOLETJA

2.1 RABA JEZIKA V ŠOLSTVU

Na področju elementarnega šolstva ni bilo glede rabe jezika iz reformacije v katoliško obnovo in naprej kakih bistvenejših sprememb. Tudi sicer ne smemo razlik v dostopnosti osnovnega šolanja v obeh dobah razumeti tako ostro, kakor jih je postavil Vlado Schmidt v svoji *Zgodovini šolstva in pedagogike na Slovenskem*, kjer govori najprej o nastanku osnovne šole v obdobju protestantizma (Schmidt 1963: 42–64) in nato o propadu osnovne šole v obdobju po njem (Schmidt 1963: 97–118). Stvarni viri, tudi tisti, ki jih navaja Schmidt, ne kažejo ne na eno ne na drugo.

Schmidt (1963: 43) definira elementarno šolo kot šolo, za katero se ne zahteva poprejšnja izobrazba in ki je dostopna vsakemu ne glede na spol, premoženje, bodoči poklic ter razredno pripadnost, kot učni jezik pa ima materinščino. Takšno šolo nato (pravilno) razbere v Trubarjevem načrtu razporeditve šol v *Cerkovni ordningi* (TO 1564: 78a, 79a, 100a–100b). Toda z gotovostjo lahko rečemo, da (organiziranih) šol, ki bi izpolnjevale Schmidtove kriterije, slovenskim protestantom ni uspelo vzpostaviti (prim. Žnidaršič Golec 2009: 237–239 in 2009b). Posamezne šole, v katerih se je rabila slovenščina, so na Slovenskem v tem času skoraj gotovo bile, vendar so bile vezane na osebno iniciativo, zato tu ne moremo govoriti o organizirani verigi šol z materinščino kot predpisanim učnim jezikom in s splošno dostopnostjo – ne moremo govoriti o slovenskih osnovnih šolah, kakor jih definira Schmidt.⁶⁴ Zbrani podatki za Kranjsko kažejo, da se je pouk, za katerega so poskrbeli (protestantski) stanovni, meščani ali tržani, odvijal v mestih Ljubljana, Kranj, Škofja Loka, Kamnik, Krško, Metlika, Črnomelj, Višnja Gora in Lož ter v trgih Žužemberk in Radeče, poleg tega tudi v (Zgornji) Idriji in še kje (vire in literaturo navajata Žnidaršič Golec 2009: 238 ter Weiss 2010: 700–703). Že za te šole nam noben vir ne priča, da bi bile v kakršni koli povezavi s *Cerkovno ordningo*, prav tako ničesar ne vemo o učnem jeziku.⁶⁵ Poleg tega te šole Schmidtovemu konceptu elementarne šole ne ustrezajo. Za šole v župnijah pa podatkov ni. Tudi če so bile, lahko predvidevamo, da je

⁶⁴ To seveda ni nikakršen Trubarjev neuspeh, ampak zgolj odraz splošnih evropskih razmer. Žnidaršič Golec (2009b: 349–351), ki navaja raziskavo za vojvodino Württemberg, meni, da bi bilo tudi v evropskem smislu nadvse presenetljivo, če bi se ta sistem lahko v tako kratkem času vzpostavil – in to celo v tistih delih slovenskega prostora, kjer so bile okoliščine najugodnejše. V vojvodini Württemberg je bilo kljub vladarjevemu (!) odloku iz leta 1649 izvajanje pouka precej neredno, izrazitejši napredek pa je opaziti šele v drugi polovici 18. stoletja.

⁶⁵ V mestih, kjer je izrazito prevladovalo slovensko prebivalstvo, lahko rabo slovenščine od srednjega veka naprej predvidevamo vsaj v smislu razgovornega jezika, če je učitelj seveda znal slovensko.

šlo pri njih za neorganizirano (oziroma nenačrtno organizirano) in od volje ter sposobnosti »mežnarja« odvisno aktivnost. Podobno so bile poljubno organizirane tudi druge šole. Drugače ni moglo biti, saj natančnejših navodil za takšne šole ni bilo, prav tako ni ohranjen noben vir, ki bi pričal o namenu, da bi se takšne šole vzpostavljale. Edino besedilo, ki govori o tem – Trubarjeva *Cerkovna ordninga* – pa zgolj povzema načela, ki jih najdemo v drugih tedanjih cerkvenih redih (Žnidaršič Golec 2009: 237, 2009b: 349–352), in jih aplicira na slovenski prostor. To je Schmidt spregledal, sicer bi bila njegova sodba gotovo drugačna.

Drži pa drugi del Schmidtovih ugotovitev: na prehodu iz protestantizma v katoliško obnovo je prišlo do velike spremembe idejnega pogleda na vlogo osnovnega šolstva v družbi ter do stanja, ko ni bilo knjig, ki bi jih lahko uporabljali kot začetne vadnice branja.⁶⁶ ni abecednikov (prvi po protestantizmu je objavljen pri Paglovcu (1742),⁶⁷ vendar še ta v knjigi, katere vsebina ni začetnica), tudi katekizmi z izjemo Kanizijevega (Čandek 1615) so bili uporabni pri pouku le za posredno, govorno-slušno rabo.

Spremembo bi najlažje opisali takole: protestantsko neuresničeno vizijo osnovne šole, ki bi v slovenščini zajela vse otroke »v župnijah« ter v nemščini ali latinščini vse otroke v trgih ali mestih, je zamenjala katoliška skrb za organizirano versko vzgojo otrok v materinščini: za Slovence torej v slovenščini. Ker je samostojno branje Svetega pisma ena temeljnih protestantskih idej, pa je seveda razumljivo, da so protestanti deklarativno v večji meri podpirali šole, ki bi omogočale branje Svetega pisma v ljudskem jeziku.

2.1.1 VEROUK

Versko vzgojo otrok v maternem jeziku je poleg skrbi za duhovniški naraščaj uzakonil tridentinski cerkveni zbor (1545–1563) in tudi na Slovenskem se je v polni meri uveljavila šele kot odgovor na protestantizem.⁶⁸ Od šole se je razlikovala po tem, da je bilo učenje branja, predvsem pa pisanja potisnjeno v ozadje (Schmidt 1963: 104–105), časovno pa je bila omejena predvsem na popoldneve ob nedeljah in praznikih.

Najopaznejše je bilo na področju verouka delovanje jezuitov (Dolinar 1976: 66, 68–69, Škulj 1992: 111–112), ki so imeli prvo katehezo v slovenskem jeziku leta 1597. Čeprav je bila v prvi vrsti namenjena otrokom, so se je udeleževali tudi odrasli, predvsem starši in sorodniki otrok. Pouk je bil izoblikovan živo in privlačno s pomočjo petja, scenskih uprizoritev, dialogov, tekmovanj, nagrad in katehetskih procesij, potekal pa je po naslednji shemi. Dečki in deklice so sedeli ločeno v cerkvi, dečki na desni, deklice

⁶⁶ Prim. Andoljšek 1978: 26–34.

⁶⁷ Pri tem seveda ne upoštevamo nekoliko drugačnega stanja v Prekmurju, ki je bilo sestavni del Ogrske. Tam je do protireformacije prišlo precej pozneje pa tudi jezikovna situacija se je razlikovala od jezikovne situacije na preostalem slovenskem prostoru. Prvi abecednik na tem prostoru je bil natisnjen leta 1725. Podatki o pouku za otroke pa kažejo, da razmere na področju elementarnega pouka tudi tam niso bile ravno rožnate (prim. Zelko 1996: 181, 285–287, Žnidaršič Golec 2009b: 351).

⁶⁸ Prim. Schmidt (1963: 100), Dolinar (1998: 20).

na levi. Pouk se je začel s skupnim petjem verskih pesmi v otrokom razumljivem, za slovensko govoreče torej slovenskem jeziku. Nato je otrok molil določeno molitev v ljudskem (torej slovenskem) jeziku, vsi prisotni pa so jo ponavljali. Sledila so vprašanja iz katekizma, ki jih je postavljala katehet (običajno sta bila dva), nanje pa so odgovarjali izbrani otroci. Temu je sledila (katehetova) polurna razlaga novih vprašanj iz katekizma. Kateheza se je končala s skupnim petjem.

Letopis jezuitskega kolegija nam prinaša kar nekaj zgovornih podatkov o rabi slovenščine pri verouku v začetku 17. stoletja:

»Prvo nedeljo v adventu smo začeli učiti krščanski nauk v domačem, kranjskem jeziku.⁶⁹ Število poslušalcev iz ljudstva je bilo upoštevanja vredno, še veliko večji pa je bil uspeh, tako zaradi dotedanje nepoučenosti poslušalcev kakor zaradi načina poučevanja, ki ga dotlej katoličani niso bili vajeni«⁷⁰ (HAC 1597: 9).

»Katekizem, ki smo ga poučevali navadno ob nedeljah v slovenskem jeziku,⁷¹ smo [leta 1599 začasno zaradi kuge] prav tako opustili« (HAC 1599: 24).

»Začeli smo uvajati kratke nagovore ali boljše krščanski nauk in ljudstvo spoznavati z dekalogom, ki mu je bil dotlej popolnoma neznan. Imeli smo nekaj spovedi. Pomirili smo tri osebe, ki so bile med seboj hudo sprte, in imeli bi ogromno žetev, ko ne bi dela oviralo dvojne: neznanje jezika⁷² in gospodarske skrbi« (HAC 1608: 62).

»V naši stari cerkvi je vse potekalo kot sicer. V tem letu se je obisk ljudstva pri verouku nadpovprečno povečal. Učencev zaradi tesnega prostora nismo pustili v cerkev, pač pa so poslušali razlago katekizma pri svojih učiteljih, vsak v svojem razredu. Zlasti dva razloga privabljata ljudi k temu pouku. Prvi je vsekakor skrbno pripravljena in vestna razlaga različnih snovi, prirejena tako, da je ljudstvu lahkoumljiva; drugi pa je domače vedenje kateheta, ki jih nagovarja tako, kot če bi bili pri njih doma« (HAC 1614: 79).

Seveda ni treba posebej poudarjati, kako pomembna z vidika skupne jezikovne rabe je bila ob zgoraj opisani shemi kateheze Čandkova izdaja po Evropi nadvse razširjenega *Kanizijevega katekizma* (Čandek 1615),⁷³ ki je bila natisnjena v kar 2000 izvodih.⁷⁴ Ilustrirana knjižica s preprostimi vprašanji in odgovori je bila v naslednjih desetletjih za veliko večino mladine in njihovih staršev edini aktivni stik s slovenskim knjižnim jezikom, čeprav je šlo pri tem večinoma zgolj za slušno-govorno reprodukcijo besedila, ki ga je prebral in predstavil katehet. Prevod je izšel tako rekoč iz prakse, saj je Janez Čandek od novembra 1613 poučeval verouk v Ljubljani (HAC 1613: 73).

Niso pa bili seveda na področju verouka v slovenščini dejavni samo jezuiti, za katere imamo največ virov. Takšna katehetična dejavnost je bila zaželena v vseh

⁶⁹ Lat. *vulgari Carniolorum lingua*.

⁷⁰ Vsi prevodi HAC so povzeti po prevodu Marije Kiauta v uredništvu Franceta Barage (Letopis 2003), pri čemer smo v prevodu mestoma popravili (= poenotili z drugimi prevodi ali spremnili besedilo) prevod kake besede, ki je v našem kontekstu še posebej pomembna.

⁷¹ Lat. *lingua Slavonica*.

⁷² Lat. *linguae imperitia*.

⁷³ O tej izdaji *Kanizijevega katekizma*, ki je izšla z enako slikovno opremo v več jezikih, piše Duhr (1913, II/2: 441–442). Gl. tudi Kidrič (1922: 82–87; 1925: 89–90 [SBL]), Ciperle (1992: 167), Dolinar (1998: 12) itd.

⁷⁴ Smolik 1991b: vii.

Janez Čandek, *Catechismus Petri Canisij* (1615)

župnijah. Sekovski škof Martin Brenner je na primer v svojih smernicah za delovanje v dušnem pastirstvu (28. avgust 1602) med drugim določil, naj osnove krščanskega nauka duhovniki mladino in nepoučene odrasle poučujejo po katekizmu Petra Kanizija: za pouk dečkov naj si duhovniki pridobijo nekaj sposobnih mož, deklice pa naj poučujejo ženske po župnikovih navodilih (Benedik 1991: 138–139).

Podobno so verouk vzpodbujali tudi v ljubljanski škofiji, izdaja katekizma v slovenščini pa je sodila med glavne projekte škofa Tomaža Hrena (vire navaja Kidrič 1922: 85–86). Ko je bil katekizem izdan, so ga morali duhovniki tudi dejansko uporabljati. Zgovoren je že podatek, da so tako na sinodi leta 1623 kakor na sinodi leta 1624 med glavnimi temami obravnavali tudi rabo slovenskega katekizma za verski pouk, duhovniki pa so morali obvezno imeti svoj izvod slovenskega katekizma in lekcionarja (Kolar

1998: 176–177). Širjenje krščanskega nauka v slovenščini pa je bilo tudi eno temeljnih poslanstev posameznih misijonov (prim. npr. HAC 1691: 519; gl. pogl. 2.2).

Takšno stanje na področju verouka se v celotnem našem obravnavanem obdobju ni bistveno spreminjalo, raba slovenščine pri katehezi pa je vseskozi ostajala govorno-slušna, o čemer pričajo tudi vse nadaljnje izdaje katekizmov (nekateri so kar priključeni lekcionarjem!). Vendar lahko rabo slovenščine spremljamo ves čas, prav tako je razvidno, da so verouk v maternem jeziku vernikov tudi škofje ves čas dejavno vzpodbujali (npr. za konec obravnavanega obdobja Dolinar 2007: 199). Za Celovec je slovenska kateheza v virih izpričana za prvo polovico 18. stoletja (Prunč 1973: 119, Duhr 1928, IV/1: 397).

2.1.2 ELEMENTARNI POUK

Četudi elementarni pouk niti po načelni plati ni več ustrezal zgoraj navedeni Schmidtovi definiciji elementarne slovenske šole, pa lahko predvidevamo, da so (kot že v prejšnjih obdobjih) rabili slovenščino tudi v posameznih »neslovenskih« šolah.⁷⁵ Tak podatek imamo ohranjen na primer za šolo pri Sv. Nikolaju v Ljubljani, ki je bila latinska šola za cerkvene pevce in hkrati izbirna šola za jezuitski licej.⁷⁶ V šolskem redu

⁷⁵ Izraz (osnovna) šola tu seveda razumemo zelo široko, saj ob preozkem razumevanju ne bi mogli o rabi slovenščine v osnovnih šolah povedati ničesar.

⁷⁶ Jezuitska enorazrednica, ustanovljena 1601, se je leta 1621 preselila k Sv. Nikolaju (Gruden 1915: 7).

iz leta 1679 (Gruden 1915: 19–21, Schmidt 1963: 107–108) lahko beremo tudi o rabi slovenščine popoldne po večernicah:⁷⁷

»Popoldne. Prvič. Prvo popoldansko uro se bo šola začela z molitvijo in se takoj nadaljevala z vadbo petja vse do druge ure. Tisti pa, ki jim večina petja ni blizu, naj se glede na čas, ki je na razpolago, zaposlijo z drugimi stvarmi. Od druge do tretje ure se bo obema razredoma⁷⁸ učencev določilo čtivo glede na razred kot že zgoraj. Tretjo uro se bodo opravile večernice, ko bodo končane, pa se vrnemo v šolo in preostali čas namenimo tekmovanju.⁷⁹ Nato je treba narekovati snov za pisanje v ljudskem jeziku⁸⁰ v jasnih stavkih, ki naj ne bodo povprečno daljši od štirih besed. Četrto uro se bo po končani molitvi učilnica zaprla.«

Poleg tega so zagotovo rabili slovenščino tudi pri pouku petja, saj so v cerkvi sv. Nikolaja isti učenci peli latinske, slovenske in nemške pesmi (Gruden 1915: 12). Čandkov *Kanizijev katekizem* naj bi od leta 1615 rabili ob petkih učitelji za poučevanje, ob nedeljah pa duhovniki za spraševanje (Duhr 1913, II/1: 347; Gruden 1915: 13–14).

V jezuitske kolegije dečkov brez osnovnih znanj niso vpisovali. Kjer elementarnih šol ni bilo ali niso bile dovolj kvalitetne, so tako lahko ustanovili tudi enorazrednico, ki je pripravljala učence na jezuitski kolegij in skrbela za katoliško vzgojo.⁸¹ Takšno enorazrednico imamo izpričano med letoma 1601 in 1621 v Ljubljani (Duhr 1913, II/2: 25, Dolinar 1976: 51–52, Benedik 1991: 141), poleg tega pa tudi v Gorici in Celovcu (Schmidt 1963: 108). V Ljubljani je takšna enorazrednica nastala, ker je bila šola pri Sv. Nikolaju sprva v slabem stanju, zato so starši pritiskali na kolegij, naj odpre elementarni razred. Sprva se je Rim temu upiral, a je posredoval provincial (veliko otrok naj bi bilo protestantskih, šola pri sv. Nikolaju je slabo vodena). Tako so lahko 1601 odprli elementarni razred (enorazrednico),⁸² kjer so npr. leta 1608 poučevali deklince (ena učiteljica) in

⁷⁷ »Postmeridie. Primo. Prima hora pomeridiana schola ab oratione incipiet et usque ad secundam exercitium cantus continuabitur, ii vero, quibus concinendi ars non aridet, aliis pro commoditate temporis occupentur. Secunda hora ad tertiam dupplici ordini discipulorum proponet duplices ut supra lectiones. Tertia vespas peraget, iis finitis reditur ad scholam et residuum temporis insumendum in concertatione; dictandum praeterea argumentum scribendi vulgi sermone ad verbum perspicuum, nec fere verbis quaternis longius. Quarta audita oratio claudet studiorum officinam.« (Latinsko besedilo je navedeno po Gruden 1915: 20, prevod pa je naš.)

⁷⁸ V prvem razredu so učenci, ki se šele učijo brati, v drugem pa se že učijo najosnovnejših pravil latinske slovnice po Alvaru (gl. naslednje poglavje).

⁷⁹ *Concertatio* je bilo na tej stopnji tekmovanje v lepem ali hitrem pisanju, gladkem branju ali petju. Sicer je bilo to eno najbolj priljubljenih jezuitskih vzgojno-motivacijskih sredstev (prim. Vidmar 2005: 172).

⁸⁰ Ljudski jezik (*sermo vulgi*) tu nedvomno označuje (tudi) slovenščino, saj drugje pisec šolskega reda nemščino poimenuje z *lingua germanica*.

⁸¹ Ni pa bila takšna enorazrednica v okviru jezuitskih kolegijev kaj posebej zaželena. *Ratio studiorum* je glede tega precej neposreden (po Vidmar 2005: 178): »Praviloma se v razred gramatike ne vpisujejo *abecedarji* [torej tisti, ki se šele učijo brati in pisati], ki 'naj jih naši ne poučujejo redno. Kjer pa jih zaradi posebne koncesije kljub temu poučujejo, jih je treba sprejeti šele po sedmem letu starosti; pred tem časom so namreč kar se da nežni in bolj potrebujejo varuške kot učitelje.«

⁸² HAC 1601: 34: »V tem letu smo zaradi vnetih prošenj meščanov in zaradi pričakovane velike koristi z dovoljenjem našega častitega patra *provinciala* dodali našim šolam razred abecedarjev. Za njegovega predstojnika smo vzeli zunanje učitelja.«

dečke (dva učitelja).⁸³ Leta 1621 se je ta šola združila s stolno šolo pri Sv. Nikolaju, za kar si je še posebej prizadeval škof Tomaž Hren.⁸⁴ Glede na precejšnje število izpričanih slovenskih dijakov na jezuitskem kolegiju v Ljubljani lahko ugibamo, ali se je slovenščina kot pomožni jezik rabila v tej enorazrednici tudi za slovenske učence – vsaj dokler se niso naučili dovolj nemščine. Vendar je lahko šlo tu za popolnoma poljubno odločitev, odvisno od učitelja, virov pa nimamo dovolj, da bi lahko rekli kar koli gotovega.

Lahko pa na podlagi virov zaznamo rabo slovenščine vsaj pri začetnih razlagah v nekaterih privatnih župnijskih šolah, katerih namen je bil, da bi pripravili nadarjene dečke za duhovniške študije (Schmidt 1963: 116). To potrjuje vir za ruško šolo (1645–1758) ter Paglovčevo šolo v Spodnjem Tuhinju (1. pol. 18. stol.; o tem Schmidt (1963: 117) – za Paglovčevo šolo na podlagi Benkoviča (1899: 295), ki navaja Japljevo izjavo, da ga je Paglovec poučeval v »kranjščini«,⁸⁵ gre pa pri zadnji izjavi seveda že skorajda za konec obravnavanega obdobja).

Sicer pa je elementarni pouk z nemščino ali latinščino kot učnima jezikoma potekal naprej podobno kot že v prejšnjem stoletju z nihanji tako v številu kot v kvaliteti.⁸⁶ Glede na gornje podatke lahko vidimo, da je bila tudi raba slovenščine v takšnem osnovnem šolstvu podobno kot v 16. stoletju precej poljubna in neorganizirana.

2.1.3 JEZUITSKA GIMNAZIJA V LJUBLJANI

Medtem ko za protestantsko stanovsko šolo v Ljubljani v 16. stoletju lahko na podlagi virov predvidevamo rabo slovenščine vsaj na začetni stopnji, dokler se niso učenci naučili nemščine in latinščine (prim. Ahačič 2007: 51–53), pa lahko glede rabe slovenščine na jezuitski gimnaziji v Ljubljani (še bolj pa na drugih jezuitskih kolegijih) v obravnavanem obdobju zgolj ugibamo.⁸⁷

Jezuitske gimnazije so imele povsod po Evropi enoten šolski red (*Ratio studiorum*, sprejet 1599), ki je predvideval zelo omejeno rabo *ljudskega jezika*,⁸⁸ v mnogih položajih

⁸³ Leta 1613 imamo tako v Ljubljani šest osnovnih »šol«, tako deških kot dekliških (prim. HAC 1613: 77). Schmidt (1963: 108) se – po našem mnenju upravičeno – sprašuje, v kolikšni meri so to sploh bile šole v današnjem pomenu besede.

⁸⁴ HAC 1621: 94–95: »Zaradi velikega in nenehnega prizadevanja presvetlega gospoda škofa ljubljanskega in s soglasjem častitega patra provinciala smo v avgustu kakih 70 abecedarjev iz našega najnižjega razreda premestili v šolo pri Sv. Nikolaju in dobili tudi dovoljenje, da pošljemo tja končno vse abecedarje.«

⁸⁵ Benkovič vira ne navaja (»Japelj v nekem spisu ...«), zato ga tudi nismo mogli natančneje preveriti. Možno bi namreč bilo, da tu ni šlo za formalno šolsko poučevanje.

⁸⁶ Predvsem šole v manjših mestih in trgih je težko nadrobneje klasificirati (Schmidt 1963: 109–110), saj so bile odvisne od tega, kdo je učitelja plačeval in nadzoroval. Veliko je bilo tudi t. i. zakotnih šol s privatnimi poceni učitelji (Schmidt 1963: 111). Vsebina večine šol pa je bila zelo raznovrstna in odvisna od plačnikov (Schmidt 1963: 115).

⁸⁷ O tem gl. npr. Schmidt 1963: 124, Dolinar 1976: 47, 50–51, Ciperle in Vovko 1987: 32, Svetina 1998. Glede rabe slovenščine pri jezuitih v drugih položajih gl. tudi nadaljnja poglavja, še posebej 2.2.

⁸⁸ To je bil večinoma materni jezik, na Slovenskem pa je bilo stanje zaradi sobivanja nemščine in slovenščine nekoliko bolj zapleteno, o čemer v nadaljevanju.

pa ga je celo prepovedoval. Na začetku izobraževanja je bila seveda raba ljudskega/maternega jezika tako rekoč neizogibna, a je bila skrčena le na najnujnejše – s tem da najnujnejših položajev ni bilo ravno malo (Dolinar 1976: 47), še posebej veliko pa jih je bilo, če je bilo predznanje dijakov šibko, kakor lahko sklepamo za ljubljanski jezuitski kolegij. Poglejmo si, kaj pravi glede rabe ljudskega jezika *Ratio studiorum* na različnih mestih (Pachtler 1887, II: 229–481).

Osnovno načelo je bilo, naj se ljudski jezik ne rabi:

»Poskrbi naj [rektor], da bodo naši sholasti [*scholastici*] doma marljivo ohranjali rabo latinskega jezika. Od tega pravila glede rabe latinščine lahko dovolimo izjeme samo ob prostih dnevih ali med urami oddiha, razen če v kakem kraju provincial meni, da bi bilo možno rabo latinščine zlahka ohranjati tudi ob teh priložnostih« (*Naloge rektorja*, 8; Pachtler 1887, II: 268–270).⁸⁹

»Navado, da se govori le latinsko, je treba še posebej strogo čuvati, razen v tistih razredih, kjer učenci ne znajo latinsko. Tako ne sme biti nikoli dovoljeno rabiti materni jezik pri vsem, kar se tiče šole. Če to kdo zanemarja, se ga zapiše. Zato naj tudi učitelj vseskozi govori latinsko« (*Splošna pravila za učitelje nižjih študij (studia inferiora)*, 18; Pachtler 1887, II: 384).⁹⁰

Vendar se rabi ljudskega jezika ni dalo popolnoma izogniti zaradi same narave pouka na nižjih študijah (*studia inferiora*), in sicer tako pri branju klasičnih latinskih avtorjev kakor tudi pri vajah v stilu, pri domačem ali šolskem pisnem delu, pri praktičnih nalogah iz prevajanja iz latinščine ali v latinščino ter pri izpitih:

»Način branja [klasičnih latinskih avtorjev] naj bo približno tak: Najprej naj učitelj neprekinjeno prebere celoten odlomek, če ni ta v retoričnih ali humanitetnih razredih predolg. Nato na kratko predstavi povzetek, če je potrebno, pa še povezavo s predhodnim besedilom. Tretjič, prebere naj vsak stavek, in če razlaga po latinsko, naj pojasni manj razumljiva mesta, poveže en stavek z drugim in osvetli pomen, vendar ne z okorno razlago, kjer bi menjaval eno latinsko besedo z drugo latinsko besedo, ampak tako, da na novo pove misel z jasnejšimi zvezami. Če pa razlaga odlomek v ljudskem jeziku, naj se drži, če je le mogoče, [latinskega] besednega reda: tako se namreč ušesa navadijo na ritem. Če ljudski jezik tega ne dopušča, naj najprej vse prevede od besede do besede, nato pa glede na rabo v ljudskem govoru« (*Splošna pravila za učitelje nižjih študij (studia inferiora)*, 27; Pachtler 1887, II: 388, 390).⁹¹

»Način branja [klasičnih latinskih avtorjev] naj bo tak: Najprej naj učitelj povzetek vsebine poda tako v latinščini kot v ljudskem jeziku. Nato naj vsak stavek tolmači tako, da ga najprej

⁸⁹ »Domi linguae latinae usum inter scholasticos diligenter conservandum curet; ab hac autem latine loquendi lege non eximantur, nisi vacationum dies et recreationis horae, nisi forte in aliquibus regionibus provinciali videretur his etiam temporibus facile posse hunc latine loquendi usum retineri.« Vsi prevodi iz *Ratio studiorum* so naši.

⁹⁰ »Latine loquendi usus severe in primis custodiatur, iis scholis exceptis, in quibus discipuli latine nesciunt; ita ut in omnibus, quae ad scholam pertinent nunquam liceat uti patrio sermone, notis etiam adscriptis, si qui neglexerint; eamque ob rem latine perpetuo Magister loquatur.«

⁹¹ »Forma autem praelectionis haec ferme erit: Primum totam continenter pronunciet, nisi aliquando in Rhetorica et Humanitate longior esse debeat. Secundo brevissime argumentum exponat et connexionem, ubi erit opus, cum iis, quae antecesserant. Tertio unamquamque periodum praelegens, siquidem latine interpretetur, obscuriores explanet, unam alteri necat, ac sententiam non quidem inepta metaphrasi, unicuique verbo latino alterum verbum latinum reddendo, sed eandem sententiam apertioribus phrasibus declarando, aperiat. Si vero vulgi sermone, servet, quoad fieri potest, collocationem verborum: sic enim numero assuescunt aures. Quodsi vulgare idioma non patitur, prius ad verbum fere omnia, postea ad vulgi consuetudinem explicet.«

razloži v latinščini, nato pa v ljudskem jeziku. /.../ [Sledi razlaga vmesnih stopenj.] Slednjič naj na hitro prevede originalni odlomek v ljudski jezik« (*Pravila za učitelje najvišjega gramatikalnega razreda (supremae classis grammaticae)*, 5; Pachtler 1887, II: 430).⁹²

»Način branja Cicerona, kadar ne gre za več kot približno štiri verze, naj bo tak: Najprej naj celotni odlomek prebere brez prekinitve in čimbolj na hitro poda še v ljudskem jeziku. /.../ Četrtrič naj znova na hitro prevede originalni odlomek v ljudski jezik« (*Pravila za učitelje najnižjega gramatikalnega razreda (infimae classis grammaticae)*, 6; Pachtler 1887, II: 446, 448).⁹³

»Vaje v stilu ne smemo narekovati na pamet, ampak iz dobro preišljenega in običajno zapisanega sestavka, ki skuša posnemati Cicerona, kolikor je to mogoče, in se ravnati po načelu kake pripovedi, nasveta, čestitke, opozorila ali drugih tovrstnih prikazov [klasičnih antičnih avtorjev]. In če se jo [vajo] narekuje besedo za besedo, naj bo napisana tako latinsko kot v ljudskem jeziku« (*Splošna pravila za učitelje nižjih razredov (classium inferiorium)*, 30; Pachtler 1887, II: 390, 392).⁹⁴

»Vsebinsko za [poznejše] pisno delo naj [učitelj] narekuje besedo za besedo v ljudskem jeziku, načeloma v obliki pisma, pozornost pa naj usmerja na skladenjska pravila in na posnemanje Cicerona« (*Pravila za učitelje najvišjega gramatikalnega razreda (supremae classis grammaticae)*, 6; Pachtler 1887, II: 432).⁹⁵

»Vaje učencev med popravljanjem pisnih nalog so lahko na primer: v latinščino prevesti odlomke, ki se narekujejo v ljudskem jeziku, po skladenjskih pravilih; odlomek iz Cicerona prevesti iz latinščine v ljudski jezik ali istega [nato] znova prestaviti v latinščino /.../« (*Pravila za učitelje najnižjega gramatikalnega razreda (infimae classis grammaticae)*, 4; Pachtler 1887, II: 446).⁹⁶

»Izpit [v razredih nižjih študij] naj poteka na naslednji način. Najprej naj, če izpraševalci želijo, vsak dijak prebere del svojega spisa. Nato naj se mu ukaže, da naj popravi napake in pove vzrok za popravek, tako da navede pravilo, ki je bilo kršeno. Zatem naj dijaki v slovnčnih razredih [*grammatici*] dobijo besedilo v ljudskem jeziku, ki naj ga takoj prevedejo v latinščino. Vse dijake naj tudi izprašajo obravnavana pravila in obravnavane šolske predmete« (*Naloge prefekta nižjih študij (studia inferiora)*, 21; Pachtler 1887, II: 362).⁹⁷

⁹² »Praelectionis forma haec erit. Primo argumentum tum latino tum patrio sermone perstringat. Secundo unamquamque periodum ita interpretetur, ut vernacula expositio latinae subinde subjiciatur. /.../ Postremo scriptoris verba vulgi sermone decurrat.«

⁹³ »Praelectionis Ciceronianae, quae quaternos fere versus non excedet, haec forma sit: Primo totam continenter pronunciet ejusque argumentum brevissime vulgi sermone perstringat. – Secundo periodum ad verbum vulgari sermone interpretetur. – Tertio a capite recurrens structuram indicet, et periodum retexens, quae verba quos casus regant, ostendat; pleraque ad explicatas grammaticae leges perpendat, latinae linguae observationem unam aut alteram, sed quam facillimam, afferat, metaphoras exemplis rerum notissimarum demonstrat, nec quicquam, nisi forte argumentum dictet. – Quarto scriptoris iterum verba vulgi sermone decurrat.«

⁹⁴ »Scribendi argumentum non dictandum ex tempore, sed meditato et fere de scripto, quod ad imitationem Ciceronis, quantum fieri potest, et ad normam cujusdam narrationis, suasionis, gratulationis, admonitionis aliarumque id genus rerum dirigatur: et quidem tum latina lingua tum patria scribendum esset, ubi dictatur ad verbum.«

⁹⁵ »Dictandum argumentum scribendi ad Epistolae fere formam vulgi sermone ad verbum, quod ad praecepta syntaxeos et ad Ciceronis imitationem referatur.«

⁹⁶ »Exercitationes discipulorum, dum scripta Magister corrigat, erunt ex. gr. vernacula dictata e syntaxis praescripto latina facere; lectionem Ciceronianam ex latino in vulgi sermonem transferre, eandem latine transcribere /.../«

⁹⁷ »Examini ratio haec erit: primum suae quisque compositionis partem, si videatur, recitet; deinde errata corrigere et eorum rationem reddere jubeatur, praecepto, contra quod peccatum sit, indicato. Postea grammaticis vernaculum aliquid statim latine vertendum proponatur, omnesque de praeceptis et rebus, quae in quaque schola traditae sunt, interrogentur.«

Na vprašanje, ali je bila pri tem v Ljubljani kot *ljudski/materni jezik* rabljena nemščina ali slovenščina, le težko damo enoznačni odgovor. Dejstvo je, da so bili profesorji in magistri na ljubljanski jezuitski gimnaziji večinoma materni (ali vsaj priučeni) govorniki slovenščine (prim. statistiko, ki jo podaja Dolinar 1976: 188–189).⁹⁸ Dolinar (1976: 51) se tako utemeljeno sprašuje, »ali so lahko pri tako velikem številu učencev, ki so označeni kot *provinciales*, dejansko vsi znali nemško«. Nemščine namreč niso znali vsi niti v ljubljanski protestantski stanovski šoli, ki je bila sicer namenjena predvsem višjim slojem, medtem ko je bila populacija na jezuitski gimnaziji precej bolj raznorodna.

Poleg tega so dijaki ljubljanskega jezuitskega kolegija slovenščino izpričano večkrat rabili v različnih javnih položajih: pri cerkvenem petju, pri procesijah ter celo pri dramskih igrmah.⁹⁹

Če je bila ob nemščini, ki je bila zagotovo vsaj večinoma rabljena kot *lingua vernacula*, rabljena tudi slovenščina, je šlo skoraj zagotovo za ustno rabo, ker ustreznih modelov za pisno rabo niso imeli.¹⁰⁰ V govornem jeziku pa si moramo položaj verjetno predstavljati zelo življenjsko. Če nekdo (še) ni razumel nemško, mu je lahko učitelj, če je slovensko znal, pač podal razlago v slovenščini. Tu kakega posebnega razmisleka niti ni bilo, ampak so takšni učitelji med nemščino in slovenščino prehajali povsem pragmatično. Oba jezika sta bila *ljudska jezika* in torej »nujno zlo« pri usvajanju latinščine.

Še težje je kar koli reči glede rabe slovenskega jezika (poleg nemškega oziroma italijanskega) kot živega jezika pri pouku na drugih jezuitskih gimnazijah na slovenskem ozemlju.¹⁰¹

So pa jezuitske gimnazije (in višje študije)¹⁰² močno prispevale k dvigu splošne izobraženosti na Slovenskem v primerjavi s prejšnjim obdobjem. Jezuitske šole so bile

Jezuitski kolegij v Ljubljani okrog leta 1660

⁹⁸ Velik delež slovensko govorečih profesorjev in magistrov je bila stalnica vse do konca 18. stoletja, kar lahko sklepamo na podlagi podatkov, ki jih za čas 2. polovice 18. stoletja za ljubljanski in celovski jezuitski kolegij podaja Vincenc Rajšp (2006b: 222–224).

⁹⁹ Gl. tudi poglavje 2.3.1.

¹⁰⁰ O tem piše Hipolit Novomeški (besedilo in razlaga v poglavju 5.8), ki se je verjetno tudi šolal pri jezuitih v Ljubljani.

¹⁰¹ Na Slovenskem so jezuiti ustanovili gimnazijske razrede v Ljubljani (1597), Celovcu (1604), Gorici (pripravljalni razred 1619, gimnazijski 1620), Trstu (1620) in Mariboru (1758). V Novem mestu so imeli gimnazijo frančiškani (Schmidt 1963: 119).

¹⁰² Višje študije so bila najbolj razvite v Celovcu, v Ljubljani so uvedli jezuiti v 17. stoletju samo teološke tečaje brez filozofskih študij, v 18. stoletju pa tudi filozofske študije (Schmidt 1963: 133–134).

namreč zelo dobro obiskane – še posebej proti sredini obdobja, ki ga obravnavamo. V Ljubljani je naraščalo število gojencev do leta 1714, ko jih je bilo 922.¹⁰³ V Celovcu jih je bilo največ leta 1665 (nad 700), v Gorici pa leta 1671 (nad 600). Takšne številke so bile za tovrstno šolstvo na Slovenskem znova presežene šele v drugi polovici 19. stoletja (Schmidt 1963: 136, Benedik 1991: 141, Grafenauer 1992: 35). Za nas pa ni pomemben samo podatek o dobrem obisku, ampak tudi o tem, da so bili dijaki socialno bolj raznorodni kot v prejšnjem obdobju. Ena od pomembnih značilnosti jezuitske gimnazije je bil namreč brezplačni pouk (Ciperle 1992: 162), in ker so bile na voljo različne štipendije, so lahko podpirali tudi revnejše učence – seveda le najbolj nadarjene, saj so morali imeti novinci vsaj nekaj predhodne izobrazbe (Schmidt 1963: 129). HAC za leto 1684 npr. med 563 učenci navaja (le) 12 grofov, 23 baronov, 31 gospodov in 55 plemičev – ostali učenci so bili meščanskega ali kmečkenga izvora (HAC 1684: 476). S tem se je počasi večala tudi splošna raven pismenosti na Slovenskem.

Gojenci jezuitskih gimnazij pa so dobili tudi dobro jezikovnoteoretično znanje. Večino tega znanja so dobili v t. i. *studia inferiora* (gramatično-humanistični kurz), in sicer v njihovi prvi stopnji, ki je obsegala pouk slovnice (*grammatica*) in so jo sestavljali trije razredi: 1. *infima*, učenci so se imenovali *rudimentistae/parvistae*, 2. *media*, učenci so se imenovali *principistae*, in 3. *suprema*, učenci so se imenovali *grammatistae*. Dopoldan in popoldan sta bili po dve uri in pol pouka.¹⁰⁴ Program jezikovnega pouka latinščine je bil v celoti naslonjen na latinsko slovnico Emmanuela Alvara, zato nam ga tudi ni težko rekonstruirati, še posebej zato, ker je ena od številnih evropskih izdaj te slovnice izšla tudi v Ljubljani.¹⁰⁵

2.1.4 ŠOLANJE DUHOVNIKOV

Duhovniki so se še tudi po tridentinskem koncilu izobraževali precej raznovrstno. Možno je bilo izobraževanje duhovniških kandidatov pri stolnih in drugih odličnejših cerkvah, v semeniščih, pri jezuitih ter na (jezuitskih in drugih) univerzah.¹⁰⁶ Prisotnost slovenščine lahko zasledimo v virih, povezanih s semeniščem pri ljubljanski stolnici ter predvsem z gornjegrajskim semeniščem, pri tem da je imel drugi ob vzgojni tudi večjo izobraževalno vlogo (seveda do ustanovitve semenišča v Ljubljani leta 1717).¹⁰⁷

Semenišče pri ljubljanski stolnici je bilo le neke vrste internat z internim poukom nekaterih predmetov. Duhovniški kandidati so obiskovali pouk v jezuitskem kolegiju,

¹⁰³ Številke so naraščale takole: leta 1603: 200 dijakov, leta 1636: 544, leta 1655: 569, leta 1682: 600, leta 1690: 587, leta 1700: 659, leta 1714: 922.

¹⁰⁴ Več o jezikovnem pouku pri jezuitih Schmidt 1963: 122, Dolinar 1976: 49–50, Ciperle 1992: 164–165, 168, Vidmar 2005: 179.

¹⁰⁵ Gl. poglavje 4.1.

¹⁰⁶ Več o tem Dolinar 1994.

¹⁰⁷ Rabo slovenščine lahko predvidevamo tudi pri pouku kazuistike, zlasti če je potekal zasebno (v času 1641–1664 je na primer poslušalo zasebni pouk kazuistike 17 duhovniških kandidatov; Mugerli 2011: 72).

doma pa so jih poučevali še cerkveno petje in cerkvene obrede (Dolinar 1994: 108). Pravila semenišča iz Carcanove apostolske vizitacije iz leta 1621, ki so jih leta 1666 ponovno prepisali v drugi zvezek kapiteljskega protokola, so glede rabe slovenščine določala naslednje:

»Vstanejo naj ob uri, ki je predpisana za posamezni dan. Takoj po obedu naj imajo vedno duhovno čtivo, najprej v latinščini, nato v nemščini ali [leta 1666: in] slovenščini.«¹⁰⁸

Podobno lahko organizirano rabo slovenščine zasledimo v povezavi z gornjegrajskim semeniščem (*Collegium Marianum*), za katero je izobraževalni program, potem ko je leta 1605 reformiral gornjegrajsko vzgojno-izobraževalno središče (Žnidaršič Golec 2000: 181–182), razvil škof Tomaž Hren v posebni inštrukciji (*Instructio alumnorum Oberburgensium*), kjer je posebno mesto odredil tudi rabi slovenskega jezika. V okviru šolanja in pozneje za izvajanje svojega poklica so bili gojenci oziroma duhovniki tako vsaj glede kateheze, molitev, pesmi in pridiganja vezani (tudi) na rabo slovenščine (Schmidt 1963: 106, Dolinar 1994: 106–107, Škrabl 1998: 186, splošno o Hrenovih prizadevanjih za izobraževanje duhovnikov tudi Snoj 1998: 206–216). Kako so se na takšno rabo navajali, pa lahko seveda samo ugibamo.¹⁰⁹

¹⁰⁸ »Surgant singulis diebus hora praescripta. Simul comedant, sub mensa perpetuam lectionem spiritualem habeant, primo latinam, deinde germanicam vel [v protokolu iz leta 1666: »et«] sclavonicam.«
Navedeno po Dolinar (1994: 108), prevod je naš.

¹⁰⁹ Prim. tudi naslednje poglavje.

2.2 RABA SLOVENŠČINE V CERKVI

Medtem ko lahko spremljamo v času protestantizma rabo slovenščine v vseh delih cerkvenega obreda, je jezikovna situacija v obravnavanem obdobju drugačna. Po eni strani se pri katoliških obredih od katoliške obnove dalje ohranja tradicionalna latinska liturgika, po drugi strani lahko opazujemo tudi vse večjo vlogo ljudskega jezika – v našem primeru slovenščine.¹¹⁰ Ta je imela večjo vlogo predvsem pri pridiganju (ki v tem času v Katoliški cerkvi še pridobi na pomenu), pri nekaterih delih bogoslužja, pri spovedih, ljudskih misijonih in duhovnih vajah, prav gotovo pa tudi pri delovanju kongregacij in bratovščin.¹¹¹

2.2.1 PRIDIGANJE V SLOVENŠČINI

Glavno mesto slovenščine v cerkvenem življenju je imela nedvomno pridiga, tudi zato, ker je s svojo sorazmerno dolžino (Benedik 2008: 140) dajala priložnost za precej široko jezikovno rabo. Tudi sicer je bila raba slovenščine pri pridigah slovenskemu poslušalstvu že v prejšnjih obdobjih nekaj povsem samoumevnega. Se je pa v tem obdobju tudi v okviru Katoliške cerkve takšna raba še dodatno formalizirala, o njej pa skozi celotno obdobje pričajo številni viri. Še posebej se je slovenska pridiga gojila v okviru posameznih redovnih skupnosti: največ vemo o pridigi pri kapucinih, nekaj manj o jezuitski pridigi, šele nedavno se je začela raziskovati frančiškanska slovenska pridiga,¹¹² na raziskavo morebitnih arhivskih virov o vlogi slovenščine pri dominikancih, morda tudi pri avguštincih in cistercijanih, pa še čakamo.

Opozoriti moramo na nemajhno vlogo, ki jo je imela Hren-Čandkova izdaja lekcionarja s tesno naslonitvijo na jezik Dalmatinove Biblije oziroma kar raba Dalmatinove Biblije same na podobo pridigerskega jezika. Tomaž Hren je na primer v zgoraj omenjeni inštrukciji glede izobraževalnega programa v Marijanskem kolegiju na Gornjem Gradu (*Instructio alumnorum Oberburgensium*, 1605,¹¹³ paragraf 5) s pridigo duhovni-

¹¹⁰ O terminologiji, ki se je pri tem razvijala, gl. Legan Ravnikar (2002: 13–27, 2008: 35–48, 2010: 385–399).

¹¹¹ Prim. 1.1.3.

¹¹² Prim. Ogrin 2011b.

¹¹³ NŠAL, KAL 122/9.

kom priporočil, naj dobro preberejo evangelij in se potrudijo, da ga bodo v slovenščini (*Carniolice*) dobro in pravilno raztolmačili.¹¹⁴ Poleg tega v poročilu papežu leta 1608 poroča, da je drugim duhovnikom skušal omogočiti pridiganje v slovenskem jeziku in jim je zato prirejal razna slovenska besedila (Škrabl 1998: 185).

Podobne vzpodbude za slovenske pridige na podlagi besedil iz evangelija lahko zasledimo tudi v določenih kapucinskih provincijskih kapitljev (Benedik 2008: 136).¹¹⁵ Tako ni nepričakovano, da je jezik Dalmatinove Biblije najprej v manjši meri neposredno, nato pa prek lekcionarjev posredno vplival vsaj na jezik navedkov iz evangelijev v pridigah.¹¹⁶ To je pri pridigarjih nedvomno vodilo k rabi govornih jezikov višje ravni, ki so bili sicer vedno bolj naslonjeni na narečje, v katerem so se pridigarji najbolj gibali, vendar niso bile to nikakor popolnoma narečne ravni jezika (verjetno je šlo večkrat kar za njihove napol ideolektalne rešitve). O tem nam pričajo tako glasoslovne kakor tudi besedoslovne in oblikoslovne (še posebej pa seveda skladijske) značilnosti jezika določenih rokopisnih ali v knjigah izdanih pridig tega obdobja, v katerih moremo iskati odraze različnih narečij in vpliv »starega knjižnega jezika«.¹¹⁷ Ožbalt Gutsman v uvodu h *Kristianskim resnicam* (1770–1777) pravi, da se pridigar ne sme preveč približati narečju, če noče, da bi izpadel smešen, s čimer poudarja funkcionalnost govornje oblike naddialektalnega kulturnega jezika. Lahko samo pritrdimo tezi Ericha Prunča (1973: 121), da »ni razloga, da bi take koncepcije pridigarskega jezika ne predpostavljali tudi za prejšnja obdobja«. To je še dodatno vzpodbujala sama narava pridigarske službe znotraj cerkve na Slovenskem. Slovenski (predvsem jezuitski in kapucinski) pridigarji in misijonarji so se praviloma selili iz kraja v kraj, iz kolegija v kolegij, iz samostana v samostan (prim. Koruza 1991: 111), slovenščino pa so ohranjali tudi na obrobju slovenskega prostora.¹¹⁸

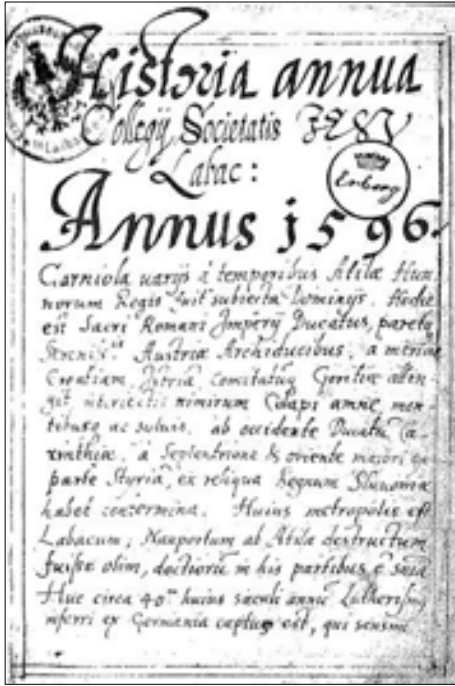
¹¹⁴ »Postea perlege Evangelium et conare illud bene et recte interpretari atque explanare Carniolice.« O inštrukciji pišeta najobširneje Škrabl (1998: 186) in Dolinar (1994: 106–107).

¹¹⁵ Kapucine so škofje povabili v delo prenove tudi zato, da bi pridigali (Benedik 2008: 133). Prve odmeve na kapucinsko pridigo najdemo v zapisih škofa Hrena 1608, kjer pravi, da njihovim pridigam radi prisluhnejo meščani in plemstvo. Jezuitski zgodovinar Duhr pa je o ljubljanskih kapucinih zapisal, da je »posebno pri njihovih slovenskih pridigah obisk razveseljiv pa tudi sadovi so bogati« (navedeno po Benedik 1991: 145). Tiskani zbirki pridig sta od številnih kapucinov, ki so svoje pridige zapisovali, v tem obdobju izdala Janez Svetokriški in p. Rogerij (Mihael Kramar), kapucin pa je bil na primer tudi Hipolit Novomeški (Janez Gaiger). – Na področju, kjer so se protestanti še obdržali (npr. Radgona), je imela slovenska katoliška pridiga še prav posebno vlogo, saj so z njo lažje spreobračali (prim. Škafar 2003: 47, o pridiganju v slovenščini tudi 26–27).

¹¹⁶ Na to je prvi opozoril Breznik leta 1917 (Breznik 1982: 41). Kot primer gl. gradivo v Bizjak (2000: 48–59) o vplivu Schönlebna na navedke pri Svetokriškem 1691. Po ugotovitvah Brede Pogorelec (na več mestih, npr. 1978: 5) je stopnja knjižnosti (torej vezanosti na jezik slovenskih protestantskih piscev) padala s tem, ko se je manjšala stopnja oficialnosti jezika.

¹¹⁷ O tem denimo Orel (2001: 29–76) za Rogerija in Toporišič (2000: 405–412) za Svetokriškega.

¹¹⁸ Jezuiti so na Koroškem (Prunč 1973: 119) prevzeli slovensko pridigarsko mesto pri Svetem Duhu v Celovcu, poleg rednega celovškega pridigarja pa so vzdrževali tudi slovenskega pridigarja za podeželje. Leta 1620 so vpeljali slovenske pridige v špitalski cerkvi. Kot pridigarja se omenjata Janez Čandek in Jakob Knap. Iz delovnega poročila koroških jezuitov za 1665 je razvidno tudi, da so bile v Celovcu ob vseh nedeljah in praznikih slovenske pridige ter da so poleg treh nemških vzdrževali tudi enega slovenskega pridigarja. V prvi polovici 18. stoletja izpričujejo viri poleg

Naslovni list *Letopisa Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove* (1596–1691)

Pri ljubljanskih **jezuitih** je na razpolago o jezikovni rabi mnogo virov. Kljub nasprotovanju škofa so zaradi slabega obiska leta 1615 zamenjali nemško pridigo v svoji cerkvi s slovensko (Dolinar 1976: 66, Dolinar 1998: 11). Poleg pridiganja v jezuitski cerkvi so od 1657 pridigali v nemščini in tudi slovenščini v stolni cerkvi, poleg tega so jih vabili tudi drugam, pridigali pa so seveda tudi po misijonih itd. Zelo zanimivi so njihovi opisi lastne pridigarke dejavnosti v letopisu jezuitskega kolegija (HAC), iz katerega navajamo nekaj naslednjih primerov:

»Šli smo pomagat v Loko, kjer se je začela Bratovščina svetega Rešnjega telesa. Pridigali smo v obeh jezikih« (HAC 1634: 142).

»Šli smo pomagat v Loko. [Sledi opis ljudskega misijona.] Razen tega smo ob petkih tam uspešno pridigali v obeh domačih¹¹⁹ jezikih« (HAC 1644: 207–208).

»Ljudski govorniki so bili štirje: pri Sv. Nikolaju, stolnici tega mesta, p. Mihael Steer, doma ob sedmi uri zjutraj p. Matija Štamcar in p. Ambrož Falenič, oba v kranjskem jeziku, tretji je govoril v nemščini prav tako v naši cerkvi p. Danijel Sichten« (HAC 1657: 310).¹²⁰

slovenskih pridig v cerkvi Sv. Duha tudi slovensko katehezo v tej cerkvi ter ob petkih v elementarnih šolah. Slovenske so bile verjetno tudi vsakodnevne jutranje pridige za služinčad. – V Radgoni so imeli kapucini redne slovenske pridige (Škafar 2003: 26–27, 47). – Ob meji z Italijo imamo izpričane slovenske pridige v različnih krajih (poleg Janeza Svetokriškega prim. npr. vsaj še kapucina patra Ferdinanda itd.).

¹¹⁹ Lat. *utraque vulgari*.

¹²⁰ Sicer HAC redno navaja pridigarje. Leta 1682 na primer navaja dva nemška in dva kranjska pridigarja (HAC 1682: 457), leta 1685 dva nemška in tri kranjske pridigarje (HAC 1685: 47), enako leta 1686 in 1691 (HAC 1686: 496; HAC 1691: 518) in podobno za nekatera druga leta. Podobno

»Pospeševali smo cerkveno bogoslužje. /.../ Drugič, s kanonizacijo sv. Frančiška Borgie, pri kateri so imeli osem dni govore sami zunanji govorniki. /.../ In vsi ti so pridigali nemško; vsak drugi dan pa je bila kranjska pridiga,¹²¹ ki so jo pridigali častiti gospodje sosednji župniki, en dan je pridigal zjutraj tudi naš pater, učitelj retorike p. Gradt, učitelj poetike p. Henrik Holzmeyer pa je imel govor zvečer« (HAC 1671: 392).

»Poleg v prejšnjih letih običajnih pridig za postni čas v kranjskem¹²² in nemškem jeziku je imel eden od naših trikrat na teden pridige tudi v italijanščini v veliko zadovoljstvo deželnih stanov, ki so izprosili pridigarja od našega prečastitega patra rektorja« (HAC 1676: 419).

[Na veliki petek.] »Tisti dan sta bili dve nemški in dve kranjski pridigi, vedno ob silno veliki udeležbi ljudstva in ob navzočnosti skoraj vsega plemstva obojega spola« (HAC 1684: 471).

»V postnem času je bila vsak petek zjutraj običajna kranjska pridiga« (HAC 1686: 493).

[Na pasijonsko nedeljo, maša za Bratovščino Kristusovega smrtnega boja.] »Številnemu poslušalstvu je v domačem jeziku¹²³ ob splošnem navdušenju govoril prečastiti gospod Janez Ludvik Schönleben in ta njegov poslednji govor je izvabil solze mnogim poslušalcem« (HAC 1681: 454).

»To vemo ljudstva, gorečega za Boga in svetnike, so zelo povečali pogosti in prepričljivi govori naših pridigarjev, ne le na prižnici v stolnici in doma, temveč tudi na prižnicah drugih cerkva tako v mestu kakor v več milj oddaljenih krajih /.../. Tu moram po pravici omeniti tisti evharistični govor, ki ga je imel naš pater v našem kranjskem jeziku¹²⁴ pri Sv. Roku blizu Ljubljane pod milim nebom v navzočnosti vseh cerkvenih redov in vse duhovščine in nekaj tisočev iz ljudstva, zbranega iz mesta in sosednjih krajev« (HAC 1683: 468).

Nič manj bogata ni bila pridigarska dejavnost **frančiškanov**, od katere pa je manj ohranjenega, čeprav naj bi na primer samo pater Anton Brešan (1638–1708) pripravil kar šest knjig najverjetneje slovenskih pridižnih besedil, ki pa so danes izgubljena – ohranjeni sta le dve pridigi.¹²⁵ Iz obravnavanega obdobja je ohranjena tudi pridiga frančiškanskega patra Evgena Lauerja iz leta 1751, ki je prav tako le ena iz zbirke več rokopisnih pridig.¹²⁶

Podobno imamo izpričano rabo slovenščine tudi za pridige v **stolni cerkvi** sv. Nikolaja v Ljubljani. Poseben poudarek si zasluži podatek o posebni izpostavljenosti slovenščine (poleg nemščine) pri pridigah ob posvetitvi novi ljubljanske stolnice leta 1707 (Dolničar 2003: 352–355, Smolik 2008: 116) – v slovenščini je pridigal kapucin oče Rogerij.

Za **kapucine** je na razpolago več virov, ki dokumentirajo njihovo pridiganje v slovenščini tako na podeželju kakor tudi v mestu, ohranjenih pa je tudi precej rokopisov in natisnjenih slovenskih pridig (natančen pregled kapucinske pridigarske dejavnosti prinaša Benedik 2000: 17–36). Z vidika jezikovne rabe je nadvse zanimiv rokopis pridige na peto nedeljo po veliki noči, ki se je ohranila v rokopisu pridig kapucinskega patra Ferdinanda (gl. Benedik 2008: 143). Pater je namreč po isti predlogi pridigal v

navaja posamezne slovenske pridige tudi *Diarium praefecturae scholarum in Archiducali collegio Societatis Jesu Labaci inchoatum anno 1651* (I./31 r): npr. str. 6.

¹²¹ Lat. *concio Carniolica*.

¹²² Lat. *Carniolico idiomate*.

¹²³ Lat. *patrio idiomate*.

¹²⁴ Lat. *nostro Carniolico idiomate*.

¹²⁵ O tem obširno piše Ogrin 2009b in 2011b.

¹²⁶ Ogrin, *ibid*.

Vipavskem Križu 1716, v Cerkljah 1718, v Škofji Loki 1723, v Ljubljani 1728 in v Trstu 1739. Ob tem moramo poudariti, da pridig seveda ni bral, ampak so mu zapisi služili kot priprava. Toda pridiznih predlog se mu za jezikovno različno poslušalstvo ni zdelo potrebno jezikovno popravljati. Poleg tega bi bilo tudi nemogoče, da bi se govorno prilagodil vsakemu poslušalstvu posebej – ravno nasprotno: poslušalstvo je bilo prav gotovo vajeno sprejemati nadnarečni (a z narečji zaznamovani) jezik Cerkve.

Takšen pristop k jezikovni rabi je bil konec koncev prisoten tudi drugod po Evropi. V nemško govorečih deželah (Duhr 1913, II/2: 5–6) so tako pridigali nemško, poleg tega pa tudi francosko in italijansko ali, kakor v Ljubljani, slovensko. Na nemško govorečem področju so se izpričano ozirali tudi na nemška narečja, vendar le v tolikšni meri, da bi jih ljudje še razumeli. Na jezikovno zelo raznorodnem goriškem koncu imamo za 2. polovico 18. stoletja ohranjene poleg latinskih tudi npr. rokopise slovenskih, nemških, furlanskih in italijanskih pridig (fond Attems – de Grazia; prim. Bratuž 2000: 92), torej pridig v jezikih, ki so imeli na tem koncu zagotovo že daljšo tradicijo.¹²⁷ Glede samega pridiganja v slovenščini pa viri na primer za Gorico kažejo podobno stanje kot drugod: v 17. in 1. polovici 18. stoletja se je (dokumentirano) pridigalo v jezuitski cerkvi sv. Ignacija ter redno (zadnje nedeljo v mesecu ter ob določenih praznikih) tudi v župnijski cerkvi (Tavano 2006: 29–42).

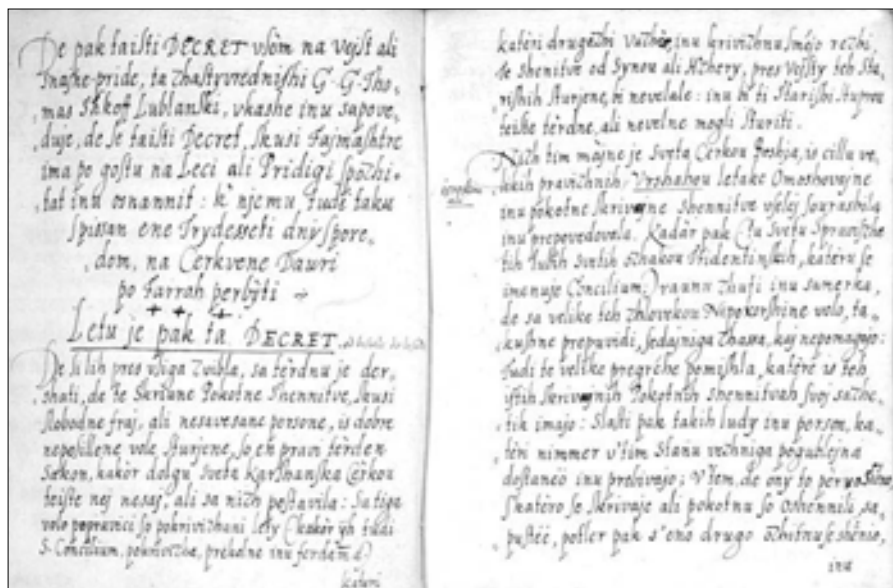
2.2.2 HRENOV ODLOK *TAMETSI* IN SCARLICHJEVO PASTIRSKO PISMO: BESEDILI ZA JAVNO BRANJE IN POSLUŠANJE

Ob robu pridige moramo omeniti začetke še ene od oblik javne rabe slovenščine v cerkvi. V okviru gornjegrajske sinode 1604 je bil namreč objavljen tudi tridentinski odlok *Tametsi*, ki ga najdemo v arhivskih listinah v latinskem, nemškem in slovenskem jeziku (prepis vseh treh je dostopen v Kolar 1997: 459–464, o besedilu tudi Košir 1998). Za nas je še posebej pomemben naslednji slovenski odlomek iz uvoda v besedilo (Kolar 1997: 462):

»De pak taifti DECRET vřem na vejft ali snajne pride, ta zhaftyvredniłhi g. g. Thomas shkoff Lublancki, vkaſhe inu ſapoveduje, de ſe taifti Decret, lkusi Fajmałtre ima po goftu na Leci ali Pridigi ſpozhitat inu oſnannit; k'njemu tudi taku ſpiſſan ene Trydeſseti dny ſporedom na Cerkvene Dauri po Farrah perbyti.«

Objava je bila nujni del uveljavitve tega odloka, saj je »po navodilih Tridentinskega cerkvenega zbora (cap. I. de red.) veljala določba, da dekret pride v veljavo le v vseh škofijah, kjer ga objavijo« (Kolar 1998: 165). Poleg tega ga je bilo treba objaviti v vseh župnijah, in sicer prvo leto večkrat, pozneje pa odvisno od razmer. V latinskem, nemškem in slovenskem jeziku je bil objavljen zaradi etnične sestave prebivalstva v škofiji in značaja dokumenta (Kolar 1998: 165).

¹²⁷ Prim. tudi kratki prispevek Vincenca Rajšpa (2006: 131–135) o jezikovnih razmerah na Goriškem v 2. polovici 18. stoletja.

Hrenov slovenski prevod tridentinskega odloka *Tametsi* (1604)

Leta 1604 in morda tudi pozneje so torej na celotnem ozemlju škofije poslušali in brali enotno slovensko besedilo v Hrenovem jeziku, ki je bil tesno naslonjen na izročilo slovenskih protestantskih piscev. To je za zgodovino slovenskega jezika nedvomno zelo pomemben podatek.

Da pri takšni objavi ne gre za osamljeno prakso, nam priča tudi **pastirsko pismo**, v katerem je škof Rinaldo Scarlichi leta **1631** v latinščini in slovenščini napovedal vizitacijo celotne ljubljanske škofije (besedilo je transkribirano v Lavrič 1990: 37–41, prim. tudi Žnidaršič Golec 2005: 5–15). V zvezi z njim bi na tem mestu izpostavili predvsem dve dejstvi, ki sta zanimivi tudi z vidika zgodovine misli o jeziku:

1. Slovensko besedilo ni dobesedni prevod latinskega, ampak je oblikovano suvereno in z veliko mero občutka, ki kaže na dobro poznavanje dotedanjega knjižnega izročila. To nam kažejo že prvi trije primeri razlik med izvornikom in prevodom z začetka besedila:

Reinaldus Scalichius DEI et Apostolicae Sedis gratia Episcopus Labacensis	Ta vissoku zhasty inu suetlosti ureden Gospud Gospud Reinaldus Scarlichius, od Boshijga inu Rimkiga Stolla potarien ta defseti Shkoff inu Firshst Lublanski
omnibus et singulis, cuiuscunque status, gradus, ordinis, et conditionis, in hac civitate et diocesi nostra Labacensi	vsem zhiftu nu slednim, maihiniga ali velikiga Stanu, Duhounim nu Deshelfkim lete Shkoffie Lublanske
Sancti Spiritus gratia /.../	od Daru inu gnade S. Duha /.../

Dovoljenje za branje krivoverskih knjig, naslovljeno na škofa Tomaža Hrena za šest duhovnikov po njegovi izbiri, Rim, 12. junij 1602 ►

2. Zaključni odstavek spet nakazuje način branja tovrstnih besedil v javnosti – enotno besedilo se je bralo po celotni škofiji:

»De pak leta nalhe pišme, nu opominajne bodeio ftem losheishi vsem, nu vsaketerim vedeioz, hozhemo de fe ozhittnu, glašnu nu saftopnu v'feh nalhe Shkoffie Cerkuah predan lazhnemo vifitirat, bodo brale, de bodeio vfi mogli lahko lastopiti etc.« (Lavrič 1990: 41).

Namenjeno pa je bilo vsem, »kateri bodo leta našh list ali opominene brali, ali bratti listhali« (Lavrič 1990: 37).

Takšna oblika komunikacije z verniki se je nadaljevala tudi pod drugimi škofi. Škof Jožef Rabatta je na primer po Scarlichijevem vzoru sestavil pastirsko pismo z napovedjo osebne vizitacije po vsej škofiji dne 20. 4. 1665, pa tudi sicer naj bi razglase za ljudstvo objavljali le slovensko (Miklavčič 2009b).

2.2.3 SLOVENŠČINA PRI PREOSTALEM BOGOSLUŽJU

Raba slovenščine pri ostalih delih bogoslužja je bila močno omejena,¹²⁸ a vseeno večja kot v predtridentinskem obdobju. Tridentinski koncil (Peklaj 1998: 276) namreč ni dovolil bogoslužja v ljudskem jeziku, je pa vsaj deloma ustregel zahtevi, naj se omogoči, da bi krščansko ljudstvo razumelo, kaj duhovnik pri maši bere. Zato naroča duhovnikom, naj med mašo pogosto sami ali po drugih razložijo kaj od tega, kar se pri maši bere. Za to pa so na Slovenskem za večino vernikov morali rabiti slovenščino.

Sprva so si – vsaj kar se branja evangelijev tiče – pomagali s prevodom Dalmatinove Biblije. Škof Tomaž Hren je v času najhujše rekatolizacije notranjeavstrijskih dežel 12. junija 1602 od Kongregacije Svete inkvizicije papeža Klemena VIII. in pozneje še 1. julija 1621 od Kongregacije Svete inkvizicije papeža Gregorja XV. pridobil dovoljenje, da smejo nekateri njegovi katoliški duhovniki uporabljati protestantske knjige – seveda z določenimi omejitvami.¹²⁹

Na tem mestu moramo na podlagi pregleda originalnih listin opozoriti na podatek, ki je za razumevanje rabe slovenskega jezika v tem času velikega pomena. Dovoljenje za branje »krivoverskih« (v tem primeru protestantskih) knjig je bilo 12. junija 1602 izdano osebno škofu Tomažu Hrenu za šest neimenovanih (!) duhovnikov za dobo treh let (to se je lahko nato podaljševalo).¹³⁰ Hren je imel tako dokaj svobodne roke pri dodeljevanju teh

¹²⁸ Maša, delitev zakramentov, blagoslovi, liturgična molitev brevirja ali oficija so bili zgolj latinski (Smolik 1989: 100, Kidrič 1923: 149–169).

¹²⁹ Gl. npr. Dolinar (2007: 116–117), Benedik (2011: 55, 65), podatek navajajo tudi vsi starejši pregledi. O rabi Dalmatinove Biblije v skladu s tema dokumentoma lepo pričajo iztrgani uvodi in prečrtana nebiblična besedila v nekaterih ohranjenih izvodih.

¹³⁰ Listino hrani NŠAL, Zbirka listin, 12. 6. 1602, Rim; prav tako je na voljo Hrenov osebni zapis o tem: NŠAL, Listine 15 (prvo listino smo imeli v rokah, drugo navaja Benedik 2011: 65).

šestih potrdil, ki jih je po našem mnenju ustrezno razpršil po svoji škofiji.¹³¹ Prav tako ni šlo za dovoljenje za branje Dalmatinove Biblije ali slovenskih protestantskih knjig, kakor se večkrat napačno navaja: dovoljenje je bilo zelo splošno in je obsegalo vse »krivoverske« knjige vseh vrst, četudi je bila med njimi zagotovo mišljena predvsem Dalmatinova Biblija.¹³² Vendar v tem času niso hranili (in potemtakem po potrebi rabili) samo Dalmatinove Biblije. Rektor jezuitskega kolegija Rotarius je dobil denimo škofovo dovoljenje, da so bile v jezuitski knjižnici lahko shranjene tudi slovenske protestantske knjige, ki jih je zasegel vicedom Filip Kobenzl. Vicedom jih je izročil jezuitom leta 1604, nekaj pa jih je podaril tudi ljubljanski župan Jožef Tschauler [= Čavelj, Čavle] (Kovačič 1998: 67).

Zelo dragoceno bi bilo, če bi kak zgodovinar skušal izslediti, komu so bila ta dovoljenja dejansko podeljena ter koliko jih je bilo poleg tega skupinskega izdanih še posameznikom. Eno takšno dovoljenje smo uspeli izslediti še iz časa pred Hrenovim dovoljenjem, in sicer ga je inkvizicijska kongregacija podelila 2. 8. 1601 »kanoniku in pridigarju ljubljanske cerkve« Andreju Schürzensteinerju [Stürzensteinerju],¹³³ prav tako za branje in hranjenje »krivoverskih« knjig in ravno tako za tri leta z možnostjo podaljšanja.

Drugo dovoljenje Kongregacije Svete inkvizicije iz leta 1621 je logično sledilo prvemu, v njem pa so 1. julija 1621 škofu Tomažu Hrenu spet osebno podelili dovoljenje za nadaljnjih šest duhovnikov po njegovem lastnem izboru (»etiam aliis sex Clericis a se deputandis«).¹³⁴

Po Hrenovi izdaji lekcionarja leta 1612 pa so imeli duhovniki tudi uradno cerkveno izdajo izbranih svetopisemskih besedil, ki so jih *moralis* uporabljati pri bogoslužju. Božjo besedo naj bi sicer načeloma še vedno brali v latinščini, vendar je bila vsaj vzporedna raba slovenščine obvezna. Rabo slovenskih knjig in znanje slovenščine pri duhovnikih, ki so delovali v slovensko govorečem okolju, so v obravnavanem obdobju tudi večkrat preverjali.

Na sinodi leta 1614 je na primer škof Hren s pomočjo 43 vprašanj preveril, kako duhovniki upoštevajo predpise prejšnjih sinod. Ena od točk je bila tudi: »Za razlago evangelijev si morajo [duhovniki] nabaviti slovensko knjigo, drugače jim bo prepovedano

¹³¹ Tu se ne moremo strinjati z ugibanjem, da je šlo verjetno samo za učitelje v Gornjem Gradu (Benedik 2011: 55–56) – vsaj Janez Čandek, ki ni bil tam učitelj, je to potrdilo moral dobiti.

¹³² Pripomniti velja tudi, da je v rimskem dokumentu *Regulae Tridentinae de libris prohibitis, confirmatae in Const. Dominici gregis custodiae*, 24. 3. 1564, glede rabe prevodov rečeno (navedeno po prevodu v Peklaj 1998: 281), da »se sme dovoliti uporaba prevodov Stare zaveze samo tistim, ki so po sodbi škofa [!] učeni in pobožni možje, vendar smejo take prevode uporabljati le kot razlago k Vulgati za (boljše) razumevanje Svetega pisma, ne pa kot pravo besedilo«. Glede prevodov Nove zaveze je rečeno, da nihče ne more dobiti dovoljenja za branje prevodov, če so jih naredili avtorji t. i. prvega razreda s seznama prepovedanih knjig, kjer po mnenju Peklaja (1998: 281) ni bilo Dalmatina. In v nadaljevanju: »Če so z dovoljenimi prevodi [cum huiusmodi quae permittuntur] ali z Vulgato objavljene tudi kake opombe [annotationes], jih je mogoče, potem ko je teološka fakulteta kake katoliške univerze ali Generalna inkvizicija izbrisala sumljiva mesta, dovoliti istim kot prevode.«

¹³³ Listino hrani NŠAL, Zbirka listin, 2. 8. 1601, Rim.

¹³⁴ Listino hrani NŠAL, KAL, fasc. 81,43, v rokah smo imeli prepis.

maševanje» (Kolar 1998: 170–171, Krajnc 1998: 285). Tudi na sinodi leta 1623 so preverili, če imajo duhovniki slovenski lekcionar in poleg tega še leta 1615 izdani slovenski katekizem (Kolar 1998: 176).

Na gornjegrajski sinodi leta 1653 je eden izmed navzočih duhovnikov obtožil slovenjgraškega vikarja Jakoba Schweighofferja, da ne more zadovoljivo opravljati svoje obveznosti, ker ne zna slovenščine. Po sklepu sinode je moral vikar takoj na kraju samem opraviti izpit iz slovenščine; ker je pokazal zadovoljivo znanje, je smel obdržati svoje mesto (Gornji Grad, 6. februarja 1653, NŠAL, KAL 41, navedeno po Umek 1971: 10). Prav tako lahko leta 1730 beremo v vizitacijskem zapisniku vizitatorja Jakoba Janeza Schillinga, generalnega vikarja ljubljanske škofije, kako naroča, da mora podvikar v Dvoru pri Vrbi na Koroškem znati slovensko (Dvor pri Vrbi [= Kranzlhofen; nemško ime za Vrbo je sicer Lind ob Velden], 8. julija 1730, NŠAL, ŠAL 4/41b, navedeno po Umek 1971: 12).

Obrednika, ki bi upošteval slovenščino kot obredni jezik, niso imeli katoliški duhovniki na voljo vse do leta 1706, ko je izšel *Rituale Labacense ad usum Romanum accomodatum* (Dolničar 1706), ki je vseboval tudi besedila določenega dela obredov v slovenščini. Do tedaj so si duhovniki na Slovenskem pomagali z oglejskim, salzburškim in rimskim obrednikom, četudi bi – predvsem v župnijah pod oglejskim patriarhatom – smeli rabiti le zadnjega.¹³⁵ A obredna disciplina v teh časih še ni bila tako enotna kot pozneje.¹³⁶

Čeprav obredniki prej niso vsebovali slovenščine, je bila v Katoliški cerkvi pri določenih delih bogoslužja v neformalizirani ustni rabi že vse od srednjega veka. Očitno pa si je že škof Hren prizadeval, da bi vsaj nekateri deli evharističnega bogoslužja bolj formalizirano in organizirano potekali v slovenščini. Tako je morala biti v slovenščini »očitna« (torej: javna splošna) spoved, ki jo je Hren vključil v svoj lekcionar (Hren in Čandek 1612; dodatek, 42a–42b). Ob razsajanju kuge leta 1624 je škof Hren

Janez Anton Dolničar (ur.), *Rituale Labacense ad usum Romanum accomodatum* (1706)

¹³⁵ Vizitator Francesco Barbaro leta 1593 pripoveduje, da je vsem dušnim pastirjem v oglejskih župnijah na Kranjskem dal obrednik *Sacerdotale Romanum* in ukazal pod kaznijo, da morajo po tem obredniku deliti svete zakramente; vse druge obrednike je velel uničiti in sežgati (Ušeničnik 1924: 122).

¹³⁶ O tem zlasti Ušeničnik 1924: 119–127 in Smolik 1974: 119–121.

zložil v slovenščini posebne molitve, ki so jih molili verniki za odvrnitev Božje jeze. V Hrenovem lekcionarju najdemo tudi molitve, ki so jih verniki molili po pridigi (Hren in Čandek 1612: 40a–41b). Pri Hrenovi pridigi, ki nosi zaporedno številko LII, pa naletimo tudi na prevod glavne mašne prošnje v slovenščino (o tem natančneje Krajnc 1998: 286, 291–292, 294). Podobne začasne rešitve – tudi v knjižni obliki¹³⁷ – nato spremljamo vse do leta 1706, ko je izšel omenjeni *Rituale Labacense* (verjetno J. A. Dolničarja), pa še v njem najverjetneje¹³⁸ ni slovensko vse, kar se je dejansko odvijalo v slovenščini.

2.2.4 RABA SLOVENŠČINE OB DRUGIH PRILOŽNOSTIH

Vseskozi je v slovenščini potekalo ljudsko petje slovenskih cerkvenih pesmi, ki jih je v svoji monografiji obširno popisal Marijan Smolik.¹³⁹ Na podlagi ohranjenih besedil in njihovih zapisov lahko predvidevamo tudi tu določeno nadnarečnost v rabi slovenščine.

Individualni stik ljudstva z višjimi oblikami slovenskega jezika je potekal tudi pri spovedih; potreba po slovenskih spovednikih je bila zelo velika,¹⁴⁰ še posebej pa so bili priljubljeni spovedniki, ki niso bili neposredno iz spovedovančevega okolja. V priročniku za spovednike iz leta 1574 v kapucinski knjižnici, ki ga je kapucinom daroval Hrenov vikar Adam Sontner, je na zadnji strani z roko zapisan obrazec splošne spovedi, kot ga je uvedel škof Hren¹⁴¹ (Benedik 2008: 196), le da je nekoliko okrajšan in prilagojen:

»Jest, vbogi greshni zhlovik se spovem Gospudi Bogu vsigamogozhimu, Divizi Materi Marii, vsem svetnikom¹⁴² inu tebi spovedniku na Boshjim mesti ...«

Tudi v tej situaciji se je torej uporabljalo jezikovno kolikor toliko ustaljene obrazce.

Jezuitski ljudski misijoni na Slovenskem v 17. in 18. stoletju so po vaseh in mesetih temeljili na komunikaciji v slovenskem jeziku, kadar je šlo za slovensko govoreče

¹³⁷ Npr. Kastelčev *Modus juvandi agonizantes* iz Bratovskih bukvic iz leta 1682 (Kastelec 1682: 177 [=179]–459 [=461]).

¹³⁸ Prim. Smolik 1974: 120.

¹³⁹ Smolik 1963. Prim. tudi Smolik 1989: 99–108. Na to prakso kažejo tudi številna mesta v lekcionarih in drugod, ki govorijo o vpetosti posameznih pesmi v posamezne dele maše (npr. Schönleben 1672: 387, Hipolit 1715 [EiL]: 363, Paglovec 1754: 429 itd.).

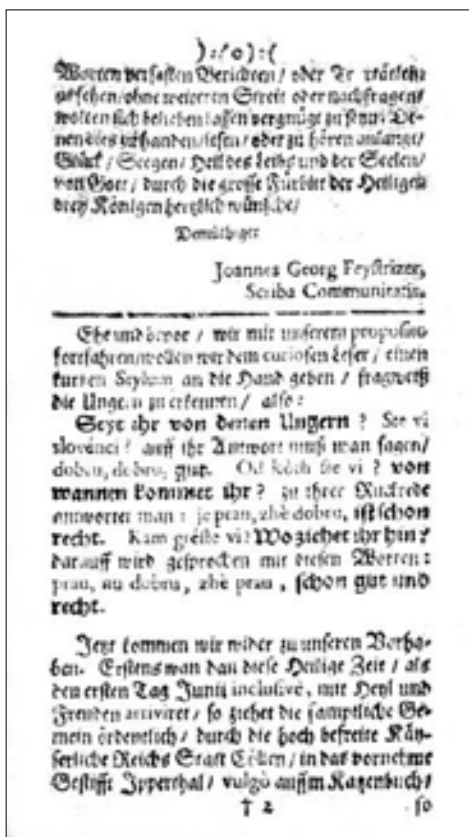
¹⁴⁰ Jezuiti so se na primer neprestano pritoževali, da imajo premalo (slovenskih) spovednikov glede na potrebe ljudi. Za leto 1612 so imeli denimo samo tri slovenske spovednike v kolegiju, kar naj bi bilo premalo (HAC 1612: 70). Še nekaj primerov: »Eden naših, večč kranjskega jezika (*lingua Carniolae*), je imel 2.490 spovedi« (HAC 1617: 87). – »Zelo velik je naval spovedancev in še več bi se jih pri nas spovedalo, ko bi bil tu še en slovenski spovednik. Dobro nam je namreč znano, da so nekateri, naveličani od dolgega čakanja pred spovednico, odšli k menihom. Zato lahko domnevamo, da so trije duhovniki (več jih namreč ni bilo, ki bi znali slovensko (*Slavonice*)) do konca velikonočnih praznikov močno utrjeni spovedali 3.000 ljudi. Zaradi spovedi namreč prihajajo k nam ljudje iz pet, šest, sedem, osem, tudi deset milj oddaljenih krajev« (HAC 1614: 79). – »Šli smo pomagat v Loko. [Sledi opis ljudskega misijona.] V slabih treh tednih smo spovedali več kot 1.800 ljudi, med njimi se je spravilo z Bogom več duhovnikov« (HAC 1644: 207). Podobno je bilo pri kapucinih (Benedik 1991: 147).

¹⁴¹ Prim. besedilo v lekcionarju (Hren in Čandek 1612: dodatek, 42a–42b).

¹⁴² Hren ima: *Svetnikom*.

poslušalce. Pri tem je šlo predvsem za pridige in kratek pouk v osnovnih verskih resnicah (Korade 1992: 215–219). Slovenščino lahko predvidevamo tudi pri duhovnih vajah ter pri delu kongregacij in bratovščin.¹⁴³

Slovenščina ni nepomembna tudi kot jezik medsebojne komunikacije znotraj Kato-liške cerkve na Slovenskem.¹⁴⁴ Raba slovenščine je bila lahko celo razlikovalni dejavnik pri odločitvi za odhod v določen samostan. Grofica Katarina Elizabeta Erdödy navaja na primer leta 1672 kot enega izmed vzrokov, zakaj je svoji hčeri poslala v studeniški samo-stan, tudi dejstvo, da je bil v njem pogovorni jezik slovenski (*quod ibidem sit sclauonica lingua communis*; Mlinarič 2005: 87, 97).

Odlomek iz knjižice *Alt-Wenthen, oder Ungern Ordnungs Büchlein*

¹⁴³ Kot primer lahko omenimo slovenska pravila Bratovščine sv. Rešnjega telesa v Dolini iz leta 1635 (Rupel 1954: 178–180).

¹⁴⁴ Kot primere lahko omenimo: latinsko pismo župnika Nikolaja Koprivca ljubljanskemu škofu Tomažu Hrenu (5. 2. 1598), ki vsebuje slovenske stavke (NŠAL, zbirka listin; Umek 1971: 7, prepis: 23–24, Kološa 1982: 30); slovensko pismo generalnega vikarja ljubljanske škofije Adama Sontnerja škofu Tomažu Hrenu (med avgustom in novembrom 1621; Umek 1971: 7–8, prepis: 26–27; Kološa 1982: 33); breve papeža Gregorja XV. (3. 8. 1621) v Hrenovem prevodu (Kološa 1982: 33); pismo poljskega jezuita župniku v Pilštajnu s slovenskimi stavki na koncu (19. 11. 1621; Kološa 1982: 33); dopis

V okviru romarskega življenja pa poleg ustaljene rabe slovenščine na slovenskem ozemlju¹⁴⁵ lahko predvidevamo tudi rabo slovenščine kot tujega jezika zunaj slovenskega ozemlja. O tem nam najbolj nazorno priča knjižica *Alt-Wenthen, oder Ungern Ordnungs Büchlein* iz 2. polovice 17. stoletja (Feystrizer 16– –), ki med drugim prinaša tudi kratek dialog ter očenaš in zdravamarijo vzporedno v nemščini in slovenščini za slovenske porenske božjepotnike (v Köln in Aachen) ter njihove nemške gostitelje. Poglejmo si kratek primer v originalu (celotno besedilo v prevodu in s komentarjem prinaša Stabej 1965: 41–43, kopije knjižice pa so na voljo v NUK-u: R 286834):

»Seyt ihr von denen Ungern? *Ste vi slovinci?* auff ihr Antwort muß man fagen/ *dobru, dobru, gut. Od koth ste vi?* von wannen kommet ihr? zu ihrer Ruckrede antwortet man: *je prau, zhe dobru, ift fchon recht. Kam grefte vi?* Wo ziehet ihr hin? darauff wird gefprochen mit diesen Wörten: *prau, nu dobru, zhe prau, fchon gut und recht.*«

Takšna knjižica gotovo ni bila edina te vrste, ki je vsebovala slovenščino, saj je bilo potencialnih kupcev za tovrstno blago kar nekaj, je pa edina doslej znana in ohranjena. Značilno je tudi, da pri slovenskih besedilih v knjižici ne gre za kako določljivo narečje, ampak za poskus pisati v knjižni slovenščini (»in der wandärlifchen Sprach«), čeprav – kot po pravici pravi njen avtor – »v slabem jeziku/narečju« (»durch ein schlechtes idioma«, str. 1).

vikarja in škofijskega komisarja v Braslovčah Filipa Terpinca generalnemu vikarju v Ljubljani (22. 11. 1651; Kološa 1982: 39); besedili ob volitvi opatinje in njeni investituri iz leta 1663 (Rupel 1954: 180–185); odlok ljubljanskega škofa Jožeta Rabatta (8. 5. 1666), ki v slovenščini naroča, naj ljubljanske klarise po preteku triletno dobo opatinje Terezije Štih izvolijo novo predstojnico (NŠAL, KAL, fasc. 28; Umek 1971: 10, Kološa 1982: 43); dva obrazca ekskomunikacije okoli 1660–1666 (Rupel 1954: 187–189); pismo župnika Gregorja Cerviča 26. junija 1688 (Rupel 1954: 189–192; šteje ga [če ne upoštevamo napol kajkavskega pisma ormoškega graščaka iz leta 1658] za prvo slovensko pismo, a je zgoraj omenjeno zgodnejše); oporoka Gregorja Cerviča iz leta 1685 (Rupel 1954: 193).

¹⁴⁵ O tem nam pričajo številni viri, značilen je npr. *Andoht suete Luzie* (Dražgoše, 1750, NUK R 543165), besedilo, ki se zelo trudi biti nadnarečno.

2.3 RABA SLOVENŠČINE V ZAČETKIH GLEDALIŠKE DEJAVNOSTI

2.3.1 GLEDALIŠKA DEJAVNOST JEZUITOV

Gledališko dejavnost jezuitov lahko glede na rabo jezika razdelimo na tri dele.¹⁴⁶

2.3.1.1 Praviloma **latinsko** je bilo šolsko gledališče v jezuitskem kolegiju (Dolinar 1976: 58–61, seznam vseh predstav na straneh 197–208). Raba latinščine je bila predpisana v *Ratio studiorum*:

»Tragedije in komedije naj se uprizarjajo redko,¹⁴⁷ njihova snov pa naj bo duhovna in pobožna. Tudi medigre naj bodo samo latinske in spodobne. Prav tako niso dovoljene ženske vloge in oblačila« (*Naloge rektorja*, 13; Pachtler 1887, II: 272).¹⁴⁸

Takšno gledališče je imelo zlasti vzgojni in reprezentančni namen, namenjeno je bilo predvsem vrhnjemu sloju, snov pa je bila večinoma vezana na Staro zavezo ter življenje krščanskih mučencev (Koruza 1991: 110, Kuret 1989: 396–397). Vendar lahko kljub temu predvidevamo tudi občasno – a redko – rabo ljudskega jezika, zagotovo nemščine, najprej v nekaterih fragmentih, pozneje pa vse bolj tudi v celotnih predstavah (prvič 1635; Dolinar 1976: 201), ki pa so se praviloma nagibale že k naslednji skupini predstav.

2.3.1.2 Jezikovno raznovrstno je bilo t. i. versko gledališče, namenjeno širokim krogom občinstva ter predvsem njihovi verski vzgoji, zaradi česar je bila vloga latinščine v njem omejena. Igre (ali dramatizirane recitacije) so morali igrati v »jeziku ljudstva«, kadar pa so igrali neme, pantomimične prizore, so prikazano tolmačili pridigarji, prav tako v »ljudskem jeziku«.

¹⁴⁶ Pri tem se naslanjamo na literarno delitev, kakor jo je zastavil Jože Koruza (1991: 109–119), in to za razliko od delitve, kakor jo najdemo pri Niku Kuretu (1989: 395–416). Koruzova delitev je namreč za naše razpravljanje ustreznjša. O rabi jezikov pri gledališki dejavnosti jezuitov je sintetično pisal Škerlj (1973: 31, 33–38).

¹⁴⁷ Mišljeno je bilo trikrat ali štirikrat na leto.

¹⁴⁸ »Tragoediarum et comoediarum, quas nonnisi latinas ac rarissimas esse oportet, argumentum sacrum sit ac pium, neque quicquam actibus interponatur, quod non latinum sit et decorum; nec persona ulla muliebris vel habitus introducatur.«

Izpričane so naslednje oblike verskega gledališča, pri katerih lahko predvidevamo (tudi) rabo slovenščine:

- »dialogi« (= verske igre v najširšem smislu) o otroštvu, trpljenju in rešnjem telesu Jezusa Kristusa v slovenskem jeziku v Celovcu v prvi polovici 17. stoletja od leta 1605 (Duhr 1913, II/1: 341, Koruza 1991: 111, Prunč 1973: 120, za izraz *dialogus*: Kuret 1989: 397);
- gledališka prireditev celovških jezuitov ob božiču leta 1605 (»dialogismi vulgari lingua«; Drozd 1965: 206; Koruza 1991: 111, 186, za izraz *dialogismus*: Kuret 1989: 397), ki jo lahko povežemo tudi s podobnimi »pevskimi« božičnicami v ljubljanskem jezuitskem kolegiju, prvič izpričanimi za leto 1599 in nato za leta 1606, 1608, 1620 (Kuret 1989: 410);¹⁴⁹
- celovška jezuitska pasijonska procesija (od 1612, izpričano še 1646, 1647) je bila takšne narave (Drozd 1965: 26),¹⁵⁰ da so jo morali v času procesije sproti obširneje razlagati tudi pridigarji med občinstvom, kar je moralo potekati tako v slovenskem kot v nemškem jeziku (Koruza 1991: 113, 186–187);
- ljubljanska pasijonska procesija na veliki četrtek,¹⁵¹ ki so jo prirejali člani Marijine družbe jezuitskega kolegija, je bila verjetno podobnega značaja (Valvasor 1689, XI: 697; Koruza 1991: 114);
- za leto 1615 je izpričana (sicer gotovo pogosteje izvajana) pasijonska procesija celovških jezuitov v bivšem avguštinskem samostanu v Dobrli vasi; jezik bi bil lahko slovenski, zlasti če veljajo ugibanja, da so igro naštudirali in izvajali laiki pod vodstvom jezuita, ni pa o tem neposrednih dokazov (Drozd 1965: 35, 212, Koruza 1991: 114, 187);
- izpričane so slovenske telovske igre pri celovških (prva izpričana za leto 1611) in ljubljanskih (prva izpričana 1600) jezuitih, na katerih je bila v kaki obliki prisotna tudi slovenščina; na ljubljanskih se je slovenščina nedvomno rabila¹⁵² (Koruza 1991: 115–116, Kuret 1989: 397–398);

¹⁴⁹ O tem HAC 1599: 22: »Doma pa so na začetku leta naše stvari začele kar dobro teči. Dečki so ob božičnih praznikih proslavili Dete Kristusa z latinskimi, slovenskimi (lat. *Slavonicus*) in nemškimi napevi ter pesmimi (lat. *cantibus ac versibus* [!]) in s tem našim šolam pridobili kar največji ugled.« Ali čez nekaj let (HAC 1607: 53): »O božičnih praznikih so angeli po običaju proslavljali Dete Kristusa v slovenskem in nemškem jeziku z recitacijami in petjem (lat. *Slavica et Germanica lingua et cantibus* [torej dobesedno: s slovenskim in nemškim jezikom in s pesmimi]).«

¹⁵⁰ Šlo je za alegorične žive slike, opremljene z latinskimi napisi.

¹⁵¹ Na veliki petek je potekala kapucinska.

¹⁵² O tem HAC 1600: 30: »Slovesno praznovanje Rešnjega telesa je bilo v tem letu prirejeno na tak način, da je navdajalo z občudovanjem ne le krivoverce, marveč so ga s strmenjem občudovali tudi katoličani. /.../ Ni pa bilo samo množice ljudstva, tudi udeležba plemičev obeh spolov je bila na naše vzpodbujanje kar številna. Tudi kmetje so prišli iz bližnjih vasi in z banderi in venci stopali po dva in dva v prvi vrsti. Bili so razporejeni tako, da so šli v procesiji dečki skupaj z dečki, deklice z deklicami, žene z ženami, možje z možmi. Njihovo pobožno, slovesnosti primerno petje, polno najglobljega čustva preprostosti in pobožnosti, je gledalcem in poslušalcem zdaj izvajalo solze, zdaj neverjetno gorečnost pobožnosti. Da je bil ta dan še bolj vzvišen, so pripomogle sijajne priprave na razpotjih, ki so daleč prekašale vse, kar se je godilo v prejšnjih letih: slavnostno pokanje možnarjev in pozdravljanje, s katerim so naši učenci na različnih mestih v latinskem in kranjskem jeziku (lat. *Latine et Carniolice* – [torej ne tudi nemško!]) sprejemali presveto zdravilo nesmrtnosti.«

- procesije so imele nasploh tudi slovenske razlage (Koruza 1991: 116, Kuret 1989: 398), o čemer nam priča npr. Hrenova pridiga po procesiji v obliki živih slik v Ljubljani 1622, ki je tudi po našem mnenju ne moremo šteti kot nekaj nenavadnega.¹⁵³

Lahko pa glede na odsotnost podobnih virov v drugi polovici 17. stoletja sklepamo, da je tovrstna dejavnost (predvsem kar se tiče rabe slovenščine) pri jezuitih nekoliko zamrla. Inicijativo glede »verskega gledališča« so, kot kaže, v tem času prevzeli kapucini.

2.3.1.3 Samo v slovenščini (za nemško govoreče samo v nemščini, za italijansko samo v italijanščini itd.) je potekalo t. i. pravo ljudsko gledališče. Tu je šlo verjetno za pogostejši običaj, ki so ga – verjetno tudi zaradi darov, ki so jih ob tem dobili – ohranjali revnejši dijaki. Eno takšno slovensko igro imamo tudi večkrat izpričano: gre za igro *Rajski vrt* (*Paradiž*, *Paradisus*),¹⁵⁴ ki se je odvijala na premičnem odru (*ire cum paradiso*) v slovenskem jeziku (*idiomate vernaculo*).¹⁵⁵ Kot kaže, je obstajala tradicija ljudskih iger, ki so jih uprizarjali študenti, že nekaj časa (o prvi omenjeni igri *Zima in poletje* iz leta 1651 gl. spodaj), bile pa so vselej na robu sprejemljivega. Lahko predvidevamo, da se je zelo kmalu začela v njih rabiti slovenščina, čeprav je *idioma vernaculum* izrecno omenjen le 6. 2. 1670. Uprizoritve igre so omenjene za 22. 1. 1657, 25. 1. 1659, 31. 1. 1660, 26. 1. 1670, 6. 2. 1670, glede na besedilo v Valvasorju (1689, XI: 351) pa so jo morda uprizarjali tudi pozneje. Tudi sami zapisi v dnevniku prefektore (*Diarium praefecturae scholarum in Archiducali collegio Societatis Jesu Labaci inchoatum anno 1651*, ARS, SIAS 1073, zbirka rokopisov, I./31 r)¹⁵⁶

Je bil podobno videti tudi slovenski *Rajski vrt*? – Adam in Eva pod drevesom s smrtjo na prenosnem gledališču jezuitskega reda (pamfletni letak iz časa po ukinitvi reda leta 1773)

¹⁵³ O tem HAC 1622: 107, ko opisuje slovesnost kanonizacije svetih Ignacija in Frančiška, ki je potekala v Ljubljani 5. junija 1622: »Ko se je torej procesija vrnila na mesto, od koder je odšla, je bila množica ljudi tolikšna, da od glavnega oltarja do Pittorferjeve hiše ni bilo videti drugega kot ljudi, ki so se tako gnetli, da je bilo komaj mogoče iti skozi. Tedaj je stopil na govorniški oder prečastiti škof ljubljanski in imel v škofovskem ornatu, katerega je nosil med procesijo, govor v domačem jeziku (lat. *lingua patria*). V njem je razlagal, kar so kazala prizorišča, v veliko ganotje vseh.«

¹⁵⁴ V literarni zgodovini se je ustalil prevod *Paradiž*, v izvornem zapisu gre za *Paradisus*, kar bi danes prevajali kot *Rajski* (ali *Edenski*) *vrt*.

¹⁵⁵ O igri poroča *Diarium praefecturae*, od raziskav pa bi izpostavil naslednje: Dolinar 1976: 204, 205, Škerlj 1973: 33–38, Steska 1935: 269, prim. tudi Koruza 1991: 117, Kuret 1958: 1–51, Svetina 1998: 236–237, še posebej pa Marin 1992: 100–103; s to problematiko so se sicer ukvarjali še August Dimitz, Jan Nečásek, Peter von Radics, Anton Koblar, France Kidrič, Filip Kalan, France Koblar.

¹⁵⁶ Prvi vpis imamo 22. 1. 1657: »Rektor je dal tudi dovoljenje nekaterim dijakom, ki so prosili, da bi lahko šli ponoči (kot pravijo) z *Rajskim vrtom*. [Verjetno z drugo roko:] Vendar je bil uspeh majhen.«

kažejo, da je šlo za vsakoletni obhod (*quod annis quoque antecedentibus factum*), ki pa so ga v dnevnik vpisovali samo natančnejši zapisovalci. Uprizarjali pa so jo izpričano v mestu in enkrat izpričano tudi več dni izven Ljubljane, pri čemer je sodelovalo osem igralcev.

V drugi polovici 17. stoletja in naprej je bilo takšno obhodno gledališko delovanje jezuitskih dijakov v Ljubljani po Koruzovem mnenju »edini, to pot le posredni delež jezuitov v slovenskem gledališkem življenju druge polovice 17. stoletja« (Koruza 1991: 117, podobno tudi Kuret 1958). Vendar je – če pretehtamo vse okoliščine – ta »posrednost« dokaj relativna (prim. predvsem Marin 1992: 100–103). Glede na organiziranost reda so bili dijaki kolegija namreč vsaj sprva pod budnim nadzorstvom jezuitskih vzgojiteljev in učiteljev, ki so jim bili zaupani (tudi npr. pri izdelavi scene ali besedila), tudi če so bili nato »zunaj« relativno svobodni.

Predvidevanje, da je bila tudi prva takšna igra, ki jo je rektor dovolil v mestu igrati revnejšim dijakom, komedija *Zima in poletje* (*Hyems et aestas*) iz leta 1651 igrana v slovenščini (Škerlj 1973: 37, Koruza 1991: 170, Svetina 1998: 237 itd.), pa skoraj gotovo ne drži. Da gre za nemščino, je namreč povsem jasno zapisano v dnevniku prefektуре, kjer je dogodek še posebej natančno opisan, ker so bili dijaki zaradi slabega obnašanja tudi kaznovani:

»Sredi januarja se je zbralo nekaj revnih dijakov, okrog so nosili papirnato peč in proti večeru igrali pred domovi neko nemško komedijo o zimi in poletju« (Diarium praef.: 3a).¹⁵⁷

Verjetno je slaba izkušnja iz tega leta botrovala zamenjavi igre,¹⁵⁸ ki so jo nato dosledno igrali ob koncu januarja, nedvomno pa so se gledalcem prilagajali tudi z rabo slovenskega jezika.

– »Item concessa est licentia a /.../ rectore studiosis quibusdam petentibus, ut possint noctu ire (ut vocant) cum Paradiso. Sed malo successu« (Diarium praef.: 22a).

Očitno dijaki niso bili dovolj disciplinirani in zato igra ni povsem uspela, kajti že čez dve leti 25. 1. 1659 beremo: »Z dovoljenjem častitega p. rektorja je dovolil p. prefekt dijakom iti naokrog z *Rajskim vrtom*.« Ker so jih na to predhodno opozorili, so se »obnašali zelo dobro in zmerno«. – »De Licentia R. P. Rectoris concessit P. Praefectus circumire studiosos cum Paradiso /.../ valde bene et modeste se se [sic!] gesserunt /.../« (Diarium praef.: 23a). – Enako tudi naslednje leto. (Diarium praef.: 25b).

Po desetletju brez vpisov beremo spet 26. 1. 1670: »Osmim dijakom je bila dana možnost, da priredijo *Rajski vrt*, kar se je delalo tudi prejšnja leta. /.../ Opozorjeni so bili, naj se izogibajo nedostojnim dejanjem, in obnašali so se dovolj zmerno.« – »Data est facultas paradisum exhibendi studiosis octo, quod annis quoque antecedentibus factum: /.../ Quo [= nedostojnosti] cavendo etiam praemoniti, gesserunt se satis modeste« (Diarium praef.: 54b).

In nekaj dni zatem, 6. 2. 1670: »Vsi razredi so imeli dan oddiha. Nekaterim revnejšim dijakom je bilo dano dovoljenje, da priredijo *Rajski vrt* v ljudskem jeziku izven mesta. Zdelo se je, da so k temu večinoma prisiljeni zaradi splošnega pomanjkanja.« – »Fuit recreatio tota die pro omnibus scholis: data licentia aliquot pauperioribus studiosis exhibendi paradisum idiome vernaculo extra urbem per dies aliquot: quia ad id urgeri videbantur communi pluribus indigentia« (Diarium praef.: 54b).

¹⁵⁷ »Sub medium Ianuarij studiosi aliquot pauperes inter se convenerant, chartaceam fornacem circumferentes sub vesperum et ante domos comoediam quandam Germanicam de Hyeme et Aestate agentes /.../«. Vzrok za sklepanje, da gre za slovenščino, je bil, da Nečásek v svoji razpravi o tej tematiki ni navedel vira, ko je zapisal, da so igro igrali »in deutschen Sprache«. Škerlj je nato ugibal, da se je Nečásek morda zmotil pri prevodu kakega izraza, kot bi bil npr. *idioma vernaculum*, in da gre potemtakem vendarle za slovenščino. Nadaljnji raziskovalci so to domnevo večkrat nekritično povzemali kot dejstvo. Ustrezno mesto v *Diarium praefecturae* je nato kot prvi navedel Dolinar (1976: 203), ki pa ga tudi mnogi poznejši raziskovalci niso brali.

¹⁵⁸ *Zimo in poletje* je zamenjal *Rajski vrt*.

2.3.2 ŠKOFJELOŠKI PASIJON IN NJEGOVI PREDHODNIKI

Kapucini so svojo pasijonsko procesijo v Ljubljani prirejali že od začetka 17. stoletja. Prvič so jo priredili med letoma 1608 in 1613. Leta 1616 ali 1617 je bila močno skrčena, a so jo po Hrenovem posredovanju 1619 spet v celoti prirejali. V drugi polovici 17. stoletja so prenesli navado v skromnejši obliki še v Novo mesto (1658) in Kranj (1674), nato pa tudi v Škofjo Loko (pozneje v 18. stoletju še v Trzič in v Marija Gradec pri Laškem; po drugi poti je prišla še v Železno Kaplo in v Loko pri Zidanem Mostu).¹⁵⁹ O jeziku (pasijonskih) procesij pred slovensko škofjeloško, katere zapis se nam je ohranil, ni nič znanega. Dolgo je veljalo, da so se vse procesije razen škofjeloške odvijale v nemščini.¹⁶⁰ Prvi, ki je to mnenje postavil pod vprašaj, je bil Jože Koruza (1991: 117), ki je menil, da bi vsaj za Kranj in Novo mesto lahko zagotovo trdili, da sta procesiji potekali v slovenščini.

Medtem ko lahko za druge kraje dejansko zgolj ugibamo, je temeljitejša raziskava okoliščin nastanka *Škofjeloškega pasijona* (Ogrin 2008b: 289–304, Ogrin 2009: 343–365) pokazala, da je šlo pri tej procesiji za redni dogodek, ki je imel daljšo tradicijo in je vsaj od leta 1713 (verjetneje pa že prej) potekal vsakoletno in v slovenščini, dokler ga ni ukinil Jožef II. Ista raziskava je tudi opozorila na folij 14 iz rokopisa *Škofjeloškega pasijona* (Ogrin 2009: 265–268), ki vsebuje dopolnjujoče se (!) nemško in slovensko besedilo. Ta folij je še posebej zanimiv, ker kaže, da je vzet iz drugega, nam neznanega pasijona, ter nas opozarja na možnost daljše (oziroma geografsko širše) tradicije pasijonskih procesij (tudi) v slovenščini na Slovenskem. Na enako možnost opozarjajo tudi sledovi starih predlog

Folij 14 iz rokopisa *Škofjeloškega pasijona*

¹⁵⁹ Prim. Koruza 1991: 117, Kuret 1989: 398–400. Najizčrpneje je problematiko obdelal Ogrin 2008b in 2009, ki prinaša tudi podroben pregled dosedanje literature, zato je na tem mestu ne navajamo. Za nova spoznanja v povezavi z zgodovino kapucinov, še posebej glede vloge bratovščin, prim. Benedik 1991: 146, Benedik 2008: 169–174.

¹⁶⁰ Ali da sploh niso imele govornega besedila (prim. Škerlj 1973: 52).

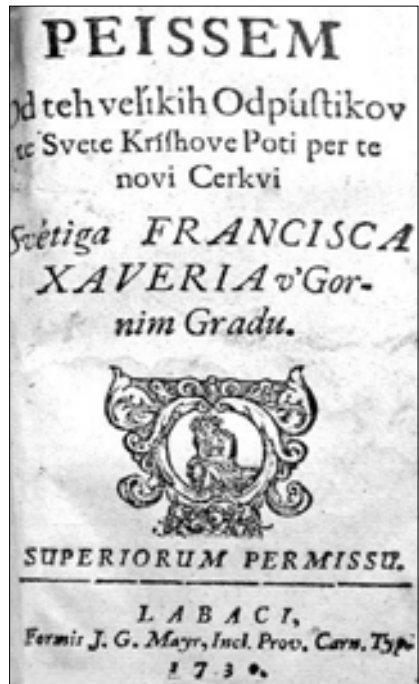
v rokopisu *Škofjeloškega pasijona* (Ogrin 2009: 357–364). Vse kaže, da se je izročilo rabe slovenščine pri tovrstnih uprizoritvah, ki so ga začeli na Slovenskem jezuiti, dejansko nadaljevalo tudi pri kapucinih. Takšnemu sklepu pritrjujejo tudi raziskave o rabi jezikov po posameznih slovenskih mestih (Golec 2003: 23–38), na podlagi katerih lahko tako Kranj kakor Novo mesto označimo kot izrazito slovenski mesti (za razliko od dvojezičnih mest, kakor je bila npr. Ljubljana, ali bolj nemških mest, kakor so bila Kočevje, Maribor in Ptuj). Procesije so gledalci namreč morali razumeti, sicer jih kapucini ne bi izvajali, ker ne bi imele nobenega smisla. Tako v Kranju kakor v Novem mestu (obe mesti sta imeli okrog 2000 prebivalcev) je bil delež nemških govorcev dovolj nizek, da s procesijami (samo) v nemščini konec 17. stoletja skorajda ne moremo računati. Glede na to in na vzporednice z jezuitskimi procesijami bi lahko sklepali na tri vrste rabe slovenščine pri kapucinskih procesijah:

- a) slovenska razlaga prizora, ki je bil izveden pantomimično ali v nemškem jeziku (po vzoru nekaterih jezuitskih procesij);
- b) dvojezična procesija, ki temelji na nemščini s krajšimi slovenskimi dodatki ali povzetki, ki jih izvajajo sami igralci (folij 14);
- c) v celoti slovenska procesija (*Škofjeloški pasijon*).

2.3.3 DRUGI DROBCI

Slovenščina se je predvidoma rabila tudi pri drugih procesijah. Kakor poroča Valvasor (1689: VIII, 732–733), je Rožnovenska bratovščina v Cerknici prirejala procesijo, ki je bila množično obiskana. O jeziku pri Valvasorju ne izvemo kaj več, kot da so peli v slovenščini pesem *Omni die dic Mariae*, vendar pa lahko glede na predvideno jezikovno sestavo občinstva predvidevamo še širšo rabo slovenščine.

Glede na predvideno občinstvo lahko predvidevamo, da so v slovenščini potekale tudi gledališke prireditve v Rušah pod Pohorjem (1680–1722), v virih je slovenščina izpričana za leto 1700 (Koruza 1991: 118, Kuret 1989: 398). Slovenščina se je morda uporabljala tudi pri različnih predpustnih posvetnih gledaliških prireditvah baročne dobe, a to je le hipoteza (Koruza 1991: 119). Poleg tega je vprašanje, kateri jezik so rabile pogrošne komedijantske skupine, ki so nastopale v kolibah na mestnih trgih in sejmiščih. Njihova publika je bilo predvsem nižje mestno in okoliško prebivalstvo. To pa ni kaj prida razumelo nemščine, kaj šele italijanščino (Koruza 1991: 173).

Ahacij Stržinar, *Peissem Od teh velikih Odpustikov* (1730)

Pozornosti je vredna tudi drobna knjižica z naslovom *Peissem Od teh velikih Odpustikov te Svete Krifhove Poti per te novi Cerkvi Svetiga Francisca Xaveria v'Gornim Gradu* (Stržinar 1730), ki prinaša natančen opis procesije križevega pota v Gornjem Gradu skupaj s slovensko pesmijo (14 kitic, ki so se pele ob posameznih postajah) in z nekaterimi drugimi vmesnimi slovenskimi molitvami. Procesija je zagotovo v celoti potekala v slovenščini,¹⁶¹ že po tradiciji pa je bila dobro obiskana, kar nakazuje tudi besedilo samo.

Povsem na koncu ne smemo spregledati tudi pisanja Franja Krsta Frankopana, ki je v prve prizore Molièrove komedije *George Dandin* vpletel slovenske dialoge.¹⁶²

¹⁶¹ Za lažjo predstavo navajamo odlomka iz knjižice (Stržinar 1730: 9–12): »Per v'akim Krifho pak po premishlvanio tega terplenia Jesufoviga fè molio 3 Ozha nafh, inu Ave Maria, inu 3. Zhaft Bogu Ozhetu, etc. Per Proceffie pak Pridigar to skrivnoŝ hitru na prei pove, al pufty enu malu to skrivnoŝ premishluvati, potlei s' fvoimi poŝhluhavzi, zhe pred dreniam more, doli poklekne, inu moli s' shnimi glafnu: V: *Mi molimo tebe O Chrifte, inu te hvalimo*: R: *Kir fe skus tvoi fveti Krish ta fvet odrefhov*. Potlei s' shnimi moli en Ozha nafh, Ave Maria, Zhaft Bogu ozhetu etc. Inu poterka na perfi inu rezhe te befede: *Vfmili fe zhes nas O Gofpud, vfmili fe zhes nas*. Te druge Ozha nafhe inu Ave Maria, etc. Pak moli gredoZh od eniga Krifha do ta drugiga. Per S. Francisco Xaverio pak mi skus peiffem vkop sklizhemo ta folk k'tem pervimu krifhu ob kratkim povemo to perpravlanie. Potlei poiemo per tem pervimo krifho ta prvi ŝtikelz; potem Pridigar s'fvoimo befedami aiffrig en, al drugi vuk, celu obrkatim perftavi, inu ga da premislit enu malu zhafa. Po temo glafnu nu rozhnu naprei moli: *Mi tebe molimo O Chrifte, etc*. Toku gredemo inu objifhemo vfe krifhe hitru inu rozhnu, inu na ŝadne v' Cerkvi ŝmolimo ŝeŝt Ozha nafhov, etc. Inu s' britko martro da ta Pridigar ta fveti Shegan; ŝakai zhe je ta Andoht kraifhi: ludie prideio raifhi.«

In ob koncu (Stržinar 1730: 29–30): »Po molitvi da ta Pridigar Shegen s'to britko Martro, katero ŝo per proceffie na prei nesli inu povabi al ofnani, kedai bo ŝpet to proceffio pelov inu to Krifhovo pot objifkov. Mi per fvetim Francisco vezh tal na treko al zheterto nedelo v' meftizo to andoht s' proceffio ozhitnu derŝhimo, dokler perva nedela je fvetiga Roŝhenkranza, ta druga pak fvetiga Scapuliria. Vender, kir je doŝti Romariov, tudi druge zhafè to proceffio pelemo, koker kenimu exempelnu pred vezhernizo, al Pridigo; eden al ta drugi Maŝhnik to proceffio pelle, de toku ta zhas ŝabŝton de ferzeraio dokler, pak je v' Cerkvi S. Francisca Xaveria popolnoma Rimski odpustik ŝa te ŝhive v'ŝaki dan enkrat v' letu. Toku s' iutrei, kir ŝo Romarie s' vezher ŝpovedani; lohku ŝa mi ŝamoreio pred al pak po fveti Maŝhi to Krifhovo Pot opravit inu ŝa verne duhfize v' vizah offrati.«

¹⁶² Prim. poglavje 1.3.3.

3 MALA SLOVNICA SLOVENSKEGA JEZIKA V ITALIJANSKO-SLOVENSKEM SLOVARJU ALASIA DA SOMMARIFE (1607)

3.1 UVOD

Mala slovnica slovenskega jezika, ki jo najdemo na 25 straneh (AV 1607: A 8a–C 3b) v uvodu v italijansko-slovenski slovar Gregoria Alasia da Sommarife iz leta 1607, je kronološko tretji slovnični opis slovenskega jezika.¹⁶³ Do neke mere izhaja iz male slovnice štirih jezikov v MD 1592, vendar jo lahko štejemo v celoti kot izvorno delo z mnogimi rešitvami, ki niso imele zgleда v nobeni tedanji evropski slovnici. Čeprav je delo razmeroma kratko in ni imelo nadaljnjega vpliva, mu moramo v okviru zgodovine slovenskega slovničarstva priznati pomembno mesto, saj v marsičem naznanja nove smernice v razvoju slovničarstva.

Alasijevo delo ločuje od del njegovih dveh predhodnikov več pomembnih **konceptualnih razlik**. Gre namreč za slovnični opis, namenjen predvsem uporabniku, ki ni rojeni govorec slovenščine.¹⁶⁴ Pri tem se ločuje tako od Bohoriča kot od Megiserja, kjer je tujejezični uporabnik možen, ni pa v ospredju. Poleg tega gre za slovnični opis enega samega jezika, kar Alasijevo slovnico ločuje od Megiserjeve, kjer gre za sočasni opis štirih jezikov. Izhodišče za slovnico po drugi strani tudi ni več (zgolj) latinska predloga, ampak gre za opis, namenjen uporabniku, ki je večš italijanščine in obvlada osnove latinske slovnice. In ne nazadnje, avtorjev materni jezik ni bil slovenščina, hkrati pa je bil s slovenščino v stiku krajši čas (najverjetneje od 1601; Legiša 1979: 235). V tem se ločuje tako od Bohoriča, ki je bil rojeni govorec slovenščine, kakor tudi od Megiserja, ki je bil v stiku s slovenščino bistveno dlje.

Dosedanji raziskovalci so raziskovali predvsem slovarski del Alasijevega vokabularja, zato mala slovnica še ni doživela podrobnejše obravnave. Vatroslav Oblak (1891: 66–130) v svoji razpravi *Doneski k historični slovenski dialektologiji* podaja predvsem glasoslovno in oblikoslovno analizo slovarja. O delu kot celoti nima najboljšega mnenja, glede vira za slovnični uvod in slovar pa pravi, da ga ni lahko določiti. Za natančnejše proučevanje slovnice je dragocen predvsem prepis slovničnega uvoda (Oblak 1891: 87–94), kjer so dobro razrešena tudi slabše vidna mesta.

¹⁶³ Za prvega štejemo Bohoričevo slovnico iz leta 1584, za drugega pa Megiserjevo malo slovnico štirih jezikov v dodatku k slovarju MD 1592.

¹⁶⁴ O tej tematiki v zgodovini slovenskega knjižnega jezika več Zemljarič Miklavčič 1999: 245–260.

Anton Breznik (1926: 115) dokazuje, da je pri sestavi slovničnih obrazcev Alasia rabil Megiserja (in ne Bohoriča), kar se vidi zlasti iz pomot, ki se ujemajo z Megiserjem.

France Kidrič (1978: 171–177; prvič objavljeno 1924, kasneje predelano v SBL 1925) je zbral osnovne podatke o Alasiu. Predvsem zanimive so ugotovitve, kako in kdaj se je Alasia naučil slovenščine: kakor predvideva Kidrič se je to zgodilo le nekaj let pred nastankom slovarja, leta 1601. Za informacije o Slovanih, ki jih Alasia prinaša v uvodu, Kidrič ne navaja vira, domneva pa, da bi lahko podatke o »posebnih črkah«, ki jih Alasia omenja v uvodu, dobil v kakem istrskem kraju, kjer so jih še uporabljali. Od Megiserjevih del navaja kot zanesljiv vir za uvod MD 1592. Slovnični uvod v slovar je bil po Kidriču namenjen predvsem tujerodnim duhovnikom.

Giovanni (Ivan) Šavli (1960–61) se v svoji tezi o Alasijevem slovarju slovnice razen v primerih posebej ne dotika.

Lino Legiša (1979: 229–285) v svoji analizi celotnega slovarja opis razprostranjenosti Slovanov pripisuje Megiserjevi tabeli v MTh 1603, »zglede za sklanjatev in spregeatv« pa Megiserjevemu MD 1592 »z majhnimi spremembami«.

Metka Furlan (1998: 259–260) v članku o dveh Alasijevih glosah na podlagi Alasijevega opisa končnice nedoločnika v slovničnem uvodu ugotavlja, da se je zavedal razlike med govornim jezikom svoje okolice in jezikom pisanih protestantskih predlog in da je dajal prednost oblikam iz ustnega vira.

Rada Cossuta (1999: 402–408) je Alasijevo slovnico analizirala z vidika knjižnih in narečnih prvin. Četudi je vidik obravnave povsem drug kot naš, je s svojo analizo pripravila dobro osnovo za nadaljnje študije ter prispevala nekaj opomb, koristnih za nadaljnje raziskovalce. Prav tako prinaša nekaj zelo koristnih spoznanj o Alasijevem slovarju kot učbeniku za učenje slovenščine kot tujega jezika, v okviru tega pa nekaj tudi o slovničnem delu Alasijevega slovarja, analiza Jane Zemljarič Miklavčič (1999: 245–260).

Andreja Eržen (2006: 136–142) se je v svojem pregledu slovničnih in slovarskih del dotaknila tudi nekaterih delov slovničnega uvoda v Alasijev slovar.

V zborniku Slavističnega kongresa, na katerem je potekala tudi razprava o Alasijevem slovarju, je Lojzka Bratuž (2007: 283–288) v preglednem članku o Alasiu med drugim na kratko obnovila nekatera že znana dejstva o slovničnem dodatku k slovarju, Irena Orel (2007: 278–289) in Metka Furlan (2007: 290–306), ki prav tako kratko omenja slovnični uvod, pa sta se osredotočili predvsem na slovarski del slovarja.

3.2 NASLOVNICA

Že naslovnica Alasijevega slovarja kaže, da gre za drugačno delo, kakor sta Bohoričeva BH 1584 ali mala Megiserjeva slovnica v obliki tabel, dodana slovarju MD 1592. Pravi namreč, da slovar vsebuje tudi »kratek poduk (*istruzione*), s katerim se zlahka naučimo slovenskega jezika«. Slovnice, namenjene učenju tujega jezika, že v 16. stoletju niso bile nobena redkost (po številu izstopajo predvsem slovnice francoščine in italijanščine; prim. Ahačič 2007: 102–112), prav tako ni bilo nič nenavadnega, da so bile napisane v ljudskem jeziku naslovnikov (in ne v latinščini, kar je bilo bolj običajno). Prav tako v slovarjih ljudskih jezikov in latinščine zasledimo določene jezikovne opombe, po tematiki razporejene nomenklature (kakor pri Alasiu imena dnevov v tednu ali števil) ter razne bolj in manj uporabne dialoge. Ni pa običajno, da najdemo v eni knjigi vse to skupaj kot pri Alasiu – četudi v razmeroma majhnem obsegu.

Gregorio Alasia da Sommaripa, *Vocabolario Italiano, e Schiavo* (1607)

3.3 UVODNI DEL IN PRAVOPISNE OPOMBE (AV 1607: A 7b–A 8a)

Osnovno izhodišče celotnega Alasijevega slovničnega opisa lahko opazujemo že v samem uvodnem delu, kjer postavlja jasno razmerje med opisovanim (*la lingua Schiaua*) in svojim maternim jezikom (*noi in Italiano*). To razmerje se nadaljuje tudi v nadaljnjem besedilu: »njihove pomanjševalnice« (AV 1607: C 3a), »njihove zdravice« (AV 1607: C 4a), »njihova imena mesecev« (AV 1607: C 6a) ipd. Takšnega odnosa pri Megiserju, ki prav tako ni bil rojeni govorec slovenščine, v MD 1592 ali MTh 1603 ne zasledimo.

Razmerje med pojmovanjem slovanskega in slovenskega jezika je enako kakor pri Bohoriču in Megiserju (Ahačič 2006: 16–18) in je nasploh značilno za tedanje obravnavanje slovenščine v okviru ostalih slovanskih jezikov. Meje med pomeni izrazov, kot so jezik, narečje in govor, so bile namreč zelo tanke, pomena 'jezik' in 'jezikovna družina' pa sta se večkrat prepletala celo v okviru istega besedila. Tudi zato je raba izraza *lingua Schiaua* za slovenski jezik in hkrati za slovansko jezikovno družino pričakovana in običajna.

Oznake narodov, kjer govorijo slovanski jezik (*lingua Schiaua*) (AV 1607: A 7b), so deloma povzete po MTh 1603, vendar do te mere preurejeno, da lahko sklepamo, da so bile pisane po spominu. Še nekoliko manj jim namreč ustrezajo ljudstva, naštetá pri Herbersteinu (2001: 8–9), Gesnerju (1555: G 6a–H 2a) in Bohoriču (BH 1584: *5b–*2b). Pri vseh skupaj pa bi ravno nabrali celotno zbirko narodov. MTh (1603:)(8b) od narodov, naštetih pri Alasiu, omenja Čehe, Moravce, Hrvate, Moldavane, Poljake, Litovce, Prutene, Bolgare, Bosance, opisno tudi Ogre (omenja namreč bezjaško narečje (*dialectus Befatica*), ki je »posebno narečje Slovanov na meji z Ogri«), ne pa tudi Valahov (Vlahov)¹⁶⁵ in Rusov. V MTh 1603 prav tako ne najdemo opisa obsega slovanskega jezika »od Jadranskega morja do Severnega oceana.«

Mimogrede navrženi podatek o glagolski pisavi (AV 1607: A 8a), za katerega Kidrič domneva (kakor smo navedli zgoraj), da ga je Alasia povzel na podlagi lastnega stika z glagolsko pisavo, bi bil po našem mnenju lahko povzet po Palatinovi zbirki pisav (Palatino 1556: G 7a). Palatinovo delo, ki je izšlo v Rimu, je Alasia, če mu je le bilo dostopno, skoraj zagotovo vzel v roke, preden se je začel odločati, kako naj slovenščino

¹⁶⁵ Najdemo jih npr. pri Bohoriču (BH 1584: *7b).

piše sam. Glagolsko pisavo najdemo tam pod naslovom »Alphabetum Iliricum divi Hieronimi«. Ima 33 črk (med njimi seveda tudi znak za č), kolikor jih navaja tudi *Alasia*. Bohorič, ki v svoji slovnici sicer prav tako natančno opisuje glagolsko pisavo (BH 1584: 15–19), navaja zgolj 32 črk,¹⁶⁶ Megiser (MTh 1603) in Gesner (1555) pa jih sploh ne navajata. Če torej *Alasia* o glagolskih črkah ni pisal zgolj na podlagi lastnih izkušenj, je skoraj zagotovo rabil Palatinovo knjižico.

Alasia glagolsko pisavo ter primer z zapisom glasu [č] omenja predvsem zaradi lastne zadrege, ki je bila posledica želje po novem črkopisu. Megiserjev črkopis namreč ni bil dovolj blizu *Alasijeve*mu naslovniku, tj. govorcju italijanščine, ki bi se želel poučiti o osnovni zgradbi slovenščine, se seznaniti z njeno osnovno leksiko ter imeti nekaj osnovnih fraz in besedil za vsakodnevno duhovniško prakso.¹⁶⁷ *Alasia* je zato črkopis v kar največji možni meri približal uporabniku, navajenemu na zapis italijanskih besed. Pri tem se je seveda zavedal, da takšen zapis ni dosleden, saj poudarja, da »ni mogoče zlahka pisati njihovih besed z našimi latinskimi črkami, še posebej če želimo doseči, da bi imele primerno in pravo ujemanje [*consonanza*], naglas in izgovor, ki bi jih imele, ko bi bile zapisane z njihovimi lastnimi črkami« (AV 1607: A 7b–A 8a).¹⁶⁸ Zadrega je očitno reševal kar sproti, saj najdemo drugo opombo o izgovoru šele ob koncu obravnave imena (AV 1607: C 2b): »Kjer boš našel napisano *thia*, se izgovarja kakor v *matthia* [torej -tia], in ne kakor v *tertia* [kjer se bere -cia].«

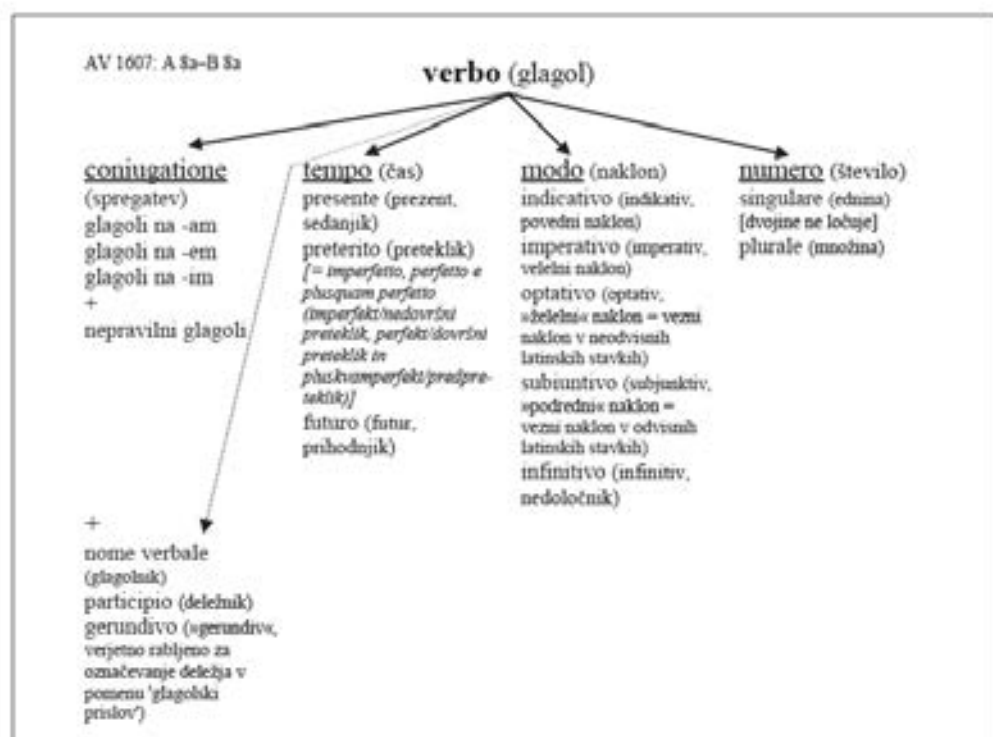
¹⁶⁶ Med njimi seveda tudi znak za č (zherv).

¹⁶⁷ Takšnega uporabnika tradicija slovenskega knjižnega jezika pač ni zanimala. Poleg tega bi bila lahko, kot je ugotavljal že Legiša (1979: 241), omemba in raba protestantske slovenske priredbe latinice do neke mere sporna – čeprav to po našem mnenju ne more biti glavni razlog za novi črkopis.

¹⁶⁸ Vsi navedki iz *Alasia* so vzeti iz komentiranega prevoda v Šekli in Ahačič (2008).

3.4 GLAGOL (VERBO) (AV 1607: A 8a–B 8a)¹⁶⁹

Poglavje o glagolu (AV 1607: A 8a–B 8a) je najboljše in najobsežnejše poglavje Alasijevega slovnicega opisa, v katerem se nam po eni strani lepo kaže njegova naslonitev na Megiserjeve tabele v MD 1592, po drugi strani pa tudi precejšnja samostojnost. Alasia je namreč glagolskim paradigmam dodal zanimiv opisni uvod (AV 1607: A 8a–B 3b), v katerem razlaga tvorbo posameznih časov.

¹⁶⁹ Pri načinu predstavitve slovnice vsebin se metodološko naslanjamo na naše predhodno delo (Ahačič 2007).

Izhodišče za opis glagola mu je latinska razvrstitev, na podlagi katere ugotavlja razlike s slovenščino. Kakor Bohorič tudi Alasia ločuje tri **konjugacije** (na *-am*, *-em* ter *-im*) ter nepravilne glagole, celotno razvrstitev glagolov pa podaja bolj sistematično kot Megiser v MD 1592.¹⁷⁰

Kakor Bohorič in Megiser tudi Alasia ločuje v slovenščini tri oblike za **čase**, ki jih ima (latinska) slovnica pet: sedanjik (*praesens*), nedovršni preteklik (*praeteritum imperfectum*), dovršni preteklik (*praeteritum perfectum*), predpreteklik (*plusquamperfectum*) in prihodnjik (*futurum*). Medtem ko Megiser zaradi zahtev ostalih treh jezikov v svojih tabelah navaja vsak čas posebej (toda vse preteklike trikrat z enako slovensko paradigmo), Bohorič pa pri paradigmah glagolov navaja eno samo slovensko paradigmo, ki jo prevaja s tremi latinskimi časi (npr. BH 1584: 108–109), ubere Alasia srednjo pot. V uvodnem delu (AV 1607: A 8a–A 8b), kjer mu predstavlja slovenščina izhodišče, tako pravi: »Imajo samo tri različne čase pri glagolih, in sicer [1.] sedanjik, [2.] nedovršni preteklik, dovršni preteklik in predpreteklik, ki so [tvorjeni] na enak način, ter [3.] prihodnjik, kot lahko vidiš pri spregatvi [glagola] *amo*.« Drugače pa ravna pri predstavitvi paradigem posameznih glagolov (AV 1607: B 3b–B 8a), kjer ima za izhodišče latinske primere, ki jih prevaja v slovenščino. Tako pri glagolu *sum* (*fem*) ponovi isto slovensko paradigmo kar trikrat za vse tri latinske preteklike (*eram* – *Sem biu*, *fui* – *Sem biu*, *fueram* – *Sem biu*) ter prav tako trikrat za vse tri latinske konjuntive preteklega časa (*Effem ego* – *dabi ieft biu*, *Fuerim* – *dabi ieft biu*, *Fuiſſem* – *dabi ieft biu*); podobno ravna tudi pri paradigmi glagola *amo* (*lubim*). Tam je še posebej opazno, da kljub omembi dovršnosti in nedovršnosti časa (perfekt/imperfekt) Alasia sledi Megiserju in tako latinski dovršni kakor nedovršni primer prevaja z istim nedovršnim prevodom (*Ego amabam* – *ieft fem lubiu*, *ego amaui* – *ieft fem lubiu*). To nas ne sme čuditi, saj je celo Bohorič kot rojeni govorec slovenščine doživljal odnos dovršnost : nedovršnost kot besedotvorno in ne kot časovno-vidsko značilnost (Ahačič 2007: 141).

Popolna naslonjenost na latinščino danes ne deluje najbolj sistematično, za tedanjega uporabnika Alasijeve knjižice pa je bila praktična, saj je slovnično mišljenje potekalo izključno na podlagi latinščine. Zato Alasia meni, da mora pojasniti, zakaj je pri paradigmi glagola *amo* (*lubim*) po navedeni paradigmi nedovršnega preteklika izpustil paradigmi za subjunktiv dovršnega preteklika in predpreteklika (AV 1607: B 7b): »Dovršni pretekli čas in predpreteklik sta enaka, zato ju zaradi prostora izpuščam.«

Od **naklonov** Alasia tako kot Megiser in Bohorič ločuje indikativ, imperativ, infinitiv ter optativ in subjunktiv,¹⁷¹ ki imata v latinščini (ne pa tudi v grščini!) enako obliko, ki ji danes pravimo konjunktiv; optativ stoji v prostih stavkih, subjunktiv pa v odvisnih. Takšno ločevanje je pri vseh treh avtorjih (ter pri večini drugih tedanjih evropskih slovnicearjev) vzpodbujala predvsem želja po iskanju ustreznih latinskim časom.

¹⁷⁰ Megiser tam namreč ni podajal samo slovenskih glagolskih paradigem, ampak je iskal način, ki bi najustrezneje združeval opis glagolskega sistema v vseh štirih tam obravnavanih jezikih.

¹⁷¹ Uporabljamo latinske izraze, ker se poimenovanja za naklone po pomenu razlikujejo od poimenovanj v sodobni latinski slovnici, tako da bi dodatno prevajanje izrazov v slovenščino povzročilo samo še večje nerazumevanje izvirnika.

V paradigmi glagola *sum* (*ŕem*) (AV 1607: B 3b–B 5b) Alasia optativa in subjunktiva posebej ne označuje, ampak ju obravnava skupaj, pri čemer rabi končnice *acu* (za lat. conī. praes.), *dabi* (za lat. conī. impf., conī. pf. in conī. plqpf.), *acu/cadar* (za lat. futur II, ki ga Alasia razume kot conī. fut.). V paradigmi glagola *amo* (*lubim*) je doslednejši (AV 1607: B 5b–B 8a). Za optativ rabi *Bug oteu dabi* (za lat. *utinam* + conī. impf./praes.), za subjunktiv pa *cadar/acu* (za lat. *cum* + conī. praes.), *cadar* (za lat. *cum* + futur II, ki ga Alasia razume kot conī. fut.) ter *dabi* (za lat. *cum* + conī. impf./pf./plqpf.).

Acu in *dabi* rabi po Megiserju (*aku, debi*),¹⁷² *cadar* pa rabi pogosteje (Megiser ima *kadar* samo pri paradigmi glagola *imam*). *Bug oteu dabi* je Alasijev prevod po italijanskem *o Dio volesse* za latinski *o utinam* (prim. B 5b).

Kar se tiče **števil**, Alasia ne ločuje dvojine ne pri glagolih ne pri »imenih«. Pri tem mu je zgled Megiser, ki pa nima dvojine predvsem zaradi zahtev, ki jih je predenj postavljala kombinacija štirih jezikov.¹⁷³ Bohorič ločuje dvojino in to bi zagotovo storil tudi Alasia, če bi bil v stiku z njegovo slovnico.

AV 1607: A 8b–B 3a		Tvorba časov		
Sedanjik (<i>presente</i>)				
1. os. ed.	OSNOVA +	-m (-am, -em, -im)	<i>imam, veriem, lubim</i>	<i>habeo, credo, amo</i>
2. os.		-s (-as, -es, -is)	<i>imas, veries, lubis</i>	<i>habes, credis, amas</i>
3. os.		-∅	<i>ima, verie, lubi</i>	<i>habet, credit, amat</i>
1. os. mn.		-mo	<i>imamo, veriamo, lubimo</i>	<i>habemus, credimus, amamus</i>
2. os.		-te	<i>imate, veriete, lubite</i>	<i>habetis, creditis, amatis</i>
3. os.		-io	<i>imaio, verieio, lubio</i>	<i>habent, credunt, amant</i>
Ostali časi [nedovršni in dovršni preteklik, predpreteklik in futur v indikativu, optativu in subjunktivu]				
1. os. ed.	glagol	-au, -eu, -iu	<i>diau, imeu, lubiu</i>	<i>dixi, habui, amaui</i>
2. os.	<i>fum</i> (<i>ŕem</i>)			
3. os.	v ustrezni			
1. os. mn.	obliki +	-le <i>ali</i> -li	<i>imele, veriale</i>	<i>habuimus, credimus</i>
2. os.	oblika			
3. os.	glagola na:			

Pri obravnavi **tvorbe časov** (A 8b–B 3a) opisuje Alasia glagolsko osnovo, iz katere lahko tvorimo različne osebe, števila in čase, kot končnico tretje osebe ednine (*la terminatione della terza perfona del ŕingolare*; AV 1607: B 1a).¹⁷⁴ Na to osnovo v vseh treh konjugacijah dodajamo končnice *-m*, *-s*, *-∅*, *-mo*, *-te*, *-io*. Ne velja pa ta osnova za velelnik, ki se lahko »konča na« *-i ali -e* (AV 1607: B 2a) ne glede na siceršnjo osnovo.

¹⁷² Bohorič rabi v BH 1584 *o debi*.

¹⁷³ Megiser je namreč izpuščal vse paradigme, ki ne bi bile izvedljive v vseh štirih jezikih; prim. Ahačič 2007: 233–240).

¹⁷⁴ To je tudi ena bistvenih razlik glede na Bohoriča (BH 1584: 98), ki mu osnovo predstavlja nedoločnik brez *-ti*.

Deležnik v sestavljenih časih Alasia opisuje kot običajno glagolsko obliko (in ne kot deležnik),¹⁷⁵ kar nas lahko čudi, saj imata sestavljene oblike glagolov tako latinščina kakor italijanščina. Očitno ga je zmotilo dejstvo, da v slovenščini »govorijo v trpnem pomenu« (AV 1607: B 1b): z Alasijevega vidika to pomeni, da namesto »jaz sem ljubil« (*io hò amato*) v slovenščini govori »jaz sem ljubljjen« (*io fono amato*). Glagol *biti* namreč italijanščina rabi za izražanje trpnega pomena, za izražanje preteklika pa rabi predvsem glagol *imeti*. Da ne bi naredil kakšne napake, se je poimenovanju deležnika raje izognil.

Alasia opozarja (AV 1607: B 3a) tudi na dejstvo, da imajo lahko nekateri »nepravilni« (*annomali*) glagoli v sedanjiku drugačno osnovo kakor v ostalih časih (npr. *grem* > *fem fou*, *chiem* > *fem oteu*). Tega podobno kot Megiser – a za razliko od Bohoriča – v slovarju ne označuje.

Optativ in subjunktiv razlaga kot povezavo ustreznega indikativa z veznikom (ki ga Alasia razume kot prislov, kar je tudi v okviru tedanjih pojmovanj vsaj za subjunktiv narobe). Tak opis je za slovenščino izvirno Alasijev,¹⁷⁶ bil pa je običajen za tedanje slovnice ljudskih jezikov s podobnimi značilnostmi glagolskega sistema (prim. Ahačič 2007: 142–143).

Pri nedoločniku očitno upošteva »pokvarjeni« (*»corotto«*, AV 1607: B 2b) govor svoje okolice, ne pa končnice za nedoločnik (*-ti*), kakor jo je lahko našel pri Megiserju. Poleg nedoločnika na *-t*, ki ga navaja v obravnavanem opisu tvorbe glagolov, pozneje opazi (AV 1607: B 8a), da imajo nekateri glagoli nedoločnik tudi na *-č* (*rech*, *otech*), pri paradigmah pa prevaja v slovenščino tudi latinski infinitiv perfekta: prevede ga, kakor bi ga prevajali v latinski konstrukciji akuzativa z infinitivom (*Amauiffe – ie lubiu*; AV 1607: B 8a). Kljub vsemu pa lahko rečemo, da je Alasia razmerju med nedoločnikom in ostalimi oblikami posvetil precej majhno pozornost, zlasti glede na to, da glagole v slovarju navaja prav v nedoločniku (kakor jih navaja tudi Megiser, medtem ko jih Bohorič v svojih slovarčkih posameznih spregatev nasprotno navaja v 1. os. ed.).

Velik poudarek si zasluži na videz povsem obrobna opomba (AV 1607: B 3a), da se glagolnike in deležnike tvori podobno, kot jih tvorijo Latinci (to pomeni, da jih slovenski jezik lahko izraža in tvori), da pa za njihove končnice ni mogoče dati čisto določenega pravila, zato se jih nauči z *rabo*. Takšna formulacija je za tedanje slovnice neznačilna in zagotovo ni rezultat kakega tehtnega premisleka, ampak jo moramo brati prej kot izhod v sili. Vendar je prav zaradi svoje sproščenosti z vidika zgodovine evropskega slovničarstva zelo moderna. Poleg tega je verjetno najtrdnější dokaz, da Alasia Bohoriča ni imel v rokah, saj ima Bohorič tvorbo glagolnikov in deležnikov dobro opisano. Nasprotno pa Megiser glagolnikov in deležnikov v svoji mali slovnici v obliki tabel nima.

Z izrazom »gerundiv« označuje Alasia oblike na *ch*, na primer *ležeč*, *govoreč* (AV 1607: B 3a), torej današnje deležnike ali (še verjetneje) deležja. Takšna oznaka je tudi v okviru tedanje rabe termina precej nenavadna in ni povsem jasno, po kakšnem postopku je Alasia prišel do nje. Lahko bi šlo za *rabo* v pomenu 'gerundij' (Šekli in Ahačič 2008), kar bi bila posledica tega, da se odraz latinskega gerundija v ablativu v romanskih jezikih

¹⁷⁵ Bohorič ga denimo povsem ustrezno označuje kot *verbale sive participiale verbum* (deležniški glagol; Ahačič 2007: 140).

¹⁷⁶ Podoben opis ima sicer tudi Bohorič, ki pa ga Alasia skoraj gotovo ni imel v rokah.

rabi v funkciji slovanskega deležja sedanjega časa. Poleg tega tudi Bohorič (BH 1584: 99–100) na primer prevaja gerundije na *-do* z deležji na *-č* (*laborando* 'z delanjem' = *delajoč*). Morda pa je imel Alasia v mislih kak podoben primer v gerundivnem skladu. V tem smislu bi šlo lahko tudi za rabo v pomenu 'glagolski prislov'. Nikakor pa ni mogel misliti na gerundiv (torej glagolski pridevnik s trpnim pomenom) v tradicionalnem pomenu besede v okviru latinske slovnice.

Ena od zanimivosti Alasijeve slovnice je tudi **negotovost**, ki je avtor občasno niti ne skriva. V poglavju o glagolu poleg že omenjenih zadreg s končnico glagolnikov in deležnikov tako na primer pravi (AV 1607: A 8b), da ne ve, ali obstajajo primeri konjugacije glagola na *-on* in na *-um*.

Ker je imel pred sabo Megiserja in morda še kako protestantsko delo, je doživljal govorni jezik svojega področja kot pokvarjen (*corotto parlare*; AV 1607: B 2b). »Pokvarjenemu« jeziku pa je na vsak način moral slediti, saj *nepokvarjenega* ni obvladal in bi bil v nasprotnem primeru brez vsake opore za svoje slovnično delo, slovar pa bi bil jezikovno neenoten. Ko govori o nedoločniku, ki ima po njegovih pravilih končnico *-t*, prav zato doda (AV 1607: B 2b): »Po drugih končnicah, ki sem jih tudi zasledil, bi se moral končati na *-ti* kakor v *imati*, tj. *habere*.«

Ni trden tudi v tem, kaj se v slovenščini resnično rabi in kaj ne. Na podlagi latinskega sistema tako na primer domneva, da bi lahko imela slovenščina tudi nedoločnik preteklega in prihodnjega časa (AV 1607: B 2b), ki jih v Megiserjevih tabelah ni mogel najti: »Zdi se mi, da se ostali časi nedoločnika ne uporabljajo, vendar ne bom ničesar rekel.«¹⁷⁷ Kljub gornji opombi pa pri paradigmi glagola *amo* Alasia rabi nedoločnik preteklega časa (*amavisse – ie lubiu*; AV 1607: B 8a).

Temeljni **primeri** v poglavju o glagolu so vzeti iz Megiserja, izjema je glagol *veriem* (*credo*; A 8b), ki se je Alasiu očitno zdel primernejši od Megiserjevih primerov glagolov na *-em*, saj se glede na Alasijeva pravila obnaša pravilneje. Poleg tega Alasia navaja še posamezne oblike glagolov, ki jih Megiser v svoji mali slovnici nima: *diau*, *diala*, *storu*, *storla*, *recu*, *recla*, *lezech*, *gouorech*. Tudi po tem lahko vidimo, kako samostojno je Alasia razmišljal na določenih mestih svoje slovnice.

Namesto večjega števila glagolov navaja Alasia za razliko od Megiserja samo paradigmo glagolov *fem* in *lubim*, vendar paradigmo slednjega precej razširi, saj mu doda oblike optativa in subjunktiva, ki jih Megiser navaja samo za glagola *imam* (*habeo*) ter *sem* (*sum*).

¹⁷⁷ To mesto je eden najočitnejših dokazov, da Alasia ni imel v rokah Bohoriča, saj bi dobil tam dokaj jasno sliko razmerja med latinskimi in slovenskimi nedoločniki.

3.5 IME (*AVERTIMENTI CIRCA I NOMI*) (AV 1607: B 8a–C 3b)

Pod izrazom imena (lat. *nomina*, it. *nomi*) so v tedanjih slovnicaх ponavadi obravnavali samostalniške in pridevniške besede, vendar tudi uvrstitev zaimkov v poglavje o imenu (AV 1607: B 8a–C 3b), kot jo najdemo pri Alasiu, ni nemogoča – vira za takšno uvrstitev nam sicer ni uspelo prepoznati. Povsem običajno pa je, da se v poglavju o oblikoslovnih značilnostih imen obravnavajo tudi besedotvorni postopki. Prav tako je na obravnavo imen tesno vezan odstavek o rabi predlogov in veznika *inu/i*.

Najbolj izvirna v celotni Alasijevi mali slovnici je gotovo razvrstitev imen (torej samostalnikov in pridevnikov) v **sklanjatve** (AV 1607: B 8b), saj jih kot edini slovenski slovničar razvršča glede na končaj v tožilniku; podobne razvrstitve ne najdemo v nobeni od pregledanih sočasnih slovnicaх drugih jezikaх. Čeprav Megiser v svoji mali slovnici (razen pri *taiſti*) navaja samo moški in ženski spol (ki ju kot edina ločuje tudi italijanščina), Alasia na načelni ravni (v primerih pa samo pri *on, ona, onu*) ločuje vse tri.

Zelo pomembna je Alasijeva odločitev, da navaja sklanjatve **brez člena** (AV 1607: B 8a).¹⁷⁸ Člen sta pri sklanjatvah rabila tako Bohorič kakor Megiser, ne čudi pa nas, da je prvi korak glede odprave člena v imenskih paradigmatih v slovenskih slovnicaх naredil ravno Italijan, saj je bila razprava o členu najbolj živa prav v italijanskih slovnicaх (Ahačič 2007: 126–127). Poleg tega ne rabi več člena (jezuitska) Alvarova latinska slovnica,¹⁷⁹ ki jo je Alasia gotovo poznal.

O tem, da je Alasia poznal italijanske razprave o sklanjanju, nam priča tudi njegova opomba, da se imena v slovenščini »sklanjajo na način Latincev« (*al modo de' latini*) (AV 1607: B 8a). S tem je mišljeno, da se sklanjajo s končnicami in ne s »členi«¹⁸⁰ (*articoli*), za katere Alasia izrecno poudarja, da jih v slovenščini »ne uporabljajo, z izjemo člena *od* v rodilniku in ločilniku« (AV 1607: B 8a). Nato Alasia uporabnika še posebej opozori, da mora imena sklanjati s končnicami – torej ne s »členi« (*articoli*) kakor Italijani (AV 1607: B 8a–B 8b): »Zato moraš pri govorjenju paziti, da se glagoli vežejo z istimi skloni, kakor bi se vezali, če bi govoril latinsko.«

¹⁷⁸ Čeprav rabi člen v tradicionalnih besedilih, dodanih na koncu slovarja (Šavli 1960–61: 60).

¹⁷⁹ Prim. tudi poglavje 4.1.

¹⁸⁰ Takšno formulacijo rabi Alasia glede na latinsko slovničarsko tradicijo tako za člene kakor tudi za predloge.

Za primera samostalniških paradigem (AV 1607: B 8b–C 1b) izbere *ochia* in *mati* po Megiserju, medtem ko Megiserjeva primera *gospud* in *gospa* izpusti. Tako najdemo pri Alasiu prek Megiserja enaka primera kot pri Bohoriču. Primera *mater* in *pater*, ki za slovenščino sicer nista najbolj posrečena, sta verjetno botrovala tudi temu, da je Alasia kot izhodiščni sklon za določanje deklinacij določil tožilnik in ne imenovalnik.

Posebni obravnavi **pridevnikov** se Alasia izogne, čeprav jih Megiser navaja. Verjetno so se mu zdele končnice pridevniške sklanjatve podobne končnicam samostalniške sklanjatve, hkrati pa ga je begalo tudi to, da Megiser v MD 1592 skupaj s sklanjatvijo pridevnika navaja še stopnjevanje. Za Alasia je značilno, da je slovnične vsebine, pri katerih je bil negotov, enostavno izpustil.

Od **zaimkov** (AV 1607: C 1b–C 2b), ki jih najdemo pri Megiserju, Alasia izpusti *leta*, *taifiti* in *kateri*. Opazil pa je kratki obliki osebnega zaimka za tožilnik moškega in ženskega spola: *jo* in *ga*. Za moški spol je takšno obliko opazil že Bohorič (opisuje jo kot *afarezo* oblike *njega*; BH 1584: 81), medtem ko Megiser takšnih oblik ne navaja.

Besedotvorni prehod osebnih imen v pridevnike (AV 1607: C 2b–C 3a) je prav tako Alasijev izvirni dodatek, čeprav ima tovrstni razdelek že Bohorič (BH 1584: 67–68) v poglavju o vrsti (*species*) pod razdelkom svojilna imena (*possesiva*). Enako velja tudi za pomanjševalnice na *-ič* (AV 1607: C 3a), ki jih najdemo pri Bohoriču v istem poglavju (BH 1584: 68) pod razdelkom pomanjševalnice (*diminutiva*). Primeri so seveda drugačni kakor pri Bohoriču. Če bi hoteli dokazovati, da je Alasia vendarle imel v rokah Bohoričevo slovnico, bi lahko izhajali iz teh dveh drobnih odstavkov, vendar je drugih razlik med Bohoričem in Alasiem ter posrednih posledic nepoznavanja Bohoričeve slovnice pri Alasiu toliko, da bi morali hkrati dokazovati, da je Alasia poznal samo posamezne strani iz Bohoriča, ostalih pa ne, kar pa ne vzdrži kritične presoje.

Ob koncu svoje male slovnice Alasia opiše še rabo **predlogov** *s*, *v* in *k* ter **veznika** *in* (AV 1607: C 3a–C 3b). Predlogov in veznikov Megiser ne obravnava. Zanimivo je, da se pri opisu predloga *s* odpre Alasiu enak problem kakor Bohoriču: kako opisati sklon, ki ga ni v latinski slovnici, npr. orodnik. Alasia tega problema ne reši v duhu slovenščine kakor Bohorič (ki orodnik in mestnik opiše kot dajalnika s posebnimi končnicami; prim. Ahačič 2007: 122–125, 160–162), ampak glede na postavljeni sistem: tako besedo za predlogom *s* razlaga (in zapisuje) kot sklon, ki je po njegovem pojmovanju ločilnik (torej današnji rodilnik): *Sgospuda*.¹⁸¹ Takšno ravnanje za preostalo besedilo Alasijeve slovnice sicer ni značilno, je pa razumljivo, da se je Alasiu zalomilo prav tu. Kako naj bi kot priučeni govorec slovenščine odkrival sklone, ki jih *ni* v (*latinski*) slovnici? Na mestu, ko Alasia o slovnici več ne razmišlja, ampak sledi tradiciji (torej v molitvah, pesmih in leksikaliziranih zvezah), pa rabi orodnike skoraj vedno pravilno, kakor lahko vidimo iz oblik, ki jih je izpisal Šavli (1960–61: 62–70). Raba (oziroma zapis) glede na »pravilo« je redka, npr. *po tic toic zapouuidi* (AV 1607: O 3b).

¹⁸¹ To mu je bilo še toliko lažje storiti, ker je končnico *-m* tudi sicer v nekaterih primerih slišal oslabljeno (npr. *s'Bogo*).

Latinščina igra v Alasijevi mali slovnici pomembno vlogo, saj služi kot razlagalni jezik slovničnih primerov, kot nekakšen *jezik slovnice*. Tedanjemu uporabniku latinski prevodi slovenskih primerov in paradigem niso dali samo informacije o pomenu, ampak so sami po sebi dajali tudi informacijo o slovničnih značilnostih posameznega primera (čas, število, oseba; spol, sklon itd.). **Italijanščino** uporablja Alasia za razlago slovenske situacije, ko podaja – kakor smo opisali zgoraj – neposredno primerjavo med stanjem v slovenščini in italijanščini pri sestavljenem pretekliku (AV 1607: B 1b, B 2b–B 3a). Prav tako Alasia uporablja italijanščino za prevod zaimkov v poglavju o glagolu (AV 1607: B 3a) ter za prevod daljših primerov (AV 1607: B 8b, C 2b–C 3b), tako da proti koncu slovnice italijanščina popolnoma nadomesti latinščino. Takšna raba drugega ljudskega jezika za razlago slovenske situacije, ne da bi zraven dodali še latinski prevod, je z vidika razvoja slovničarske misli moderna¹⁸² ter kaže na Alasijevo samozavest in željo po izviranosti.

¹⁸² Pri Bohoriču jo zasledimo le v skromnih zametkih, prav tako ni običajna za večino drugih evropskih slovnice v stoletju pred Alasio.

4 HIPOLITOVA (1715), ROKOPISNA (1755) IN CELOVŠKA (1758) PREDELAVA BOHORIČEVE SLOVNICE

4.1 UVOD

V obdobju protestantizma v 16. stoletju sta na Slovenskem nastali kar dve slovnici deli (Bohoričeva slovnica iz leta 1584 in mala slovnica štirih jezikov v Megiserjevem štirijezičnem slovarju iz leta 1592; prim. Ahačič 2007: 69–223), na začetku obravnavane dobe še pravkar

Branje posameznih mest tega poglavja zahteva poznavanje Bohoričeve slovnice iz leta 1584. Ker je njen opis že na voljo v naši analizi (Ahačič 2007: 117–213), ga v tej knjigi ne navajamo še enkrat. Bralec naj za natančnejšo orientacijo in za lažje razumevanje uporablja omenjeno delo.

analizirana slovnica v italijansko-slovenskem slovarju Gregoria Alasia da Sommaripa. Do leta 1715 nato na Slovenskem ni nastala nobena slovnica – ne v rokopisni ne v tiskani obliki, slabo pa je bila poznana tudi Bohoričeva slovnica, ki se je na Slovenskem ohranila le v nekaj izvodih.¹⁸³ Slovnico so tedanji pisce močno pogrešali. Norma pisane slovenščine, kakor so jo vzpostavili slovenski protestantski pisce, namreč brez slovnice ni imela nobene teoretične opore, kot smo že omenili, pa se je vzdrževala predvsem s ponatimi mestoma prirejenega besedila odlomkov iz Dalmatinove Biblije iz leta 1584, ki so bili na voljo v lekcionarjih (Hren in Čandek 1613, Schönleben 1672), izdanih v kar precejšnjem številu izvodov. Zadrego, ki jo je za pisce predstavljala odsotnost slovnice, so reševali z različnimi uvodi v tiskana in rokopisna dela, kakor jih beremo na primer pri Schönlebnu, Kastelcu, Svetokriškem, Vorencu, Hipolitu, Basarju, Paglovcu itd.¹⁸⁴ Težava glede normiranja slovenskega jezika je bila še posebej velika zaradi razlike med normo, kakor so jo vzpostavili slovenski protestantski pisce, in spremembami, ki so se dogajale v govorjenem jeziku (o tem več Ahačič 2008). Kastelec je tako leta 1678 zapisal: »Če bo marljivi bralec v tem malem delu našel napako, naj odpusti ali moji nevednosti ali tiskarju ali kranjskemu jeziku, ki nima slovnice« (Kastelec 1678: 177).¹⁸⁵

Edina slovnica, ki je bila v 17. stoletju na Slovenskem opazno prisotna, je latinska slovnica portugalskega jezuita Emmanuela Alvara (Emmanuel/Manuel Alvarus/Álvares,

¹⁸³ Bohoričevo slovnico sta pred Hipolitom izpričano poznala le Schönleben in Valvasor (Slodnjak 1971: 123–124). Schönleben omenja Bohoričevo delo v svoji zgodovini *Carniola antiqua et nova* iz leta 1681, Valvasor pa je v 6. knjigi svoje *Slave vojvodine Kranjske* ponatisnil dele poglavja o pravopisu. Prim. poglavje 5.5.

¹⁸⁴ Prim. poglavje 5.

¹⁸⁵ »Si diligens Lector in hoc opusculo errorem invenerit, parcat, vel meae ignorantiae, vel typo, vel idiomatis Carniolico, carenti Grammatica.« Gl. tudi poglavje 5.3.

1526–1583), ki je prvič izšla leta 1572 v Lizboni (o njej več Ahačič 2007: 93). Na jezuitskem kolegiju v Ljubljani so jo rabili za pouk latinščine v prvih treh razredih.¹⁸⁶ Za razumevanje jezikoslovnega znanja na Slovenskem je neprecenljivega pomena, da je bila ena od številnih evropskih variant te slovnice (doslej jih je bilo za 17. stoletje evidenciranih 131; Springhetti 1961–62: 304) natisnjena tudi v Ljubljani pri tiskarju Mayrju v letih 1686 in 1694, kar doslej ni bilo širše znano.¹⁸⁷

Naslovní strani ljubljanskih izdaj slovnice Emmanuela Alvara iz let 1686 in 1694

¹⁸⁶ *Ratio studiorum* 1599 (Pachtler 1887: II, 258; Farrel 1970: 9, 116–117) namreč veleva naslednje: »Dabit operam, vt noſtri magiſtri vtantur Grammatica Emmanuelis. Quodſi methodi accuratioris, quam puerorum captus ferat, alicubi videatur, vel Romanam accipiant, vel ſimilem curet conficiendam conſulto Praepoſito Generali, ſalua tamen ipſa vi, ac proprietate omnium praeceptorum Emmanuelis.« – »[Provincial] naj ſkrbi, da bodo naſi učitelji uporabljali ſlovnico Emmanuela [Alvara]. Če kje [v kakih naſih ſoli] menijo, da zahteva ta ſlovnica večjo natančnost, kot je dojemljivost učencev, naj učitelji uporabljajo rimsko ſlovnico ali pa naj z dovoljenjem generala poſkrbijo za pripravo podobne ſlovnice, pri čemer morajo ohraniti vso moč in posebne značilnoſti Emmanuelovih pravil.« To pravilo je v praksi pomenilo, da so v jezuitskih kolegijih po celotni Evropi do 19. ſtoletja (z delnim odmikom v Franciji; prim. Colombat 2007) lahko uporabljali: 1. izvorno beſedilo Alvarove ſlovnice iz leta 1572; 2. »rimsko ſlovnico«, pod čimer je miſljena predelava Alvarove ſlovnice, ki jo je leta 1584 naredil jezuit Horatius Tursellini (Orazio Torsellini) [ponatis je doſtopen v delu: *Emmanuelis Alvari Soc. Jeſu Inſtitutio Grammatica ab Horatio Tursellini in compendium redacta*, Romae: Apud Petrum Aurelium, 1832, 1845]; 3. druge priredbe Alvarove ſlovnice, ki so bile lahko nekoliko okrajſane ali/in dopolnjene s primeri iz ljudskega jezika.

¹⁸⁷ V ſvoji bibliografiji latinskih del jo naſteva Simoniti (1972: 11–12). V NUK-u so jo na naſo pobudo digitalizirali.

Gre za delo v treh samostojno naslovljenih knjigah s skupnim naslovom: *Emmanuelis Alvari e Societate Jesu De institutione grammatica libri III. quorum secundus nuper est ad veterem fere grammaticorum rationem revocatus*, Labaci: typis Thaddaei Mayr, impensis Adami Scube, 1686, 1694. Druga in tretja knjiga sta izšli leta 1686, prva knjiga (morda že ponatis?) pa 1694. Vse tri knjige hrani NUK, drugo in tretjo knjigo tudi Slovenski šolski muzej. Prva knjiga in začetni del druge sta opremljena z nemškimi prevodi izhodiščnih latinskih primerov, nato pa je besedilo scela latinsko (od Alvarus 1686: 36a dalje).

Zgradba dela je naslednja:

1. knjiga (Alvarus 1694): 1. del: *uvod* (3–4); *admonitio auctoris* (5–7); *declinatio nominum, pronominum; coniugatio verborum* (7–109); *rudimenta sive de octo partibus orationis* (osnove delov govora) (110–126); *praecepta de constructione* (127–129); 2. del: *genera nominum* (132–137); *declinatio nominum* (138–152); *preterita in supina verborum* (152–159); 2. knjiga (Alvarus 1686): *uvod bralcu* (1b–3b); *de constructione octo partium orationis* (4a–72b); 3. knjiga (Alvarus 1686): *dymensio syllabarum* (74a–84a); *incrementum nominum et verborum* (84a–91a); *ultima syllabae* (kvantiteta) (91a–98b); *syllaba communis, de necessitate metrica, de pedibus, de versu, de carminum dimensione, de caesura, de patronymicis, de figuris, de prosodia* (98b–118b); *de Graecis verbis* (naglas) (118b–119a); *de Hebraeis vocalibus* (119a–119b).

V 18. stoletju se je začelo to stanje postopoma izboljševati. Leta 1715 je v Ljubljani v latinščini izdal slovnico Hipolit Novomeški,¹⁸⁸ leta 1755 je nastal (prav tako latinski) rokopis slovenske slovnice,¹⁸⁹ leta 1758 pa so jezuiti v Celovcu izdali slovnico v nemškem jeziku.¹⁹⁰ Vse tri slovnice so priredbe Bohoričeve slovnice iz leta 1584, vendar so z njo v različnem razmerju, razlikujejo pa se tudi v kvaliteti: tako glede

¹⁸⁸ Naslovil jo je: »Latinsko-nemško-slovenska slovnica, prirejena po zelo starem primerku v slovnični priročnik kranjskega jezika, očiščena mnogih napak in pomnožena z nemškimi izrazi. Nek ljubitelj slovenskega jezika jo še posebej posveča v splošno rabo ukaželjni mladini Notranje Avstrije.« – »Grammatica Latino-germanico-slavonica. Ex pervetusto exemplari ad modernam in Carniolicia Lingua loquendi methodum accommodata, a plurimis expurgata mendis, & Germanicis aucta dictionibus. A quodam Linguae Slavicae, Amatore in communem utilitatem, studiofae Juventuti, Interiors Auftriae, Specialiter Dedicata.«

Vse latinske in nemške navedke iz HG 1715, G 1755 ter G 1758 je prevedel avtor monografije.

¹⁸⁹ Naslovljen je: »Latinsko-nemško-slovenska slovnica, prirejena po zelo starem primerku v slovnični priročnik kranjskega jezika.« – »Grammatica Latino-Germanico-Slavonica Ex Pervetusto Exemplari Ad Modernam In Carniolicia Lingua Loquendi Methodum Accommodata.«

¹⁹⁰ Naslov se glasi: »Slovnica ali slovenska jezikovna knjiga, urejena tako dobro, da lahko v njej najdemo kratko in jasno zbrana vsa glavna slovnična pravila. Dodan pa je tudi slovensko-nemško-italijanski slovar, narejen z veliko truda. Za vse, ki se začenjajo učiti slovenskega jezika, tako za študirane kot neštudirane ljubitelje, po želji mnogih in s še več izboljšavami ponovno dana v tisk.« – »Grammatica Oder Windifches Sprach-Buch, So ordentlich eingerichtet, Daß man darinnen An Grammaticalifchen Grund-Reguln alles gantz kurtzlich, und klar beyfammen findet, Und Mit einem mit groffen Fleiß außgearbeiteten sehr nutzbaeren Windifch-Teutsch- und Wälfchen Vocabulario verfehen worden, Zum Behuff aller der Windifchen Sprache zu erlehmen beginnenden, sowohl

razumljivosti za tedanjega bralca kakor tudi glede na ustreznost podajanja ohranjene Bohoričeve vsebine, izvirnost dodanih delov ter utemeljenost izpuščenih delov. Ob natančnejši analizi se nam tri slovnice kažejo kot dela, ki so s svojimi dobrimi in slabimi značilnostmi temeljnega pomena za razumevanje misli o jeziku v prvi polovici 18. stoletja ter tudi za razumevanje nekaterih zagred v redkih jezikoslovnih zapisih v 17. stoletju.

V primerjavi teh treh slovníc z Bohoričovo slovnico so se pokazala naslednja razmerja: Hipolitova (latinsko pisana) priredba iz leta 1715 (HG 1715) se naslanja neposredno na Bohoričovo slovnico. Prinaša kar nekaj avtorskih dodatkov, mnoga mesta pa so izpuščena z mislijo na nove uporabnike slovnice. Rokopisna (latinsko pisana) slovnica iz leta 1755 (G 1755) je močno skrajšan prepis Hipolitove slovnice, ki je prav tako narejen na dokaj visoki ravni. Celovška slovnica iz leta 1758 (G 1758) pa prinaša precej nekritičen nemški prevod¹⁹¹ Hipolitove priredbe – kvalitetno sta narejena samo uvod in *knjiga* (= poglavje) o pravopisu, ki je tudi najbolj avtorska, nekaj ambicij pa kaže sem in tja tudi knjiga o etimologiji (pregibanju besed). Lahko rečemo, da po izvirnosti poglavje o pravopisu v G 1758 izstopa do te mere, da ga lahko z gotovostjo pripišemo drugi roki kot na primer poglavje o skladnji iste slovnice. Podatek, da je slovnica delo »dveh učenih mož«, iz uvoda v slovnico G 1758 (G 1758:)(3a) se nam tako kaže kot zelo verjeten. Pisec tega poglavja se je za razliko od svojega kolega, čigar delo bomo opazovali ob analizi skladnje, izkazal kot avtor, ki se lahko enakovredno kosa s Hipolitom ter avtorjem okrajšanega rokopisa iz leta 1755 (G 1755).

Če bomo na podlagi poglavja o skladnji najlažje opisovali razmerja med posameznimi slovnícami, bomo lahko na podlagi poglavja o pravopisu in na podlagi uvodnih poglavij najbolj nazorno opazovali, kako so se avtorji obravnavanih treh slovníc lotevali vprašanj, ki so bila za uporabnike njihove slovnice tedaj najbolj pereča ter aktualna in so morala biti prav zato opisana izvirno ter s premislekom. Protestantska norma zapisa slovenskega knjižnega jezika, ki so jo opisovale te tri slovnice, se je namreč do te mere razlikovala od živega govora, da ni bila nobena opomba odveč. Poglavje

Hipolit Novomeški, *Grammatica Latino-germanico-slavonica* (1715)

studiert- als unstudierten Liebhabern, Auf viles Verlangen, und mit weit mehrerer Verbesserung abermahlen in dem Druck beförderet worden.«

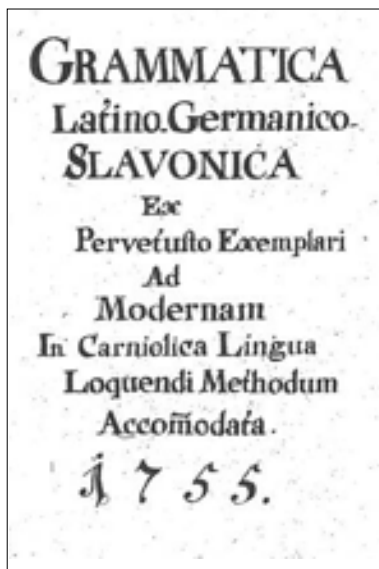
¹⁹¹ Iz metajezikov slovníc lahko razberemo tudi spremembo glede vloge živih jezikov v šolstvu in značnosti. Medtem ko je pri Hipolitu (1715) še samoumevno, da piše svojo priredbo Bohoričeve slovnice v latinščini, pa so šolske reforme Karla VI. in Marije Terezije (Schmidt 1963: 140–143) bistveno vplivale na dejstvo, da je celovška priredba te slovnice napisana v nemščini.

o pravopisu je bilo pravzaprav edino, pri katerem so se lahko pisci naslonili na določeno tradicijo. O pravopisnih vprašanjih so namreč (na sicer redkih mestih) pisali tudi pisci drugih knjižnih del.¹⁹²

To pa seveda ne pomeni, da posameznih pomembnih in zanimivih poudarkov ne najdemo tudi v ostalih delih slovnice. Nasprotno: vse tri slovnice v celoti prinašajo mnoge nove informacije ter si zato zaslužijo natančnejšo obravnavo in tudi uglednejše mesto v splošnih pregledih ali orisih zgodovine slovniciarstva na Slovenskem.

O obravnavanih slovnica do sedaj ni bilo veliko napisanega. Celovško slovnico iz leta 1758 je še najbolj natančno analiziral Jože Toporišič (1988: 227–236, tu na str. 235–236 navaja tudi dotedanje krajše zapise o celovški slovnici; v razrezani obliki so posamezni deli tega članka z minimalnimi spremembami ponatisnjeni tudi v Toporišič 2003: 331–334 in 2006: 641–642), sicer pa je o omenjenih slovnica pisal tudi drugod (Toporišič 1984b: 161–162 [skladnja]; 1987: 324; deloma tudi 1989: 241–242 [pravopis]). O rokopisni slovnici je pisal Josef Hahn (1971: 140–143), ki pa podaja predvsem formalni opis rokopisa, pregledno je o tiskanih dveh slovnica najbolj izčrpno pisal Slodnjak (1971: 126–128), celovške slovnice pa se dotika tudi Martina Orožen (2003 [1971]: 382–390).

Glede razmerij med omenjenimi slovnica mi je Toporišič na omenjenih mestih dobro predvideval, da je rokopisna slovnica okrajšano Hipolitovo besedilo, kaj več pa ni mogel reči, ker rokopisa ni imel pri sebi. Zato tudi ne drži njegovo ugibanje, da bi bili rokopisna slovnica in celovška slovnica v kakršni koli zvezi. Pri izpisovanju se mu je zgodila tudi napaka (Toporišič 1984: 161), ki ga ja vodila v napačen zaključek, saj pravi, da so celovški jezuiti »po Bohoriču spet vzpostavili *Quid hominis? Kaj je zhloveka* in tip *Obilu golufie*«; v resnici ima oba primera Hipolit (HG 1715: 179), jezuitska slovnica pa ju nima (G 1758: 197). Tudi popravek *kulikur* > *kuliku* (HG 1715: 180, G 1758: 197) zato

Grammatica Latino-Germanico-Slavonica (1755)

Grammatica Oder Windisches Sprach-Buch (1758)

¹⁹² O tem v 5. poglavju.

najverjetneje ni po Bohoriču, kakor sklepa Toporišič (1984: 161–162), ker gre za osamljen primer; vse drugo kaže, da pisci G 1758 niso imeli v rokah Bohoričeve slovnice. O obravnavanih treh slovnicaх najdemo kak zapis tudi v drugih delih, vendar v nam dostopni literaturi kakršna koli primerjalna analiza ni bila opravljena.

4.2 UVODNA BESEDILA

Uvodnih del v obe slovnici niso napisali (le) njihovi avtorji oziroma prirejevalci. Predgovor v HG 1715 je delo tiskarja Janeza Jurija Mayrja, avtorica posvetila grofu Goebu v G 1758 pa je založnica Maria Christina Pferschmannin. Le avtor kratkega predgovora je eden izmed »dveh učenih mož«, jezuitov, ki sta pripravila celovško izdajo slovnice (G 1758). Tudi zato lahko te uvode obravnavamo kot samostojno enoto. Ne glede na to, da se obe slovnici sicer tesno naslanjata na Bohoričovo slovnico iz leta 1584, so uvodna besedila dopuščala in zahtevala večjo izvirnost svojih piscev. Bohoričev obsežni predgovor je tako v HG 1715 močno preurejen z nekaj dodatki, v G 1758 pa je nadomeščen s popolnoma izvirnim posvetilom in predgovorom. Nove vsebine, ki jih lahko zasledimo v teh besedilih, so osredotočene predvsem na poudarjanje normativne vloge slovnice, poudarjanje razlik med govorjenim in knjižnim jezikom, pojmovanje knjižnega jezika kot jezika, ki se ga moramo naučiti, ter utemeljitev nujnosti znanja slovenščine v vseh stanovih – tudi v višjih slojih tedanje družbe in tudi na obrobni delih Slovenije – tako iz prestižnih kot tudi iz povsem praktičnih razlogov.

4.2.1 UVODNO BESEDILO V HG 1715

Predgovor s posvetilom kranjskim, štajerskim in koroškim stanovom v HG 1715, ki ga je podpisal tiskar Janez Jurij Mayr, je nekakšna lepljenka prepisanih in na nekaterih mestih malenkostno popravljenih delov Bohoričevega uvoda, povzetkov posameznih delov Bohoričevega uvoda ter povsem novih dodatkov.¹⁹³ Napisan je v obloženju, mestoma nejasni latinščini. Shematski pregled sestave tega uvoda nam daje naslednjo sliko:

¹⁹³ Glede na BH 1584 pa v HG 1715 manjkajo teološka utemeljitev rabe jezikov, zgodovina jezikov od Adama in Eve naprej, natančnejše poudarjanje starodavnosti obravnavanega jezika ter zgodovina nastanka knjige.

HG 1715, str.	BH 1584, str.	Vrsta spremembe v HG 1715 glede na BH 1584
)(2a–)(2b: »Quandoquidem plures ...« ^a	*2a	prepis s stilističnimi popravki na osmih mestih
)(3a–)(3b: »Quae cum ita sint ...«	/	izvirno besedilo
)(3b: »Quantum vero ad amplitudinem ...«	*7a–*7b	prepis s popravkom
)(3b–)(4a: »nam fi idioma ...«	/	izvirno besedilo
)(4a–)(5a: »nam ad meridiem ...«	*7b–*8a	močno preurejeni in deloma tudi povzeti deli Bohoričevega besedila s tremi izvirnimi dodatki ^b
)(5a–)(7a: »In his inquam omnibus ...«	*8a, *5b–*6a, *6b, *7a	prepis izbranih odlomkov z majhnimi popravki na sedmih mestih
)(7a: »et dum Alexander Magnus ...«	/	izvirno besedilo, delne podobnosti z BH 1584: **4b, vendar ne gre za povzemanje
)(7a–)(8a	*8a–**1a, **1b–**2a	prepis izbranih odlomkov z majhnimi (tudi vsebinskimi) popravki na 20 mestih in z dvema dodatkoma ^c
)(8a–8b: »Tot itaque enarratis ...«	/	izvirno besedilo

^a V latinščini navedene besede kažejo, kje natančno se začne določen del besedila.

^b »Regna Dalmatiae, Croatiae, Bofniae, et sic dictae Slavoniae inter Dravum et Savum interjacentis pervadit, et sparfim per Regnum Hungariae«, »/.../ a Savo ufque ad Murae ripas magnam partem incolunt et excolunt Agros et Vineas, ex quibus totum Styriae, Carinthiaeque Ducatum praetiosis provident vinis«, »/.../ Vipacum, Hiltria, Goritia, Carftia ufque ad Ripam Lizbontij et /.../«

^c »/.../ quae omnia, ut plura alia omittam, manifefte indicant gentem et Linguam Slavicam etiam olim fuiffe celebratiffimam, et longe lateque diffufam«, »/.../ aut finitimos habeant, cum quibus neceffario fermocinari, agere et quandoque magni ponderis negotia pertractare cogantur.«

Odlomke, ki sledijo Bohoričevi slovnici (BH 1584), bomo v našem pregledu pustili ob strani. Natančneje pa bi radi opozorili na tisto, kar je v HG 1715 novega.

4.2.1.1 Po kratkem uvodu o pomembnosti znanja več jezikov, ki je posnet po Bohoriču (BH 1584: *2a), je v HG 1715 ()(3a–)(3b) takole razložen namen nove izdaje slovnice:

»Kdo more zato prepovedati, da bi dal v vašo presojo, presvetli veljaki, te prve osnove slovenskega/slovanskega jezika? Poleg tega da prebivate v teh rodnih krajih, kjer se večinoma uporablja slovenski/slovanski jezik, vi namreč tudi z nadvse modrim upravljanjem in vodenjem na edinstven in širokosrčen način skrbite, da lahko najplemenitejšo mladino, ki izvira od najpametnejših prednikov in se je od drugod priučila različnih jezikov, tudi po znanstveni plati vodimo in usmerjamo k prirojenemu znanju slovenskega/slovanskega narečja (čeprav ga mnogi znajo že po naravi, ali pa si ga vsaj želijo znati) s pomočjo še izboljšanih in za sodobni način govorjenja še prikladnejših osnov in pravil. Ta slovenski/slovanski jezik je namreč prvoten in nadvse široko razprostranjen po celem svetu, tako da bi v tem stežka odstopil prvo mesto kateremu koli drugemu jeziku [narečju] na svetu. Hkrati pa tudi vemo, da se ta jezik zaradi različne izgovorjave in naglasov prilagodi, olepša in razdeli na mnoge

jezike [narečja] že, ko je prvič vdahnen mladini, ko začne blebetati. Zato moramo vedeti, da je za tistega, ki se želi naučiti več jezikov, nadvse koristno, da se od vseh nauči najprej slovenski/slovanski jezik.«¹⁹⁴

V tem odlomku naletimo na dva poudarka, ki pri Bohoriču še nista bila izražena v tako eksplicitni obliki:

- a) Prirojeno znanje slovenščine (in z njo slovanskih jezikov, torej »slovanščine«) še ne pomeni poznavanja njenih osnov in pravil na »znanstveni ravni«. Slovnica ima zato – če interpretiramo dalje – tudi določeno normativno vlogo, ki je govorec, četudi mu je znanje slovenščine prirojeno, ne obvlada, ampak se jo mora naučiti.
- b) Zavedati se moramo razlik v okviru slovenskega/slovanskega jezika, saj so te govorcem vdahnjene že od prvih začetkov govora.

Mayrjevo pojmovanje razlik med govornim jezikom, ki nam je tako rekoč dan v zibko, in knjižnim normiranim jezikom, ki se ga moramo na »znanstveni ravni« dodatno naučiti, je tema, ki je bila v ospredju jezikoslovnih uvodov in opomb že celo 17. stoletje in ki za prejšnje 16. stoletje ni značilna.

4.2.1.2 V nadaljevanju Mayr kombinira posamezne dele Bohoričevega besedila, jih malenkostno popravlja in vmes dodaja za našo obravnavo manj pomembne vložke. Takšno lepljenje je pustilo tudi nekatere neželene sledove. Mayr na primer Bohoričev stavek (BH 1584: *7b–*8a) »V Avstriji jih biva velik del, po trinogu Turku pregnan iz domačih bivališč, na tej in na oni strani Donave in obdeluje polja in njive,«¹⁹⁵ uporabi kar dvakrat na dveh različnih straneh:

1. »so na tej in oni strani Donave in obdelujejo polja in njive«¹⁹⁶ (HG 1715:)(4a);
2. »/v/ Avstriji jih biva velik del, po trinogu Turku iz domačih bivališč pregnan, ter raztreseno na tej in oni strani Donave obdeluje polja in njive«¹⁹⁷ (HG 1715:)(4b).

¹⁹⁴ »/Q/uid prohibere potest? quo minus haec prima Slavonicae Linguae Elementa, Vestrīs Illuſtriffimī Procereſ, repraeſentem obtutibus, qui eas patrias, quibus magna ex parte eſt Linguae Slavicae uſus, non modo incolitis, verum etiam ſapientiffime gubernando et moderando practicatis, ea unica praetensa ratione, ut Nobiliſſima a Sapientiffimis Prognata progenitoribus juventus, varjis aliunde affveta linguis, etiam ad ſlavici idiomatis (quod etfi quam plures naturaliter norunt, aut faltem noſſe deſiderant) Genuinam notitiam per correctiora, et ad modernam loquendi methodum accomodiatiora Elementa, et Regulas, ſcientifice quoque manuſuci, dirigique valeat, nam cum haec Slavica Lingua ſit originalis, et latiffime per orbem diffusa, ut in hoc vix ulli idiomati in orbe palmam facile cellerit, et ſimul hoc in comperto ſit, quod juventuti dum Balbutire incipit, primitus Indita ob varietatem pronunciationis et accentuum, ad plurima idiomata linguam adaptet, excolat, et diſponat, ut proinde utiliſſimum cenſeri debeat, plures linguas addiſcere cupienti, omnium primo ſlavica inſtructum eſſe.«

¹⁹⁵ »In Auſtria vero magna pars e ſedibus, fuiſ a Tiranno Turca pulſi, vltra citraque Danubium ſunt, qui exercent terram et agros.«

¹⁹⁶ »/.../ ultra citraque Danubium ſunt, qui exercent terram et agros.«

¹⁹⁷ »In Auſtria vero magna pars e ſedibus fuiſ a Tiranno Turca pulſi ultra citraque Danubium ſparſim terras, agrosque excolunt.«

4.2.1.3 Zanimiv je tudi dodatek Bohoričevemu besedilu o nujnosti znanja slovenščine v višjih slojih, saj prinaša dodatno utemeljitev njene uporabnosti pri teh slojih. HG 1715 (X) 8a) namreč začne skupaj z Bohoričem (BH 1584: **1b): »Ta premodrli vladar je prav dobro spoznal, da sinovi voditeljev utegnejo znanje slovenskega/slovanskega jezika močno pogrešati, ker imajo pač premnogi med knezi za podložnike narode tega jezika /.../,« nato pa nadaljuje sam (HG 1715: X) 8a): »/.../ ali pa imajo mejna ljudstva, ki govorijo ta jezik in s katerimi se morajo pogovarjati, z njimi delati različne stvari ter od časa do časa sklepati velike posle.«¹⁹⁸ Višji sloji torej potrebujejo znanje slovenščine za opravljanje poslov z neposrednimi slovenskimi podložniki ter s svojimi slovenskimi sosedi.

4.2.1.4 Mayr svoj uvod zaključuje z dvema dodanima izvirnima odstavkoma. V prvem (HG 1715: X) 8a) opozarja na še eno dejstvo, ki dviga slavo slovenskega/slovanskega jezika, in sicer na pooblastilo papeža Hadrijana II. sv. Cirilu in Metodu (leta 868) glede rabe »slovanščine« pri bogoslužju:

»Potem ko smo posvetili temu jeziku tolikšno hvalo, ne smemo pozabiti navesti še naslednje njegove izjemne časti, ki mu pripada pred ostalimi evropskimi jeziki. Papež Hadrijan II. je namreč sv. Cirilu dal pooblastilo, da mora odtlej obhajati molitve in slovesnosti bogoslužja v slovanskem jeziku, kar je še dandanes v navadi v tistih krajih.«¹⁹⁹

Ta podatek omenja Valvasor (1689: 272), od koder ga je Mayr najverjetneje vzel, zagotovo pa ga je (v sicer nekoliko okrnjeni obliki) bral tudi v Hipolitovem rokopisnem uvodu v trijezični slovar (Hipolit 1711: Fa) ter morda še kje.

V zadnjem odstavku pa po retoričnem nagovoru naslovnikov posvetila poudarja uporabnost slovnice tako za plemenito kot neplemenito mladino ter za vsak stan (HG 1715: X) 8a–8b):

»[Zato vam] izročam in predajam te prve kar najnatančneje izbrušene osnove slovnice, koristne vsakemu stanu (dokler ne bom izročil vašim očem slovarja istega jezika v znak [vaše] dobrodošle darežljivosti). Pridajte tem mojim poskusom svoj beli kamenček in popeljite v poroštvo vašega varstva prek krajev provinc, ki so vam bili zaupani, ta 'bivališča' nedvomno prvega izmed jezikov, koristno pripravljena tako za plemenito kot neplemenito mladino.«²⁰⁰

Omemba plemenite in neplemenite mladine glede na tedanji izobraževalni sistem, ki je v jezuitskih šolah omogočal šolanje tudi precejšnjemu številu neplemiških učencev,

¹⁹⁸ Dodano latinsko besedilo je citirano v opombi č pri grafu v poglavju 4.2.1.

¹⁹⁹ »Tot itaque ennaratis hujus Idiomatis encomijs, non minus adnumeranda est illa nobilissima dignitas, quam prae ceteris Europae Linguis Slavica sibi vendicat, quod ab Adriano II. Summo Pontifice S. Cyrilus auctoritatem aquiverit Canonicas horas, cum Missarum solennijs in Slavica Lingua deinceps celebrari debere, quod etiamnum in partibus illis ad hodiernum usque diem usitatum est.«

²⁰⁰ »Vobis [...] has prima Grammatices Rudimenta ad unguem supputata (quousque tandem ejuſdem idiomatis Dictionarium in expectatae [lahko bi brali tudi: inexpectatae] munificentiae symbolum vestris praefentem conspectibus.) omnique statui proficua defero et subſterno, Album meis hifce conatibus vestrum superaddite calculum, haecque linguarum facile principis cunabulua tum Nobili, tum ignobili juventae proficue adornata per vobis concreditas Provinciarum oras praefidij vestri dignissimo vadimonio deducite. Quibus in votis perpetuis meis obſequijs perenno.«

in glede na (latinski) metajezik slovnice ni nerazumljiva, je pa glede na Bohoričovo slovnico nekaj povsem novega. Uvod v celoti kaže nov status, ki ga ima takšna slovnica v slovenskem prostoru: ker »znanstveno« obvladovanje jezika ni samoumevno in se ga moramo naučiti, je za avtorja uvoda v HG 1715 vloga slovnice za slovenske govorce mnogo pomembnejša, kot je za Bohoriča. Zato ni dovolj, če slovnica doseže samo plemenito mladino, ampak mora – poleg drugih starejših in neimenovanih naslovnikov – doseči vse mlade izobražence, torej vse, ki znajo latinsko, oziroma – kot zapiše avtor že na naslovnici slovnice – »vso ukaželjno mladino«.

4.2.2 UVODNI BESEDILI V G 1758

Uvodni del v G 1758 sestavljata posvetilo in predgovor. Avtorica posvetila grofu Goeβu je založnica Maria Christina Pferschmannin, avtor predgovora pa eden izmed »dveh učenih mož«, ki ju omenja posvetilo (G 1758:)(3a).²⁰¹

4.2.2.1 Že v kratkem **posvetilu** najdemo nekaj zanimivih jezikovnih opomb. Uvodni odstavek posvetila je zasnovan kot retorično »opravičilo« in pojasnilo, zakaj založnica posveča delo grofu Goeβu (G 1758:)(2b–)(3a). To bi – kakor poudarja v retorični maniri – nekateri lahko razumeli kot predrznost, in sicer iz dveh razlogov:

»Deloma zato, ker delo samo ni toliko vredno, da bi si moralo zaslužiti varstvo tako visokega imena, deloma pa tudi zato, ker obravnava jezik, za katerega se zdi, da mu mnogi ne namenjajo velike pozornosti (še posebno tisti, ki niso posebni ljubitelji različnih jezikov).«²⁰²

To izhodišče avtorici omogoča, da zelo jasno izpostavi problem zapostavljenosti slovenščine in smiselnost delovanja za njen razvoj. Naslovnik posvetila mora namreč gledati na delo z naklonjenostjo iz dveh vzrokov (G 1758:)(3a–)(3b):

»S/lovenski jezik (uvod v katerega sta v tej knjigi podala dva zelo učena moža, ki ta jezik tudi dobro poznata) se razprostira dlje kakor drugi morda bolj čislani jeziki /.../ in zdi se, da je slovenski jezik (še posebej na Koroškem in v ostalih mejnih in sosednjih pokrajinah) tako imenitnemu kakor tudi navadnemu človeku v trgovini in prometu tako rekoč neobhodno potreben.«²⁰³

²⁰¹ Pri omenjenih dveh avtorjih skoraj zagotovo ni šlo za skupinsko delo, ampak je vsak prevedel in priredil del slovnice. Pravopis je zagotovo pripravila druga roka kot skladnjo, saj kvaliteta dela precej niha. Poleg tega je predgovor napisan v prvi osebi ednine (in ne množine).

²⁰² »Theils weilen das Werck in sich felbt fo schätzbar nicht ift, das es den Schutz eines fo hohen Rahmens verdienen folte, Theils auch, weilen es von einer Sprache handelt, welche bey vielen (und abfonderlich jenen, fo keine große Liebhaber mehrerley Sprachen) in geringer Achtung zu feyn fcheinet.«

²⁰³ »/.../ die Windifche Sprache (zu welcher in gegenwärthigen Wercklein die Einleitung von zweyen Hochgelehrten, und diefer Spache wohl-kündigen Männern gegeben wird) fich weiter, als vielleicht andere in mehreren Anfehen stehende Sprachen erftracket, /.../ auch die Windifche Sprache (fonderheitlichen in Cärnthen, und anderen angränzenden, und benachbahrten Landfchafften) fowohl den Vornehmen- als auch gemeinen Mann in Handel, und Wandel als eine faft zu fagen unumgängliche Nothwendigkeit zu feyn fcheinet.«

Prvi vzrok je v jezikovni zavesti na Slovenskem prisoten že vse od Bohoričeve slovnice, drugi pa nadaljuje poudarek, ki ga je izpostavila že HG 1715. Ljubezen naslovnika do slovenščine potrjuje po mnenju avtorice dejstvo, da je podprl tisk slovenskega slovarja, s čimer je pokazal naklonjenost do slovenščine, po drugi strani pa ji je s tem tudi dvignil ugled.

Posvetilo zaključuje z mislijo o nujnosti slovničnega *uvoda* v slovenski jezik (torej o nujnosti normativnega opisa jezika v obliki slovnice) (G 1758:)(4a–)(4b), kakor jo lahko zasledimo že v HG 1715:

»Ker pa tudi vaša ekscelencja gleda na jezik kot na nekaj pomembnega, se tolažim, da boste *uvod* v ta jezik vzeli kot dobrodošlo darilo, saj je za širjenje in čistost jezika neobhodno potreben.«²⁰⁴

Slovnica slovenskega jezika bo po mnenju avtorice posvetila tako pripomogla k čistosti slovenščine, do česar jezik brez normiranih slovničnih pravil ne more priti. Tudi zato slovnica – vsaj posredno – ne more biti več zgolj domena višjih slojev.

4.2.2.2 Toda že **predgovor** »naklonjenemu bralcu« postavlja gornje besede v drug kontekst, ki pomeni z vidika neposrednih naslovnikov odmik od Hipolita in Bohoriča. Slovnica je namreč v njem predstavljena kot učbenik za tiste, ki se morajo slovenščine šele naučiti (G 1758:)(5a–)(5b):

»Kakor si nisem naložil malo truda, da bi pomagal bralcu k obvladanju slovenskega in kranjskega jezika s tako lahko in karseda dodelano slovnico, kakor je ta, tako upam, da bo vsakemu začetnemu ljubitelju usvajanje tega posebno v teh krajih zelo pomembnega jezika še mnogo prijetnejše. Kdor se bo namreč želel naučiti slovenskega jezika in bo uporabljal samo to delce brez pomoči drugih knjig, bo lahko ta jezik v kratkem času razumel ter v celoti in pravilno govoril.«²⁰⁵

Vprašanje, ali so s tem mišljeni tisti, ki še ne znajo slovenščine kot jezika – kar se ne bi skladalo z vsebino slovnice – ali vsi neuki govorci slovenskih narečij, ki (še) ne poznajo norme knjižnega jezika, je lahko le retorično: po našem mnenju so v uvodu mišljeni oboji, pri snovanju slovnice pa se o tem ni kaj posebej razmišljalo. Gre pač za poudarjanje uporabnosti slovnice na eni strani ter na drugi strani za zelo normativističen,

²⁰⁴ »Da aber auch Euer Excellenz die Sprache felbt als etwas schätzbares anfehen, fo getröfte mich, Sie werden die Einleitung darzu auch als ein angenehmes Gefchänck betrachten, weilen die Einleitung zu Außbreitung, und Reinlichkeit einer Sprache unumgänglich erforderlich ift.«

²⁰⁵ »Gleichwie ich nicht geringe Mühe angewendet / damit demselben zu Erlernung der Windifchen / und Crainerifchen Sprache mit einer fo leichten / und böft-möglichft außgearbeiteten Grammatic, als diefe ift / an die Hand gehen möchte; alfo verhoffe / daß es diefe fonderbar hier Landes / fehr nothwendige Sprache zu begreifen einen jeden beginnenden Liebhaber noch viel angenehmer seyn werde / dieweilen er zu Erlernung deffen / ohne Beyhüllf anderer Bücher, bloß diefes Werckleins fich bedienend / in kurtzer Zeit die Windische Sprache begreifen / vollkommen / und Regelmäßig wird reden können.« Podobno lahko beremo tudi na naslovnici: »Zum Behuff aller der Windifchen Sprache zu erlernen beginnenden, fowohl studiert- als unfstudierten Liebhabern.«

a zato za tedanje čase tudi moderen pogled na knjižni jezik kot jezik, ki ga nihče ne zna »v celoti in pravilno« in se ga mora zato naučiti.

Predgovor nato opozarja na tiste dele slovnice, kjer je največ avtorskega deleža »pisca«²⁰⁶ nove izdaje slovnice (G 1758:)(5b–)(6a): na opis izgovora (*Pronuntiation oder Außsprach*), ki je »prvi in najodličnejši del jezika«,²⁰⁷ in naglasa, na naglasna znamenja na besedah ter na dodani slovensko-nemško-italijanski slovarček.

Slovnico razlaga kot logično nadaljevanje leta 1744 izdanega slovarja. Brez nje namreč začetniki ne morejo kompetentno uporabljati besed v tem slovarju (G 1758:)(6a), saj je »/t/a slovnica nepogrešljiva, če se želimo naučiti in brezhibno znati mnoge besede (ki se sicer narobe uporabljajo in govorijo)«.²⁰⁸ Slovarček na koncu slovnice je tako po besedah pisca uvoda v primerjavi z velikim slovarjem namenjen začetnikom, saj jim ponuja »od vseh najpomembnejše besede« (G 1758:)(6a).

²⁰⁶ To so tudi dejansko najboljše zasnovani deli celotne slovnice. Čisto mogoče bi bilo, da so ta poglavja delo enega pisca, ostala pa delo drugega pisca (bolje: nekritičnega prevajalca) slovnice.

²⁰⁷ »/D/as erlte / und vornehmte Stuck einer Sprach.«

²⁰⁸ »/U/nd ist dieß Grammatic zu Erlehnung / und vollkommener Wißenschafft vieler Wörter (welche anfonften müßbräuchlich genohmen / und geredet werden) ohnentbährlich.«

4.3 POGLAVJE O PRAVOPISU

4.3.1 PRAVOPIS V HG 1715

Hipolit je kot osnovo svojega poglavja o pravopisu (= »1. knjige« slovnice) vzel Bohoričevo peto tabelo, ki je opisovala »latinskokranjski« pravopis (BH 1584: 25–35), vendar je pri tem opravil več sprememb.

Prvo spremembo prinaša že naslov poglavja, saj imamo namesto »latinskokranjskega« (*latinoCarniolana*; BH 1584: 25) opraviti z »latinskoslovenskim« (*Latino Slavonica*; HG 1715: 1), torej slovenskim pravopisom z latinskimi črkami, črke tega pravopisa pa niso označene samo kot »kranjske« (*Carniolanae*; BH 1584: 25), ampak kot »slovenske kranjske« (*Slavonicae Carniolanae*; HG 1715: 1).²⁰⁹ Podobno je v naslovu poglavja o nekaterih znamenjih in oznakah pri Hipolitu (za razliko od Bohoriča) poudarjeno, da gre za »slovenski pravopis« (*orthographia Slavonica*; BH 1584: 30, HG 1715: 6). Takšen odmik od oznake »kranjski« za »slovenski« je razumljiv glede na kraj nastanka slovnice in glede na deklarativno usmerjenost slovnice na celotni prostor »Štajerske, Koroške in Kranjske«. Kljub temu pa sem in tja še najdemo tudi oznako »kranjski« (v *knjigi* o pravopisu npr. pri delitvi črk; HG 1715: 5).

Izmed šestih poglavij *knjige* je povsem Hipolitovo eno samo (*caput II.*; HG 1715: 2–4), ostala pa so v večji ali manjši meri prirejena po Bohoričevem besedilu. Poglavja si ustrezajo tako, kot je razvidno iz naslednjega grafa:

Naslov poglavja pri Bohoriču	BH 1584, str.	Naslov poglavja pri Hipolitu	HG 1715, str.
DE ORTHOGRAPHIA	1	LIBER PRIMUS: De Orthographia Latino Slavonica	1
Tabella quarta: Orthographia latinoCarniolana	25	Caput I: De Literis Slavonicae Linguae	1
/		Caput II: De Pronunciatone ex usu Literarum	2
Divisio elementorum	28	Caput III: De Divifione Elementorum	5

²⁰⁹ Glede izrazov *slovenski/slovanski, kranjski* itd. gl. Müller (2003), Narat (2003), Ahačič (2007: 231–234).

Naslov poglavja pri Bohoriču	BH 1584, str.	Naslov poglavja pri Hipolitu	HG 1715, str.
De numeris per literas notandis	29	<De Numeris per Literas notandis>	5
De apicibus quibusdam /.../	30	Caput IV: De apicibus quibusdam	6
Sequuntur quaedam obfervationes	32	Caput V: Sequuntur quaedam obfervationes	8
De Combinatione Literarum	10	Caput VI: De Combinatione Literarum	10

4.3.1.1 V poglavju o črkah slovenskega jezika (*De Literis Slavonicae Linguae*; BH 1584: 25–28, HG 1715: 1–2) je Hipolit izpustil celoten opis osnovnega nabora črk (torej ime črke – *nomen*, glasovno vrednost črke – *potestas* ter komentarje o rabi črk *c, f, h, i, l, q, s, v, u, x, y, z*); na tem mestu ni kakor Bohorič navajal razlike med *i* in *j*, presenetljivo pa tudi ne razlike med *u* in *v* (navede samo mali in veliki *v*), čeprav je bilo v tedanjem času to razlikovanje že razmeroma uveljavljeno (vsekakor pa bolj kot v Bohoričevem času) – Valvasor na primer v svojem prepisu Bohoriča to razlikovanje še dodatno poudari (Valvasor 1689: II, 275). Opise znakov za *š, ž, č* in *šč* (*fh, sh, zh, fhzh*) je kakor Bohorič umestil na konec poglavja, pri čemer je (poleg nemških prevodov, ki jih je dodal v celotni knjigi) pri *fh* in *sh* dodal razlikovalni primer »fhoga, Oraculus [prav: Graculus], ein Heber« ter »shoga, pila, ein Ballen«, pri vseh pa je izpustil primerjavo s hrvaškimi glagolskimi črkami. Kaže, da Hipolit ni najbolje razumel, zakaj Bohorič navaja sklop *šč*, saj je kot varianto tega sklopa navedel njegovo ime, kot ga najdemo pri Bohoriču (»fhzha aut fhzh«), torej *šča*.

Enako zadrego je imel pri razumevanju kolikšnosti nekaterih slovenskih soglasnikov (BH 1584: 29, HG 1715: 5; o tem gl. Ahačič 2007: 204) v poglavju o delitvi znakov in črk, saj je Bohoričeve opise kolikšnost zamenjal kar s številom črk, ki jih lahko imajo zlogi:

Bohorič	Hipolit
sedmerni soglasnik <i>fhzha</i> [= njegovo ime], tj. <i>fhzh</i> [šč = s + k + h + t + s + k + h]	zlog s šestimi črkami: <i>fhzhim</i>
četverni soglasnik <i>zherv</i> , tj. <i>zh</i> [č = t + s + k + h]	zlog s petimi črkami: <i>zherv</i>
trojni soglasnik <i>fha</i> , tj. <i>fh</i> [š = s + k + h]	zlog s štirimi črkami: <i>fhas</i>
dvojni soglasniki <i>fert</i> , tj. <i>f</i> [f = p + h], <i>hir</i> , tj. <i>h</i> [h = k + h] in <i>semlja</i> , tj. <i>s</i> [z = d + z]	zlog s tremi črkami: <i>fha</i> ali <i>sha</i>

V istem poglavju je tudi spremenil Bohoričovo letnico 1584 v letnico 1715 (BH 1584: 30, HG 1715: 6) – torej letnico izida svoje slovnice.

V poglavju o nekaterih znamenjih in oznakah je pri uvodnem naštevanju predlogov, ki se rabijo z opuščaji, Hipolit pomotoma izpustil predlog *s* (BH 1584: 31, HG 1715: 7), Bohoričev primer *v'zerkvi* pa je nadomestil s primerom *v'Hishi* (BH 1584: 32, HG 1715: 8).

Prav tako je pri »nekaterih opombah« skromno nadomestil Bohoričev primer *k'Hieronymu* s primerom *k'Herbardu* (BH 1584: 32, HG 1715: 9), v poglavju o sestavljanju črk pa je dodal še primera *spanje* in *ludje* (BH 1584: 34, HG 1715: 10) ter med ločili podpičje in klicaj.

4.3.1.2 Poglavje o izgovorjavi glede na rabo črk (*De Pronunciatione ex usu Literarum*, HG 1715: 2–4) je v celoti Hipolitovo, vendar tudi v njem najdemo nekatere Bohoričeve vplive ter posamezne odmeve na zapise njegovih predhodnikov iz 17. stoletja.

4.3.1.2.1 Najprej je Hipolit opisal **razmerje med črkama c in k** (HG 1715: 3):

»Prvič, glede črke *c* je treba biti pozoren na naslednje: čeprav se *c* v slovenskem enako kot v latinskem jeziku družijo s samoglasniki *e*, *i*, *y*, se razen pri lastnih imenih, tujkah in besedah, narejenih iz latinščine, zelo redko rabi ob drugih treh samoglasnikih: *a*, *o*, *u*, pač pa namesto črke *c* praviloma stoji *k*, na primer *ka*, *ko*, *ku* namesto *ca*, *co*, *cu*. Zato se pri Slovencih ne piše *cateri*, ampak *kateri* (*qui, welcher*), ne piše se *coritu*, ampak *koritu* (*linter, Trog*), ne piše se *curba*, ampak *kurba* (*meretrix, Hur*).

Drugič, kakor je pri Latincih precej redka raba soglasnika *k* s samoglasniki *a*, *o*, *u*, tako je nasprotno pri Slovencih zelo redka raba črke *c* s temi samoglasniki. Namesto nje stoji črka *k* – razen v osebnih imenih ali besedah, narejenih iz latinščine, kjer pa še vedno večkrat najdemo *c*, npr. *Catharina, Catechismus*.«²¹⁰

Pri oblikovanju gornje formulacije se je lahko naslonil na naslednje Bohoričevo mesto (BH 1584: 26):

»Raba te črke je lahko v kranjskih besedah – seveda pred samoglasnikoma *a* [sic!], mišljeno je bilo verjetno *e*] in *i* – enaka kot v latinskih, kakor vidimo v besedi *Cerkov* (*templum*). Vendar se mora v tujih besedah (tuje imenujemo vse besede razen slovenskih) raba črke ohranjati, kakor ustreza posameznemu jeziku, tako da se vidi izvor besede, npr. *Christus, Catechismus* itd.«²¹¹

vendar je – kot vidimo – formulacija v HG 1715 povsem Hipolitova in glede na Bohoriča vsebinsko bistveno dopolnjena ter jasnejša.

Schönleben in Valvasor o razmerju med *c* in *k* še ne pišeta, pač pa imata pred Hipolitom o teh dveh črkah kratki opombi Kastelec (Stabej 1997: 593, 598) in Svetokriški (1691: I, c 1b–c 2a), vendar brez podobnosti s Hipolitom.

²¹⁰ »Primo, Circo literam C, hoc adverti debet, quod licet in Slavonica aequae ac in Latina lingua jungatur vocalibus e, i, y, rarissime tamen extra nomina Propria, peregrina, aut a latina derivata jungitur alijs tribus vocalibus, a, o, u, fed loco, c, ordinarie jungitur, k, verbi gratia: ka, ko, ku, pro ca, co, cu. Hinc non scribitur apud slavos cateri fed kateri, qui, welcher. neque coritu fed koritu, linter, Trog. Neque curba fed kurba, meretrix, Hur. Secundo, Sicut confontantis, k, rarior est ufus apud latinos cum vocalibus a, o, u. ita e converso rarissimus est ufus slavicae litterae c cum dictis vocalibus, fed ejus loco, k, extra tamen Nomina propria, aut a latinis derivata, in quibus etiam nun viget, ut Catharina, Catechismus, etc.«

²¹¹ »Huius literae poterit esse ufus in dictionibus Carniolanis, sicut et in latinis, videlicet ante, a et i, vocales, vt in voce Cerkov, id est templum, apparet: fed in dictionibus peregrinis (appelabuntur vero hic peregrinae dictiones omnes, praeter flavicas) fuus retinendus, proprio idiomati conveniens, huius literae vfus, quo appareat origo vocum, vt: Christus, Catechismus etc.« Kjer ni označeno drugače, so prevodi navedkov naši; navedki iz BH 1584 so včasih prirejani po Toporišičevem prevodu, včasih pa so narejeni na novo.

4.3.1.2.2 Sledi odlomek o zapisu odrazov izglasnega in predsoglasniškega *l* ter švapanju (HG 1715: 3–4):

»Tretjič. Čeprav moramo črko *l* vedno pisati, je včasih ne izgovarjamo, ampak namesto nje izgovarjamo samoglasnik *u*. To je lepo, če je *l* na koncu besede, in neskladno, če je sredi besede. Tako se precej lepo izgovarja *sim biv* namesto *sim bil* (*fui, bin gewesen*), *sim vidiv* namesto *sim vidil* (*vidi, hab gesehen*), *sim pléfsau* namesto *pléfsal* (*faltavi, hab getanzet*), čeprav se mora pisati *bil, vidil, pléfsal* (dasi se pravilno izgovarja *l* po šegi spodnje Kranjske). Nasprotno pa, če najdemo *l* na sredi besede, se preko mere neskladno izgovarja *v* namesto *l*, npr. *kobiva* namesto *kobila* (*equa, ein Stute*), *másvu* namesto *maslu* (*butyrum, Schmalz*), *pvátmu* namesto *plátmu* (*tela, Leinwath*), kakor je navada pri prebivalcih gornje Kranjske in koroških Slovincih.«²¹²

Kakor lahko vidimo, Hipolit strogo normativno ločuje »u« (kakor glas označuje sam) na mestu izglasnega (in seveda po analogiji tudi predsoglasniškega *l*, za katerega na tem mestu ne navaja primerov – jih pa, kakor bomo videli kasneje, navaja G 1758) ter »u« kot posledico švapanja. Medtem ko mu je prvi tip izgovora lep (*ornatus*), se mu zdi drug tip izgovora prekomerno neskladen (*ultra modum absonus*) z normo izgovora knjižnega jezika, četudi je tak izgovor v rabi pri »prebivalcih gornje Kranjske in koroških Slovincih«. Kot je razvidno iz odlomka, je Hipolit poznal tudi belokranjski *-l*, ki ga sicer označuje kot »pravilen« izgovor »po šegi spodnje Kranjske«, nikakor pa to ni izgovor, ki bi ga sam izrecno izpostavljajal.

Tradicija pisanja odrazov izglasnega in predsoglasniškega *l*, ki je začel v govoru (in tudi nekaterih zapisih) že proti koncu 16. stoletja dosledneje prehajati v *u* (Rigler 1961–1962: 241–252, za celotno literaturo gl. Greenberg 2002: 169–170), je bila sicer predvsem zaradi vloge, ki sta jo igrala Hrenov in Schönlebnov prevod *Evangelijev in listov*, tako močna, da je bil kljub drugačnemu izgovoru zapis z *l* vsaj teoretično povsem samoumeven. Pravkar navedeni Hipolitov opis je prvi obširnejši zapis o tej problematiki. Krajšo omembo tega problema pred Hipolitom sicer najdemo že pri Svetokriškem (1691: I, c 2a), ki opiše črko *l* kot nadomestilo za *u* (»accipitur loco V«), ki pa zahteva izgovor *u* – ta problem omenja Svetokriški kot prvi na Slovenskem,²¹³ za njim pa naletimo nanj še v Kastelec-Vorenčevem rokopisnem slovarju (Stabej 1997: 593;²¹⁴ v Kastelčevem delu *Nebeshki Zyl* iz leta 1684 tega še ne najdemo).

²¹² »Tertio Litera, L, licet semper scribi debeat, quandoque tamen non pronunciat, sed illius loco pronunciat vocalis, u, ornate quidem si, L, in fine dictiones, obfone admodum si in medio dictionis reperiatur, sic ornatus pronunciat sim biv, pro sim bil, fui, bin gewesen. Sim vidiv, pro, sim vidil, vidi, hab gesehen. sim plefsau, pro, plefsal, faltavi, hab getanzet. quamvis scribi debeat bil, vidil, plefsal, licet etiam bene exprimat per, L, iuxta morem inferioris Carnioliae, e contra si, L, in medio dictionis reperiatur ultra modum abfone exprimitur, v, pro, l, ut kobiva pro kobila, equa, ein Stute. masvu, pro, maslu, butyrum, Schmalz. pvatnu pro platnu, tela, Leinwath. prout superioris Carnioliae Incolis et Carinthianis slavus confvetum est.«

²¹³ »L. Na koncu besede se rabi kot nadomestilo za *u*, npr. *je pelal, je ufjal, je dial*; vendar se izgovarja kot *u*, torej *je pelau*, itd.« Za obravnavo te tematike pri Svetokriškem in drugih avtorjih prim. poglavje 5.

²¹⁴ »L. Na koncu besede se rabi kot nadomestilo za *v*, npr. *je pelal, je vstal, je dial*; vendar se izgovarja kot *u*, torej *je pelau*, itd.« Prevedel K. Gantar.

4.3.1.2.3 Zapis glasov *s in z* ter *š in ž* je v nadaljevanju pojasnjen takole (HG 1715: 4):

»Četrtrič, glede soglasnikov, ki se zapisujejo z dolgim *f* in kratkim *s*, si je v slovenščini treba pridno zapomniti, da moramo kratki *s* izgovarjati blažje in mehkeje, dolgi *f* pa bolj ostro. Primer za prvega bi bila beseda *sad*, ki se izgovarja kakor nemška beseda *Saamen* in pomeni 'zadaj' (*retro, ruckwertz*). Nasprotno pa se *fad*, zapisan z dolgim *f*, izgovarja kot latinska beseda *sedes* in pomeni 'sadež' (*fructus, ein Frucht*). Enako imajo v besedah zlogi *sha, she, shi, sho, shu* z manjšim [sic!] *s* blažjo izgovorjavo in nasprotno zlogi *fha, fhe, fhi, fho, fhu* izgovorjavo daljšega *f* oziroma bolj ostro izgovorjavo.«²¹⁵

Tudi ta Hipolitov opis nima (razen namiga na nemško besedo *Saamen*) nobene neposredne povezave z Bohoričevimi opombami k zapisu glasov *s in z* ter *š in ž* (BH 1584: 27–28). Pač pa se je lahko tu Hipolit opiral na nekatere zapise svojih predhodnikov. Osnovni Hipolitov poudarek (blažji *z* in ostrejši *s*) ter razlikovalna primera *sad* in *fad* sta namreč posneta po Schönlebnovem *Praemonitio ad Lectorem* (Schönleben 1672: A 7b–A 8a). Podoben opis razlike med *s in z* imajo pred Hipolitom tudi Kastelec (1684; Stabej 1997: 598), Svetokriški (1691: c 2a–c 2b) in Vorenc (Stabej 1997: 596), vendar imajo drugačne primere. V drugo smer gredo tudi drobni dodatki pri Valvasorju (Valvasor 1689: II, 276), enak primer, a drugačno razlago pa ima Kastelec (1678 in 1682; Stabej 1997: 599). Hipolit je Schönlebnov uvod v lekcionar vsekakor dobro poznal, to mesto pa nam kaže, da ga je očitno tudi uporabljal.

4.3.1.2.4 Raba črke *z* za glas *c* pa je pojasnjena takole (HG 1715: 4):

»Petič, soglasnik *z* pogosto stoji pred *e, i, y* namesto *c*, npr. *Zerkov* (*Ecclesia, Kirchen*), *Zigan* (*Zingarus, Zigeiner*), *Zygar* (*Convector, Schiffknecht*), poleg tega pa *c* razen v osebnih imenih ali v besedah, narejenih iz latinščine, nikoli ne stoji pred samoglasniki *a, o, u*, ampak stojita pred njimi ali *z* ali *k*, kakor je bilo povedano zgoraj.«²¹⁶

Tudi ta formulacija je izvirno Hipolitova, ni pa najbolj posrečena, saj meša pravilo, da se črka *z* izgovarja kot *c* (po nemščini), s pravilom, da se črka *c* v latinščini (in zato tudi v latinskih tujkah) pred *e, i, y* izgovarja kot *c*, pred *a, o, u* pa kot *k* – in da se lahko zato prva skupina zapisov *c* v slovenskih besedah nadomešča z zapisom s črko *z*, druga skupina pa s črko *k*. Vsi trije primeri so izvirni Hipolitovi. O črki *z* sicer pišejo pred Hipolitom tudi Bohorič (po njem Valvasor), Kastelec in Svetokriški, vendar drugače.

²¹⁵ »Quarto circa consonantes, f, longum, et, s, curtum hoc discrimen in slavonico idiomate diligenter notandum est, quod, s, curtum mitius, et lenius, at, f, longum asperius pronunciari debeat, exemplum prioris sit vox, sad, quae pronunciatur ad modum germanicae vocis: Saamen: et significat retro, ruckwertz. e contra, fad, longo, f, scriptum pronunciatur ad modum latinae vocis: fedes: et significat, fructum, ein Frucht. Idem accidit quod syllabae sha, she, shi, sho, shu, minoris, s, mitiorem pronunciationem et e converfo syllabae fha, fhe, fhi, fho, fhu, longioris, f, fe asperioorem pronunciationem in omni dictione sequantur.«

²¹⁶ »Quinto consonans, z, persaepe loco c, jungitur vocalibus e, i, y. ut Zerkou, Ecclesia, Kirchen. Zigan, Zingarus, Zigeiner. Zygar, Convector, Schiffknecht. licet, c, extra nomina propria, aut a latinis derivata nunquam in slavonifmo jungatur vocalibus a, o, u. fed vel, z, vel k. ut supra dictum est.«

4.3.2 PRAVOPIS V G 1755

Poglavje o pravopisu v G 1755 sledi Hipolitovemu besedilu, razlik med HG 1715 in G 1755 pa je zelo malo. Poleg pisave *Slavonicus* (npr. G 1755: 2a) namesto *Slavonicus* (npr. HG 1715: 1), *V* in *u* (G 1755: 2a) namesto *V* in *v* (HG 1715: 1) v abecedi ter nekaj manjših popravkov so v G 1755 izpuščeni naslednji primeri: *sha* in *sha* kot primera zlogov iz treh črk (HG 1715: 5, G 1755: 4a), *k'Hjeronymu* (HG 1715: 7, G 1755: 4b) ter *k'Herbardu* in *k'Paulu* (HG 1715: 9, G 1755: 5b), letnica 1715 (HG 1715: 6) pa je spremenjena v letnico 1755 (G 1755: 4a). Vse ostalo je zvest prepis HG 1715.

4.3.3 PRAVOPIS V G 1758

Tudi celovška izdaja slovnice iz leta 1758 (G 1758) sledi Hipolitu in nikjer samo Bohoriču. Je pa poglavje o pravopisu (tudi tu »1. knjiga«) glede na HG 1715 najbolj izvirno poglavje v G 1758. Ohranjena je sicer osnovna shema HG 1715, vendar je besedilo – poleg tega, da je prevedeno v nemščino – drugače razporejeno in bistveno dopolnjeno oziroma spremenjeno. Odnos med posameznimi poglavji te *knjige* v G 1758 in HG 1715 je naslednji:

Naslov poglavja v G 1758	G 1758, str.	Naslov poglavja pri Hipolitu	HG 1715, str.
Das erste Buch: Von der Orthographia der Windifch- und Crainerifchen Sprache	1	LIBER PRIMUS: De Orthographia Latino Slavonica	1
I. Von denen Buchstaben §1 § 2 § 3	1 2 2–3	I. De Literis Slavonicae Linguae III. De Divifione Elementorum De Numeris per Literas notandis	1 5 5–6
II. Von der Außsprach, und Schreibens-Arth deren Windifchen Confonanten § 1 § 2 § 3 § 4	3–4 4–5 5–6 6–7	II. De Pronunciatone ex usu Literarum I. De Literis Slavonicae Linguae	2 3–4 3–4 4, 2
III. Von der Außsprach de- ren Vocalen, und von denen Accenten § 1 § 2	8–9 9–11	–, III. De Divifione Elementorum, –, IV. De nota Accentus acuti, –, IV. De nota Accentus acuti, –, De nota Accentus gravis, –	–, 5, –, 7, –, 6–7, –, 6, –
IV. Von dem Apoftropho	11–12	–, IV. De nota Apoftropho, –, IV. De nota Apoftropho	–, 7, –, 8, 7–8, 7

Naslov poglavja v G 1758	G 1758, str.	Naslov poglavja pri Hipolitu	HG 1715, str.
V. Von einigen befonderen Anmerckungen der Buchftaben	13–14	V. Sequuntur quaedam obfervationes	8–9
VI. Von zufammenfügung deren Buchftaben, und denen Interpunctionen	15–16	VI: De Combinatione Literarum 1., 3.	10

Spremenjen je že naslov *knjige* (HG 1715: 1, G 1758: 1), saj je oznaka *De Orthographia Latino Slavonica* (= slovenski pravopis v latinskih črkah) spremenjena v skladu z nadaljevanjem besedila v *Von der Orthographia der Windifch- und Crainerifchen Sprache* (= pravopis kranjskoslovenskega²¹⁷ jezika).

4.3.3.1 V prvem poglavju je spremenjen Hipolitov vrstni red (HG 1715: 1, 5–6, G 1758: 1–3), saj sta združena Hipolitovo prvo (v G 1758 § 1) in tretje (v G 1758 § 2 in 3) poglavje. Od Hipolitovega besedila je drugi del prvega poglavja prestavljen v drugo poglavje, od Hipolitovega tretjega poglavja pa manjkajo podatki o 29 črkah slovenske abecede, o dolgih in kratkih samoglasnikih ter o primerih dolžine zlogov glede na število črk – namesto njih stoji naslednja razlaga, ki predstavlja problematiko bolj razumljivo, kot bi jo (Hipolitovi) primeri:

»Druge črke [poleg samoglasnikov] imenujemo konzonante, od teh se jih eden ali več združuje s samoglasnikom, dvoglasnikom ali troglasnikom ter tako tvori zlog – sami pa zunaj zloga ne morejo biti izgovorjeni.«²¹⁸

Troglasnikom so dodani *vaj*, *vej*, *vij*, *voj*, *vuj* ter primera *Veifchza* (*eine Zauberin*) ter *Vaikfenza* (*ein Haupt-Kiß*). Letnica 1715 je zamenjana z letnicama 1757 ter 1749, kar seveda ni narejeno brez premisleka in brez vzroka.²¹⁹ Bolj pedagoško in obširneje je razložen postopek razpoznavanja rimskih črk z odštevanjem (npr. IV je 5 minus 1).

4.3.3.2 Še bolj je preurejeno drugo poglavje. Medtem ko je prvi razdelek nekoliko prost, vendar vsebinsko dosleden prevod Hipolitove predloge (HG 1715: 2, G 1758: 3–4), gre v drugem razdelku (G 1758: 4–5) že za precej svobodno priredbo. Opis **rabe črk c, z in k** je glede na Hipolita (HG 1715: 3–4) združen v eno enoto ter bistveno bolj razumljiv:

»Predvsem je treba biti pozoren pri črkah *c*, *k* in *z*, in sicer na naslednje: 1. *C* postavljamo samo pred samoglasnike *e*, *i*, *y*, namesto njega pa stoji zelo pogosto tudi *z*, npr. *Zerkou* (*die Kirch*), *Zigan* (*Zigeiner*), *Zygar* (*Schiff-Knecht*) itd. 2. Kadar bi *c* stal pred *a*, *o*, *u*, moramo namesto *c* rabiti *k* ali *z*, npr. *Kateri* in ne *Cateri* (*welcher*), *Koritu* in ne *Coritu* (*Trog*), *Kurba* in ne *Curba*

²¹⁷ Ali: *koroškega in kranjskega jezika*, kakor razlaga Eržen (2006: 317).

²¹⁸ »Die übrige Buchftaben werden Confonanten genennet, auß welchen eine, oder mehr mit einem Vocal, oder Diphtong, oder auch Triphthong zufammen gefetzt, eine Sylben machen, fonft vor fich felbft nicht mögen außgefprochen werden.«

²¹⁹ Predvsem v letnici 1757 bi po našem mnenju mogli in morali iskati tudi leto nastanka slovnice in z njegovo pomočjo določiti vsaj potencialna avtorja te slovnice.

(Hur), Zokla in ne Cokla (Zucker) itd. 3. Izvzeti pa moramo primere, kadar *c* stoji pred samoglasniki *a*, *o* ali *u* v lastnih imenih ali besedah, narejenih iz latinščine: v takšnih primerih ostane *c*, npr. *Catharina* in ne *Katharina*, *Catechismus* in ne *Kathechismus* itd.«²²⁰

Vsi primeri so vzeti iz Hipolita – razen primera *Zokla*, ki ponazarja na novo uvedeno razlago.

Tretji razdelek (G 1758: 5–6) prinaša Hipolitov opis **zapisovanja odrazov izglasnega in predsoglasniškega *l* ter švapanja** (HG 1715: 3–4), ki pa je deloma spremenjen:

»Čprav Kranjci sicer pišejo *l* kot zadnjo črko pri glagolih, deležnikih in mnogih pridevnikih in *genere masculino* (moškega spola), pa moramo takšne besede izgovarjati ne z *l*, ampak z *u*. Četudi se torej pišejo naslednje besede z *l*: *ſim bil*, *ſim pléſal*, *je rékol*, *ti fe bél*, se kljub temu izgovarjajo *ſim biu* 'sem bil', *ſim pléſau* 'sem plesal', *je rékau* 'je rekel', *ti fe béu* 'ti si bel' itd. Nasprotno pa mora – če želimo govoriti lepo po kranjsko – in *genere foeminino* (pri ženskem spolu) in drugje, če *l* ni zadnja črka v besedi, ta *l* ohraniti svojo izgovorjavo in ga nikakor ne smemo izgovarjati kot *u*. Zato se ne izgovarjajo naslednje in druge takšne besede nič drugače, kot so zapisane: npr. *ona ja bila* 'ona je bila', *ona je pleſála* 'ona je plesala'; torej tudi *kobila* in ne *kobiua*, *máslu* in ne *másvu*, *platnu* in ne *puatnu*. /.../ Je pa tudi nekaj – a ne veliko – izjem, v katerih moramo *l*, četudi ni zadnja črka, izgovarjati kot *u*. Besedo *dolgé* moramo na primer izgovoriti *dougé* /.../«²²¹

G 1758 sledi Hipolitovemu ločevanju med prvim in drugim izgovornim tipom črke *l*,²²² vendar dodaja, da je nekaj izjem, pri katerih moramo *l*, četudi ni zadnja črka, izgovarjati kot »u«, pri čemer pa navede zgolj primere za »u« na mestu predsoglasniškega *l*. S takšno natančnejšo definicijo izjem je bilo tako švapanje tudi teoretično izločeno iz tedanje norme. Poleg tega uvaja G 1758 tudi opozicijo med izgovorom »l z [v]« v izglasju

²²⁰ »Vor andern ift von denen dryen Buchſtaben c. k. und z. zu mercken, und zwar 1. Daß das c. allein dieſen dreyen Vocalen e. i. y. vorgeſetzt werden, an deſſen ſtatt auch das z. gar oft zu kommen pfleget, als e. g. Zerkou die Kirch, Zigan Zigeiner, Zygar Schiff-Knecht, etc. 2. Wann das c. denen Vocalen a. o. und u. follte vorgeſetzt werden, muſ anſtatt das c. das k. oder z. gebraucht werden: als e. g. Kateri und nicht Carteri welcher, Koritu und nicht coritu Trog, Kurba und nicht Curba Hur, Zokla und nicht Cokla Zucker, etc. 3. Wird es doch abgenohmen, da das c. in denen Nominbus Propriis, oder auß der Lateiniſchen Sprach gemachten Worthen denen Vocalen a. o. oder u. vorgeſetzt wurde, in ſolchen Umſtänden verbleibet das c.: als e. g. Catharina und nicht Katharina, Catechiſmus und nicht Kathechiſmus, etc.«

²²¹ »Ob zwar ſchon die Crainer in Gebrauch haben den letzten Buchſtaben in denen Verbis, Participiis, und etwelchen Adiectivis in genere maſculino, oder bey dem männlichen Geſchlecht mit einem l. zu ſchreiben, ſo muß doch ein ſolches Wort nicht mit l. ſondern mit einem u. außgeſprochen werden. Alſo ſchreibet man zwar folgende Wort mit einem l. ſim bil, ſim pléſal, je rékol, ti fe bél; nichts deſtoweniger werden ſie nur alſo außgeſprochen ſim biu bin gewefen, ſim pléſau hab getantz, je rékau er hat gefagt, ti fe béu du biſt weiß, etc. Da hingegen in genere faeminino, oder weiblichen Geſchlecht, und ſonſt, da das l. nicht der letzte Buchſtab in einen Wort ift, um zierlicher Craineriſch zu reden, muſ das l. die eigene Außſprach behalten, und keines Weegs die außſprach eines u. an ſich nehmen. Mithin ſpricht man folgende, und andere dergleichen Worth nicht anderſt auß, als wie ſie geſchrieben werden; e. g. ona ja bila ſie ift gewefen, ona je pleſála ſie hat getantz, alſo auch kobíla und nicht kobíua, máslu und nicht másvu. platnu und nicht puatnu. Kobíla eine Stutte, Máslu Schmaltz, Plátnu, die Leinwand. Es werden doch etliche wenige Worth außgenohmen, in denen das l. ſo auch der letzte Buchſtab nicht ift, muß auf die Arth deß u. außgeſprochen werden, wie das Worth *dolgé*, muß man ſagen *dougé*, *dolgé* die Schulden.«

²²² Torej: 1. »u« na mestu izglasnega in predsoglasniškega *l* ter 2. »u« kot posledica švapanja.

moških opisnih deležnikov ter izgovorom istega »l z [l]« v ženskih opisnih deležnikih »in drugod«. Na natančnejšo formulacijo glede zapisovanja odrazov izglasnega in pred-soglasniškega l ter švapanja bi morda lahko vplival tudi Paglovec (1741:)(4a), ki zapis z l utemeljuje s tradicijo in z »izpeljanimi oblikami pri ženskem spolu in množini« (npr. *dial* : *diala*) – je pa tak vpliv seveda težko dokazati.

V četrtem razdelku (G 1758: 6–7) je spet združena Hipolitova **razlaga razlik med s in z ter š in ž** (HG 1715: 4), temu pa so dodani primeri za š in ž iz Hipolitovega prvega razdelka (HG 1715: 2). V to lepljenko je vključen en sam avtorski stavek [v prevodu je podčrtan], ki poskrbi za večjo razumljivost, en pomen ter en primer: *shila* (*die Ader*). Ostali deli so le malenkostno popravljeni. Kljub temu pa je končni rezultat boljši kot pri Hipolitu:

»Pozorni moramo biti tudi na razliko med dolgim f in kratkim s, kajti kratki s moramo izgovarjati povsem blago, dolgi f pa bolj ostro. Kot na primer beseda *sad*: s kratkim s se izgovarja kakor v nemščini beseda *Saamen*, z dolgim f pa kot latinska beseda *fedes*. Na to moramo biti tako pri pisanju kakor pri izgovarjanju zelo pozorni, ne toliko zaradi ljubkosti jezika kakor zaradi razlike v pomenu. Beseda *sad* s kratkim s namreč pomeni 'zadaj' (*ruckwertz*), *fad* z dolgim f pa pomeni 'sadež' (*ein Frucht*). Tudi *shala* z dolgim f pomeni 'šala' (*ein Schertz*), s kratkim s pa pomeni 'lepa' (*angenehm*) [mišljena je bila verjetno beseda *sala* 'zala' ne *shala* 'žala = zalost!']; *shaga* z dolgim f pomeni 'šoja' (*Heher*), *shaga* s kratkim s pa pomeni 'žoga' (*ein Palln*). Na to moramo biti pozorni tako pri pisanju kakor v izgovorjavi pri zlogih *sha*, *she*, *shi*, *sho*, *shu*, ki se morajo enkrat pisati z dolgim f, enkrat pa s kratkim s in se izgovarjati glede na zgoraj podana pravila. Tako pišemo z dolgim f naslednja imena:²²³ *shema* (*eine Larve*), *shilu* (*ein Schufter-Aale*) itd. Nasprotno pa pišemo s kratkim sh naslednja imena – ki jih seveda tudi blago izgovarjamo: *shila* (*die Ader*), *shena* (*ein Weib*), *shaba* (*ein Frosch*), *shupa* (*ein Suppen*) itd.«²²⁴

Je pa – kakor vidimo – iz Hipolita v četrti razdelek prestavljen drugi razdelek prvega poglavja brez podatkov o *zh* in *shzh* (č in šč), kar je velik spodrseljaj, saj bralec slovnice podatka o izgovorjavi *zh* in *shzh* zdaj ne dobi nikjer v slovnici.

4.3.3.3 Tudi tretje poglavje vsebuje nekaj Hipolitovih razlag in primerov, vendar je večinoma izvorno (HG 1715: 6–7, G 1758: 8–11). V prvem razdelku je po Hipolitu samo primer *poléti* : *poletí*, sicer pa gre za izviren in zelo posrečen opis enakopisnic ter vloge naglasa v slovenskih besedah:

²²³ Gre za imena v pomenu 'samostalniki in pridevniki'.

²²⁴ »Es ift auch der Unterfchied zwifchen einen langen, f. und einen kurtzen s. wohl in acht zu nehmen; dann das kurtze s. muß gantz lind, und das lange f. etwas schärffer außgesprochen werden: als zum Exempel das Worth *sad*, mit einem kurtzen s. wird difes s. außgesprochen, wie in den Teutfchen das Wort *Saamen*, mit einem langen f. aber, wie jenes in dem Lateinifchen Wort *fedes*; und diefes sowohl in Schreiben, als in Außsprechen genau zu beobachten ift, nicht fovil wegen einer Zierlichkeit der Sprach, als wegen deß Unterfchieds der Bedeunuß: dann das Worth *sad* mit einem kleinen s. heift *ruckwerts*, *fad* aber mit einem langen f. fo heift es die *Frucht*. Alfo auch *shala* mit einem langen f. heift *Schertz*, mit einem kurtzen s. aber heift *angenehm*: *shaga* mit einem langen f heift ein *Heher*, *shaga* mit einem kleinen s. heift ein *Palln*. Ein gleiches ift zu beobachten fowohl in Schreiben, als in Außprechen mit denen Sylben *sha*, *she*, *shi*, *sho*, *shu*, die bald mit einem langen f, bald mit einem kurtzen s. müßen gefchrieben, und nach der obbemelten Lehr außgesprochen werden. Alfo schreibet man mit einem langen f folgende Nomina: *shema* eine *Larve*, *shilu* ein *Schufter-Aale*, etc. Dahingegen werden die nachfolgende Nomina mit einem kleinen sh. gefchrieben, einfolglichen auch lind außgesprochen: *shila* die *Ader*, *shena* ein *Weib*, *shaba* ein *Frosch*, *shupa* ein *Suppen*, etc.«

»Nekatere samoglasnike moramo – ne toliko zaradi ljubkosti kakor zaradi razlike v pomenu – enkrat izgovarjati dolgo, drugič pa kratko. To razliko v izgovorjavi prepoznamo v pisanju po naglasnem znamenju, kot npr. v besedi *poléti*; če želimo označiti 'poletje', torej 'v času poletja', mora imeti *e* označen naglas, izgovoriti pa ga moramo dolgo. Če pa želimo z besedo *poletí* povedati 'on bo letel', potem moramo označiti z naglasom *i* in izgovoriti dolgo le-tega (ne pa *e*). Pri tem bodi pozoren tudi na naslednje: kadar je *e* označen z naglasom, ga moramo izgovoriti kot nemški *ä* ali *ö*, kadar je brez naglasa, pa se izgovori, kakor ga izgovarjamo v abecedi, npr.: v besedi *fo shéli*, kadar pomeni 'so rezali žito', moramo *é* pisati z naglasom in ga izgovarjati dolgo po vzoru nemškega *ö*. Nasprotno pa, kadar napišemo *an sheli* in to pomeni 'on želi', moramo napisati *e* brez naglasa in ga zato izgovoriti povsem gladko, *i* pa moramo zaradi naglasa na njem nekoliko potegniti.«²²⁵

V drugem razdelku je Hipolitova omemba kratkih in dolgih samoglasnikov, opis izgovora kratkih samoglasnikov ter primeri *délam*, *pelám*, *pèr* in *pèrt*, sicer pa je celotno besedilo izvirno:

»Ali se mora torej samoglasnik ali zlog izgovarjati kratko ali dolgo, lahko razberemo iz zgoraj označenega naglasa, ki je pri Kranjcih ali Slovencih samo dveh vrst. Prvi se imenuje ostrivec in ga pišemo z leve na desno; kadar imamo *á é í ó ú*, torej tak samoglasnik ali zlog – običajno je zadnji ali predzadnji – izgovorimo dolgo, npr. *jest délam*, *jest pélam* [verjetno napaka pri mestu naglasa, moralo bi stati *pelám*]. Prvi primer pomeni 'delam' in ima ostrivec na predzadnjem zlogu, zato ta zlog izgovorimo dolgo; v drugi besedi *jest pelám*, kar pomeni 'peljem', pa ne izgovorimo dolgo predzadnjega, ampak zadnji zlog, saj tudi ostrivec najdemo samo na zadnjem zlogu. Drugi naglas se imenuje krativec in ga pišemo z desne na levo, kot npr. *à è ì ò ù*. Kadar je samoglasnik označen s takšnim naglasom, ga moramo izgovoriti kratko in pogosto povsem blago, skorajda neopazno, kakor da bi ne bilo tam ničesar, npr. v besedi *zhèru*, ki pomeni 'črv', je *è* označen s krativcem, zato ga izgovorimo blago in neopazno, tako da cela beseda *zhèru* tvori en sam zlog, kakor da ne bi bilo v njej nobenega *e*. Enako torej izgovarjamo *e* in *i* v naslednjih in njim podobnih besedah, kjer najdemo ta naglas: npr. *pèr* (*bey*), *pèrt* (*Tifchtuch*), *nèi* (*nicht*), *leitu* [moralo bi pisati *lèitu*] (*Jahr*) itd. Če pa samoglasnik ni označen z naglasom, ga moramo izgovoriti na naravni način, kakor ga običajno izgovarjamo v abecedi.«²²⁶

Besedilo v G 1758 je mnogo bolj didaktično kot Hipolitovo besedilo, sta pa zadnja dva primera izbrana nekoliko neposrečeno.

²²⁵ »Es müßten etwelche Vocales, nicht foviel wegen der Zierlichkeit halber, als wegen deß Unterfchieds der Bedeutuß bald lang, bald kurtz außgesprochen werden; dießer Unterfchied aber deß Außsprechens wird in dem Schreiben auß dem Accent erkennet: e. g. das Wort Poléti, fo man den Sommer, das ift in Sommer, anzeigen will; muß das *é* den obgefetzten Accent haben, und lang außgesprochen werden: da man aber mit dem Wort Poletí andeuten will, er wird fliegen, fo muß das *i* mit jenen Accent gezeichnet, und dießes, nicht aber das *e* lang außgesprochen werden. Mercke anbey auch wohl, wann das *e* mit einem Accent gezeichnet wird, muß felbiges auf die Arth eines Teutfchen *ä* oder *ö* außgesprochen werden: fonften aber da das *e* ohne Accent ift, wird alfo außgesprochen, wie man es in dem A. B. C. außzufprechen pfliget, als zum Exempel: in dem Worth fo shéli, da es heift, fie haben das Getreyd geschnitten, muß das *é* mit einem Accent gefchriben, und lang, auf die Arth deß Teutfchen *ö* außgesprochen werden. Dahingegen aber, fo man es schreibet: an sheli, und es heift, er verlangt, wird das *e*, gleichwie es ohne Accent gefchriben, alfo auch gantz glat außgesprochen, und das *i* wegen deß an sich habenden Accent in etwas gezogen werden muß.«

²²⁶ »Ob alsdann ein Vocal, oder Sylben kurtz, oder lang außgesprochen werden follte, gibt der obangefetzte [sic!] Accent zu verftehen, der bey denen Crainern, und Windifchen nur zweyfach ift;

4.3.3.4 Četrto, peto in šesto (HG 1715: 7–10, G 1758: 11–16) poglavje vsebujejo Hipolitovo besedilo, ki je glede na vrstni red posameznih vsebin mestoma močno premešano, nekatera mesta pa so malenkostno skrajšana. Edine opaznejše spremembe so naslednje: a) Uvodni odstavek v četrtem poglavju je glede na Hipolitovo besedilo bistveno razširjen in dopolnjen. Dodani so definicija opuščaja ter opisni primeri njegove rabe, dodan je tudi predlog *s*, ki ga je Hipolit pomotoma izpustil (G 1758: 11):

»Opuščaj ni nič drugega kot majhna črtica, podobna črki *c*, ki jo običajno zapostavljamo drugim črkam na zgornjem delu, npr. *k' h'*. Ta opuščaj rabijo Slovenci in Kranjci pri štirih črkah: *h, k, s, v*. S temi črkami pred opuščajem želijo namreč nekaj povedati in z njimi izražajo cele predložne besede, npr.: *jeft pridem k' tebi* (*ich komme zu dir*), kjer *k'* z opuščajem pomeni [nemški] 'zu', *jeft poidem s' tabo* (*ich werde mit dir gehen*), kjer *s'* z opuščajem pomeni [v nemščini] toliko kot 'mit'«. ²²⁷

- b) Izpuščen je Hipolitov odstavek o pisanju tujih besed (HG 1715: 10, G 1758: 15).
c) Spremenjena so poimenovanja za dvopičje, piko in vprašaj (grška > latinska; HG 1715: 10: *cola, periodi, erotemata*; G 1758: 16: *duopuncta, punctum, interrogatio*).
č) Nemščina je dodatno omenjena kot primerjalni jezik (G 1758: 15).

4.3.4 Kako bi torej ocenili obravnavane tri slovnice na podlagi poglavja o pravopisu? Vse tri so sicer zaznamovane z Bohoričevim besedilom, vendar kažejo tudi precejšnjo izvirnost – še posebej pri opisu izgovora posameznih črk. Čeprav je G 1758 v drugih poglavjih povsem naslonjena na Hipolitovo besedilo in ne kaže kake posebne kvalitete, pa v poglavju o pravopisu nasprotno nekajkrat v razumljivosti in izvirnosti, še posebej pa v pedagoškosti celo prekosi Hipolita. Poleg tega velja opozoriti, da

einer heift Acut, der von der rechten Hand auf der lincken hinab gezogen wird, als da ift á. é. í. ó. ú. folglich ein dergleichen Vocal, oder Sylben, es mag schon die letzte, oder vorletzte feyn, wird lang außgesprochen: zum Exempel, jest délam, jest pélam, das erste heift, ich arbeite, und hat den Acut auf der vorletzten Sylben, und wird diese lang, in dem anderten Wort jest pelám, welches heift, ich führe, wird nicht die vorletzte, sondern die letzte Sylben lang außgesprochen, dieweilen auch der Acut nur auf der letzten Sylben zu finden ift. Der anderte Accent heift Gravis, der von der lincken Hand hinab gegen der rechten gezogen wird, als wie à. è. ì. ò. ù. Da etwann ein Vocal mit einem solchen Accent gezeichnet wird, der muß kurtz, und offit gantz lind, ja fast also unvermercket, als wann es nicht hierinnen wäre, außgesprochen werden, zum Exempel: in dem Wort zhèru, welches heift ein Wurm, wird das è mit dem Accent gravi bezeichnet, folglich auch also lind, und unvermercket außgesprochen, daß dieses völlige Wort zhèru nur eine einzige Sylben außmache, als wann fast kein e darbey wäre. Eben also wird das e. und i. in folgenden, und andern dergleichen Worten, wo dieser Accent anzutreffen, außgesprochen: e. g. pèr bey, pèrt Tifchtuch, nèi nicht, leitu Jahr etc. Da aber ein Vocal mit keinen Accent gezeichnet wird, muß er der natürlichen Arth nach außgesprochen werden, wie es in dem A. B. C. zu gefchehen pfeget.«

²²⁷ »Das Apoptrophe ift nichts anderes, als ein kleines Strichlein, nicht ungleich einen c. welches man einen anderen Buchstaben in der Höhe beyzufetzen pfeget, als da ift k' h'. Dieses Apoptrophe gebrauchen sich die Windfischen, und Crainer bey diesen 4. Buchstaben h. k. s. v. da sie nemlich mit diesen Buchstaben vor sich selbstn wollen etwas andeuten, und vor ein gantzes Praeposition-Wort gelten lassen: als zum Exempel: jeft pridem k' tebi ich komme zu dir allwo das k' mit dem Apoptropho heift zu, jeft poidem s' tabo ich werde mit die gehen, das s' mit dem apoptropho heift fovieel als mit.«

vse tri slovnice predstavljajo korak naprej glede na svoje »predhodnike« v uvodih ali opombah v nekaterih drugih knjigah iz 17. stoletja. Medtem ko ti izhajajo zgolj iz navodil za branje/rabo besedil, slovnice že prinašajo tudi navodila za pisanje/tvorbo teh besedil. Od omenjenih uvodov ali opomb lahko v obravnavanih slovnicih nedvomno razpoznamo samo Schönlebnov uvod v lekcionar iz leta 1672 – a še to samo pri razlagi razlike med glasovoma *s* in *z*.

Če se ozremo še naprej, je najbolj očiten vpliv tega poglavja Bohoričeve slovnice iz leta 1584 ter Hipolitove priredbe iz leta 1715 na Japljevo (sicer docela izvorno) rokopisno slovnico – tam obe navedeni slovnici tudi izrecno omenja (Japelj 1807: 2, 3, 13),²²⁸ sicer pa je začel vpliv Bohoričeve slovnice po Pohlinovi naglo upadati. Slovničarstvo je začelo stopati po novi poti.

²²⁸ Na BH 1584 Japelj izrecno opozarja tudi v zgodnejšem rokopisu (Japelj s. a.).

4.4 POGLAVJE O ETIMOLOGIJI – O OBLIKOSLOVNEM IN BESEDOTVORNEM PREGIBANJU BESED

4.4.1 (PRE)UREDITEV SNOVI V HG 1715

4.4.1.1 V celotni HG 1715 je vzpostavljen **sistem številčno urejenih poglavij**, ki pri Bohoriču niso do te mere hierarhično razvrščena – Bohorič namreč po Melanchthonu številči samo razdelke v skladnji. Hipolit je poglavja – kot že prej Bohorič – razdelil v tri knjige, ki obsegajo pravopis, *etimologijo* ter skladnjo. Ker gre za opazen poseg v besedilo in ker sta tej ureditvi sledila tudi G 1755 in G 1758, jo natančneje predstavljamo v spodnji razpredelnici. V prvem stolpcu je naveden naslov poglavja, s katerim se pri Bohoriču začne besedilo, ki mu ustreza Hipolitovo besedilo (večkrat vsebuje namreč Hipolitovo poglavje več Bohoričevih), sledi navedba strani, naslov poglavja pri Hipolitu (samo prvi naslov, če so vmes še neoštevilčeni) in navedba strani pri Hipolitu. Knjige (= poglavja) o skladnji v pregled ne zajemamo, saj je tu Hipolit povsem naslonjen na Bohoričevo (= Melanchthonovo) razdelitev poglavij, le da naslove poglavij za razliko od Bohoriča številči ter v zadnje poglavje vključuje razdelka o metaplazmu in prozodiji, ki sta pri Bohoriču samostojni poglavji. (Pod)poglavja, ki pri Hipolitu niso oštevilčena, navajamo v lomljenih oklepajih (<>), naslove, ki pri Bohoriču niso mišljeni kot naslovi poglavij ali grafično niso prikazani kot naslovi, pa v oglatih oklepajih ([]).

Naslov poglavja pri Bohoriču	BH 1584, str.	Naslov poglavja pri Hipolitu	HG 1715, str.
DE ORTHOGRAPHIA	1	LIBER PRIMUS: De Orthographia Latino Slavonica	1
Tabella quarta: Orthographia latinoCarniolana	25	Caput I: De Literis Slavonicae Linguae	1
/		Caput II: De Pronunciatone ex usu Literarum	2
Divisio elementorum	28	Caput III: De Divissione Elementorum	5
De numeris per literas notandis	29	<De Numeris per Literas notandis>	5
De apicibus quibusdam /.../	30	Caput IV: De apicibus quibusdam	6
Sequuntur quaedam obervationes	32	Caput V: Sequuntur quaedam obervationes	8

Naslov poglavja pri Bohoriču	BH 1584, str.	Naslov poglavja pri Hipolitu	HG 1715, str.
De Combinatione Literarum	10	Caput VI: De Combinatione Literarum	10
DE ETYMOLOGIA De Nomine Accidentia	40	LIBER II: De nomine ejuſque Accidentibus	11
De motione Adiectivorum Comparatio	40 41	Caput I: De motione et Comparatione	
De genere Figura Casus Declinatio	43 44 44 44	Caput II: De genere, Numero, Figura et Cafu	15
De articulo	44	Caput III: De Declinatione Articuli	16
[Paradigma Maſculini Generis]	46	Caput VI: De Declinatione Subſtantivorum	20
Exempla	47	<Exempla>	21
Paradigma generis foeminini	54	Caput V: Paradigma Generis Foeminini	31
Nomina generis Foeminini	55	<Nomina Foeminini Generis>	33
Paradigma generis Neutri	60	Caput VI: Paradigma Generis Neutri	40
Nomina generis Neutri	61	<Nomina Generis Neutri>	41
Paradigma nominis adiectivi	63	Caput VII: Paradigma Nominis Adiectivi	
Paradigma comparativi	64	<Paradigma Comparativi>	48
De ſpecie	67	Caput VIII: De Specie	50
[Ad Denominativa etiam pertinent Numeralia /.../] Cardinalia Ordinalia	69 69 72	Caput IX: De Numeralibus <Cardinalia> <Ordinalia>	54 54 58
Multiplicata numeralia Ponderalia Distributiva Adverbialia Temporis Numeralia in rius Verbalia	73 74 74 75 75 76 76	Caput X: De multiplicatis Numeralibus <Ponderatio> <Distributiva> <Adverbialia> <Temporis> <Numeralia in rius> <Verbalia>	60 61 61 61 62 63 64
De anomalis De compositorum declinatione	76 78	Caput XI: De anomalis <De compositorum declinatione>	64 66
Pronomen	79	LIBER III: De pronomine	67
[Ego] [Tu] [Sui] [Ille]	79 79 80 80	Caput I: De pronomibus, Ego, tu, ille	67

Naslov poglavja pri Bohoriču	BH 1584, str.	Naslov poglavja pri Hipolitu	HG 1715, str.
[Quis] [Qui]	83 85	Caput II: De relativo, qui, quae, quod	73
[Meus] [Tuus] [Suus]	86 87 90	Caput III: De Pronom. meus, tuus, suus	76
[Noster] [Vester] [en]	90 91 92	Caput IV: De Pronom. Noster, Vester, Unus	82
De verbo	94	LIBER IV: De verbo	87
[Verbo accidunt /.../]	94	Caput I: De Accidentibus Verbi	89
Species	97	Caput II: [De] Speciebus Verbi	90
De formatione temporum in verbis: Canones	98	Caput III: De Formatione Temporum in Verbis: Canones	91
Coniugatio verbi Substantivi, Sum	102	Caput IV: Coniugatio verbi Substantivi, Sum	96
Exemplum primi ordinis verborum /.../	108	Caput V: Exemplum primi Ordinis Verborum /.../	103
Verba primi ordinis	114	Caput VI: Verba Primi ordinis	111
Exemplum verbi passivi primi ordinis	116	Caput VII: Exemplum Verbi Passivi, primi ordinis	114
De verbis impersonalibus	121	<De verbis impersonalibus>	121
Exemplum secundi ordinis verborum	123	Caput VIII: Exemplum Secundi Ordinis verborum	122
Verba secundi ordinis	128	Caput IX: Verba Secundi Ordinis	129
Exemplum verbi passivi secundi ordinis	135	Caput X: Exemplum Verbi Passivi, secundi ordinis	138
[Verbum Imperfonale /.../]	140	<Verbum Imperfonale /.../>	144
Exemplum tertii ordinis verborum	141	Caput XI: Exemplum tertij ordinis Verborum	146
Verba tertii ordinis	147	Caput: XII: Verba Tertij ordinis	152
De verbis passivis tertii ordinis	152	Caput XIII: Der Verbis Passivis Tertij Ordinis	157
Exemplum verbi imperfonalis	152	<Exemplum Verbi Imperfonalis>	158
De participiis	153	<De participijs>	159
/	/	Caput XIV: De Verbis Anomalis	160
De adverbis	154	LIBER V: De Adverbis, praepositionibus, Conjunctionibus & Interjectionibus Caput I: De Adverbis	162

Naslov poglavja pri Bohoriču	BH 1584, str.	Naslov poglavja pri Hipolitu	HG 1715, str.
De praepositionibus	158	Caput II: De Praepositionibus	167
De Praepositionibus /.../ cum Ablativo /.../	162	Caput III: De Praepositionibus /.../ cum Ablativo /.../	173
De Praepositionibus, quae apud latinos, vel Accusativum, vel Ablat. exigunt	163	Caput IV: De Praepositionibus, quae apud latinos, vel Accusativum, vel Ablat. exigunt	174
De coniunctione	164	Caput V: De Coniunctione	175
De interiectionibus	166	<De interiectionibus>	176

Iz gornje razpredelnice je razvidno, da je Hipolit naredil strukturo slovnice bolj pregledno in s tem uporabniku olajšal iskanje posameznih vsebin. Je pa pri tem naredil nekaj napak, saj je združeval tudi poglavja, ki glede na izhodiščni naslov ne sodijo skupaj (npr. I/3, II/10, II/11, IV/7, IV/10, IV/13, V/5). Še posebej opazno je, da pod poglavjem o množilnih števnikih (*multiplicata*; II/10) našteje še »števnike teže«, delilne, prislovne in časovne števnike, števnike na *-rius* in izglagolska imena, pod poglavjem o trpnih glagolih tretje vrste pa obravnava (poleg neosebnihih glagolov) tudi vse deležnike (IV/13). S takšnim načinom številčenja je tudi nekoliko zabrisal osnovna poglavja Bohoričeve slovnice, ki jih Bohorič navaja v glavi vsake strani – npr. poglavje *de specie* (vrsta) obsega pri Bohoriču tudi števnike in izglagolska imena, torej Hipolitova poglavja II/9 in II/10.

4.4.1.2 Hipolit je dosledneje od Bohoriča²²⁹ latinskim in slovenskim **primerom dodajal tudi nemške**. Tako je v nemščino prevedel večino primerov ter večino paradigem. Neprevedeni primeri se pojavljajo precej naključno – predvsem na razlagalnih mestih, kjer nemški pomen besede niti ni pomemben: npr. *gerliza* (HG 1715: 15), *delu* (15), *dobru* (15), *ta velik* (15), *bleduft* (33), *zheluft* (33), *mifh* (33), *kad* (33) itd., ponekod pri števnikih (59–60); pri nekaterih besedah, kjer bi imel lahko težave s prevodom: npr. *bojl*, *vezh*, *cilu*, *mozhnu*, *viffoku*, *pre* pri opisnem stopnjevanju (50); bolj sistematično pa izpušča nemške prevode pri dvojini: npr. *ona – illi duo* (71), *one – illae duae* (71), *ona – illa duo* (72), pri paradigmah glagolskih časov (98, 104–105, 108–111, 115–119, 123–128, 139–143, 146–151), pri razdelkih o očetnih in svojilnih imenih ter pomanjševalnicah (51–53), pri pravilih o tvorbi glagolskih oblik (91–96), pri deležnikih (159), prislovihih (163–167), ponekod pri predlogih (168–174) in veznikih (175–176). Včasih je pri dvojini preveden samo imenovalnik, ostali skloni pa ne: *katera – qui duo – welche zwey* ipd. za vse spole (73–74), *moja – mei duo – meine zwey* ipd. za vse spole (77), *fvoja – fui duo – feine zwey* ipd. za vse spole (81–82), *naſha – noſtri duo – unſere zwey* ipd. za vse spole in osebe (82–84). Prav tako ne prevaja paradigem, ki se ponavljajo: npr. *quis – kateri* (75–76).

²²⁹ Bohorič rabi nemške ustreznice (z eno izjemo) le v poglavju o imenu, pa še to ne sistematično in ne povsod. Za natančni pregled gl. Ahačič (2007: 164).

4.4.2 ETIMOLOGIJA V HG 1715

4.4.2.1 Dodatki k besedilu BH 1584

V knjigi (= poglavju) o etimologiji najdemo več izvirnih Hipolitovih dodatkov k Bohoričevemu besedilu (BH 1584).

4.4.2.1.1 V razdelku o pregibanju po spolu (HG 1715: 12, BH 1584: 40–41) je Hipolit temeljito preoblikoval in dopolnil Bohoričevo besedilo.

BH 1584: 40–41	HG 1715: 12
O pregibanju samostalnikov po spolu. Pregibajo se z dvema končajema, pri čemer se [imena] ženskega spola vedno končujejo na -a, npr. <i>Kojn, equus, Rofs, Kojnka, equa, Rößin/Feldin, Lev, Leo, Lew, Levinja, Laena, Lewin</i> . ^a	Samostalniki – zlasti moškega spola – se pri Slovencih in Kranjcih končujejo na vse črke abecede razen na <i>q</i> in <i>y</i> , toda samostalniki ženskega spola se najpogosteje končujejo na <i>a</i> in <i>st</i> , samostalniki srednjega spola pa precej pogosto na <i>u</i> in <i>e</i> , kakor bodo jasneje pokazale spodnje paradigme. ^b

^a »De motione substantivorum. Moventur etiam substantiva, per duas terminationes, vbi foeminina semper in a exeunt, ut: *Kojn, equus, Rofs, Kojnka, equa, Rößin/Feldin, Lev, Leo, Lew, Levinja, Laena, Lewin*.«

^b »Substantiva maxime masculina apud slavos et carniolos definunt in omnes literas Alphabeti, folis, q, et y, exceptis, foeminina tamen perfaepe in A, ft, et neutra frequentius in, u, et e, exeunt, prout inferius subiecta paradigmata clarius monstrabunt.«

Hipolitova sprememba besedila je glede na BH 1584 razvojni korak naprej in kaže na samostojno analizo gradiva. S tem je Hipolit povečal možnost uvrščanja samostalnikov v paradigme na podlagi njihove imenovalniške oblike.

4.4.2.1.2 Podobno vlogo ima tudi opomba, ki jo je Hipolit dodal sklanjatvi samostalnikov ženskega spola (HG 1715: 33, BH 1584: 55):

»Imena ženskega spola, ki se končujejo na *ft*, npr. *bleduft, zheluft* itd., imajo dajalnik in ločilnik enak roditelju, ki se končuje na *fti*, tožilnik in zvalnik pa enak imenovalniku, ki se končuje na *uft* ali *oft*. Enako velja za vsa imena ženskega spola, ki se končujejo v roditelju na *i*, npr. *mifh, kad* itd.«²³⁰

Hipolit je s tem pojasnilom nadomestil tudi Bohoričevo opombo o sklanjanju besede *muzh* v *Preizkus etimologije* (BH 1584: 174).²³¹ Ne drži torej opomba, da je Hipolit s tem, ko je izpustil Bohoričev *Preizkus etimologije*, povzročil, da je iz slovnice izginil sklanjatveni vzorec za 2. žensko sklanjatev (Toporišič 2003: 333 [1988]).

²³⁰ »Nomina foeminina exeuntia in ft, ut *bleduft, zheluft* etc. habent Dativum et Ablativum fimilem Genitivo in ft, uti et Accufat. et Vocat. fimilem Nominativo exeunti in uft, vel oft, fimiliter omnia Foeminina exeuntia in I, in Genitivo ut *mifh, kad*, etc.«

²³¹ *Preizkus etimologije* je dodatek k poglavju o etimologiji, ki prinaša oblikoslovno in besedotvorno analizo očenaša (BH 1584: 167–175). Kot smo opozorili že pri obravnavi Bohoričeve slovnice (Ahačič 2007: 129–130), se tudi brez omenjene opombe sklanjatev izide (s pomočjo podatkov v slovarčkih), tako da že Bohorič v resnici ni izpustil nobene paradigme.

Da ima uporabnik na voljo vse podatke, potrebne za njeno tvorbo, je razvidno iz naslednje razpredelnice.

Osnovno pravilo	Sklanjatev glede na dodano opombo	
<i>ta mati</i>	<i>bleduft</i>	<i>mifh</i>
<i>te matere</i>	<i>bledufti</i> (končnica na podlagi pravila ali slovarčka)	<i>mifhi</i> (pravilo/slovarček)
<i>ti materi</i>	<i>bledufti</i> (dajalnik je enak roditelju)	<i>mifhi</i> (daj. = rod.)
<i>to mater</i>	<i>bleduft</i> (tožilnik je enak imenovalniku)	<i>mifh</i> (tož. = im.)
<i>o mati</i>	<i>o bleduft</i> (zvalnik je enak imenovalniku)	<i>o mifh</i> (zv. = im.)
<i>od te matere</i>	<i>od te bledufti</i> (ločilnik je enak roditelju)	<i>od te mifhi</i> (loč. = rod.)

Tudi za Hipolitov opis sklanjatev tako lahko rečemo kakor za Bohoričevega, da zajema vse paradigme – le z nekoliko drugačno razvrstitvijo, kot je v navadi v današnji teoriji.

4.4.2.1.3 Uvodnim razdelkom pri imenu je Hipolit dodal odstavek o številu (*numerus*), ki je pri Bohoriču manjkal (HG 1715: 15, BH 1584: 43), kar je bilo še posebej opazno zato, ker slovenščina poleg ednine in množine rabi tudi dvojino.²³² Hipolit je to pomanjkljivost odpravil z naslednjim pojasnilom: »Števila so pri Slovencih kakor pri Grkih tri, in sicer ednina, dvojina ter množina, kakor bo jasneje razvidno iz spodnjih sklanjatev.«²³³

4.4.2.1.4 Pri sklanjatvi samostalnikov moškega in ženskega spola je Hipolit prepisal Bohoričovo opombo, da končnice sledijo končnicam člena. Da to za roditeljni dvojnici ne drži, pa je opazil pri opombah k sklanjatvi samostalnikov srednjega spola. Bohoričovo opombo (BH 1584: 60) je zato dopolnil takole (HG 1715: 41 – kar je dopolnil, je podčrtano): »Tudi tu, kakor pri moškem in ženskem spolu, skloni sledijo končnicam člena razen v roditeljni dvojnici.«

4.4.2.1.5 Za razumevanje so zelo dobrodošli novi primeri, dodani poglavju o sklanjatvi zloženih imen (HG 1715: 66, BH 1584: 78). Ti primeri potrjujejo interpretacijo nekoliko protislovnega Bohoričevega pravila, kot smo jo prikazali v Ahačič (2007: 136): vsa tuja imena so nesklonljiva, razen če jih sklanjamo. Skupaj z dodanimi primeri (v navedku so podčrtani) se pravilo pri Hipolitu tako glasi (HG 1715: 66): »Tuja imena, to je vsa, ki niso slovenska, so nesklonljiva, npr. *Abraham, Ifaac, Scipio, Cicero*, razen če se jim dodaja končnica glede na člen določenega spola, npr. *tiga Abrahami, Ifaaci, Scipioni, Ciceroni*.«²³⁴ Sama razlaga je bila očitno težje razumljiva tudi Hipolitu, zato je dodal primere za lažje razumevanje.

²³² Bohorič se je dvojine zavedal, le na tem mestu je na poglavje o številu enostavno pozabil (prim. Ahačič 2007: 125–126).

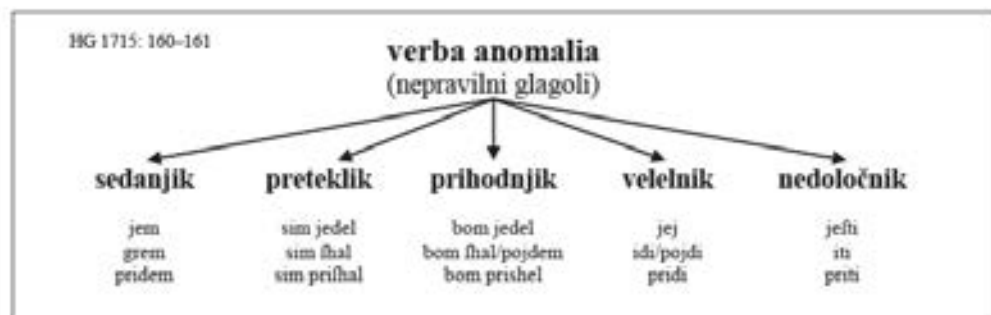
²³³ »Numerus apud slavos, quemadmodum apud graecos, est triplex, videlicet: Singularis, dualis, et pluralis ut inferius ex declinationibus clarius patebit.«

²³⁴ »Peregrina, hoc est, quaecunque, non sunt Slavonica, sunt indeclinabilia, ut: Abraham, Ifaac, Scipio, Cicero, nisi illis affingatur terminatio, juxta articulum sui Generis: ut tiga Abrahami, Ifaaci, Scipioni, Ciceroni, etc.«

160	DE PARTICIPIJ. CAPUT XIV. <i>De Verbis Anomalis.</i>	DE PARTICIPIJ. NUM. DUALIS.	161
<p>Man findet etliche Verba, welche / weilen sie von dem Ordinarum Coniugation abweichet / müssen also coniugiert werden.</p> <p>MODUS INDICAT. TEMP. PRÆSENS.</p> <p>NUMERUS SINGULARIS.</p> <p>Jem ich esse. Jesh tu esse. Jej bet esse. Grem ich greh. Greshu greh. Gre bet schet. Pridem ich komm. Pridesh tu komm. Pridet bet komm.</p> <p>NUM. DUALIS.</p> <p>Jesh Greva Pridete. Jesh Greva Pridete. Jesh Greva Pridete.</p> <p>NUM. PLURALIS.</p> <p>Jemo wir essen. Gremo wir grehen. Pridema wir kommen.</p> <p>Jeite ihr esst. Greste ihr gehet. Pridete ihr kommt.</p> <p>Jedö ihr esst. Gredö ihr greht. Pridetö ihr kommt.</p> <p>PRÆT. PERFECTUM. NUM. SING.</p> <p>M. F. N.</p> <p>Sin, si, je. jedel, dia, dia, hab / hat / hat gehen. Sin, si, je. shal, shla, shla, bin / bist / ist gehen. Sin, si, je. prishal, shla, shla, bist / bist / ist kommen.</p>		<p>Seu, fer, fra. jedla, die, dia, teit prop haben gehen. Sa, ste, sta. Shla, Shla, Shla, mit prop gehen gehen. Stahle, sta. Prishla, shla, shla, mit prop gehen gehen.</p> <p>NUM. PLURALIS.</p> <p>M. F. N.</p> <p>Jesh die, dia, mit haben gehen. Shla, shla, shla, mit prop gehen. Prishla, shla, shla, mit prop gehen.</p> <p>NUM. SING. NUM.</p> <p>Bom jedel, dia, dia, merde essen. Bosh Shal, shla, shla, merdest gehen. Bo Pridel, shla, shla, bist kommen. Wesh sie ja merden / bist das Verbum Grem, ich gehet anstatt teit ordinarij Futuri gar esse brauchen / das Verbum Pridem, ich merde gehen / also Pridem, pojede, pojede, Dual. Pijede, pojete, pojete. Plur. Pjeden, pojete, pojete.</p> <p>MODUS IMPERATIVUS NUM. SING.</p> <p>Jei jesh, si, on, esse ich / bist er. Ish ali pojdi jesh, ti, on, gehet ich / bist er. Pridi jesh, ti, on, kommst ich / bist er.</p> <p>NUM. DUALIS.</p> <p>Jeha, ve, va. Poja, ve, va. Pridva, ve, va. Jeha, e, a. Poja, e, a. Pridva, e, a. Jeha, e, a. Poja, e, a. Pridva, e, a.</p> <p>PLUR.</p>	

Strani z izvirnim poglavjem o nepravilnih glagolih iz Hipolitove predelave Bohoričeve slovnice (1715)

4.4.2.1.6 Najdaljši Hipolitov dodatek je poglavje o nepravilnih glagolih (*de verbis anomalis*). Dodatek je zanimiv z več vidikov, najbolj pa z vidika metajezika. Gre namreč za edino poglavje v knjigi, ki je z izjemo naslova v nemškem (ne latinskem) jeziku. Vzrok za vključitev poglavja o nepravilnih glagolih v slovnico bi težko natančno določili.

Hipolit poglavje uvede z naslednjimi (nemškimi) besedami (HG 1715: 160): »Najdemo tudi nekatere glagole, ki se morajo zaradi odstopanja od običajne spregatve spregati takole.«²³⁵ Temu sledi paradigma sedanjega, preteklega in prihodnjega časa glagolov *jem*, *grem* in *pridem*, oblike za velelnik in nedoločnik teh glagolov in opomba

²³⁵ »Man findet etliche Verba, welche / weilen sie von dem Ordinarum Coniugation abweichet / müssen also coniugiert werden.«

(HG 1715: 162): »Optativni in konjunktivni naklon bomo tukaj izpustili, saj smo o njiju že prej dovolj povedali.«²³⁶

Dejstvo je, da je bilo takšno poglavje v tedanjih latinskih slovnica nekaj običajnega. Vendar je izbor primerov *jem*, *grem* in *pridem* glede na tedanje slovnice povsem samostojen. Najpogosteje rabljeni Alvares (1694: 97–106) prinaša na primer klasični nabor tovrstnih latinskih primerov: *possum* (morem, lahko), *fero* (nosim), *volo* (hočem), *nolo* (nočem), *malo* (raje hočem), *edo* (jem), *comedo* (pojem) ter *fio* (postanem). Poleg tega lahko v to skupino štejemo tudi *sum* (sem), ki v naši izdaji Alvara stoji izven te skupine kot *verbum substantivum* (Alvares 1694: 36–40), v drugih izdajah pa ne (npr. Alvares 1596: 94–95). Prav tako so v ljubljanskem Alvaru zunaj te skupine *eo* (grem) in nekateri drugi glagoli (Alvares 1694: 92–97), v nekaterih drugih izdajah pa niso (npr. Alvares 1596: 105–110). Omenjeni nabor primerov najdemo tudi v drugih latinskih slovnica, ki so bile v rabi v tem času. Tudi v nemških slovnica bi težko našli motivacijo za izbor primerov pri Hipolitu. Med glagoli, ki jih najdemo v HG 1715, se v teh slovnica – če sploh imajo poglavje o nepravilnih glagolih – največkrat omenja *gehen* (npr. Ölinger 1574: 145). Še najlažje si razložimo Hipolitov izbor primerov takole: s prevajanjem latinskih nepravilnih glagolov je prišel do dveh slovenskih glagolov, ki bi bila lahko nepravilna tudi v slovenščini (*jem* – lat. *edo* ter *grem* – lat. *eo*), *pridem* pa je dodal zaradi preteklika in nedoločnika, ki se pokriva z *grem*, in nasploh zaradi podobnosti z glagolom *grem* v nesedanjskih časih.

Kot nepravilne je lahko Hipolit (za razliko od Bohoriča) te glagole razpoznal iz naslednjih vzrokov:

- *Jem* se pri Hipolitu glede na Bohoričeve sheme res ne sprega pravilno, saj Hipolit navaja za 3. os. ed. sed. obliko *jej*, tako pri *grem* kot pri *jem* pa bi lahko kot nepravilni šteli obliki za 2. in 3. os. mn. sed. (*jeftà*, *greftà*, *jedò*, *gredò*, vendar tudi z varianto *grejò*, ki bi bila po Bohoriču pravilna). Bohorič sicer šteje ta glagola kot pravilna na *-em*, pri čemer si mora uporabnik slovnice obliko za (nepravilni) deležnik preteklega časa na *-l* in obliko za nedoločnik seveda zapomniti.
- *Pridem* se glede na Bohoričeve spregatve v sedanjiku prav tako sprega pravilno. V *Preizkusu etimologije* Bohorič (BH 1584: 169) celo izrecno zapiše, da gre za (pravilni) glagol »druge vrste«, torej glagol na *-em*. Kot nepravilna bi lahko Hipolit štel deležnik preteklega časa na *-l* (*prifhel*) in nedoločnik (*priti*), kar pa je pri Bohoriču stvar slovarja, saj si moramo zapomniti obliki, in ne spregatve.

V prid nepravilnosti glagola *grem* govori tudi Hipolitova nemška opomba k paradigmi prihodnjega časa tega glagola (HG 1715: 161): »Poleg tega lahko opazimo, da glagol *grem* (ich gehe) namesto običajnega prihodnjika rabi glagol *pojdem* (ich werde gehen), torej *pojdem*, *pojdesth*, *pojde*; dv. *pojdeva*, *pojdeteta*, *pojdeteta*; mn. *pojdemo*, *pojdetete*, *pojdejo*.«²³⁷

²³⁶ »Modus optativus, und conjunctivus werden allda aufgelaffen / weilen von beyden schon vorhero genuglamb ift gemeldet worden.«

²³⁷ »Anbey ift zu mercken / daß das Verbum Grem, ich gehe / anstatt deß ordinarij Futuri gar offt brauchet / das Verbum Pojdem, ich werde gehen / alfo pojdem, pojdelh, pojde. Dual. pojdeva, pojdeteta, pojdeteta. Plur. pojdemo, pojdetete, pojdejo.«

Novi pa niso samo primeri. Med oblikami za veleznik Hipolit navaja tudi velezniško obliko za 1. os. ed., ki je Bohorič (in po njem tudi Hipolit v spregatvah) nima: *jei jeft, idi/pojdi jeft, pridi jeft* (tudi v nemščini: *esse ich, gehe ich, komme ich*). Poleg tega rabi veleznik *pojva* itd. (namesto *pojdiva* itd.).

Hipolitovo poglavje o nepravilnih glagolih se nam torej ne kaže kot neutemeljeno, ampak kot ena večjih novosti te slovnice. Je pa to poglavje očitno povsem izvorno in zato tudi nekoliko okorno. Še posebej opazne so nedoslednosti pri zapisovanju primerov glede na preostalo Bohoričevo besedilo, npr. nedosledno pisanje deležnika na -l: *prifhal, prishel, prifhla, prishli* ter neujemanje z zapisi v slovarčku (ki so narejeni po Bohoriču):

Slovarčki	Poglavje <i>De verbis anomalis</i>
Jem, Jefti, Jedil	Jem, Jefti, jedel
Grem, jiti, fhāl	Grem, Iti, fhāl
Pridem, priti, prifhel	Pridem, Priti, Prifhal/prishel

Poleg tega ima Bohorič (BH 1584: 33; in po njem Hipolit v prvi knjigi – HG 1715: 9): *jidi, jefti, jej*, v novem poglavju (HG 1715: 161–162) pa beremo: *idi, jefti, jei*.

4.4.2.1.7 Nekaj dodatkov najdemo tudi v poglavju o predlogu. Razlagi vezave predlogov *per* (*apud*) in *super* (*adversus*) je Hipolit glede na Bohoriča (BH 1584: 158–159) dodal še podatek o primerih v množini, s čimer je postalo besedilo bistveno bolj uporabno za bralca. Pri predlogu *per* (HG 1715: 168) ima tako po Bohoriču razlago: »[Primeri s *per*] se vežejo z dajalnikom, npr. *per Ozhetu /.../, per materi*.« Vendar doda: »V množini pa [se vežejo] z rodilnikom [to je glede na Hipolitovo teorijo pravilna oznaka za mestnik], npr. *per ozhetih, per materih* itd.«²³⁸ Pri predlogu *super* [zapis: *super*] pa ima (HG 1715: 169) po Bohoriču: »Veže se z dajalnikom, vendar se pogosteje rabi zapostavljen, npr. *ozhetu Super /.../, Materi super /.../, Bogu super /.../*. Za seboj ima lahko tudi tožilnik, npr. *super Ozheta, super mater /.../*.« Nato pa dodaja: »Enako v množini: če je predlog *super* zapostavljen imenu, se veže z dajalnikom, npr. *ozhetom super, materam super* itd. Če pa je predpostavljen, se veže s tožilnikom, npr. *super ozhete, super matere* itd.«²³⁹

Bohoričevi razlagi (BH 1584: 163) pri vezavi predloga v množini: »Dajalniki množine spremenijo zadnji zlog v *ih*, npr. *v'telefih /.../*« je Hipolit dodal še primer za mestnik, ki ga je Bohorič spregledal (HG 1715: 174; dodani del je podčrtan): »Dajalniki množine spremenijo zadnji zlog v *ih ali ah*, npr. *v'telefih /.../, v'zerkvah /.../*.«²⁴⁰

²³⁸ »Construuntur cum Dativo, ut: *per Ozhetu, apud patrem, bey dem Vatter / per materi, apud matrem, bey der Mutter / in plurali tamen cum Genitivo ut per ozhetih, per materih etc.*«

²³⁹ »Construitur cum Dativo, fed frequentius per anastrophem, ut, *ozhetu Super, adverfum patrem. Materi super, adverfum matrem: Bogu super, adverfum Deum. Potest etiam Accusativum habere post fe, ut: super Ozheta, super mater, adverfus patrem, & adverfus matrem. Similiter in plurali fi praepositio: super; postponitur Nomini cum, Dativo construuntur: ut *ozhetom super, materam super, etc.* Si praepositur cum Accusativo construuntur, ut: *Super ozhete, super matere, etc.*«*

²⁴⁰ »Dativi pluralis, mutant, ultimam syllabam in, jh vel ah, ut, *v'telefih, in corporibus, v'zerkvah, in templis.*«

Pri latinskem predlogu *secundum* 'po, glede na' (BH 1584: 161, HG 1715: 172) je Hipolit prevodu s slovenskim predlogom *za* [zapis: *sa*] dodal še prevod s slovenskim predlogom *po* in razlago njegove vezave: »[Predlog *secundum*] pomeni tudi *po*, npr. /.../ *po tvoji vejfti*, in se tedaj veže z dajalnikom.«²⁴¹

Pri predlogu *zhres/zhes* je Bohorič zagrešil napako, saj je razložil vezavo *zhes morje* kot vezavo z rodilnikom (BH 1584: 162). Hipolit je to napako opazil, zato je primer v ednini spremenil: predlog *zhes*, ki se veže s tožilnikom, je zamenjal s predlogom *v'prejk*, ki se veže z rodilnikom, kot ima v razlagi Bohorič, v množini pa je vezavo predloga *zhes* razložil s pravim sklonom (tožilnikom). Kljub temu deluje celotno besedilo nekoliko nenavadno: »*Zhres* ali *zhes*, npr. *v'prejk morja*, 'čez morje', se veže z rodilnikom. V množini se veže s tožilnikom, npr. /.../ *zhes hribe*.«²⁴²

4.4.2.1.8 V poglavju o medmetu je Bohoričevemu primeru za medmet jadikovanja in jokanja (*ejulatio et planctum*; BH 1584: 166) dodal še (HG 1715: 176): *aube jou prejou*.

4.4.2.2 Izpuščena mesta glede na besedilo BH 1584

Poleg več manjših izpustov posameznih primerov in posameznih nepomembnih besed v razlagi (HG 1715: 11 (2x), 12, 13 (4x), 21, 46, 54 (2x), 80, 163, 165, 175) najdemo tudi nekaj vsebinsko pomembnejših izpuščenih mest:

- V opombi k oblikam primernikov in presežnikov (HG 1715: 15) je izpustil Bohoričovo (BH 1584: 43) pripombo: »Nekateri primernike in presežnike pregibajo, vendar to ni običajno.«²⁴³ Ta in nekateri drugi primeri kažejo, da se je Hipolit izogibal opisovanju nenormativne rabe.
- Izpustil je Bohoričev uvod v poglavje o sklanjatvi (*Declinatio*; BH 1584: 44): »Zaimek *hic, haec, hoc – leta, leta, letu* bo nakazoval sklanjatev. Sklon namreč večinoma sledi končnici tega zaimka. Zato sledi poglavje o členu.«²⁴⁴ Glede na nadaljnje besedilo pri Hipolitu s tem izpustom (HG 1715: 16) manjka predvsem opažanje o ustrežanju/ujemanju končnic člena in končnic posameznih sklanjatev.
- V poglavju o členu izpusti Hipolit (HG 1715: 17) Bohoričev (BH 1584: 44–45) povsem nepotrebni in slabo razumljivi »literarni« dodatek o nerabi člena.
- V poglavju o sklanjatvi člena izpusti tri manj potrebne opombe (BH 1584: 45, HG 1715: 17–18).
- V poglavju o zaimku *unus* izpusti (HG 1715: 87; BH 1584: 93–94) paradigmo zaimka *eni, ena, enu* (obdrži pa povsem identično paradigmo *en, ena, enu*).

²⁴¹ »Significat etiam *po*, ut *secundum tuam confcientiam*, nach deinen Gewiffen, *po tvoji vejfti*, et tunc regit dativum.«

²⁴² »TRANS, über / *zhres*, vel *zhes*, ut: *v'prejk morja trans mare, cum Genitivo*, in plurali jungitur Accufativo ut *trans montes*, über die Berg / *zhes hribe*.«

²⁴³ »Movent quidam comparativos et superlativos in nominativo, fed inufitate.«

²⁴⁴ »Pronomen *hic, haec, hoc, leta, leta, letu Declinationem indicabit*. Nam *cafus fequitur*, ut Plurimum terminationem, huius pronominis. Quare de articulo seqvitur.«

4.4.2.3 Druge spremembe glede na besedilo BH 1584

Hipolit je v HG 1715 glede na Bohoričevo besedilo naredil nekaj popravkov, zagrešil pa je tudi nekaj novih napak.

4.4.2.3.1 Popravki so naslednji:

- V poglavju o spolu (HG 1715: 15, BH 1584: 43) sledi pravilu: »Ženskega spola so namreč tiste besede, ki se v imenovalniku končujejo na -a, v množini pa na -e« Bohoričev neustrezen primer *mati matere* (im. ed. nima končnice -a), Hipolit pa ga je nadomestil z ustrežnejšim primerom *gerliza gerlize*.
- V poglavju o pregibanju števnikov (HG 1715: 56, BH 1584: 71) je namesto Bohoričevih latinskih primerov *unus, una, unum* dal slovenske *eden, edna, ednu*.
- Bohoričev (BH 1584: 84) im. ed. *katere* je Hipolit (HG 1715: 73) popravil v pravičnega *katera*.
- Pri Bohoriču manjka števniki *dvanajsti* (BH 1584: 72), Hipolit ga doda (HG 1715: 59).
- Pri Bohoriču manjka slovenski primer (BH 1584: 77), ki ga Hipolit doda: *jetre* (HG 1715: 65).
- *mi ifno* (BH 1584: 103) > *mi fino* (HG 1715: 97).

4.4.2.3.2 Napake so naslednje:

- Hipolit (HG 1715: 66) je napačno razumel Bohoričevo (BH 1584: 78) opombo o množinskih samostalnikih. Bohoričevo pojasnilo: »V tem so med narečji [*dialecti*] razlike,« je namreč prepisal kot: »V tem so si dialektiki [*dialectici*] neenotni«.
- Hipolit (HG 1715: 80–81) je dvakrat prepisal paradigmo povratnega zaimka *fvoj*, in sicer so dvakrat prepisane oblike od mesta, kjer bi moral stati *daj. mn.*, naprej – na tem mestu začne spet z *daj. ed.* Zanimivo je, da je potem različno prepisal iste oblike: *fvojih – fvojh, fvoi – fvoji* itd.
- *reslozhim* (BH 1584: 164) > *relozhim* (HG 1715: 174).

4.4.2.3.3 Posebej velja omeniti še naslednji spremembi:

- Vel. mn. 3. os.: *bodite oni fevani* (BH 1584: 118) > *bodejo oni fevani* (HG 1715: 117).
- Konjunktiv perfekta »neosebne glagola«: *kadar fe je bilu lubilu* (BH 1584: 153) > *kadar fe je lubilu* (HG 1715: 158) [po vzoru paradigme pri glagolu *fekam*, vendar drugače kot pri glagolu *pezhem*].

4.4.2.3.4 Poleg tega je pri primerih Hipolit naredil naslednje **popravke slovenskih primerov** in njihovih glasoslovnih značilnosti oziroma njihovega zapisa:²⁴⁵

sodez > sodnyk (11), od teh ozhetih > od tih ozhetih (21), shelesen > shelejfen (53), shelesom oblit > is fhelejfom obijt (53), fhkornizami obut > s'fhkornizami obut/ofhkornizan (53), s'plafhem oblezhen > s'plajfhom obdan/oplajfhan (53), s'vulhefmi dobru obdilen > vuhat (53), v'vinu v'dan > vinu fdan/vinen (53), kir rad punte sazhejnja > puntarški (53), kamenit > kameniten (53), pian > pyan (54), perniza > pernik (54), milliar > million (58), petdefeti > pedefeti (59), ofam gub > ofom gub (60), dveju let > dvejuh let (63), treh let > treih let (63), zbajer > zbajer/dvojak (63), vajla > vela (63), bolesan > bolesen (64), peifen > peifom (64), peuka > peukinja (64), vera > vjera (65), lubesan > lubesen (65, 95, 151), oroshie > oroshje²⁴⁶ (65), buquae > bukve (65), ker nepremore > nepremoshen (66), tigaiftiga > tigaifta (69) [napaka], tigaiiftega > tigaiiftiga (69), nje > nje/jih (70), mujga itd. > mojga itd. (77), od mojh > od mojih (78), od tvoih > od tvojih²⁴⁷ (79), fvoje > fvojie (81), fvojae > fvoje (81), nafhmu > nofhimu (83), kotere > katere (87), delanae > delane (93), ie > je (97), vi dvae > vi duje (105), kamer > kamar (163), nuter > noter (163), nutrekaj > notrekaj (163), vihkki > kvihku (163), kamoj > kamaj (163), ako kej kod > ako kaj kod (164), dones > donas (164), tretizh > tretjizh (164), bojle > bofte [!] (164), ferzhnu > mozhnu (165), majhinuu [!] > majhenu (165), gar zheftu > ziluzheftu (167), snutraj > snotraj (171), sida [rod.] > ofydja (171), polgi > poleg (171), fvet > fvejt (171), vprizho rata > v'prizho ratha (173), v'cerkov > v'zerkou (174) [toda na isti strani HG: v'Cerkvi], oli > ali (174), tamazh > tamuzh (175), satiga > fatiga (176), tedaj > tedaja (176).

4.4.2.3.5 Na koncu omenimo še **dodane in izpuščene primere v poglavju o tvorjenih imenih** (*derivativa*), ki jih ne najdemo le pri Hipolitu, ampak **v vseh treh obravnavanih slovnica** (HG 1715: 51–52; G 1755: 20b–21a; G 1758: 62–64; BH 1584: 67–68), ter so zanimive tudi kot imenoslovno gradivo. To poglavje med primeri namreč prinaša oznake (plemiških) družinskih imen in poimenovanja prebivalcev. HG 1715, G 1755 in G 1758 so zato med primere vnašali spremembe, ki so prav gotovo povezane s pogostnostjo rabe določenih imen v njihovih okoljih.

Iz zgornje razpredelnice so razvidni tako vsebinski kakor tudi besedotvorni dodatki in črtani primeri. Pri HG 1715 bi opozorili predvsem na spremembo Bohoričevih imen na *-ica* v primere na *-ca* ter na dodane primere na *-ovka* (npr. *Blagajouka*), *-čan* (npr. *Lublanczhan*) in *-ka* (npr. *Novamefzhanka*), ki jih pri Bohoriču ni.

Pri G 1758 pa je opazna skupina primerov na *-ča*, ki jih razlaga kot žensko obliko imen na *-čič* (*Zhelouzha*, *Lublanczha* < *Zhelouzhizh*, *Lublanczhizh*).

²⁴⁵ Naglasnih znamenj ne pišemo, vse pišemo z malo začetnico, več pojavitve iste besede na isti strani ne označujemo.

²⁴⁶ Takšnih nihanj med *i* in *j* je še več (npr. *Ieft* > *Jeft* (146, 148) itd.), a jih nismo v celoti izpisovali; ta primer je izpisan kot tipičen.

²⁴⁷ Takšnih popravkov je več tudi drugod.

Primeri pri Bohoriču	Primeri v HG 1715 glede na BH 1584	Primeri v G 1755 (20b–21a) glede na HG 1715	Primeri v G 1758 (62–64) glede na 1715
Tershazhki Blagajski Srinlki Slujnlki Mudruhfki Lamberger/-ar/-arzhizh/ -arski/-ariza Aueršperger/-ar/- arzhizh/ -arski Shajrar/-zhizh/-erjou Wernekar/-zhizh Lublanshizh/-iza/-fhiza Kamenzhizh/-fhiza	<u>Obdržal:</u> Blagajski Lamberger/-ar/-arzhizh/ -arski Aueršperger/-ar/-arski/ -arzhizh Wernekar/-zhizh Shajrarzhizh Lublanshizh/iza/-fhiza Kamenzhizh/-fhiza	<u>Obdržal:</u> Blagajski/-ouka Gallembergerlki Lamberger/-ar Aueršperger/-ar/-arzhizh Lublanshizh/-zhan/-zhiza Novamefzhan/-ka	<u>Obdržal:</u> Lublanshizh/-zhan/ -zhiza/-nzha (!) Novamefzhan Karzhanka
	<u>Dodal:</u> Gallembergerlki/-zhizh/ -rza/-rjou Raubarzhizh/-ski/-rza Taufrrarzhizh/-rza [Lambergarza] ^a [Blagajouka] Rafpouka Kushlanouka [Lublanshan] [Kamenzhan] Novamefzhan/-ka Karzhanka	<u>Dodal:</u> Firmianlki Stubenbergerzhizh/- arlka/ -arza Lesljouka	<u>Dodal:</u> Grienberger/-arski/ -arzhizh/-arza/-ouka/ -arjou Zhelouzhizh/-zhan/ -zhiza/-zha
	<u>Črtal:</u> Tershazhki Srinlki Slujnlki Mudruhfki Shajrar/-erjou	<u>Črtal:</u> vse ostale primere: Aueršpergarlki/-zhizh/ -lka [Gallembergerzhizh/-lka/ -za] Wernekarzhizh Raubarzhizh/-rza Taufrrarzhizh/-rza [Lambergarlki/-tza] [Raubarlki] Rafpouka Kushlanouka Kamenzhizh/-zhan/-fhiza Karzhanka	<u>Črtal:</u> vse ostale primere

^a Oglati oklepaji kažejo na dodatek v besedotvornem smislu.

4.4.3 ETIMOLOGIJA V G 1755

G 1755 je dosledno krajšal besedilo HG 1715, ki je bilo njegova osnovna predloga (na to kažejo vsa mesta, ki so drugačna v BH 1584 kot v HG 1715). Primerjava med HG 1715 in G 1755 je pokazala, da je G 1755 glede na HG 1715 izpustil primere na 74 mestih in razlage ali dele razlag na 86 mestih. Na več mestih je izpuščal tudi nemške prevode. Poleg tega je občasno spreminjal nekatere formulacije v latinskih razlagah, vendar brez vpliva na pomen.

Večina omenjenih posegov v besedilo ni vplivala na vsebino slovnice, nekaj posegov pa je opaznejših.²⁴⁸

S pojasnilom, da gre v slovenščini za isto sklanjatev kot pri že navedeni paradigmi zaimka *kateri* (*quis*) – to pojasnilo drži – je izpuščena paradigma zaimka *kateri* (*qui*) (G 1755: 28b, HG 1715: 75–76).

Poenostavljene so oznake za čase: preteklik ima tako samo oznako *praeteritum* (in ne več *praeteritum imperfectum, perfectum, et plusquamperfectum*). To je dokaj pomembna sprememba, saj postavlja na prvo mesto stanje v slovenščini za razliko od stanja v latinščini (tako je na vseh relevantnih mestih, npr. G 1755: 35b, HG 1715: 97). Zato odpadejo tudi nekatere razlage o skupnih oblikah za pretekle čase (npr. razlaga HG 1715: 99). Pri paradigmah časov so črtane domala vse opombe, tudi daljše (G 1755: 35b–47b), redke opombe, ki so ostale, pa so v veliki meri okrajšane.

Izpuščen je ves zadnji del pri trpnih oblikah glagolov na *-am* ter celotna opomba (G 1755: 41b, HG 1715: 120–121), poglavje o neosebni glagolih, ki sledi (G 1755: 41b, HG 1715: 121), pa je močno okrajšano – vendar ne na račun vsebine. Drugod (G 1755: 45b, 48b) so poglavja o neosebni glagolih izpuščena. Izpuščeno je tudi poglavje o deležnikih (G 1755: 48b, HG 1715: 159).

V poglavju o nepravilnih glagolih (G 1755: 49a–50a), ki je izvirno Hipolitovo (HG 1715: 160–162) in je imelo komentarje v nemščini, so komentarji večinoma izpuščeni, kar je ostalo, pa je prevedeno v latinščino.

V poglavju o prislovih je izpuščen razdelek *concedendi* (G 1755: 51a, HG 1715: 166), v poglavju o predlogih pa sta združena (latinska) predloga *e* in *ex*, kar spet kaže na večjo naslonjenost na slovenščino (in ne latinščino).

4.4.4 ETIMOLOGIJA V G 1758

Poglavje etimologije ima nekatere pomanjkljivosti, ki so nastale zaradi nekritičnega prevajanja slovnice v nemščino, vendar so te pomanjkljivosti manj očitne kot v poglavju o skladnji (prim. poglavje 4.6). Prinaša pa tudi nekaj zanimivih novosti.²⁴⁹

²⁴⁸ Za poglavje o tvorjenih imenih glej zgoraj.

²⁴⁹ Gl. prejšnjo opombo.

4.4.4.1 Dodatki k Hipolitovemu besedilu

Vidna je tendenca po dodajanju nemških ustreznih latinskim slovničnim izrazom, vendar to ni dosledno izpeljano v celi slovnici. Poleg tega na začetku *knjige* (= poglavja) o etimologiji najdemo dodano šolsko razlago lastnega in občnega imena (*nomen proprium, nomen appellativum*; G 1758: 17): »Lastno ime je ime [*nomen*], ki označuje določeno (krstno) ime ali priimek osebe, mesta, vasi, gore ali reke, npr. *Johannes, Clagenfurt* itd. Občno ime pa je ime, ki označuje splošno in nedoločeno stvar, npr. *Sodnyk, ein Richter*.«²⁵⁰ Takšnim definicijam se je Bohorič (v primerjavi z Melanchthonom, ki jih ima) dosledno izogibal, zato v G 1758 niso neopazne. Ker tovrstnih definicij pozneje ni, je povsem mogoče, da so bile ambicije avtorjev slovnice sprva večje, kot sta jih lahko dokončno uresničila. V poglavju o prislovu (G 1758: 176, HG 1715: 162) najdemo samo še kratek pojasnilni dodatek, ki pravi, da je prislov del govora [= besedna vrsta], »ki se dodaja drugim delom«.

S primerom je dopolnil opombo, ki govori o določni in nedoločni obliki pridevnika. Pravilu (G 1758: 57, HG 1715: 46): »Nekateri [pridevniki] se rabijo v osnovniku ali v prvi stopnji moškega spola s končnico -i. V tem primeru se mora tudi zvalnik končati na -i,« je dodal primer s pojasnilom: »npr. *dober* – ker se reče v im. *dobri*, moramo tudi v zv. reči *dobri* (in ne *dober*).«²⁵¹

Močno je preurejeno poglavje o števniki. G 1758 (67) najprej izpusti opombo o logistični delitvi na enice in desetice (HG 1715: 55), namesto nje pa vstavi močno predelano in poenostavljeno razlago iz poglavja o naraščanju glavnih števnikov (*De propagatione numerorum Cardinalium*; HG 1715: 57). Glede na Hipolitovo besedilo sta dodana števnik 14 in 15, kar se vidi tudi v zapisu števnik 15: *pietnajft*. Sledi spet Hipolitovo besedilo od števnik 10 naprej, ki prinaša tako rekoč enako vsebino, le da je razširjena s primerjavo s stanjem v hrvaščini. Hipolitovo poglavje o pregibanju in sklanjanju opisanih števnikov (HG 1715: 56) je premaknjeno v opombo (*Anmerckung*; G 1758: 69), pred njo pa je najprej nov izvorni in precej zapleteno napisani odstavek:

»Način zlaganja preostalih števil je naslednji: najprej postavimo enostavno število [= enico], nato eno od omenjenih desetec, vmes pa damo besedico *inu*. Npr. če želiš izraziti število 45 na slovenski način, reci najprej *pet*, kar je petica, ki sledi številu 4 [v zapisu števila 45], oziroma »enica«, nato dodaj *inu*, nato pa 4, ki je tu štiridesetice, in reci *shtiridefet*. Tako si dobil skupaj popolno število, ki ga izgovoriš kot *pet inu shtiridefet* 'petinštirideset', to pa tudi pomenita dve navedeni številki.«²⁵²

²⁵⁰ »Ein Nomen Proprium ist, welches einen gewisfen Tauff- oder Zunahmen einer Person andeutet, als e. g. Johannes, Clagenfurt, etc. Ein Nomen Ap[p]ellativum, oder Nenn-Worth aber, welches ein allgemeine- und ungewisse Sach andeutet: als e. g. Sodnyk, ein Richter.«

²⁵¹ »Einige gebrauchen sich bey den männlichen Geschlecht in dem Positivo, oder ersten Staffel bey den Außgang in dem Nomin. deß Vocalen i. fo muß auch der Voc. auf ein i. außgehen: e. g. dober, weil fie in Nom. sagen doberi, fo muß auch in Voc. doberi, und nicht dober gefagt werden.«

²⁵² »Die Arth der übrigen Zahlen beyzulegen, ist diefe: man setzet zu erst die einfache Zahl, nachdem eine auf den vergehenden Zehnern, mit entzwichen gesetzten Wörtlein inu: als zum Exempel, du verlangst folgende Zahl zu exprimiren auf Windische Arth 45. sage alsdann pet, welches der nach dem 4. nachgesetzte fünffer 5. ist, oder die glatte einfache Zahl, setze alsdenn inu, nach den 4.,

nato pa še števniki 100, 200, 1000, 10000, 100000 in 1000000 (zlepljeno s strani: HG 1715: 57–58 in okrajšano; na novo je dodan števniki 100000: *ftu taushent*) (G 1758: 68–69).

Razdelek o vrstilnih števnikih (G 1758: 70–71) je spet zlepljen po Hipolitu (HG 1715: 58, 60, 58–59) z dodanim izvornim uvodnim odstavkom: »Kaj je vrstilno ime (*nomen ordinale*), števniki, ki razporeja v vrsto, ali vrstilni števniki, tako ali tako več. Zato si ogledaj samo način, kako ta vrstilna imena sklanjamo.«²⁵³

Na koncu poglavja pa manjka celoten razdelek o števniku *ftu* (G 1758: 71, HG 1715: 59–60).

G 1758 je v poglavju o množilnih števnikih (G 1758: 72, HG 1715: 61) napačno povezal vprašalnico *kolikogub?* in odgovor *leenkrat tulikaju* (pravilni odgovor bi bil *ena guba, dve gubej* itd.). To se je najverjetneje zgodilo zato, ker je pri Hipolitu besedilo na tem mestu nekoliko neposrečeno grafično stavljeno.

V poglavju o predlogih je en primer spremenil tako, da nima namiga na spolnost: primer *okuli srama* (HG 1715: 173) je spremenil v *okuli nufa*.

4.4.4.2 Krajšanje Hipolitovega besedila

Izpuščenih mest glede na Hipolitovo predlogo je kar nekaj, med njimi so razlage izpuščene na 36 mestih, primeri pa na 20 mestih. Velja omeniti, da so pri glagolskih paradigmah opombe praviloma premeščene na konec obravnave posamezne paradigme (HG 1715 jih navaja sproti med paradigmo). Prestavljene so naslednje opombe:

Stran v G 1758, kjer bi morale glede na Hipolitovo besedilo stati opombe	Stran, kamor so opombe prestavljene
112, 113, 114	117
119, 120, 121, 122	123–125
132	134

Poleg tega so nekatere opombe, ki se ponavljajo ali kažejo na gornje opombe, izpuščene (G 1758: 137–139).

Izpuščena mesta večinoma niso vplivala na sporočilnost slovnice, saj je šlo za krajšanja nebistvenih mest (npr. več primerov se skrajša v enega,²⁵⁴ izpuščajo se

welcher dahier der viertziger ift, und läge: fhtiriefet, fo haft du die vollftändige Zahl beyfammen, und außgefprochen: pe inu fhtiridefet, fünff und viertzig, was nemblichen die zwey Ziffern andeuten.«
²⁵³ »Was ein Nomen Ordinale, eine in Ordnung abgetheilte, oder Ordnungs-Zahl feye, wird dir ohne das schon bewußt feyn, Anjetzto mercke nur die Arth, wie diefe Nomina Ordinalia declinirt werden.«

²⁵⁴ Najopaznejša je npr. združitev *e* in *ex* pri predlogih (HG 1715: 173, G 1758: 190).

usmerjevalna²⁵⁵ in povzermalna²⁵⁶ mesta, izpušča se razlaga, ki se ponovi kje drugje²⁵⁷ v slovnici), nekaj izpuščenih mest pa si zasluži nekoliko natančnejšo omembo.²⁵⁸

4.4.4.2.1 Večkrat so izpuščena mesta, ki bi bila lahko težje razumljiva že samemu prirejevalcu G 1758. Tu lahko omenimo razlago distribucije končnic *-u* in *-e* pri pridevnih srednjega spola (HG 1715: 11, G 1758: 18),²⁵⁹ kategorijo *receptacula rerum* (posode in zbirališča; HG 1715: 54, G 1758: 66),²⁶⁰ dve mesti, kjer je Hipolit naredil napako, zaradi česar sta nerazumljivi oz. težje razumljivi (1. HG 1715: 66, G 1758: 77; 2. HG 1715: 72, G 1758: 84),²⁶¹ ter del razlage zvez *en is (mej) nafshih* ter *en is (mej) vafshih* (lat. *nostras, vestras*), ki je izpuščen v takem obsegu (HG 1715: 86–87, G 1758: 97–99), da lahko brez dvoma rečemo, da prirejevalec G 1758 razlage v celoti ni dobro razumel.

Poleg tega je okrajšal povsem razumljivo, a nekoliko bolj zapleteno razlago o sestavinah izzloženskega glagola *neprepovedujem* (HG 1715: 89, G 1758: 101).²⁶² Namesto delitve glagolov na enostavne (*fekam*), zložene in izzloženske (*neprepovedujem*) v tem odlomku uvede zgolj ločevanje enostavnih (*fekam*) in zloženih (*nafekam, neprepovedujem*) glagolov.

²⁵⁵ Npr. »kakor bodo jasneje pokazale spodnje paradigme« [»prout inferius subjecta paradigmata clarius monstrabunt«] (HG 1715: 12, G 1758: 18), uvodno naštevanje kategorij (HG 1715: 11, G 1758: 17; HG 1715: 162, G 1758: 176), kazalke na oddaljena mesta (»Hic, tj. ta: kazalni zaimsek, njegovo sklanjatev smo opisali zgoraj pri členu v poglavju o imenu« [»Hic, id est, Ta: Pronomen demonstrativum, declinatio ejus supra in nomine in articulo, praefcripta est«], HG 1715: 70, G 1758: 82) in podobno.

²⁵⁶ Npr. povzetek na koncu 8. razdelka v poglavju o imenu (HG 1715: 50, G 1758: 61).

²⁵⁷ Npr. opombe o tvorbi preteklika in prihodnjika (HG 1715: 93, G 1758: 105), ki so razvidne tudi iz paradigem glagola.

²⁵⁸ Gl. tudi gornje opozorilo na črtanje opombe o logistični delitvi števil na enice in desetice (HG 1715: 55, G 1758: 67).

²⁵⁹ »Na -u [se končuje] večina, na -e pa navadno samo tisti, ki se v moškem spolu končujejo na -zh ali imajo čisto [?] purus] končnico.« – »In, V. quidem plurima, at in, E, plerumque ea, quorum Masculina in Zh, definunt, vel quae puram habent terminationem ut, ardezh /.../«

²⁶⁰ »Posode in zbirališča, npr. calamarium, pernik, Federrohr itd.« – »Receptacula rerum, ut: calamarium, pernik, Federrohr, etc.«

²⁶¹ 1. »In hac re variant Dialecticij [namesto: dialecti] /.../« – »Tu se razlikujejo dialektiki [namesto: narečja] /.../«; 2. »Iz *on* imamo izpeljanko svojilnega pomena *njegov, a, u*, ki pa – ker se je ne da izraziti v latinščini – zavaja zaradi podobnosti z besedo *njega*, ki je v roditniku, tako da se misli, da je oblika *njegoviga* isto, vendar ni, saj gre za roditnik izpeljanke *njega* [pravilno: *njegov*].« – »Ab, ON, Derivatam, possessivae significationis est, *njegov, a, u*, quod quia latine reddi non potest, decipit similitudo vocis, *njega*, genitivi casus, ut *njegoviga*, idem esse putetur, cum tamen, fit *gentivus* (sic!) a *njega* (sic!) et, derivativae speciei.« [Hipolitove napake so podčrtane.]

²⁶² Izpustil je naslednji del Hipolitove razlage: »kar [= beseda *prepovedujem*] je tudi sestavljeno iz *pre-* ('pred') in *povedujem*, kar je pogostnostnik glagola *povejm* ('povem'); od tod torej *prepovedujem*, kar pomeni 'pogosto ter spet in spet povem'« – »quod etiam compositum est, ex, *pre*, quod est, ante, et *povedujem*, quod est frequentativum a *povejm*, id est, indico, hinc *prepovedujem* quali, frequenter et identidem dico«.

4.4.4.2.2 Izpuščeni sta tudi dve mesti (čeprav bi jih lahko bilo več), ki se nanašata na stanje v latinščini (1. HG 1715: 64, G 1758: 75; 2. HG 1715: 120–121, G 1758: 134),²⁶³ ter po ena omemba slovenščine in nemščine (HG 1715: 96, 169; G 1758: 111, 185).²⁶⁴ Enako je izpuščena navedba Donata kot vira za poglavje o zaimku (HG 1715: 67, G 1758: 79).

4.4.4.2.3 Posebej lahko omenimo še naslednja izpuščena mesta:

- Izpuščene so nekatere naslonske oblike osebnih zaimkov (*me, te, se*; HG 1715: 67–68, G 1758: 79–80), medtem ko so nekatere druge ohranjene (npr. *ga, mu*; G 1758: 82).
- Izpuščeno je celo poglavje o deležnikih (HG 1715: 159). Namesto njega je dodano naslednje pojasnilo (G 1758: 173): »O deležnikih smo vse povedali že na začetku poglavja [= v razdelku o tvorbi glagolskih oblik ter pri posameznih glagolskih paradigmah], zato tega ni treba ponavljati.«²⁶⁵
- Poglavje o medmetu je združeno s poglavjem o vezniku (HG 1715: 176, G 1758: 193), pri čemer so izpuščene nekatere kategorije veznika (*conditionales, ratiocinativae, ordinis, approbativae, complectivae*). Okrajšani sta razlagi kategorij *adversativae* (*widerstrebende*) in *causales* (*eine Urfach anzeigende*). Medmeti so zaradi takšnega združevanja obravnavani kot vezniki, kar je tudi za tedanje čase velika napaka.

4.4.4.3 Nedoslednosti kot posledice prevajanja slovnice iz latinščine v nemščino

Bohorič in po njem Hipolit sta slovnico naslonila na latinski model, ki ga je G 1758 večinoma kar dobesedno prevajal v nemščino. Na mestih, kjer se latinščina ujema z nemščino, se je taka metoda dela obnesla, kadar se nemščina ni ujemala z latinščino, pa je prišlo v tako prevedenem besedilu do neželenih nedoslednosti in nerazumljivosti. Tovrstne nedoslednosti so v okviru celotnega dela najbolj izrazite v knjigi (= poglavju) o skladnji (tam so namreč tudi največje razlike med lastnostmi latinskih in nemških primerov), vendar jih lahko opazimo tudi v knjigi (= poglavju) o etimologiji.

4.4.4.3.1 Daleč najbolj neustrezno je poglavje o predlogih. Tam so izhodiščni predlogi navedeni v nemščini, sledijo jim možni prevodi v slovenščino, razporeditev pa temelji na vezavi z latinskimi predlogi (ki jih v prevodu seveda ni!). Tako v uvodih v razdelke bremo naslednje (G 1758: 182): »Predlogi so razporejeni glede na latinsko slovnico; najprej

²⁶³ 1. »Besede na -anus, npr. primanus« – »In ANUS, ut: Primanus«; 2. daljše pojasnilo glede izražanja slovenskih glagolov s *se* v primerjavi z latinščino (»Nihilominus /.../ studiofi hujus linguae«).

²⁶⁴ »/V/ slovenščini« – »in lingua Carniolana, feu Slavica«; »Nemci pravijo« – »Germani dicunt«.

²⁶⁵ »Von Participiis ift alles anfänglich gemeldet worden, ift alfo nicht nöthig zu wiederhollen.«

bomo obravnavali tiste, ki se v latinščini vežejo s tožilnikom,«²⁶⁶ nato (G 1758: 189): »O predlogih, ki se pri Latincih vežejo z ločilnikom,«²⁶⁷ nato (G 1758: 190): »O predlogih, ki se pri Latincih glede na različen pomen vežejo ali s tožilnikom ali z ločilnikom.«²⁶⁸ Bralec mora tako slediti vrsti nemških predlogov z različnimi vezavami, ki pa so prevedeni s še več slovenskimi predlogi z različnimi vezavami.

4.4.4.3.2 Prevedenih je kar nekaj sklicevanj na stanje v latinščini, ki bralcu slovenske slovnice v nemščini ne povedo ničesar, če ne pozna zelo dobro izvirne slovnice, ampak ga lahko nasprotno zavajajo v povsem napačne sklepe. V poglavju o izimenskih samostalnikih (G 1758: 65) tako lahko preberemo, da se snov zaznamujoče besede, ki se v latinščini končujejo na *-eus*, v slovenščini tvorijo kot *shelesen*, latinske besede na *-atus* pa v slovenščini kot *is fhelejfom obijt*. Latinskih primerov (*ferreus* in *ferratus*), ki bi stvar pojasnila, ni, ker sta prevedena v nemščino: *eyfern, mit Eysen befschlagen*.

4.4.4.3.3 Poglavje o vrstah glagolov se pri Hipolitu (HG 1715: 90) nanaša (zgolj) na latinske glagole, zaradi česar v G 1758 (102–103) popolnoma izgubi svoj pomen. Enako so brez pomena razdelki, kot so gerundij na *-do* (G 1758: 106–107), supin na *-tum* in gerundij na *-dum* (G 1758: 107) ter gerundij na *-di* (G 1758: 109), saj ne ustrezajo ne stanju v nemščini ne stanju v slovenščini, latinskega izhodišča pa ne navajajo. Da se je tega vsaj nekoliko zavedal tudi prirejevalec, kaže to, da je izpustil vmesni naslov *supina in TU* (HG 1715: 95, G 1758: 109), očitno pa je dejstvo, da svoji nalogi že tu ni bil kos.

4.4.4.3.4 Gledano v celoti lahko rečemo, da prevajalec svoje naloge ni obvladal. Prevajal je namreč tudi tisto, česar ne bi bilo treba ali česar ne bi smel. Nekritično je prepisal in prevedel kar celo stran dolgo Hipolitovo napako – ponovitev dela paradigme zaimka *fvoj* (G 1758: [92]–[93]), kar kaže na zelo nekritičen odnos do besedila predloge.

4.4.5 Analiza poglavja o *etimologiji* v treh obravnavanih slovnica nam je pokazala naslednje značilnosti. Hipolit je v svoji priredbi poglavja o etimologiji Bohoričeve slovnice (HG 1715) na več mestih dodajal besedilo, ki dodatno razlaga posamezno slovnico problematiko, dopolnjeval je mesta, ki so pri Bohoriču po njegovem mnenju manjkala, pri vsem tem pa je pozorno opazoval jezikovno gradivo. Poseben poudarek si zasluži najdaljši Hipolitov dodatek – poglavje o nepravilnih glagolih (*de verbis anomalis*), ki je v celoti izvirno. Nekaj mest iz Bohoričeve slovnice je Hipolit tudi izpustil, nekaj jih je popravil, nekaj napak pa zagrešil tudi sam. Za nadaljnjo obdelavo so še posebej zanimive

²⁶⁶ »Die Vorwörter werden nach Arth der Lateinern gefetzt, und wird erfrens von jenen gehandelt, fo bey den Lateinern einen Accufativum regieren.«

²⁶⁷ »Von denen Vorwörtern, fo bey den Lateinern einen Ablativum regieren.«

²⁶⁸ »Von denen Vorwörtern, fo bey den Lateinern nach verschiedener Bedeutung, bald einen Accufativum, bald einen Ablativum regiren.«

izpisane spremembe slovenskih primerov, ki kažejo tudi na nekatere jezikovne posebnosti. Poglavlje o tvorjenih lastnih imenih pa je zanimivo tako zaradi imenoslovnega gradiva kakor tudi zaradi sprememb v vseh treh slovnicali, ki kažejo na upoštevanje lastnih imen iz okolja, v katerem je posamezna slovnica nastajala.

Rokopisna slovnica iz leta 1755 nam prinaša močno skrajšan prepis Hipolitovega besedila iz leta 1715, vendar je to krajšanje narejeno tako, da ne vpliva na sporočilnost slovnice v celoti.

Nemški prevod Hipolitove slovnice, ki so ga leta 1758 pripravili jezuiti v Celovcu (najverjetneje dva avtorja), nam kaže nekoliko neenotno podobo. Po eni strani skuša ta slovnica snov čimbolj približati povprečnemu bralcu, kar želi dosegati z nemškimi prevodi latinskih slovnicih izrazov, s šolskimi razlagami posameznih slovnicih pojmov ter z novo razporeditvijo znotraj posameznih poglavij (števniki, opombe pri glagolih). Hipolitovi predlogi na nekaj mestih doda besedilo, na nekaterih mestih pa ga okrajša. Po drugi strani kvaliteto tega poglavja niža dejstvo, da je Hipolitovo latinsko besedilo na več mestih povsem nekritično prevedeno v nemščino, kar botruje mnogim nedoslednostim. Je pa teh v poglavju o etimologiji manj kot v poglavju o skladnji.

4.5 SLOVARČKI

O povsem novem slovarju z besedami, razvrščenimi po pomenskih skupinah, ki je dodan G 1758, na tem mestu ne bomo govorili, ker nam predloge zanj ni uspelo odkriti, osnovni opis pa je podal že Jože Toporišič (2006: 641–642). Po našem mnenju bi se dalo vir najti ob pregledu vseh tedanjih razpoložljivih nomenklatur (*nomenclatura*) oziroma slovarčkov z besedami, razvrščenimi po pomenskih skupinah. Pregledali smo večino dostopnih tovrstnih nomenklatur, ki so si tudi med sabo zelo podobne, se pa nobena ne prekriva dovolj s slovarjem v G 1758, da bi lahko ugotavljali predlogo.

Primerjava med slovarčki, dodanimi sklanjatvam samostalnikov moškega, ženskega in srednjega spola in spregatvam glagolov na *-am*, *-em* in *-im*, nam zelo nazorno kaže postopek prirejanja Bohoričeve slovnice ter odnos med BH 1584, HG 1715, G 1755 in G 1758. Pri analizi nas je zanimalo predvsem, kaj je HG 1715 dodajal in kaj odvezal glede na Bohoričevo predlogo, poleg tega pa tudi, kako sta mu sledili naslednji dve priredbi.

Primeri moškega spola (BH 1584: 47–54, HG 1715: 21–31, G 1755: 10b–14a, G 1758: 30–40).²⁶⁹

Izpuščeno v HG 1715 glede na BH 1584	Dodano v HG 1715 glede na BH 1584	Razlike v G 1755 glede na HG 1715	Razlike v G 1758 glede na HG 1715
			Ajfrer, navidliuz , Eyfferer (dodan sinonim po kazalki v HG 1715)
			Antverhar, delazh , Handwercker (dodan sinonim – na novo)
Artizh			
Hribec #			
Arzat	ArznyeDoctor		
	[Beber], ali piber		
	[Drakon], [Smiet], ali Lintvern		
Dul			

²⁶⁹ Če ni navedeno drugače, sledita G 1755 in G 1758 rešitvam iz HG 1715. Z znakom # so označene sopomenke, ki jih Bohorič mimo abecednega vrstnega reda dodaja posameznim geslom.

Izpuščeno v HG 1715 glede na BH 1584	Dodano v HG 1715 glede na BH 1584	Razlike v G 1755 glede na HG 1715	Razlike v G 1758 glede na HG 1715
	[Erb], ali Erbizh		
Viuda #	Vivuda, ali vajvoda	/	
Fraunzimmer			
Fruſchtuk			
Glih, indecl.			
Nikar enak #			
			gnadiv [izpuščena črka l]
		izpuščeno geslo: Gofpud	
Gumi, indecl.			
		izpuščeno geslo: Hiſhni malyk	
Iarmark			
	Jagar ali loviz		
ſhitnik #			
Gladik #			
Gosd #			
		Lonzhar po BH (ostala dva imata Lanzhar)	
Pregnan #			
Mekak flaſhter			
		izpuščeno geslo: Mosh	
		izpuščeno geslo (sinonim): Shlahta	
Harta #			
		izpuščeno geslo (sinonim): Bushez	
		izpuščeno geslo: Pild	
Ker pilde dela, oli sresuje			
		izpuščena gesla: Plemenit, Schlahten, Port per Murju, Pridigar	
Ker neprimore indecl.			
		pri geslu <i>Pregnan iz deshele</i> izpuščeno: iz deshele	
		izpuščeno geslo: Punt zhes golpolzhino	

Izpuščeno v HG 1715 glede na BH 1584	Dodano v HG 1715 glede na BH 1584	Razlike v G 1755 glede na HG 1715	Razlike v G 1758 glede na HG 1715
		izpuščena gesla: Purgar, Purgermafchter, Pufhtab	
		izpuščena gesla: Shenf, Shefel, Sherjaviza, Shtrik, Fehtar, Slep na enim ozhefi, Smihlaviz, Smuk, Nefrezhen, Starilhi, Med, Rihtni stol, Tempel, Zerkou	
Trorik, indeclin. Shalosten #			
		izpuščena gesla: Tup, Neojfter, Turn, Val na vodi	
			izpuščeno geslo: Vudi, in plurali ufitatus, idem
		izpuščeno geslo: Subtil, idem, indeclinabile	

Primeri ženskega spola (BH 1584: 55–60, HG 1715: 33–39, G 1755: 14b–17a, G 1758: 42–50):

Izpuščeno v HG 1715 glede na BH 1584	Dodano v HG 1715 glede na BH 1584	Razlike v G 1755 glede na HG 1715	Razlike v G 1758 glede na HG 1715
			Plotnizha (ostali Plotniza)
Dezhla	Dekliza		
		izpuščeno geslo: Elefantova Kuft	
Etika	Ietika		
		izpuščeno geslo (sinonim): Krivavjera	
[G]arba, gibbus, hoger			
Harta			
		izpuščena gesla: Himba, Hinaufhina, Kletka, Korba, Verbas	
Koza			
		izpuščena gesla: Krona, Lubesnivoft, Materia	
			izpuščeno geslo (sinonim): Odrafelk
		izpuščena gesla: Murva, Musga, Boshja muzh, Nesmallâ v'pitju itd.	

Izpuščeno v HG 1715 glede na BH 1584	Dodano v HG 1715 glede na BH 1584	Razlike v G 1755 glede na HG 1715	Razlike v G 1758 glede na HG 1715
Nevolja #, pobijenje #			
		izpuščeno geslo (sinonim): vertoglavje	
Osliza	Osla		
Perjasen	Prijafnoft		
		izpuščena gesla: Prehna, Prigliha, Spodoba, Pild, Sdobena, isresana posfoda, Pripuvift	
Svidok #			
Ptiza			
		izpuščeno geslo: Rinka na garli	
Saklada	Saftava		
		izpuščena gesla: Shpiza, Shtabla, Shtala itd., Shtalt, Shuta, Slobodnoft, Smota, Irunga, Spodoba, Spodobnoft, Sramota	
Shafaine #			
		izpuščena gesla: Stejna, Svjer, Taht, Fushel, Tesha, Vasha, Verba, Verv, V'metalnoft, Vftekluft, Nezhaft, Zhervojedina	

Primeri srednjega spola (BH 1584: 61–63, HG 1715: 41–45, G 1755: 17b–18b, G 1758: 51–55):

Izpuščeno v HG 1715 glede na BH 1584	Dodano v HG 1715 glede na BH 1584	Razlike v G 1755 glede na HG 1715	Razlike v G 1758 glede na HG 1715
		izpuščeni gesli: Bekajne, Blagu na prodajo	
Blihanje	Bliskanje		
		izpuščena gesla: Deblu, Hrulhovu drivu itd., Elefantovu fhrajanje, Govedu, Helze, Konzhanje, Kuhanu vinu, Kunlhtnu bojuvanje	

Izpuščeno v HG 1715 glede na BH 1584	Dodano v HG 1715 glede na BH 1584	Razlike v G 1755 glede na HG 1715	Razlike v G 1758 glede na HG 1715
Poleti #			
		izpuščeno geslo: Mermrajnje	
		Nacovalu (namesto Nakovalu, kot imajo ostali)	
		izpuščena gesla: Ognifhe, Slushba, Ozhitanje, Purgarmafhtrovo opravilu, Perpravlenje, Nebelfku, boshje pitje, Pozhutenje, Resmifhlenje, Rojftvu, Savijanje	
			Smaganje (namesto Shmaganje, kot imajo ostali)
		izpuščena gesla: Smifhlanje, Snajnje, Shganu snaminje, Spraulifzhe, Svesdifhze, ker je veliku fved [sic!] vkupaj	

Primeri glagolov na -am (BH 1584: 114–[116], HG 1715: 111–114, G 1755: 39a–40a, G 1758: 125–128):

Izpuščeno v HG 1715 glede na BH 1584	Dodano v HG 1715 glede na BH 1584	Razlike v G 1755	Razlike v G 1758
		izpuščena gesla: Bogatu oli obilu dam, Svetu delam, Baffam, Resfilam	
Folgam	Bugam [mimo abecede popravil iztočnico]	nima tega gesla	
		izpuščena gesla: Sim pokoren, Doli gledam, Grem gledat, Lautam	
fe mafzham	fe mafzhujem	nima tega gesla	
		izpuščena gesla: Navado jimam, Ozhitam	

Izpuščeno v HG 1715 glede na BH 1584	Dodano v HG 1715 glede na BH 1584	Razlike v G 1755	Razlike v G 1758
		Refparam ima uvrščeno po abecedi	Peřparam (verjetno lapsus glede na abecedo namesto po korenu umeřčenega Refparam)
	[Pelzam], Zejpim		
		izpuščena gesla: Pelzam, Perdam, Per moravam, Pervagam, Prařkam, Puham, Ropozhem	
Rofhtam			
		Savupam namesto: Se řavupam	
		izpuščena gesla: Se řaneřem, Sekam, řhazam, řhonam, řkladam, Vagam, Vajřlam, Vezhvelam, v'tergam, Zartam, Ziram	

Primeri glagolov na -em (BH 1584: 128–134, HG 1715: 128–137, G 1755: 43a–44a, G 1758: 142–151):

Razlike v G 1755 glede na HG 1715
izpuščena gesla: Berem, Poberem, v'bijem, Perbijem, Resbijem, Noter v'bijem, Isbodem, Isbrifhem, Bliřkazhem, Brijem, Dopadem, Se Dotaknem, Se Giblem, Se ganem, Glojem, Mumu grem itd., Harzhem, Hozhem, vřeti, Grem jemat, Ismaknem, Ifreshem, Iftegnem, Perklizam, Kojlem itd., Kujem, Gori grem, Lishem, Mejlem, Kruh pezhem, Molsem, Nagnem, Nagnjetem, Napnem, Naprej grem, Narafen dejem, Objemlem, Dajem, Obilu dajem
dodano geslo: Oblazhem, iti, il, veřtio, anlege (drugod tega gesla ni)
izpuščena gesla: Oplazhem itd., Obfejem, Odvsamem, Odveshem, Oppařhem, Se Oppotaknem, Stanoviten oftenem, Popadem, Pařem, Pegerujem, Perlisujem, Pervershem, Kruh pezhem, Piplem, Piřhem, ře Plazhem, Podprem, Tihu pojem itd., Pokashem, Poklizhem, Potaknem, Povem, Povernem, Predem, Premorem, Premagam, Prepovem, Spet pridem, ře Napihujem, Prozh vsdigujem, Refpnem, Resgnjetem, Resmiřluem, Ropozhem, Sajmem, Sanefem, Sanarřam, Se sanefem, s'derem, Obfejem, s'brifhem, s'hajnem, Prozh shenem itd., Shkriplem, Skubem, v'kupřklenem, s'maknem, s'merřujem, s'pahnem, s'prořtem, Sreblem, Stershem, s'veshem, Svetujem, Tkem, vkup řtolzhem, Trepezhem, v'bijem itd., Vernem, perverřhem itd., Veshem itd., Vjidem, Vijem, prozh vlezhem, v'prijem, v'rařtem, ře v'ganem itd., vsamem itd., v'sdignem, v'sdihujem, v'taknem, v'kup řtaknem, v'kup s'veshem, zheřhem

Primeri glagolov na -im (BH 1584: 147–151, HG 1715: 152–157, G 1755: 47b–48b, G 1758: 165–170):

Izpuščeno v HG 1715 glede na BH 1584	Razlike v G 1755 glede na HG 1715
v'kuptilhim	izpuščena gesla: v'beshim, Duh dajem, Deshim, Draftim, Drashim, Dvezhim, Gladim, Hodim polhtengah, Korazhim, Obedujem, Lipim, Lubim, Luzham itd., Srezho molim, Mouzhe stojim, fe Navadim, Obnorim, Obrasim, Ogradim, Pervabim, fe Podftopim, Pogrosim, Pokadim, Pokorim, Pometem, Popravim, Potlazhim, Pozhutim, Preletim, Pritim, Puftim itd., Resdelim, Reslozhim, Ribe lovim, fe Sardim, Saftopim, Sedim, fe fhahim, Shkropim, Shumim, Shkodim, Silim, Skasim, Skufim, fe fmejam, fe sloshim, fe fpravim, fe fmilim, fe fmilim, Spim, fe fpmnim, stojim, Super stojim, Sturim, Spet sturim, Popravim, Dobru sturim, Svarim, Svetim, fe fvetim, Svirjalzhino lovim, Sufhim, pezhem, Svolim, Tifhim, Tolashim, fe pertoshim, Tlazhim itd., s'vabim itd., vadim, fe vadim, v'beshim, velim, pervefim, fe vefelim, Grem viditi, Vifim, v'kurim, v'morim, s'volim
	vuzhim (drugi imajo: fe vuzhim), vendar je ohranjen pomen 'disco'

Analiza gornjih primerov je pokazala, da je **Hipolit v HG 1715** izpustil 40 Bohoričevih gesel, od tega največ, kar 21, pri primerih moškega spola, pri primerih ženskega spola 13, pri primerih srednjega spola 2, pri primerih glagolov na *-am* 3 ter pri primerih glagolov na *-im* 1. Drugje gesel ni izpuščal. Kot glavni vzrok za takšne razlike v številu izpuščenih primerov se nam kaže pojemanje prirejevalske vneme. Vendar lahko pri pregledu izpuščenih primerov opazimo tudi nekatere druge zakonitosti:

1. V kar največji meri je izpuščal **primere, ki jih je doživiljal kot nemške ali latinske tujke**, ter primere nesklonljivih samostalnikov neslovenskega izvora.²⁷⁰ Pri tem smo priča pravemu purističnemu posegu v Bohoričev slovar, pri katerem je HG 1715 izpustil naslednje Bohoričeve besede: *arzat, fraunzimmer, frufchtuk, glih, gumi, jarmark, mekak flashter, trorik, harta, fhafaine, folgam, rofhtam*. Da je Hipolit izločal besede, ki jih je doživiljal kot neslovenske, nam priča tudi dejstvo, da je Bohoričevo iztočnico *folgam* celo mimo abecede popravil v *bugam*. Prav tako je ob geslu *pelzam*, ki ga sicer ni izpustil, dodal še slovensko ustreznico *zepim*.

2. Predvsem pri primerih moškega spola je Hipolit včasih **izpuščal sopomenke**, ki jih je Bohorič mimo abecednega vrstnega reda dodajal posameznim geslom – v pregledu so označena z znakom #. Takšne sopomenke je lahko uvrstil v slovarček tudi po abecednem redu, npr. *navidliv, hishni malik, sterd, postela, pobjoj*, spet drugič jih je ohranjal, npr. *hiter* (pod: *bers*), *betesh* (pod: *beteg*) itd.

3. Nekatere Bohoričeve iztočnice je **popravljaj, sodobil ali pa jim dodajal nove sopomenke**. *Arzat* je tako popravil v *arznyeddoctor*, *viuda* je popravil v *vivuda* ali *vajvoda*, *dekla* je popravil v *dekliza*, *etika* v *jetika*, *fe mafzham* v *fe mafzhujem*, *osliza* v *osla*, *perjasen* v *prijafnost*, *saklada* v *saftava*, *blishanje* v *bliskanje*, *folgam* v *bugam*; izrazu *beber* je dodal sopomenko *piber*, izrazu *erb* 'dedič' je dodal sopomenko *erbizh*, izrazoma *drakon* in *smiet* je dodal sopomenko *lintvern*.

²⁷⁰ Obdržal je pridevnik *subtil*.

4. Glede na Bohoričevo predlogo je Hipolit **dodal eno samo iztočnico**: *jagar* ali *loviz*.

Poleg zgoraj naštetega najdemo v HG 1715 tudi vrsto glasovnih popravkov in manjših popravkov zapisa (na prvem mestu navajamo Bohoričevo obliko, na drugem Hipolitovo):

ajfrar > ajfrer, aring > arink, birizh > berizh, firfcht > firflht, gbelb > gvelb, isvir > isvjer, liñni > leifni, lonzhar > lanzhar, meh > mejh, mir > myr, mujfter > mojfter, pelhez > pejshhez, predigar > pridigar, profant > profunt, pueb > pob, smifhlauz > smifhlaviz, svojovojlan > svojovojlen, tek > tejk, sholdner > sholnjer, falshvera itd. > falshvjera itd., verbes > verbas, vmetelnoft > vmetalnoft, mresha > mrejsa, oftruga > oftroga, rezh > rejzh, semla > semlja, slatkuft > sladkuft, smart > smert, stena > stejna, svazhina > svafzhina, vera > vjera, v'metelnoft > v'metalnoft, dete > dejte, hrushevu drevu > hruhlovu drivu, bojovanje > bojuvanje, mejftu > meftu, seme > sejme, vkupe > vkupaj, vajlam itd. > velam itd., nuter > noter, isreshem itd. > ifreshem itd., lesem > lejssem, mulsem > molsem, fe napuhujem > fe napihujem, nuter > noter, verujem > vierujem, vñhil > vñhal, fe fmejem > fe fmejam.

Nemške in latinske prevode je praviloma ohranjal, sem in tja jih je pravopisno popravljal, kjer jih je bilo več, je praviloma ohranil samo enega. Kot večji spremembi lahko omenimo popravek lat. *faber* > *opifex* [*antverhar*] ter nem. *Artzt* > *Doctor der Arzney*.

Rokopis G 1755 kaže popolno odvisnost od HG 1715. Ohranjeni so vsi Hipolitovi popravki, tako vsebinski kot glasovni in črkovni. Edina iztočnica, ki bi lahko kazala na Bohoričevo predlogo, je zapis *lonzhar* (namesto *lanzhar*, kot najdemo v HG 1715), vendar gre tu glede na številnost drugih primerov, kjer sledi Hipolitu, zgolj za naključje.

Najbolj očitna značilnost G 1755 je močno krajšanje vseh slovarčkov. Število izpuščenih gesel glede na skupno število gesel v posamezni kategoriji se skozi besedilo vse bolj veča, narava izpuščenih gesel pa nam priča, da so bila izpuščana povsem nesistematično in zgolj po občutku; sinonimi so večinoma izpuščeni, vendar ne vsi. Pri primerih moškega spola je izpuščenih 31 gesel,²⁷¹ pri primerih ženskega spola 44, pri primerih srednjega spola 27, pri glagolih na -am 30, pri glagolih na -em 112 in pri glagolih na -im 80 gesel. Dodano pa je geslo *oblazhem* 'vestio', ki ga BH 1584 in HG 1715 nimata.

Primer *refparam* ima glede na HG 1715 in BH 1584 uvrščen po abecednem redu. Namesto *fe favupam* ima samo *favupam*, namesto *fe vuzhim* pa samo *vuzhim*, pri čemer ohranja pomen 'disco'.

Nemški in latinski prevodi so praviloma ohranjeni glede na HG 1715 z zelo redkimi črkovnimi spremembami, ki pa ne kažejo na vpliv BH 1584. Še največja popravka sta sprememba Hipolitovega prevoda *Doctor der Arzney* v *Artzt dockter* ter dodani prevod *hoffe* pri geslu *favupam*.

Analiza **G 1758** prav tako kaže na popolno naslonjenost na HG 1715.²⁷² Z G 1755 ima skupen samo izpust treh gesel, ki jih najdemo v HG 1715: *purgar*, *purgermaſchter*

²⁷¹ Pri štetju niso upoštevani izpuščeni sinonimi.

²⁷² Toporišičevo mnenje, da bi lahko bila predloga za nemško besedilo (G 1758) morda latinski nekoliko skrajšani prepis iz Hipolita (Toporišič 2003 [1988]: 332), tako ne drži, o čemer priča vsaj 324 mest, ki jih G 1755 v primerjavi s HG 1715 in G 1758 nima. Očitno je šlo res samo za ugibanje, saj Toporišič analize ni opravil.

in *puhstaf*. Razen dveh dodanih sinonimov k nemškima tujkama (*navidliuz* k *ajfrer* in *delazh* k *antverhar*) gre pri slovenskih geslih za dosleden prepis Hipolitovih slovarčkov z nekaj majhnimi popravki in napakami (npr. *fendrich* – drugod *fendrih*, *nejfter* – drugod *neojfter*, *gnadiv* – drugod *gnadliv*, *smaganje* – drugod *shmaganje*, *pefparam* – drugod *refparam*, najdemo nekaj zamenjav *zh* s *zk*, npr. *skazhem* > *skazkem*). Latinski prevodi so izpuščeni, nemški pa prepisani brez večjih popravkov.

Sinonime piše G 1758 neposredno za iztočnico (torej pred prevodi), ostali avtorji pa za prevodi.

4.6 POGLAVJE O SKLADNJI

4.6.1 SKLADNJA V HG 1715

Hipolit je – površno gledano – resda večinoma zgolj prepisoval besedilo BH 1584, vendar tega ni počel brez premisleka in brez določenih sprememb Bohoričevega besedila. Kot je opazil že Toporišič (1984b: 161), je pri primerih dosledneje kot Bohorič zaznamoval naglas.²⁷³ Pri primerih je naredil Hipolit več popravkov besed in njihovih glasoslovnih značilnosti oziroma njihovega zapisa.²⁷⁴ Te popravke sta nato v celoti sprejela tako G 1755 kot G 1758 – kolikor nista teh mest izpuščala. Preostale spremembe Bohoričevega besedila lahko opazujemo na dveh ravneh. Najprej nas bo zanimalo, kaj je Hipolit Bohoričevemu besedilu dodal, nato pa, kaj je izpustil.

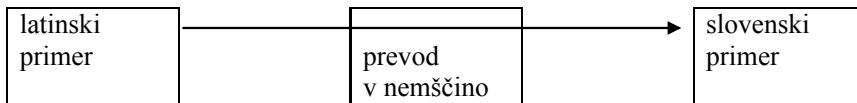
²⁷³ Tega smo v naši raziskavi pustili ob strani, saj zahteva posebno analizo.

²⁷⁴ Gre za naslednje popravke (primeri so kakor drugje v naši monografiji prepisani brez naglasnih znamenj): per redu > per zajtu (178), lubesan > lubesen (179), nar nekasanišhi > nar hudobnišhi (180), is dveju > is dveh (181), minuzhiga > mineozhiga (181), nedolshan > nedolshen (182), doštojn > vmetalen, vumen (182), mur > samurz (182), furota > firota (183), fe fpravio > fe sgliahajo (184), oli > ali (184, 211, 213, 215, 218, 221), folk regiralh > ludftvu governalsh (185), shihar > shiher (185), verujo > vjerujejo (185), tamazh > tamuzh (185), nefim > nejfim (188), svesde > svejsde (188), vojfkujjo > vojfkujjejo (188), sholdnerji > sholnerji (188–189, 212), koteru > kateru (189), pejfnam > pejfmam (189), vessela > vfezh (lat. laeta) (190), dejla > della (190), fe shive > fe shivi (192), perjasen > prijasnost (194), gfarlikoft > nevarnost (194), vranum > orlam (lat. corvis) (195), bruma > brumnost (196), denarjem > denarjam (196), navadel > navadil (197), oblezhem > oblejzhem (197), s'pregledajnm > s'pregledajnmom (197), s'pnanjem > s'pnanjom (198), s /.../ bilpretom > s /.../ divnino (198), zhmerle > zhmerli (198), leno > lejno (198), kotere > katere (202), voljjo > voljo (202), petja > pejtja (202), k'gledajnju > h'ogledajnju (202), s /.../ delajnm > s /.../ delajnmom (203), frezho molim > frezho volzhim (204), domov > damu (204), p[r]ihel > prihhal (204), h'bijejnju > h'tepejnju (204), veruje > vjeruje (204), sa shleht > sa porednu (206), vajlja > velja (206), tri firtelnov > trijh firtelzov (208), nefo > nejfo (208), korazheu > korazheju (208), v'Italio > v'lafhko deshelo (208), v'lezhem > v'lejzhem (210), regulus > krajlizh (lat. regulus) (210), gaj > pule (211), ohrane > ohranjjo (214), fe deje > fe sturi (215), principu > firfhtu (217), furfht > fūrfht (217), revati > grevati (217), ludi > ludij (218), grehov > grejhov (218), bodozhi > bodeozhi (219), per redi > per zajti (219), pruti > napruti (220), v'juda > vivuda (220), v'zhifli > v'fhtivili (221), retki > redki (221), k'perlam > k'mojlhkram (221), shafajnje > vlfhafajnje (222), vajlam > velam (224).

4.6.1.1 Dodatki k besedilu BH 1584

Na začetku skladnje je HG 1715 dodal kratek uvod: »Slovenska skladnja ali konstrukcija delov govora [= besednih vrst] se v veliki meri uravnava po latinski, še bolj pa je podobna nemški in italijanski, zaradi česar nam bo v pomoč, če bomo latinsko preobrnil v nemško in iz tega izoblikovali slovensko.«²⁷⁵

Hipolit torej pri spremljanju svoje latinsko-slovenske skladnje bralcu svetuje, da si pomaga z vmesnim sodobnim jezikom – nemščino ali italijanščino.

Vendar ta miselni proces (drugače kot v drugih knjigah slovnice) v celoti prepušča bralcu svoje skladnje, ne ohranja niti vseh (redkih) nemških primerov, ki jih lahko najdemo pri Bohoriču (Ahačič 2007: 196–197). Ohranja zgolj primer »das unfere freundschaftt« pri infinitivih (HG 1715: 201) ter »jedem in sonderheit« oziroma »je einem« pri skladnji števnikov (HG 1715: 212). Bralec naj torej skladnjo sprejema na podlagi latinskega modela, razumeva pa naj jo s pomočjo svojega znanja nemščine (ali italijanščine).

Na dveh mestih dodaja Hipolit primer, ki se mu zdi jezikovno sodobnejši. Pri tem previdno opozarja, da gre za primer iz »ljudskega jezika«. Bohoričev opis jezika mu torej predstavlja model standardnega knjižnega jezika, sodobna raba v ljudskem govoru pa odklon od njega.

Tako v poglavju o partitivnem in kolektivnem rodilniku Bohoričevima primeroma za latinski *inter concionatores*: »Mej Pridigarjih« ali »Pridigarmi« doda še (HG 1715: 181): »V ljudskem jeziku: *mej pridigarji*«. ²⁷⁶

V opombah pri primerih glagolov z rodilnikom *spomina*,²⁷⁷ kjer Bohorič glagol *miserer* (kot glagol, ki se v latinščini veže z rodilnikom) prevaja z vezavo s predložnim tožilnikom: »*fe fmilim zhes leto sheno*« (BH 1584: 23), doda še primer, ki po vezavi ustreza latinskemu (HG 1715: 194): »V ljudskem jeziku [*se lahko glagol fmilili fe*]²⁷⁸ veže tudi z rodilnikom: *Sem fe vfmilil tiga zhloveka, ali te shene*.«²⁷⁹

²⁷⁵ »Syntaxis Slavica feu partium orationis Constructio multum fe Latinis accomodat, plus tamen cum Germanis et Italis convenit, quare juvabit Latinum ad Germanifmum revocare, et ex hoc Slavonicum efformare.«

²⁷⁶ »Vulgo: *mej pridigarji*.«

²⁷⁷ Vsi slovenski prevodi, ki se nanašajo na slovnično vsebino Bohoričeve predloge, so povzeti po Ahačič (2007: 117–213), zato jih na tem mestu ne razlagamo nadrobneje. Tam so pojasnjeni tudi termini, kot so metaplazem, antiptozna, enalaga, sinteza, silepsa, prolepsa, sinekdoha, evokacija itd.

²⁷⁸ Vsebinska v oglatih oklepajih je vselej komentar avtorja monografije.

²⁷⁹ »Vulgo etiam cum genit. *Sem fe vfmilil tiga zhloveka, ali te shene*.«

Pri konstrukcijah z ločilnikom tako primeroma *genere Andria* in *natione Syrus*, ki ju po Bohoriču prevaja s predložnim rodilnikom (*od Andriške shlah-te, od Syriške shlah-te*), doda nov primer z brezpredložnim rodilnikom (HG 1715: 183): »Natione Turca: *turfhkiga faroda*. V rodilniku brez predloga.«²⁸⁰

V poglavju o primerih glagolov z *rodilnikom spomina* Bohoričevemu prevodu te konstrukcije s predložnim tožilnikom doda še prevod z brezpredložnim rodilnikom: »Rabi se [glagol *smifliti/domifliti fe* – lat. *memini*] tudi z rodilnikom: *fem fe te rizhi domiflil*.«²⁸¹

Zadnjim trem primerom je skupno to, da se želijo čimbolj približati situaciji, kakršno zasledimo v latinščini. To težnjo Hipolit tudi ubesedi na mestu, kjer govori o rabi glagola *esse* namesto glagola *habere*. Bohoričevima prevodoma latinskega stavka »*Est mihi lucro*«: »*Gre, ali pride meni h'dobizhku* ali *je muj dobizhek*,« doda še prevod, ki ustreza latinščini (HG 1715: 197): »Ustrezno latinščini: *je meni h'dobizhku*.«²⁸²

V prvem poglavju o imenovalniku pred osebim glagolom (HG 1715: 177) je Hipolit Bohoričevemu besedilu: »Konstrukcija pridevnika in samostalnika je enaka kot pri Latincih,« dodal še dodatno pojasnilo: »Ujemata se namreč v spolu, številu in sklonu.«²⁸³

Zaradi krajšanja pa je pri opombah h glagolu z dajalnikom dodal primeroma, ki ju sicer najdemo tudi pri Bohoriču, svoj komentar (HG 1715: 196): »Nekateri izmed teh glagolov imajo dajalnik osebe in tožilnik stvari /.../ Nekateri imajo samo tožilnik /.../.«²⁸⁴ Vendar je vsebinsko v tem komentarju glede na BH 1584 novo samo opažanje o dajalniku osebe – ostalo je povzeto po Bohoriču.

Kar se tiče vsebinskih popravkov, lahko še omenimo, da je Hipolit dodal v poglavju o gerundijih na *-dum* pozicijsko varianto predloga *k* (HG 1715: 202): »*k' ali h'*« (Bohorič ima samo *k'*). To varianto sicer najdemo pri Bohoriču v etimologiji (BH 1584: S154).

V poglavju o zvalniški konstrukciji glagola je popravil Bohoričev prevod latinskega primera (BH 1584: S11).²⁸⁵ Bohorič je namreč pozabil prevesti latinsko besedo *ultor*, Hipolit pa jo je prevedel in ustrezno popravil tudi Bohoričevo razlago, pri čemer se je zmotil, saj beseda *mafzhuvaviz* ni zaimek (HG 1715: 185): »*Is'hajaj en mafzhuvaviz* is

²⁸⁰ »Natione Turca, *turfhkiga faroda*, in genit. *sine praepof*.«

²⁸¹ »Dicitur etiam cum genit. *fem fe te rizhi domiflil*.«

²⁸² »Conformiter ad latinum: *je meni h'dobizhku*.«

²⁸³ »Adjectivi et Substantivi constructio eadem, quae apud Latinos. Concordantium scilicet: in genere, numero, et casu.«

²⁸⁴ »Aliqua tamen ex his habent Dativum personae et Accusativum rei /.../. Aliqua tantum accusativum /.../.«

²⁸⁵ »*I/s'hajaj, eden is nafhnh kofti*: zaimek *edan* se dodaja namesto zvalnika, z glagolom druge osebe: *ishajaj*.« – »*I/s'hajaj, eden is nalhnh kofti*, pronomem: *Edan* nominativi casus pro vocativo additur, verbo secundae personae, *ishajaj*.«

naľnih koľti: zaimsek [sic!] *mafzhuvaviz* se dodaja namesto zvalnika z glagolom druge osebe: *is'hajaj*.²⁸⁶

Popravlil je tudi primer »En dejl, jejdi na miso poľtavljajo« (BH 1584: S12–13) > »En dejl, jejdi se na mijfo poľtavljajo« (HG 1715: 186).²⁸⁷

Hipolite je v poglavje o skladnji vključil tudi poglavji o nekaterih vrstah metaplazma ter prozodiji in naglaševanju (HG 1715: 223–224), ki ju Bohorič podaja ločeno (BH 1584: (6)–(7)). Takšna vključitev je za tovrstne slovnice nekoliko neobičajna, je pa verjetno posledica Hipolitove želje, da bi bilo razmerje v dolžini posameznih *knjig* enako-mernejše kot pri Bohoriču.

4.6.1.2 Izpuščena mesta glede na besedilo BH 1584

O Hipolitu kot prirejevalcu Bohoričeve skladnje nam več kot dodatki povedo mesta, ki jih je izpuščal. Razvrstimo jih lahko v pet skupin, ki so opisane v spodnjem besedilu in popisane v spodnji tabeli.²⁸⁸

Poglavja, pravila ter latinski primeri v BH 1584	BH 1584, str. v skladnji	manjka na str. v HG 1715	komentirano pod točko
DE NOMINE			
5. pravilo: <i>De superlativis</i>			
Plato, doctiřimus Graecorum	4	180	5
7. pravilo: <i>De adiectivis copiae</i>			
<i>genitivus copiae</i>			
Za primerom »ditiřimus agri« manjka: Est Germanifmus.	5	181	5
<i>notitię</i>			
fidens animi	6	181	5
10. pravilo: <i>De ablativi constructione in nomine</i>			
Materiae ablativi: coronam duplicem gemmis auroque	7	183	5
Formae ablativi: formofus ere	7	183	5
11. pravilo: <i>Formulae laudandi et vituperandi</i>			
puella, modeřta vultum	8	183	1a
12. pravilo: <i>De voce opus</i>			
hic artis opus erit	8	184	4

²⁸⁶ »I/s'hajajen [sic!] mafzhuvaviz is nalnih koľti: pronomen: mafzhuvaviz, nominativi cafus pro vocativo additur, verbo fecundae perfonae, is'hajaj.«

²⁸⁷ »Pars epulis onerant menřas.«

²⁸⁸ Zaradi večje preglednosti praviloma navajamo samo izpuščeni izhodiřni latinski primer, z njim pa seveda zajemamo tudi slovenski prevod in/ali komentar.

Poglavja, pravila ter latinski primeri v BH 1584	BH 1584, str. v skladnji	manjka na str. v HG 1715	komentirano pod točko
<i>Appofitio</i>			
opes irritamenta	9	184	5
Chriftus fervator	9	184	5
DE SYNTAXI VERBORUM			
1. pravilo: <i>Nominativus ante perfonale verbum</i>			
<i>Obfervationes</i>			
2. Tu das epulis accumbere divum	9	184	5
4. Didiciffē fideliter artes, emollit mores	10	184	3
5. Dolet Turcis, quod ab obfdione Viennenfi repulfi funt	10	184	5
4. pravilo: [<i>Quarta regula</i>]			
<i>Obfervationes</i>			
2. Fama est malum	12	186	3
3. pauci quippe boni	12	186	1a
DE FIGURIS			
6. Antiptosis			
4. Projice tela manu, fangvis meus	16	190	1b
5. Arcebis gravido pecori	17	190	1b
6. Exgui numero, fed bello viuida virtus	17	190	5
7. Enallage			
2. Facile omnes perferre ac pati, cum quibus erat	18	190	1b
DE SYNTAXI VERBORUM CUM OBLIQVIS			
1. pravilo: <i>Verbum cum Accufativo</i>			
<i>Obfervationes</i>			
4. feci damnum, dedi damnum	20	192	2
facere modum, habere modum	20	192	2
dare/facere verba	20	192	2
2. pravilo: <i>Verbi cum genitivo conffructio</i>			
2. <i>Memoriae exempla</i>			
<i>Obfervationes</i>			
1. Putavi ea de re te effē admonendum	22	194	5
3. pravilo: <i>Dativus cum verbo</i>			
<i>Obfervationes</i>			
3. Subveniffi homini, iam colum laqueo inferenti	25	196	5
defuit nobis	25	196	5

Poglavja, pravila ter latinski primeri v BH 1584	BH 1584, str. v skladnji	manjka na str. v HG 1715	komentirano pod točko
Fratri tuo repugnavi	25	196	5
praefto illi eruditione	25	196	4
Ibo animis contra, vel magnum praeftet Achilem	25	196	4
5. pravilo: <i>De duobus Accusativis</i>			
<i>Observationes</i>			
3. Inutile ferrum cingitur	27	197	4
DE GERUNDIIS			
<i>na -do</i>			
Ex defendendo quam accusando, vberiror gloria comparatur	34	203	1b
<i>Generalis Regula de constructione gerundiorum</i>			
<i>Observatio</i>			
Gratia salutandorum amicorum domum redij	35	204	2
NUMERI SYNTAXIS			
3. fingulis centena milia	45	212	5
4. binae literae	45	212	2
DE IMPERSONALIBVS			
De impersonalibus activis			
1. pravilo: <i>De ijs, quae personam genitiuo designant</i>	46	213	5
Boni paltoris est tondere pecus non deglubere	47	213	5
Principis interest, auctoritatem Publicarum legum saluam et incolumem conferuare	47	214	5
<i>Observatio</i>			
2. permagni nostra interest, te esse Romae	48	214	5
4. Refert me mihi, atque vobis timere	48	215	5
6. Meum est iniuriam non adferre	49	215	5
3. pravilo: [<i>Accusativi adduntur his verbis</i>]			
<i>Observatio</i>			
1. fecundas res decent superbiae	51	217	5
DE ADVERBIIS			
3. <i>Observatio</i>			
Quoad eius fieri potest	54	220	2
DE CONIUNCTIONE			
Sigificationes particulae »vt«			

Poglavja, pravila ter latinski primeri v BH 1584	BH 1584, str. v skladnji	manjka na str. v HG 1715	komentirano pod točko
1. vidi, vt perii	56	221	4
2. Trojanas vt opes et lamentabile regnum eruerint Danaj	56	221	4
3. vt ferus est	56	221	4
4. vt mores sunt, ita fortuna respondet	56–57	221	4
5. Vt illum dij deaeque perdant	57	221	4
6. Vt defint vires, tamen est laudanda voluntas	57	221	4
<i>Discrimen inter »vt« et »quod«</i>			
quod convaluiſti, gaudeo	57	221	4
hortaris me, vt diligenter difcam	57	221	4
<i>Nota</i>			
quod nos inuifis, recte facis	57	221	4
Herus iuſbit, vt faceres	58	221	4

4.6.1.2.1 V slovenščini se takšna skladijska konstrukcija ne rabi, na kar je v BH 1584 tudi opozorjeno

Hipolit izpuſča primere, za katere je Bohorič opozarjal, da jih za razliko od latinskega izhodiſča slovenščina ne rabi.

a) Slovenskega prevoda latinskega primera pri Bohoriču ni

Poglejmo si najprej primere, kjer tudi pri Bohoriču ni slovenskega prevoda latinskega primera. V poglavju o obrazcih za izražanje hvale in graje Hipolit (HG 1715: 183) izpuſti primer vezave z imenovalnikom in tožilnikom (*Puella, modeſta vultum*; BH 1584: S8), ki ga Bohorič komentira: »Ta obrazec pri Slovencih ni v rabi.«²⁸⁹ Pri četrtem pravilu o skladnji glagolov z imenovalniki Hipolit (HG 1715: 186) izpuſti primer elipse glagola *esse*, ki je v slovenščini ni (*Pauci quippe boni [ſunt]*; BH 1584: S12). Bohorič ta primer komentira kot: »Te elipse Slovenci ne uporabljajo.«²⁹⁰

b) Slovenski primer ni v skladu z latinskim primerom

V naslednjih primerih Bohorič latinski primer sicer prevede, vendar slovenski prevod nima značilnosti latinskega primera, na kar Bohorič tudi opozarja.

V poglavju o antiptozii prevede Bohorič (BH 1584: S16–17) latinski primer za imenovalnik namesto zvalnika (*Projice tela manu, ſangvis meus*): »Versi is roke oroshje, moia kry.« Vendar opozarja: »Tu se [v slovenščini] ne vidi moč tega obrazca, ker je *moia kry* lahko ali imenovalnik ali zvalnik.«²⁹¹ Podobno Bohorič (BH 1584: S17) prevede latinski primer za dajalnik namesto ločilnika (*Arcebis gravido pecori, pro, gravida pecore*) kot: »Boh od breje shivine odgajnjal.« Pri tem pa opozarja: »Tudi ta obrazec se v slovenskem jeziku ne rabi, ampak se izraža s predlogom in ustreznim sklonom, ka-

²⁸⁹ »H/aec formula non est flavis vſitata.«

²⁹⁰ »Hac Ellipſi flavi non utuntur.«

²⁹¹ »Hic non perſpicitur vis huius formulae. Quia (moja krj) potest eſſe et nominativi et vocativi caſus.«

kor že rečeno.«²⁹² Tudi pri enalagi z rabo nedoločnika namesto preteklika Bohorič (BH 1584: S18) prevede latinski primer (*Facile omnes perferre ac pati, cum quibus erat*) kot: »Lahku fe je s'všemi, lkoterimi je okuli hodil s'glihal.« Vendar opozarja na dejstvo, da v slovenskem prevodu ni nedoločnika v vlogi preteklika: »Te konstrukcije Slovenci ne rabijo, razen tako, kot je že rečeno.«²⁹³ Pri gerundiju na *-do* Bohorič (BH 1584: S33–34) vse latinske primere (tako predložne kot brezpredložne) prevaja s slovenskimi glagolniki s predlogom. Zadnji primer komentira (BH 1584: S34): »Brez predloga te govorne formule Slovenci tako rekoč nimajo.«²⁹⁴ Ta primer in vse prejšnje Hipolit v celoti izpusti (HG 1715: 190, 203).

4.6.1.2.2 V slovenščini se takšna skladenjska konstrukcija ne rabi, v BH 1584 je opozorjeno na drugačno rabo v slovenščini

Tudi tu Bohorič prevede latinski primer, vendar opozarja, da je slovenski primer drugačen. V opombi h gerundivnemu skladu (BH 1584: S35), ki je posebnost latinske skladnje, Bohorič prevede latinski primer (*Gratia salutandorum amicorum* [*< salutandi amicos*] *domum redij*) enako, kot je prevedel predhodnega (kjer še ni šlo za pretvorbo v gerundivni sklad). To komentira: »Toda Latinci isti stavek izražajo z deležnikom [= gerundivom] v istem sklonu, spolu in številu. /.../ Ta [slovenski prevod] pade v isto skupino kot prejšnji, ki sem ga že opisal.«²⁹⁵ Tak primer je seveda s slovenskega vidika odveč, zato ga Hipolit utemeljeno izpusti (HG 1715: 204), enako pa ravna tudi v naslednjih dveh primerih (HG 1715: 212, 220). V poglavju o skladnji števnikov (BH 1584: S45) Bohorič primer z latinskimi delilnimi števnikmi (*binae literae*) prevede kot »dva lista«. To komentira: »Slovenci ta obrazec izražajo z glavnimi števnikmi.« Pri opombi k tretjemu pravilu skladnje prislovov Bohorič (BH 1584: S54–55) podobno poda latinski primer za vezavo rodilnika z nekaterimi prislovi (*Quoad eius fieri potest*), ki ga prevede kot: »K/uliku nar vezh more biti«. To komentira: »Slovenci uporabljajo tukaj perifrazo in ta rodilnik izražajo s presežnikom ob prislovu kolikosti.«²⁹⁶ Na tem mestu naj opozorimo še na primer, kjer se s slovenščino ne sklada le del latinskih primerov, Hipolit pa je zaradi tega izpustil cel odstavek (HG 1715: 192). Gre za Bohoričevo opombo v poglavju o glagolih s tožilnikom (BH 1584: S20), kjer nekatere fraze tudi v slovenščini sovpadajo z latinščino (npr. *feci damnum, dedi damnum – sem shkodo sturil*), druge pa ne (npr. *facere verba – govoriti*).

4.6.1.2.3 V slovenščini je takšna skladenjska konstrukcija manj primerna

V opombah k prvemu primeru skladnje glagola z imenovalniki je Bohorič (BH 1584: S10) latinski primer (*Didicisse fideliter artes, emollit mores*) sicer prevedel glede na

²⁹² »Neque haec formula est Slavica lingua ulitata, sed effertur per praepositionem cum suo casu ut iam dictum est.«

²⁹³ »Non est vlitata haec locutio, nisi iam dicto modo, flavis.«

²⁹⁴ »Sine praepositione Slavi vix hanc loquendi formulam efferunt.«

²⁹⁵ »Sed latini eandem sententiam per participio efferunt, eodem, genere, numero, et casu /.../, incidit in eandem cum priore, et iam posita ratione.«

²⁹⁶ »Slavi vtuntur periphrafi et efferunt illum genitium cum Adverbio quantitatis, per superlatium.«

latinščino: »/S/vetftu, kunfhti fe vuzhiti, v'mezhi nezhednoft, (hudo navado),« nato pa takoj dodal: »Ta vzorec izražanja pa je redek. Slovenci raje rečejo *kadar fe en vuzhi* (torej: *quando quis discit*) namesto *didicisse*.«²⁹⁷ Tudi ta primer je Hipolit izpustil (HG 1715: 184). Iz podobnega vzroka je verjetno izpustil tudi primer: »Marinji, je hudu« (BH 1584: S12), čeprav Bohorič nanj ne opozarja s podobnim komentarjem kot zgoraj.

4.6.1.2.4 V slovenščini se takšna skladijska konstrukcija ne rabi oziroma nima enake razlikovalne vloge kot v latinščini, na kar v BH 1584 ni posebej opozorjeno, je pa razvidno, da je tak primer odveč

V poglavju o vezavi glagola z dajalnikom je Hipolit (HG 1715: 196) izločil dva primera, ko v slovenskem prevodu te vezave več ni (BH 1584: S25): *Praefsto illi eruditione – Sem vuzheneſhi od njega/koker on, Ibo animis contra, vel magnum praeſtet Achilem – /Z/hem mu ſarzhnu pruti pojti, tar ſi on lih bodi, ta veliku ſlovlen Achilles*. S podobnim vzrokom je izločil tudi primer v poglavju o dveh tožilnikih (HG 1715: 197), kjer latinski primer (*Inutile ferrum cingitur*) Bohorič (BH 1584: S27) prevaja kot: »Bo opafan s'nevrednim shelesom«.

Nekoliko drugačen je primer iz poglavja o rabi besede *opus*, kjer druga točka (*Hic artis opus erit*; BH 1584: S8) v latinščini ne sovпада z izhodiščnim primerom (*Opus est arte*), v slovenščini pa sovпада (*Letukaj bo kunſhti potreba – Ie potreba kunſhti*). Zato jo je Hipolit seveda lahko utemeljeno izpustil (HG 1715: 184).

V to skupino bi lahko uvrstili tudi najdaljši Hipolitov izpust Bohoričevega besedila – gre za poglavje o različnih pomenih latinske *členice ut* ter o razliki med *ut* in *quod* (BH 1584: S56–58). Gre za vprašanje, ki se, gledano v celoti, slovenske slovnice neposredno ne dotika, četudi se nekateri slovenski in latinski primeri ujemajo.

4.6.1.2.5 Drugo

Poleg navedenih izpustov zasledimo še nekaj manj pomembnih. Hipolit je tako v poglavju o tvornih neosebnihi glagolih (HG 1715: 213–215) izpustil nekatere slovenske prevode latinskihi glagolov (BH 1584: S46–49), vendar je za vsak latinski primer ohranil vsaj po en slovenski prevod. Zgolj za krajšanje gre verjetno tudi pri primeru *fidens animi* v poglavju o pridevnikih obilja (BH 1584: S5, HG 1715: 181), pri dveh primerih v konstrukcijah imena z ločilnikom (BH 1584: S7, HG 1715 183), pri dveh primerih apozicije (BH 1584: S9, HG 1715: 184), pri primeru za dativ namesto akuzativa pri antiptozii (BH 1584: S17, HG 1715: 190) ter pri treh primerih v poglavju o vezavi glagola z dajalnikom (BH 1584: S25, HG 1715: 196). Zanimiv primer krajšanja zasledimo tudi v opombi k prvemu pravilu skladnje glagolov z imenovalniki, kjer se je Hipolit med dvema Bohoričevima primeroma (BH 1584: S8–9), glede na slovenski prevod sicer enakovredno *pravilnima*, odločil za prvega (*Ego ajo, tu negas*), ki je bolj informativen, drugega (*Tu das epulis accumbere divum*) pa je izpustil (HG 1715: 184).

²⁹⁷ »Verum rara est haec forma loquendi, potius dicunt Slavi: pro, didicisse, kadar fe en vuzhi, id est, quando quis discit.«

Zaradi nejasnosti je verjetno izpustil tudi Bohoričev tretji primer pri skladnji števnikov (BH 1584: S45, HG 1715: 212) ter prvo opombo k tretjemu pravilu (*decet*) skladnje neosebnihi tvornih glagolov (BH 1584: S51, HG 1715: 217).

Izpustil je tudi Bohoričevo opombo, da je izražanje obilja s predlogom *od* (npr. *nar bogatifhi od njiv*) germanizem (BH 1584: S5, HG 1715: 181).²⁹⁸

Precej nesrečen izpust se je Hipolitu (HG 1715: 194) – verjetno po pomoti – zgodil pri razlagi vezave glagola *opomeniti*, iz katere je izpustil besedilo, ki ga navajamo po Bohoriču – kot prečrtano (BH 1584: S22): »*Opomeniti* se namreč veže z ločilnikom: s predlogom *od*, ki zahteva ločilnik, ali brez predloga, na primer: *fem mejnil tebe tejfte rezhi opomeniti*.«²⁹⁹ Ker razlagi sledi primer brez predloga, je Hipolitovo besedilo nelogično.

V poglavju o presežnikih (BH 1584: S4) je izpustil primer (*Plato, doctißimus Graecorum*) in razlago za njim (HG 1715: 180), s čimer se je verjetno izognil tudi razlagi vezave posameznega predloga. Bohorič je namreč pri razlagi vezave predloga iz glede na poglavje o predlogih v etimologiji naredil »napako«, saj bi se v skladu z njegovo teorijo moral iz vezati z ločilnikom in ne z rodilnikom kot navaja Bohorič sam (in kot bi bilo sicer logično tudi današnjemu bralcu).

Izpustil je tudi odstavek, ki na podlagi latinskega primera (*Dolet Turcis, quod ab obfidione Viennensî repulfi sunt*) razlaga, da tako slovenščina kot nemščina »ne trpita« (latinske) konstrukcije tožilnika z nedoločnikom (BH 1584: S10, HG 1715: 184).

Tako kot je v knjigi o oblikoslovju izpustil Bohoričev *Preizkus oblikoslovja* (*Examen etymologiae*), je tudi v knjigi o skladnji izpustil *Preizkus skladnje* (*Examen syntaxeos*).

Za večino zgoraj opisanih izpustov lahko rečemo, da niso nastali brez premisleka in da so v duhu tedanjega časa, ko se slovnica začena odmikati od latinskega modela in se približevati opisovanemu jeziku.

4.6.2 SKLADNJA V G 1755

Rokopis G 1755 prinaša skrajšani prepis Hipolitove HG 1715. Priredba je narejena kvalitetno in s premislekom, izpuščeno pa je vse, kar se je dalo izpustiti, ne da bi bila okrnjena osnovna sporočilnost skladnje. Tako so izpuščeni primeri, ki so v HG 1715 prikazovali isto skladenjsko značilnost, če je skladenjski pojav razviden iz danega primera, pa je izpuščena tudi razlaga. V poglavjih o skladnji imena (HG 1715: 177–184, G 1755: 55a–57a) ter o skladnji glagolov z imenovalniki (HG 1715: 184–186, G 1755: 57b–58a) so tako na 17 mestih izpuščeni določeni primeri (največkrat po eden, ponekod več), na 23 mestih pa so izpuščene ali močno okrajšane razlage. Poglejmo si značilne primere takšnega izpuščanja in krajšanja:

²⁹⁸ »Est Germanifmus.«

²⁹⁹ »Opomeniti enim, confruitur cum ablatiuo, cum praepofitione, od, quae requirit ablatiuum, vel fine praepofitione, ut *fem mejnil tebe tejfte rezhi opomeniti*.«

a) izpuščanje primerov

HG 1715	G 1755
<i>Amor patriae</i> , lubesen domovine. Enako <i>pulvinar fatanae</i> , polfhter sludija. ^a	<i>Amor patriae</i> , lubesen domovine (55b).
<i>Superat quoniam fortuna sequamur</i> , dokler nefrezha premaga, satu fe v'dajmo, ali bodimo pokorni. Prvi osebi glagolov <i>bodimo</i> in <i>v'dajmo fe</i> se ne ujemata [z imenovalnikom <i>nefrezha</i>]. ^b	<i>Superat quoniam fortuna sequamur</i> , dokler nefrezha premaga, satu fe v'dajmo, tu se ne ujema prva oseba. ^c

^a »Amor patriae, lubesen domovine. Item pulvinar fatanae, polfhter sludija« (HG 1715: 179).

^b »Superat quoniam fortuna sequamur, dokler nefrezha premaga, satu fe v'dajmo, ali bodimo pokorni. Diffimulantur primae personae, in verbis bodimo et v'dajmo fe« (HG 1715: 184).

^c »Superat quoniam fortuna sequamur, dokler nefrezha premaga, satu fe v'dajmo, hic diffimulatur prima perfona« (G 1755: 57b).

b) izpuščanje razlage

HG 1715	G 1755
<i>Cupidus lucri</i> . Shelan dobizhka. Veže se z rodilnikom kot pri Latincih. ^a	<i>Cupidus lucri</i> . Shelan dobizhka (56b).
Akuzativ po sinekdohi, npr.: <i>Aethiops albus dentes</i> , Samurz je bejl na fobeh, se podaja z rodilnikom, izraža se s predlogom in sklonom, ki ga zahteva predlog. ^b	Akuzativ po sinekdohi, npr.: <i>Aethiops albus dentes</i> , Samurz je bejl na fobeh. ^c

^a »Cupidus lucri. Shelan dobizhka. Cum genitivo confruitur, ut apud Latinos« (HG 1715: 181).

^b »Accusativus per fynechdochen, ut: Aethiops albus dentes, Samurz je bejl na fobeh, redditur per genitivum, effertur cum praepositione, et vi praepositionis« (HG 1715: 182).

^c »Accusativus per fynechdochen, ut: Aethiops albus dentes, Samurz je bejl na fobeh« (G 1755: 57a).

c) krajšanje razlage

HG 1715	G 1755
Glagol imenovanja <i>jimenuje</i> ima na obeh straneh imenovalnik: <i>letu</i> in <i>mordrija</i> . ^a	Ima dva imenovalnika. ^b
Slovenska sintaksa ali skladnja delov govora se v veliki meri sklada z latinsko. ^c	Slovenska skladnja se v veliki meri sklada z latinsko. ^d

^a »Nuncupandi verbum, jimenuje, habet utrinque nominativum, scilicet, letu, et mordrija« (HG 1715: 186).

^b »H/abet duo Nominat[iva]« (G 1755: 58a).

^c »Syntaxis Slavica fe u partium orationis Confructio multum fe Latinis accomodat« (HG 1715: 177).

^d V G 1755 (55a) je izpuščeno glede na primer v prejšnji opombi: »fe u partium orationis Confructio«.

Večjih vsebinskih posegov v besedilo HG 1715 sicer ni, prav tako ni izpustov večjega dela besedila.

4.6.3 SKLADNJA V G 1758

Tudi skladnja v G 1758³⁰⁰ je prevod besedila HG 1715 z določenimi izpuščenji in popravki. Ker prinaša G 1758 nemški prevod Hipolitovega besedila, lahko v tako dobljenem besedilu opazujemo številne nerodnosti in nedoslednosti. Najprej si bomo pogledali, kako je v G 1758 skrajšano Hipolitovo besedilo, nato pa bomo nekoliko natančneje obravnavali nedoslednosti v novem nemškem besedilu o skladnji v G 1758 ter vzroke zanje.

4.6.3.1 Krajšanje Hipolitovega besedila

G 1758 krajša Hipolitovo besedilo na številnih mestih, vendar ti izpusti posameznih delov besedila praviloma nimajo posebnega vpliva na vsebino in so manj pomembni kot izpusti Bohoričevega besedila v HG 1715. Kljub temu lahko na podlagi njihovega popisa spremljamo nekatere težnje, ki jih je imel prirejevalec in prevajalec besedila G 1758. Razvrstimo jih lahko v pet skupin, kakor je razvidno iz spodnje tabele.³⁰¹

Poglavja, pravila ter latinski primeri v HG 1715	HG 1715, str.	G 1758, manjka na str.	komentirano pod točko
Caput I: DE SYNTAXI NOMINIS			
1. pravilo: <i>Confructio adjectivi et substantivi</i>			
[manjka del razlage]	178	195	1a
3. pravilo: <i>De substantivis</i>			
<i>Atticismus</i>			
quid hominis?	179	197	2
1. adverbia copiae et penuriae			
abunde fraudis	179	197	3
5. pravilo: <i>De superlativis</i>			
[manjka del razlage]	179	198	1a
7. pravilo: <i>De adiectivis copiae</i>			
inlons caedis	182	200	3
integer vitae	182	200	3
purus fcleris	182	200	3
9. pravilo: <i>Accusativus per fynechdochen</i>			
Aethiops albus dentes [manjka samo razlaga]	182	201	1č

³⁰⁰ Številčenje strani je v G 1758 od str. 202 naprej napačno (202, 103, 104 itd.), vendar ga ohranjamo, ker navajamo samo mesta iz knjige o skladnji.

³⁰¹ Zaradi večje preglednosti praviloma navajamo samo (izpuščeni) izhodiščni latinski primer, z njim seveda zajemamo tudi slovenski prevod in/ali komentar.

Poglavja, pravila ter latinski primeri v HG 1715	HG 1715, str.	G 1758, manjka na str.	komentirano pod točko
Caput III: DE FIGURIS			
1. De syntefi			
pluit lapidibus	187	107	3
3. Syllepfis			
3. Tu et frater belle convenitis [manjka samo razlaga]	188	109	1c
4. Remo cum fratre Quirinus iura dabant	188	109	3
4. De prolepsi			
Milites redeunt, hic ex Hispanijs, ille ex Gallijs	189	109	4
5. De synechdoche			
Miles, multo jam fractu membra labore	189	109	4
6. Antiptosis			
1. Vrbem, quam statuo vetra est	189	109	4
2. Acceptum refero veribus, esse nocens	189	109	4
3. Quos illi laeta laborum, Ipsa fuis manibus nevit Sidonia Dido	189	109	4
7. Enallage			
1. Amantium irae amoris reintegratio est	190	109	4
Gens univerſa Veneti appellati	190	109	4
8. Evocatio			
Ego Virgilius lego	190	109	4
<i>Obſervationes</i>			
1. Nos miſeri plectimur	190	109	4
Beneficio affectus, malam refers gratiam	190	109	4
2. ego et Pomponius	190	109	4
3. In magnis laeſi rebus uterque ſumus	190	109	4
Caput IV: DE SYNTAXI VERBORUM CUM OBLIQVIS			
1. pravilo: Verbum cum Accuſativo			
<i>Obſervationes</i>			
1. Et cum fortuna ſtatque caditque fides [manjka samo razlaga]	191	110	1b
2. pravilo: Verbi cum genitivo conſtructio			
1. Accuſandi exempla			
<i>Obſervationes</i>			
1. Inertiam accuſas aduleſcentum [manjka razlaga]	192	111	1a

Poglavja, pravila ter latinski primeri v HG 1715	HG 1715, str.	G 1758, manjka na str.	komentirano pod točko
2. Negligentiae me accusas [manjka del razlage]	192	111	1b
2. Memoriae exempla			
<i>Observationes</i>			
2. Mifereor huius mulieris [manjka del razlage]	194	113	1a
3. Cum familiaribus commune periculum miferebantur [manjka del razlage]	194	113	1b
4. Discrutior animi/animo [manjka del razlage]	195	114	1b
3. pravilo: Dativus cum verbo			
Dat veniam corvis [manjka del razlage]	195	114	1c
<i>Observationes</i>			
1. (studeo) [manjka del razlage]	195	114	1b
2. hoc vertitur illi vitio [manjka del razlage]	195	114	1b
3. interes conflijs	196	115	3
4. pravilo: Est pro habeo			
1. Appendix			
Est mihi lucro [manjka del razlage]	196	115	1b
5. pravilo: De duobus Accusativis			
doceo te literas	197	116	4
<i>Observationes</i>			
1. Ea ne me celet, aŕvefeci filium	197	116	4
2. induo te tunicam	197	116	4
6. pravilo: [skladnja glagola z ločilnikom]			
3. Ablativus modi			
<i>Observationes</i>			
Implentur veteris Bachi pingvisque ferinae	198	116	2
7. pravilo: Repellendi verba			
Ignavum fucos pecus a praefepibus arcent	198	116	3
utor	198	116	2
victito	199	117	3
DE PASSIVIS			
Ablativus passivus in Dativum mutatur			
visus mihi [manjka del razlage]	200	118	1a
<i>Observationes</i>			
1. percutior gladio [manjka del razlage]	200	118	1b
2. doceor grammaticam	200	118	3

Poglavja, pravila ter latinski primeri v HG 1715	HG 1715, str.	G 1758, manjka na str.	komentirano pod točko
Caput V: DE INFINITIVIS			
1. pravilo: [<i>Infinitivi adduntur verbis ...</i>]			
cupio venire [manjka del razlage]	201	119	1a
2. pravilo: [<i>Accusativus praecedens Infinitivum ...</i>]			
ſpero noſtram amicitiam non agere teſtibus [manjka del razlage]	201	119	1a
4. pravilo: [<i>Cafus ſequens infinitivum eſſe et ...</i>]			
Cato eſſe, quam videri bonus malebat	201	120	3
<i>Obſervatio</i>			
1. Ea certiſſima putabo, quae ex te cognovero	202	120	2
Caput VI: DE GERUNDIIS			
na -do			
<i>Nota</i>			
Non ſum ſoluendo	203	122	2
Caput VII: DE SUPINIS			
MERCANDI VERBA			
2. Non vendo pluriſ quam alii, fortaffe etiam minoris [manjka del razlage]	205	124	1a
<i>Obſervatio</i>			
quanto precio emiſti [manjka del razlage]	205	125	1a
3. pili [manjka slovenski prevod]	205	125	5
huius non faciam	205	125	2
4. glorioſa ſapientia non magno aeſtimanda eſt [manjkajo nekateri primeri izrazov]	206	125	1c
<i>Valeo</i>			
mina valet decem coronis	206	125	2
Caput VIII: NOMINA TEMPORIS			
1. ſuperioribus diebus veni in Cumanum [manjka del razlage]	206	126	1a
2. <i>Obſervatio</i>			
id aetatis	207	126	2
MENSURAE ET SPACIA			
<i>Obſervatio</i>			
1. Tota cohors pede non eſt altior uno [manjka del razlage]	207	127	1a

Poglavja, pravila ter latinski primeri v HG 1715	HG 1715, str.	G 1758, manjka na str.	komentirano pod točko
Spacia			
Cum abeſſem ab Amano, iter unius diei [manjka del razlage]	208	127	1c
<i>Obſervatio</i>			
1. Nec longis inter ſe paſibus abſunt	208	127	2
2. Millia, qui nouies diftat ab urbe decem	208	127	2
Caput IX: PROPRIA VRBIUM			
5. pravilo: De loco			
Redijt Carhagine Regulus [manjka del razlage]	210	130	1c
<i>Per locum</i>			
hac iter facio [manjka del razlage]	210	130	1č
Vna ſemper militiae et domi fuimus	211	131	2
Caput X: NUMERI SYNTAXIS			
<i>Ordinis numerorum uſus</i>			
tertio quoque die venire ſolet	212	133	3
Caput XI: DE IMPERSONALIBVS			
De impersonalibus activis			
1. pravilo: De ijs, quae perſonam genitiuo deſignant			
<i>Obſervatio</i>			
1. [manjka del razlage]	214	135	1b
2. pravilo: De verbis imperſonalibus, quae cum Dativo conſtruuntur			
conuenit, reſtat	216	137	3
4. pravilo: [impersonalia patheticae]			
[manjka začetni del razlage]	217	139	1b
5. pravilo			
debet adoleſcentiam delictorum pudere	218	139	3
Caput XII: DE PARTICIPIIS			
3. pravilo: [duo ablativi coniunguntur ...]			
Imperante Maximiliano, Veneti grauiter afflicti ſunt [manjka del razlage]	219	140	1b
4. pravilo: [participia pro Infinitivis]			
opus eſt maturato [manjka del razlage]	219	140	1c
Caput XIII: DE ADVERBIIS			
4. obuiam illi proceſſimus [manjka del razlage]	220	142	1a

Poglavja, pravila ter latinski primeri v HG 1715	HG 1715, str.	G 1758, manjka na str.	komentirano pod točko
Caput XIV: 1. DE CONIUNCTIONE			
Rari quippe boni, vix funt numero totidem, quod Thebarum Portae, vel diuitis hostia Nili [manjka del razlage]	221	143	1c
3. DE INTERIECTIONIBUS			
4. fic omnia fati in peius ruere et retro sublapfa referri	222	144	2
Ah tantam ne rem, tam neglegenter agere	222	144	2
4. DE METAPLASMIS QUIBUSDAM SPECIEBUS			
[manjkajo naslovi odstavkov]	223	145	5
5. DE PROSODIA SEU ACCENTU			
2. [manjka nekaj primerov]	224	146	5
3., 5.	224	146	5

4.6.3.1.1 Izpuščanje ali krajšanje razlage

a) Omembe latinščine, nemščine in slovenščine

G 1758 je največkrat izpuščal opozorila glede stanja v latinščini, kar je povsem razumljivo, saj so vsi latinski primeri prevedeni v nemščino. Tako je izpuščal naslednji Hipolitovi opombi: »(enako razmerje) kot pri Latincih«³⁰² (HG 1715: 178, G 1758: 195; HG 1715: 200, G 1758: 118; HG 1715: 207, G 1758: 127), »(ta obrazec) se sklada z latinskim jezikom«³⁰³ (HG 1715: 201, G 1758: 119; HG 1715: 205, G 1758: 124). Večkrat se mu tudi ni zdelo potrebno posebej poudarjati, da govori o slovenskem jeziku, zato je izpuščal oznake, kot so »kranjski jezik«³⁰⁴ (HG 1715: 179, G 1758: 198), »v ljudskem jeziku« (vulgo; HG 1715: 194, G 1758: 113), »Slovenci in Nemci«³⁰⁵ (HG 1715: 192, G 1758: 111), »Slovenci« (*Slavi*; HG 1715: 205, G 1758: 125), »v slovenskem jeziku« (*in Slavica lingua*; HG 1715: 206, G 1758: 126), »kar je zelo pogosto pri Slovencih«³⁰⁶ (HG 1715: 220, G 1758: 142). Ponekod je izpuščal celo primerjavo z nemščino, predvsem zaradi smiselnosti besedila, ker je zdaj nemščina v skladnji igrala vlogo izhodiščnega jezika: »To je docela nemška zveza, saj Nemci pravijo: das vñfere freundschaftt«³⁰⁷ (HG 1715: 201, G 1758: 119). Vendar takšno izpuščanje ni bilo dosledno.

b) Krajšanje ali izpuščanje iz vsebinskih razlogov

Večkrat je G 1758 izpustil ali skrajšal razlago, da bi se izognil napačni ali nepopolni formulaciji, ki bi nastopila, ker ni bilo več latinskega izhodiščnega primera. Tako na primer

³⁰² »/.../ (eadem quoque ratio,) quae apud Latinos /.../«, »/.../ quemadmodum apud Latinos /.../«

³⁰³ »/.../ convenit haec formula cum latino fermone /.../«, »/.../ convenit cum lingua Latina /.../«

³⁰⁴ »Carniolana lingua.«

³⁰⁵ »Slavi /.../ quemadmodum et Germani /.../«

³⁰⁶ »/.../ quod frequentissimum est apud Slavos /.../«

³⁰⁷ »Plane Germanica phrafi. Nam Germani dicunt: das vñfere freundschaftt.«

Hipolit (HG 1715: 194) govori o vezavi glagola *miferor*, ki spada v latinsko »prvo konjugacijo«, G 1758 (113) pa ta del razlage izpusti, saj ne velja za nemški primer. S takimi izpusti (delov) razlage je lahko besedilo izboljšal ali pa povzročil še večjo nejasnost – kot npr. pri primeru vezave glagola *studeo* – *jeft se tiga/te rezhi fliffam*, kjer ni pojasnjeno, da se v nemščini in slovenščini ta glagol ne veže z dajalnikom, kot napoveduje naslov poglavja (npr. HG 1715: 195, G 1758: 114). Podobni primeri so v razpredelnici označeni z 1b.

c) Krajšanje ali izpuščanje iz ekonomičnih razlogov

Večkrat je razlaga v G 1758 skrajšana ali izpuščena, ker je bila razvidna že iz nemškega ali slovenskega primera. Za silepso oseb (HG 1715: 188) poda Hipolit na primer naslednji primer, ki je naveden tudi v G 1758 (109): »Tu et frater belle convenitis, Ti inu brat fe lipu glihate.« Iz slovenskega primera je razvidna tudi vsebina, ki jo ima Hipolit v razlagi: »Ti in brat sta različni [slovnični] osebi, povezana sta z veznikom, k njima pa se dodaja glagol v množini *glihate* v osebi, ki je prednostna.«³⁰⁸ Zato je G 1758 razlago izpustil. Podobni primeri so v razpredelnici označeni z 1c.

č) Krajšanje ali izpuščanje zaradi nejasnosti v HG 1715

Razlago je lahko izpustil tudi zaradi njene nejasnosti v predlogi. Hipolit ima tako po Bohoriču izražanje akuzativa s sinekdoho opisano takole (HG 1715: 182): »*Aethiops albus dentes, Samurz je bejl na fobeh*, izraža se z roditelnikom, in sicer s predlogom in vezavo predloga.«³⁰⁹ Tudi v skladu z Bohoričevo teorijo *na fobeh* ni roditelnik, kar je verjetno botrovalo tudi izločitvi razlage v G 1758 (201). Podobni primeri so v razpredelnici označeni z 1č.

4.6.3.1.2 Izpuščanje primerov (tudi skupaj z razlago), kjer tako nemški kakor slovenski prevod latinskega primera ne bi imela več ustrezne sporočilnosti

V opombah k poglavju o ločilniku vzroka (HG 1715: 198, G 1758: 116) je na primer izpuščena opomba, kdaj je (v latinščini) možna tudi vezava z roditelnikom, saj ne nemščina ne slovenščina takšne vezave nimata. Podobni primeri so v razpredelnici označeni z 2.

4.6.3.1.3 Izpuščanje primerov (tudi skupaj z razlago) iz drugih vzrokov (krajšanje)

G 1758 izpušča tudi primere, ki krajšajo besedilo skladnje brez posebnih posledic za vsebino. Tako je na primer v poglavju o prislovih izobilja (HG 1715: 179, G 1758: 197) izpuščen primer: »Abunde fraudis. Obilu golufie«, ker poglavje že vsebuje podoben primer: »/P/arum sapientiae. Malu modrufti.« Podobni primeri so v razpredelnici označeni s 3.

³⁰⁸ »Substantivis Ti et Brat, diversarum personarum, conjunctione conjunctis, adjicitur verbum plurale, Glihate, ut digniori, in persona.«

³⁰⁹ »Redditur per genitivum, effertur cum praepositione, et vi praepositionis.«

4.6.3.1.4 Daljša izpusta

G 1758 je naredil tudi dva opaznejša posega v besedilo:

1. Izpustil je vse figure razen sinteze in silepse: prolepso, sinekdoho, antiptozo, enalago in evokacijo (HG 1715: 189–191; G 1758: 109). Glede na siceršnja merila za izpuščanje je najverjetneje, da je šlo pri tem zgolj za željo po krajšanju, saj ta poglavja ne vsebujejo nobenih problemov, na katere ne bi G 1758 naletel tudi drugod.
2. Izpustil je celotno poglavje o vezavi glagola z dvema žožilnikoma (HG 1715: 197, G 1758: 116). Tu je bil verjetno vzrok za izpust to, da noben slovenski primer nima dveh žožilnikov (imel bi jih le prvi nemški primer).

4.6.3.1.5 Drugo

Poleg tega v G 1758 enkrat po pomoti manjka slovenski prevod (*pili – sa en lafs*; HG 1715: 205, G 1758: 125), v poglavju o nekaterih vrstah metaplazma (HG 1715: 223, G 1758: 145) pa manjkajo naslovi odstavkov. Temeljiteje je skrajšano tudi poglavje o prozodiji in naglasu, ki je v veliki meri poenostavljeno (HG 1715: 223–224, G 1758: 145–146). Izpuščeni so primeri z naglasom na zadnjem zlogu v drugi točki, pa tudi točki 3 in 5. Tako dobljena informacija o naglaševanju je še bolj nepopolna, kot sta bili Bohoričeva in Hipolitova.

4.6.3.2 Nedoslednosti kot posledice prevajanja slovnice v nemščino

Skladenjski del slovnice je Bohorič tesno naslonil na Melanchthonovo predlogo latinske skladnje. Izhodišče Bohoričeve slovnice so tako predstavljali latinski primeri, ki jih je Bohorič prevajal v slovenščino, jih nato komentiral in opisoval morebitna odstopanja od latinskega primera ali ujemanje z njim (Ahačič 2007: 192). Hipolitova priredba, po kateri se je prevajal G 1758, od Bohoričevega modela ni odstopala, saj besedila v večji meri ni spreminjala. V G 1758 pa je latinsko besedilo prevedeno v nemščino. V nemščino so tako prevedeni tudi izhodiščni latinski primeri, ki so v nemščini večkrat dobili povsem drug značaj. Ker so obenem precej nekritično prevedene tudi razlage odnosov med slovenskimi prevodi in latinskimi primeri (ki jih v novem prevodu seveda ni bilo več, ker ni bilo več latinskega besedila!), so se zapisale številne nedoslednosti. Tako prevedeno besedilo je imelo namreč smisel samo, kadar se je slovenski primer ujemal s pravilom iz latinske slovnice ali kadar sta po slovničnih značilnostih sovpadla vsaj (zdaj izpuščeni) latinski primer in nemški prevod. V vseh ostalih primerih je prišlo do nekoliko nenavadne situacije, saj se ne nemški ne slovenski primer nista več ujemala z izhodiščnim pravilom ali razlago.

Številne nedoslednosti in napake v knjigi o skladnji v G 1758 lahko strmemo v sedem skupin, kakor je razvidno iz spodnje tabele. Pri tem ne navajamo mest, ki so bila pomajkljiva že pri Bohoriču in Hipolitu, ter mest, pri katerih najdemo vsaj neko osnovno sporočilnost. Upoštevati moramo tudi razvrstitev slovenskih in nemških sklonov, kakor jih pojmuje Bohoričeva originalna predloga (npr. slovenski ločilnik = *od* + rodilnik, nemški ločilnik = *von* + dajalnik), saj takšnih oznak ne moremo šteti za napačne, četudi se seveda ne skladajo s sodobno slovnično teorijo.

Poglavje, številka pravila/razdelka/[opombe]; če je potrebno, še slovenski ali nemški primer, na katerega se nanaša komentar (G 1758)	G 1758, str.	vrsta napake ali nedoslednosti
I. VON DEM SYNTAX DER NENNWÖRTER		
2.1. in genere neutro	195	7
4.[1.] defto, wie	198	5
5. weit	198	4
6. [predvsem:] aus, unter	199	1
7.	200	1
9.	201	3
10. an Augen wehe leyden	201	1
10. ein Türck	201	1
10. lobwürdig	201	1
11. dekliza, zhedne fhtalti	202	6
12.2.	102	6
II. VON DEM SYNTAX DEREN VERBORUM		
3.	105	6
4.	105	2
III. VON DENEN FIGUREN		
Syntesis, 2.	106	1 + 2
Syntesis, 3.	106	1 + 2
Zeugma, 2	108	2
IV. VON DEN SYNTAX DEREN VERBORUM MIT DEN ÜBRIGEN CASIBUS		
1.[1.]	110	3
2. [Anklag] hudiga djanja	111	6
2. [Anklag] zhem te lih tigaiſtiga greiha obtoshiti	111	3
2. [1.]	113	1 + 6
3. ich befeiffē, verlege mich auf dieſe Sach	114	3 + 1
4. jimam ozheta doma	115	1
/6./ [Ablativus einer Weiß] der Krieg iſt unglaublich gefchwind vollendet worden	116	1 + 2
[Deponentia]	118	1
V. VON DENEN INFINITIVIS		
2.	119	1
4. [Anmerkung]	120	6
VI. VON DENEN GERUNDIIS		
[in di, in dum, in do]	120–122	1

Poglavje, številka pravila/razdelka/[opombe]; če je potrebno, še slovenski ali nemški primer, na katerega se nanaša komentar (G 1758)	G 1758, str.	vrsta napake ali nedoslednosti
[in dum]	121	6
VII. VON DENEN SUPINIS		
1.	123	1
2.	123	1
Die verba einer Handlung		
1.	124	1
[Anmerkung]	125	1
VIII. VON DENEN NOMINIBUS EINER ZEIT		
1.	126	1
2.	126	1
3. mit zweyen Accufativis	127	7
IX. VON DENEN NOMINIBUS PROPRIIS DEREN STÄDTEN		
1.	129	1
2. in der dritten Declination	130	1
[Anmerkung] 1. auch ... mit beygeletzten praepofitionibus	130	1
[Anmerkung] von Haus, von dem Feld itd.	[131]	5
XI. VON DENEN IMPERSONALIBUS PASSIVIS	133–134	6
VON DENEN IMPERSONALIBUS [ACTIVIS]		
1.	134	1
1.[1.]	135	6
1.[4.]	136	1
1.[5]	136	3
3.	138	1
XII. VON DENEN PARTICIPIIS		
2.	140	3 + 1

4.6.3.2.1 Pravilo/primer/naslov ne velja ne za nemščino ne za slovenščino

Najpogostejša nedoslednost v G 1758 so primeri, ko tako nemški kakor slovenski primer ali pravilo ne veljata ne za stanje v nemščini in ne v slovenščini. Oglejmo si nekaj tipičnih primerov.

V poglavju o rabi glagola *esse* namesto *habere* (HG 1715: 196) je pri Hipolitu lepo ohranjena Bohoričeva primerjava med latinščino in slovenščino: v latinščini se rabi konstrukcija *est mihi [daj.] domi pater [im.]*, v slovenščini pa je za ta primer v rabi drugačna konstrukcija – glagol *imeti*, ki se veže s tožilnikom. V G 1758 (115) je latinski primer preveden v nemščino, kjer je dobil enake lastnosti kot slovenski primer (*ich hab einen*

Vatter zu Haus), kljub temu pa je ohranjena stara razlaga, ki ni več veljala, saj se je nanašala na latinski primer: »Slovenci izražajo dajalnik z glagolom *jimam*, ki pomeni 'imam', in s tožilnikom *ozheta*.«³¹⁰ Razlaga se tako nanaša na konstrukcijo, ki je v G 1758 ni.

Poglavje o konstrukcijah z ločilnikom je v HG 1715 za izhodišče vsebovalo latinske primere rabe ločilnika, temu pa so sledili slovenski prevodi teh konstrukcij, ki so bili večinoma ustrezno komentirani, saj so po skladenjskih značilnostih odstopali od latinskih primerov. V G 1758 so latinski primeri prevedeni v nemščino, zaradi česar pri večini primerov ni bilo več ločilnika ne v nemščini ne v slovenščini. Latinski primer takšne konstrukcije z ločilnikom – *natione Turca* (HG 1715: 183) – je tako v nemščino preveden kot *ein Türck* (z imenovalnikom; G 1758: 201), v slovenščino pa kot *turfskiga naroda* (torej z roditeljskim – tudi glede na Bohoričevo pojmovanje sklonov). Temu je dodan prevod komentarja: »[Rabi se] v roditeljski brez predloga.«³¹¹ Primera torej ne ustrežata naslovu, razlaga pa ne nemškemu primeru.

Nekritično prevajanje je vodilo do nekaterih povsem napačnih razlag, ki so bralca bolj zavajale, kot da bi ga o čem poučile. V opombi pri *glagolih trgovanja* tako na primer beremo (G 1758: 124–125): »Kadar tem besedam [*kaku dragu, taku dragu* itd. za lat. *quanti, tanti* itd.] dodamo samostalnike, jih moramo postaviti v ločilnik, npr. *Wie theuer haft du das Buch gekauffet* [ni ločilnika!], *kaku dragu fi ti bukve kupou* [ni ločilnika!], lahko rečemo tudi *za kuliku*.«³¹²

Kadar je poleg tega G 1758 še narobe razumel poudarek v besedilu HG 1715, je nastajala popolna zmeda. Pri Hipolitu na primer beremo v poglavju o izražanju časovnih pomenov s skloni naslednje (HG 1715: 206–207): »Tožilnik je pogostejši [kot ločilnik, o katerem govori v prejšnjem primeru], kadar označujemo trajanje ali nepretrgan čas, npr. *Una cum gente tot annos* [tož.] *bella gero, s'enim famim folkom, tuliku lejt se vojfkujem*. Glagol *se vojfkujem* zahteva roditeljski s prislovom, kar je aticizem, *tuliku lejt*.«³¹³ G 1758 (126) pa je to prevedel in priredil takole: »**Tožilnik se pri Slovencih rabi pogosteje kot ločilnik** [iz prejšnjega razdelka pa je razvidno, da se ločilnik sploh ne rabi], npr. *mit diefen einzigen Volck stehe ich schon lange Jahr zu Feld, s'enim famim folkam, tuliku lejt* [ni tožilnika!] *se vojfkujem*. Glagol *se vojfkujem* zahteva **roditeljski** s prislovom *tuliku*.«³¹⁴

Ponekod je vidno, da je želel G 1758 besedilo prilagoditi, da bi bolj ustrezalo dejanskemu stanju, a mu ni uspelo. O t. i. skladu krajevnih imen pri Hipolitu (HG 1715: 209) beremo: »Krajevna imena prve ali druge [latinske] sklanjatve, ki jih [v latinščini]

³¹⁰ »Erklären die Windischen den Dativum mit dem Verbo jimam, welches haben heißet, und den Accufativum ozheta.«

³¹¹ »In Genitivo ohne Praeposition.«

³¹² »Wann aber zu diefen Wörtern die Substantiva beygefetzt werden, alsdann werden fie in Ablativum gefetzt, v. g. *Wie theuer haft du das Buch gekauffet, kaku dragu fi ti bukve kupou*, es kan auch gefagt werden sa kuliku.«

³¹³ »Accufativus est frequentior, cum durationem significamus seu continuum tempus: ut: *Una cum gente tot annos* [tož.] *bella gero, s'enim famim folkom, tuliku lejt se vojfkujem*. Verbum, *se vojfkujem*, adfcicit genitivum cum Adverbio per atticifmum, *tuliku lejt*.«

³¹⁴ Besede v prevodu je okrepil avtor monografije. »Der Accufativus wird bey denen Windischen öffters als den Ablativus gebrauchet, v. g. mit diefen einzigen Volck stehe ich schon lange Jahr zu Feld, s'enim famim folkam, tuliku lejt se vojfkujem, regiert einen Genitivum mit dem Adverbio tuliku.«

postavimo v roditeljski, označujejo nahajanje v kraju, npr. *fum Romae* [rod.] ali *fum in urbe Roma* [loč.], *sem v' Rimu*. To se izraža [v slovenščini] z dajalnikom s predlogom. Slovenci namreč teh sklonov [mišljen je mestnik, ki je pojmovan kot dajalnik s predlogom in posebnimi končnicami] ne izražajo brez predloga.«³¹⁵ V G 1758 (129) je to besedilo nekoliko skrajšano, vendar je kljub temu napačno: »Krajevna imena prve in druge sklanjatve v ednini imajo pomen nahajanja v kraju, npr. *ich bin zu Rom, sem v' Rimu*, ali *sem v' meſtu Rimu*.«³¹⁶ G 1758 je sicer izpustil razlago, da gre (v latinščini) za roditeljski, saj za slovenščino in nemščino ne drži, pustil pa je razlago, da gre za edninske samostalnike prve in druge sklanjatve, kar ne drži, saj se v slovenščini in nemščini enako obnašajo krajevna imena vseh deklinacij tako v ednini kakor v množini.

V opombi k poglavju o skladu krajevnih imen pa je G 1758 (130–131) prevedel pravilo, ki v resnici velja za vse slovenske (in nemške) primere: »Najdejo se tudi krajevna imena, ob katerih mora stati predlog [v slovenščini in nemščini so samo takšna krajevna imena, v latinščini pa je to res izjema!], npr. *Er iſt nach Meſſanam gekommen, je priſhel k' Meſſani* ali *v' Meſſano*. Pri teh rabimo dajalnik ali tožilnik.«³¹⁷ Primerov, kot so opisani v tem poglavju, je v G 1758 zelo veliko, v preglednici pa so označeni z 1.

4.6.3.2.2 Nemški primer je neustrezen

Tu so zajeti samo primeri, kjer bi bil nemški primer lahko ustrezen, pa ni, ali kjer je nemški primer do te mere neustrezen, da bi ga bilo bolje izpustiti; niso pa zajeti primeri, kjer gre v nemščini zgolj za nekoliko drugačno slovnično kategorijo. V preglednici so ti primeri označeni z 2.

Tipičen primer najdemo v poglavju o zevgmi (delnem ujemanju) v številu (G 1758: 108). Medtem ko slovenski primer ustreza pravilu (*letukaj njegovu oroshje, letukaj ſo njegova kula bila*), saj sta en samostalnik in glagol v množini in drug samostalnik v ednini, pa nemški primer pravilu ne ustreza, čeprav bi lahko. Pomožni glagol se namreč v nemškem primeru ponovi v obeh številih: »Dieſe feynd feine Waffen, und dieſer iſt fein Waagen gewefen«, zaradi česar primer ni smiseln.

4.6.3.2.3 Pravilo je nerazumljivo/pravila ni, primeri pa so nerazumljivi

Več poglavij bi bilo povsem smiselnih, če bi prevajalec v G 1758 pustil še latinski primer, tako pa se besedilo povsem očitno sklicuje na nekaj, česar v besedilu ni. Pri 5. opombi k tvornim neosebni glagolom se tako na primer celotno besedilo nanaša na besedico *illud* ('to' v imenovalniku) v latinskem primeru (*illud mea magni intereſt, te ut videam*; HG 1715: 215). Ker je latinski primer izpuščen, je tudi pravilo v G 1758 (136) povsem nerazumljivo: »Včasih ſtoji ſpredaj imenovalnik: *An dieſem* [daj.] *liegt mir vil*

³¹⁵ »Urbium nomina propria primae vel ſecundae declinationis ſingularia in genitivo poſita, ſignificant in loco: ut *fum Romae*, et *fum in urbe Roma*, *sem v' Rimu*, Dativo conſtruitur cum praepoſitione. Nam citra praepoſitionem non efferunt Slavi hoſ caſus.«

³¹⁶ »Die nomina deren Städten der erſten und anderten Declination ſing. num. haben die Bedeutung an dem Orth, als: *ich bin zu Rom, sem v' Rimu*, oder *sem v' meſtu Rimu*.«

³¹⁷ »Es werden auch die Nomina deren Städten mit beygeſetzten praepoſitionibus gefunden, v. g. Er iſt nach Meſſanam gekommen, je priſhel k' Meſſani, oder v' Meſſano, dieſe werden mit einem Dativo und Accuſativo gemacht.«

daran, daß ich dich fehe, Na letim [»daj.«] meni veliku leshi, da te vidim. Tu se imenovalnik spremeni v dajalnik, saj se predlog *na* veže z dajalnikom.«³¹⁸ Imenovalnika, o katerem govori pravilo, ni nikjer.

Na drugem mestu je G 1758 izpustil razlago naslednjega pravila za skladnjo glagolov (HG 1715: 191): »Samostojna glagola *obstoji* in *pade* uresničujeta stavek brez stranskih sklonov,«³¹⁹ pustil pa je primer. Medtem ko je slovenski primer ustrezen (*s'rezho red obstoji tar pade savupajnje*), pa je nemški primer (*Treu und Glauben ist veränderlich, gleich wie das Glück*; G 1758: 110) neustrezno preveden, saj postane zaradi njega celotno poglavje povsem nerazumljivo. Latinska glagola, o katerih pravilo govori, je namreč G 1758 izrazil kar z *ist veränderlich*. Takšni primeri so v razpredelnici označeni s 3.

4.6.3.2.4 Napovedane besede ni ne v nemščini ne v slovenščini

Enkrat je G 1758 z nepremišljenim prevodom celo napovedal rabo nemške besede, ki je nato v primerih ni. Pri Hipolitu namreč beremo (HG 1715: 180–181): »**Longe**. **Longe** omnium praefantissimus orator fuit Cicero. Cicero je bil **zhes** vse beffednike beffednik.«³²⁰ V G 1758 (198–199) pa beremo: »**Weit**: Cicero ist **aus** allen der vornehmste Redner gewesen. Cicero je bil **zhes** vse beffednike beffednik.« A besede *weit* v primeru sploh ni.

4.6.3.2.5 Nepotrebna ponavljanja

Zaradi različnih pomenov in slovnčnih lastnosti latinskih in nemških besed je pri prevajanju prihajalo tudi do nepotrebnih ponavljanj. V poglavju o členicah, ki se rabijo pri primerniku, je G 1758 (197–198) tako prevedel latinska izraza z različnima primeroma *quo* in *quanto* (HG 1715: 180) kot *wie*, latinska izraza z različnima primeroma *hoc* in *tanto* (HG 1715: 80) pa kot *desto*, zaradi česar je prišlo v novem besedilu do nepotrebnega ponavljanja, saj se isti nemški izraz (ki je v primeru *wie* tudi obakrat enako preveden v slovenščino – kot *kuliku*) obravnava, kot da bi šlo za dva različna izraza. Podobno je storil pri prevodu latinskih posebnosti pri skladu krajevnih imen (G 1758: 119, HG 1715: 211), kjer je v nemščini in slovenščini ponavljal enakovrstne primere, ki v nemščini in slovenščini sploh niso posebnosti (*von Haus – is/od doma, von dem Feld – is pula* itd.), saj nemščina in slovenščina sklada krajevnih imen nimata.

4.6.3.2.6 Sklicevanje na latinščino

Omenili smo že, da G 1758 ohranja vsebino, ki so jo narekovali latinski primeri, čeprav te primere izpušča. Zanimivo pa je, da se na te primere večkrat v besedilu tudi sklicuje, zlasti če se je nanje skliceval tudi Hipolit v svojem besedilu, in to tudi takrat, ko bi se lahko skliceval na navedeni nemški primer, npr. (G 1758: 111): »/E/r beschuldiget seinen

³¹⁸ »Bisweilen gehet der Nomin. vorher, An diefem liegt mir daran, daß ich dich fehe, Na letim meni veliku leshi, da te vidim, allhier wird der Nominat. in Dativum verkehret, weilen die praepofit. na einen Dativum regirt.«

³¹⁹ »Verba absoluta, obfioji et pade, abfolvunt fententiam fine obliquis.«

³²⁰ Okrepil avtor monografije.

Schwager eines Lafters, fvojga feta hudiga djanja dolshi. Glagol *dolshi* se veže z rodilnikom *hudiga djanja* kakor pri Latincih.«³²¹ Primeri, ko se G 1758 sklicuje na latinščino, so v razpredelnici označeni s 6.

4.6.3.2.7 Stvarne napake

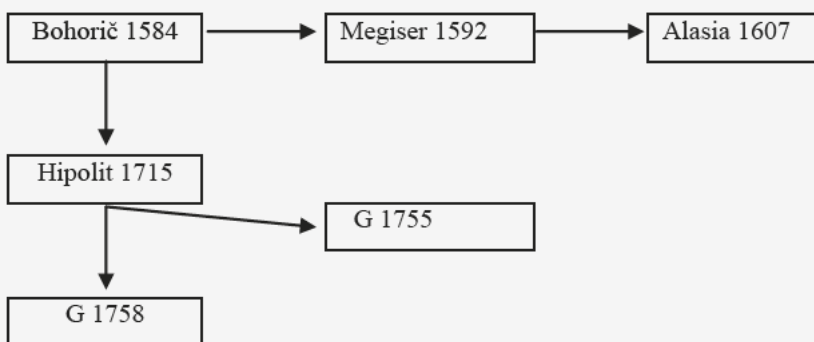
Glede na Hipolitovo besedilo (HG 1715: 178) se je v G 1758 (195) zapisal napačen spol: »*Lift* in *kateri* se ujemata v spolu in številu, kajti oba sta v srednjem [pravilno: moškem!] spolu in v ednini.«³²² Podobno se je v G 1758 (127) glede na Hipolitovo besedilo (HG 1715: 207) zapisal napačen sklon (tožilnik namesto ločilnika – glede na določitev sklonov v knjigi o etimologiji bi bilo sicer pravilno: dajalnik).

4.6.4 Poglavlje o skladnji v obravnavanih treh priredbah Bohoričeve slovnice nam ne odstira vseh razlik med posameznimi priredbami, daje pa nam najboljši vpogled v njihova medsebojna razmerja in v povprečno kvaliteto priredb. Kaže nam, da Hipolitova ter rokopisna in jezuitska priredba Bohoričeve slovnice še zdaleč niso zgolj prepisi z nepomembnimi spremembami, ampak nove, avtorsko zaznamovane izdaje – pa naj bo to v dobrem ali slabem pomenu besede.

³²¹ »/E/r befhuldiget feinen Schwager eines Lafters, fvojga feta hudiga djanja dolshi. diefes Verbum dolshi, regiert einen Genitivum, nemlich hudiga djanja wie bey denen Lateinern.«

³²² »Lift und kateri stimmen in Genere und Numero übereins, dann beyde feynd in Genere neutro, und in Numero fingulari.«

Medsebojna odvisnost med obravnavanimi slovniciami

5 PREGLED JEZIKOSLOVNIH ZAPISOV O SLOVENŠČINI V NESLOVNIČNIH KNJIŽNIH IN ROKOPISNIH DELIH 1672–1758

5.1 UVOD

Čas med Alasijevo slovnico iz leta 1607 ter Pohlinovo slovnico iz leta 1768 je za zgodovino jezikoslovja in misli o jeziku bolj zanimiv, kot bi se lahko zdelo na prvi pogled. Še posebej pestro dogajanje lahko spremljamo med letoma 1672, ko je izšel Schönlebnov lekcionar, in 1758, ko je izšla celovška izdaja Bohoričeve slovnice. V tem času je na Slovenskem poleg slovničnih in slovarskih del nastalo več besedil, ki vsebujejo jezikoslovna opažanja ter opombe. S temi besedili in z izvirnimi dodatki v priredbah Bohoričeve slovnice se je v tem času vzpostavljalo dokaj koherentno razmišljanje o določenih problemih slovenskega jezika – predvsem o njegovem pravopisu ter razmerju do drugih jezikov. V nadaljevanju zato prinašamo izdajo komentiranih prevodov ter podrobno analizo vseh tovrstnih odlomkov, kakor smo jih lahko zasledili v pregledanih virih in literaturi.³²³

Besedila, katerih avtorji so Janez Ludvik Schönleben, Matija Kastelec, Janez Vajkard Valvasor, Janez Svetokriški, Gregor Vorenc, Hipolit Novomeški, Jernej Basar, Anton Miklavc (z anonimnim sodelavcem) in Franc Mihael Paglovec, so najprej navedena

³²³ Izbor temelji na pregledu vseh trenutno poznanih in evidentiranih del, ki vsebujejo slovenski jezik ali govorijo o Sloveniji v tistem času – ne prinaša pa nobenih doslej neevidentiranih besedil. Glavno delo pri zbiranju tega gradiva je opravil že Jernej Kopitar leta 1808, ki je odlomke navajal v izvirnih jezikih (ne navaja pa vseh besedil, ki jih prinaša naš pregled). Sem in tja so se s katerim od teh besedil ukvarjali tudi vsi vidnejši preučevalci zgodovine jezikoslovja na Slovenskem (npr. Breda Pogorelec, Jože Toporišič in Martina Orožen ter nekateri mlajši raziskovalci), a celovite obravnave do zdaj še ni bilo. Prvi korak k temu je bil narejen v izdaji Kastelec-Vorenčevega slovarja (Stabej 1997), kjer so izšla nekatera besedila, ki jih je prepisal (in deloma priredil) Vorenc, v prevodu Kajetana Gantarja v slovenščino in v redakciji Majde Merše. V našem pregledu avtorstvo prevodov navajam sproti, bralec pa naj upošteva, da je bilo treba zaradi enotjenja besedila prevode na več mestih uskladiti ter popraviti. Če avtor prevoda ni naveden, je prevod naš.

To poglavje v glavnini nekako tudi izpolnjuje željo, ki jo je pred leti nakazal Jože Toporišič (1991: 86): »Prepričan sem, da nujno potrebujemo še [v slovenski jezik prevedeno] hrestomatijo izjav o slovenskem jeziku iz nejezikoslovnih del 17. in 18. stoletja. /.../ Potem bo (bi bil) naš jezikoslovni naraščaj bolj seznanjen v pristni besedi, ne tako kot sedaj, ko se zlasti v slovstveni zgodovini v veliki meri prepisujejo mnoge (zlasti dokaj negativne) izjave, namesto da bi se delalo in sodilo na podlagi konkretne zgodovinske resničnosti.«

v komentiranem prevodu (če so bila napisana v latinščini ali nemščini)³²⁴ ali komentiranem prepisu (če so bila napisana v slovenščini); temu sledi analiza besedila; na koncu pa je dodana informacija o vplivih predhodnih besedil, vplivih obravnavanega odlomka na nadaljnja besedila, oris literature, ki se dotika navedenega odlomka ali z njim povezanih vprašanj, in naslovi ustreznih člankov v SBL ter ES, ki vsebujejo napotila na nadaljnjo (predvsem starejšo) literaturo – zato te praviloma ne navajamo. Seveda pri tem ni bilo moč zajeti čisto vseh pojavitev, saj je bilo o obravnavanih odlomkih vsega skupaj napisanega zelo malo, se je pa te odlomke zelo pogosto na kratko omenjalo – vendar bolj ob robu in s poudarkom na drugi problematiki.³²⁵ Sledila bo še kratka obravnava po problemskih sklopih.

³²⁴ Latinskih in nemških izvornikov zaradi varčevanja s prostorom ne navajamo, pač pa navajamo v opombah k prevodu v izvornem jeziku vse izraze, ki so pomembni za dober vpogled v izvirnik.

³²⁵ Tako ne navajamo, kadar obravnavana besedila ali zgolj obravnavane avtorje omenjajo pregledi slovenske književnosti (npr. pregled zgodovine jezika Lina Legiše v ZSS 1956, Kidrič 1929–1938: 123–124 v razdelku *filološka pomagala* itd.); kadar jih samo mimogrede omenjajo kake jezikoslovne obravnave (npr. Orožen 2003 [1971]: 388), še posebej diahroni pregledi določenih bolj specifičnih problematik (npr. Legan Ravnikar (2008) v zvezi s slovensko krščansko terminologijo, Vidovič Muha (1989) v zvezi z zloženkami, Merše (2000) v zvezi z glagoli itd.). Tudi ne navajamo posebej našega kratkega pregleda (Ahačič 2008).

5.2 JANEZ LUDVIK SCHÖNLEBEN: OPOZORILO BRALCU (1672)

Prvo jezikovno opažanje po Alasijevi slovnici je prispeval **Janez Ludvik Schönleben** (1618–1681, Ljubljana), najprej jezuit, nato ljubljanski stolni dekan, nato župnik in arhidiacon v Ribnici. Svoji izdaji lekcionarja z naslovom *Evangelia inu Lyftuvi*, natisnjeni v Gradcu leta 1672, ki mu je kot jedro sicer služila Hren-Čandkova izdaja iz leta 1612, je dodal besedilo z naslovom *Opozorilo bralcu (Praemonitio ad lectorem)*. Od besedila, ki obsega 10 strani (Schönleben 1672: A 5a–B 1b), jih je za nas zanimivih prvih sedem (A 5a–A 8a) – preostale govorijo o dodanem koledarju:

»Slovanski/slovenski³²⁶ jezik, iz katerega je izšel tudi kranjski, ima tako različna narečja,³²⁷ da je pogosto že v isti domovini med njimi velikanska razlika, ena pokrajina od druge pa se sploh popolnoma razlikuje. Zato je nemogoče izdati vsemu ljudstvu skupno knjigo Evangelijev, ki bi se v vseh besedah v celoti nasmehnila vsem posameznikom. Čez staro knjigo, ki jo je objavil Tomaž, deveti ljubljanski škof³²⁸ častitljivega spomina, že dolgo poslušamo pritožbe, da je v njej mogoče brati mnogo hrvaških in dalmatinskih besed. Toda, kako naj se nadomestijo z drugimi, ko pa ni na voljo domačih?

Kranjski jezik je istega izvora kot hrvaški in dalmatinski, vendar se v mnogih besedah, in zlasti v narečju,³²⁹ od obeh razlikuje; poleg tega pa tudi ne premore toliko lastnih besed, da ne bi kdaj potreboval izposojenih. Nekateri se bodo spet pritoževali čez kake nemške besede.³³⁰ Toda kadar nam manjka lastnih besed, rajši uporabljamo te, ki smo jih že na-

³²⁶ Tako prevajamo povsod latinske izraze *Slavonicus*, *Slavicus* ipd. ter njim ustrezne nemške izraze. Ti imajo lahko v tem času oba pomena, tak način prevajanja pa bo dal bralcu najustreznejši vpogled v besedilo, kakor ga je razumeval tedanji bralec, in hkrati ne bo omejeval nadaljnje interpretacije besedil. Kako raznovrstna je bila raba tovrstnih oznak, lahko razberemo tudi ob primerjavi rabe v odlomkih, navedenih v tem poglavju, z razvrstitvijo, kakor jo je predstavil Popovič (1750: 335–337). Prim. tudi posamezne podatke pri Narat 2003, Müller 2003 in predhodnih raziskovalcih ter poglavje 1.3.2.

³²⁷ Izraz narečje (*idioma*) moramo razumeti glede na dvojni pomen besede *Slavonicus*: glede na današnje pojmovanje gre torej lahko za slovanske jezike in znotraj njih narečja, hkrati pa seveda tudi za narečja in govore znotraj slovenščine.

³²⁸ Gre seveda za Hren-Čandkovo izdajo lekcionarja iz leta 1612.

³²⁹ Z izrazom narečje (*dialectus*) je tu mišljena glasoslovna in oblikoslovna raven jezika. »Kranjski jezik« se torej od hrvaškega in dalmatinskega razlikuje deloma na ravni besedja, še posebej pa na glasoslovni in oblikoslovni ravni.

³³⁰ Zaradi nadaljnega besedila, ki govori o nadomeščanju »hrvaških in dalmatinskih besed« z nemškimi tujkami, je bilo po našem mnenju to mesto večkrat preozko razumljeno – kakor da

vajeni, kot pa hrvaške, ki so središču Kranjske povsem neznane. Malokateri Ljubljčan bo razumel besedo *jesér*, s katero Hrvatje označujejo število tisoč, zato se med ljudstvom rajši uporablja iz nemščine prevzeta beseda *taufhent*. Nihče od naših rojakov ne razume besede *dedizh*; človeka, ki podeduje, vsevprek imenujemo *erbizh*, to, kar se podeduje, pa *erbfhina*. Enako je z drugimi besedami. In takšne besede moramo šteti za domače,³³¹ saj naša Kranjska ni sestavljena iz čistih Slovanov, ampak iz Germanov in Slovanov, ki pomešano prebivajo že od prihoda Slovanov v te kraje.³³² Zato se je slovenski jezik v marsičem spremenil in prevzel od sosedov, česar ni imel sam na zalogi. Kadar so bile torej na izbiro poljubne besede, tedaj smo, kakor se pač vsako ljudstvo bolj veseli svojega kakor tujega, rajši uporabili ljudske besede,³³³ ki so v rabi tu v okolici Ljubljane, kot pa da bi uvažali tuje. Če pa si bo kdo, ki prebiva v mejnih predelih Kranjske, v soseščini Hrvaške ali Italije, zaželel besed, ki so bolj v rabi v njegovih krajih, si bo s pisalom zlahka popravil svoj primerek.

Medtem pa je treba glede branja upoštevati tole: mnogo besed, ki jih Hrvatje in Dalmatinci izgovarjajo neokrnjeno, pravi Kranjci izgovarjajo skrajšano, to je z izpustom samoglasnikov.³³⁴ Za primer vzemimo besedo *prifhâl*, ki jo Dalmatinec izgovarja tako, kot se piše, Kranjec pa jo izgovarja z izpustom samoglasnikov in govori nekako *prfhl*, in to velja pri naših ljudeh za znamenje uglajenosti. Vendar pa podobnih besed ne smemo pisati tako, kot se izgovarjajo: prvič zato, ker nekatere besede ponekod še zmerom obdržijo neokrnjeno izgovorjavo, drugič pa zato, ker nekaterih besed sploh ne bi bilo mogoče brati, če bi izpustili samoglasnike, kot npr. *pèrvèrgèl*, kar pomeni 'privrgel' ['dodal']; če odstraniš samoglasnike, bo ostalo *prugl*, česar ne boš mogel izgovoriti.

Zato pišimo po šegi naroda, izgovarjajmo pa po šegi pokrajine.³³⁵ In kadar opazimo krativec, pri izgovoru izpustimo samoglasnik: to namreč označuje krativec, tudi če ga zapišemo v predpredzadnjem zlogu.

Glede črkovnih znamenj v kranjskem jeziku opazimo tudi to, da so posebni razločki zlasti pri črkah *i*, *s*, *u*, ki se za različne glasove različno pišejo. Kadar nastopa črka *i* v vlogi samoglasnika, se piše³³⁶ preprosti (*i*); kadar pa preide v soglasnik in se združi z naslednjim samoglasnikom, se mora pisati³³⁷ nekoliko podaljšani (*j*). Podobno je s črko (*u*), kadar ostane samoglasnik, (*v*) pa postane soglasnik. Največja pa je razlika med malim ali kratkim (*s*) in dolgim (*f*), ker se kratki (*s*) izgovarja blažje in mehkeje, dolgi (*f*) pa bolj ostro, kot npr.: beseda *sadét*, če se piše z malim (*s*), pomeni 'zadeti', če pa se piše z dolgim (*f*) *fadét*, pomeni 'saditi'. Beseda *sad* z malim (*s*) pomeni 'zad[aj]', *fad* z dolgim (*f*) pa pomeni

bi se nanašalo samo na Schönlebnovo novo besedilo. V resnici se (lahko) nanaša tudi na Hren-Čandkovo besedilo lekcionarja, še posebej, če pogledamo, kaj je Schönleben dejansko spremenil oziroma dodal.

³³¹ Dobesedno: 'naravne', 'prirojene' (*nativus*), torej takšne, ki jih je jezik sprejel po naravni poti.

³³² Tega Schönleben ni pisal na pamet, prim. njegovo delo *Carniola antiqua et nova* (Schönleben 1680–81), kjer sicer ni kakih posebnih jezikovnih opomb.

³³³ Tu kot »tuje« besede (*voces peregrinae*) niso mišljene tujke, ampak besede, ki jih ne govori ljudstvo (protipomenka bi bila torej *voces vulgi*, tj. 'besede, ki jih govori ljudstvo'). Ljudske besede so potemtakem besede, ki se rabijo v govoru »v okolici Ljubljane«, torej v osrednji Sloveniji.

³³⁴ Lat. *vocalium elisio*.

³³⁵ Naveden je prevod Brede Pogorelec, ker je ustaljen in razširjen ter se zelo pogosto navaja v strokovni literaturi, zaradi česar ga za potrebe tega pregleda ni smiselno spreminjati. Prevod Kajetana Gantarja: »Zatorej pišimo tako, kot je narod (*gens*) navajen, izgovarjajmo pa tako, kot je v deželi (*regio*) navada.«

³³⁶ Lat. *scribitur* bi glede na besedilo, ki sledi, lahko prevajali tudi kot: »je zapisan«.

³³⁷ Lat. *scribi debet* bi spet lahko prevajali kot: »mora biti zapisan«.

'sadež'. Enako se zgodi, če se črki (s) pridruži pridih.³³⁸ Zato *shalit* z malim (s) pomeni 'žaliti', *fhalit* z dolgim (f) pa pomeni 'šaliti [se]'. Toda, kako se morajo te in podobne besede izgovarjati, lažje razberemo iz smisla in iz besedne zveze³³⁹ kot pa iz pisave same. Kdor ni več tega jezika, mu ne bo zadoščalo nobeno navodilo, kdor pa ga je več, navodil sploh ne potrebuje.³⁴⁰

Besedilo je sestavljeno iz treh vsebinskih delov, ki v natisu niso ločeni z odstavki. **Prvi del** obravnava problematiko tujega in domačega v jeziku. Pri tem naniza naslednje poudarke:

a) Ker do velikih razlik ne prihaja samo med posameznimi slovanskimi jeziki, ampak tudi znotraj slovenskega jezika, je lekcionar nemogoče sestaviti v jeziku, ki bi ga enako dobro razumeli po celotnem slovenskem prostoru.

b) Na ravni besedja očitajo predhodnemu Hrenovemu lekcionarju, da je v njem mnogo »hrvaških in dalmatinskih« besed (torej: besed slovanskega izvora), ki jih dejanska raba v Schönlebnovem času in prostoru ne izpričuje. Schönleben pa izhaja iz dejstva, da se hrvaški in dalmatinski jezik od slovenskega razlikujeta na vseh ravneh – tudi glede besedja. Zato obravnava hrvaško in dalmatinsko kot *tuje*, pri čemer se tujem, kadar drugih besed raba ne izpričuje, ne moremo izogniti.

c) Na drugi strani opozarja, da lahko (v novi ali v Hrenovi izdaji) bralec kot tuje doživlja tudi nekatere nemške besede. Vendar pri tem nemških tujk ne obravnava kot nekaj slabega, ker »smo jih že navajeni«, ker so torej že prešle v rabo. Raba mu je pri izbiri besed glavno merilo. Poleg tega šteje nemške tujke kot domače, ker »Kranjska ni sestavljena iz čistih Slovanov, ampak iz Germanov in Slovanov«. Domačega in tujega torej ne ločuje na ravni slovansko : neslovansko, ampak na ravni rabljeno : nerabljeno. Zato tudi poudarja, da se je v primerih, ko je bila možna izbira, ravnal po rabi v osrednjem delu Kranjske (in izbral nemške tujke). Če bi se to ne skladalo z rabo v obmejnih pokrajinah, naj si vsak svoj izvod ustrezno popravi.

Schönleben je navedel tudi dva primera zamenjave Hrenovih »hrvaških in dalmatinskih besed« z nemškimi tujkami (*jesér* > *taufhent*, *dedizh*, [*dedina*] > *erbizh*, *erbfhina*). S tem je na videz podal vzorec, ki so mu pri nekaterih besedah sledili naslednji prirejevalci lekcionarja³⁴¹ in ki mu je verjel tudi Kopitar (1808: 59), v resnici pa je navedel (skoraj) vse svoje tovrstne popravke! Poleg navedenih besed je namreč Breznik (1982 [1917]: 42) našel samo še primer *godzou*, ki *godeo na fvoih goflah* (Hren in Čandek 1612: 16) > *Citrariou*, *kir fo Citrali na fvojh citrah* (Schönleben 1672: 28), pri čemer je vprašanje, če je izraz *citrat* in njegove izpeljanke Schönleben sploh razpoznaval kot nemške tujke.

³³⁸ Lat. *aspiratio* – mišljena je črka *h*, s katero se je v latinščini (ne pa tudi v slovenščini!) zapisoval pridihnjeni (aspirirani) glas *h*. Besedilo je torej treba razumeti kot: *če se črki (s) pridruži črka (h)*.

³³⁹ Lat. *connexio vocum* bi lahko razumeli tudi splošneje, torej *lažje razberemo iz smisla in povezave med besedami*.

³⁴⁰ Besedilo je navedeno po prevodu Kajetana Gantarja (v Stabej 1997: 588–589); nekatera mesta so usklajena z našim načinom prevajanja in s prevodi drugih primerljivih mest.

³⁴¹ Izdaja iz leta 1730 rabi po Breznikovi (1982: 43) analizi naslednje »nove« [izdaja iz leta 1715 mu ni bila dostopna] nemške tujke: *folk*, *gajshla*, *gnada*, *jesih*, *ohzet*, *rajtati*, *rajtinga*, *shaz*, *shpegal*, *trofht*, *trofhtar*, *sajshpotovati* »in podobne«.

Janez Ludvik Schönleben, *Opozorilo bralcu* (1672)

Lahko torej rečemo, da je Schönleben probleme prepoznal in teoretično določal, ni pa jih v opaznejši meri reševal.³⁴²

Prav to se še opazneje odraža v **drugem delu** besedila, ki govori o razmerju med staro (= protestantsko) normo zapisa ter dejanskim stanjem v sodobnem govoru. Stare protestantske norme, ki jo je prevzel tudi Hren-Čandkov lekcionar, Schönleben sicer izrecno ne omenja. Ko primerja stanje v (sodobnih) hrvaških in dalmatinskih besedah s stanjem v (sodobni govornjeni) »kranjščini«, pravzaprav razlaga zadrego, ki je izhajala iz dejstva, da je bil od stare protestantske norme zapisa (v navedenem primeru podobne tedanji sodobni hrvaški in dalmatinski normi) dejanski govor v Schönlebnovem času že bistveno oddaljen. Schönleben tako posebej opozarja na samoglasniško krnitev, ki »velja pri naših ljudeh kot znamenje uglajenosti«, vendar se besed, v katerih je samoglasniška krnitev prisotna, po njegovem mnenju v slovenščini ne sme pisati tako, kot se jih izgovarja, sicer bi bile neberljive (na krnitev zato opozarja krativec nad samoglasnikom). To ugotovitev Schönleben posploši v pronicljivo in v naslednjih desetletjih tudi zelo vplivno jezikovno načelo, da naj *pišemo po šegi naroda*, torej za celotno področje slovenske jezikovne skupnosti enako – v skladu z normo, kot so jo vzpostavili slovenski protestantski pisci, še posebej pa Dalmatinova Biblija, *izgovarjamo pa po šegi pokrajine*, torej v skladu z dejanskim razvojem govora na določenem področju in v določenem času. Zapis torej po Schönlebnu nima neposrednega vpliva na izgovor, vendar ohranja tradicionalni zapis večjo doslednost (»ker nekatere besede ponekod še zmerom obdržijo neokrnjeno izgovorjavo«) ter berljivost (»ker nekaterih besed sploh ne bi bilo mogoče brati, če bi izpustili samoglasnike«) zapisa, poleg tega pa se lahko – če povemo, česar Schönleben ne

³⁴² Breznik (1982: 42, op. 45) ugotavlja, da je Schönleben v resnici celo odpravil vrsto tujk iz Hrenovega in Dalmatinovega besedila.

zapiše, ampak stori – s takšnim zapisom ohranja tradicija in z njo vsaj navidezna varnost ter manj težav za sodobne pisce.

V **tretjem delu** besedila Schönleben spregovori še o pisavi in izgovoru nekaterih črk ter o vlogi krativca (ki glede na njegovo razlago lahko označuje glasove, ki so oslabil ali onemeli in jih zato pri branju »izpustimo« [dobesedno: »elidiramo«] – izgovarjamo reducirano kot polglasnik ali jih sploh ne izgovarjamo). Zanimivo in značilno je, da pri tem tako rekoč v celoti podaja navodila za *branje*, ne pa *pisanje* črk v besedilu.³⁴³ Omenja naslednja razmerja glede branja različnih variant črk:

- *i* [samoglasnik] : *j* [soglasnik];
- *u* [samoglasnik] : *v* [soglasnik];
- *s* [z, »izgovarja se blažje in mehkeje« = zveneči sičnik] : *f* [s, »izgovarja se bolj ostro« = nezveneči sičnik], npr. *sadét* : *fadét*, *sad* : *fad*;
- *sh* [ž, zveneči šumevec] : *fh* [š, nezveneči šumevec], npr. *shalit* : *fhalit*.

In ker gre predvsem za navodila za branje, konča Schönleben svoja navodila z dvema opombama:

a) Za izgovorjavo besedila v določenem jeziku sta pomembnejša smisel in besedna zveza (oziroma: povezava med besedami, ki določa možni pomen besede in s tem njeno izgovorjavo) kot natančno definiran pravopis.

b) Govorec določenega jezika ne potrebuje navodil za izgovorjavo besedila v tem jeziku. Dejstvo, da bralec pozna določen jezik, mu namreč – če interpretiramo naprej – omogoča, da zapisano prebere tako, da je prebrano besedilo smiselno.

Ti dve opombi sta po eni strani načelna ugotovitve, ki jo lahko, kot je ugotovil že Kopitar (1808: 61), zasledujemo že od Trubarja naprej,³⁴⁴ po drugi strani pa tudi nekakšno opravičilo za dejansko stanje v zapisu tistih odlomkov v lekcionarju, ki jih je Schönleben dodal sam. Tam namreč bralec navodil res »ne potrebuje«, saj zapis ne sledi nobenim posebnim načelom. Kot je ugotovil že Breznik (1982 [1917]: 43–44, op. 49), namreč Schönleben v teh odlomkih zamenjuje *f* in *s*, *fh* in *sh*, *v* in *u*, *i* in *y*, za [ž] in [š] rabi večkrat brez razlike *fch*, za [š] pa rabi *fc*.

Od besedil, ki so vplivala na obravnavano Schönlebnovo besedilo, lahko omenimo tako rekoč samo uvod *Blagomu i millomu scioču* v hrvaški *Rituale Romanum* (Kašič 1640: **3b–***1b), ki ga je leta 1640 izdal jezuit Bartol Kašič (sicer tudi avtor prve hrvaške slovnice).³⁴⁵ Schönlebna s Kašičem družijo naslednji poudarki:

³⁴³ Da bi bilo to razvidno tudi iz slovenskega prevoda, smo dodali posebni opombi pri prevodu besed *scribitur* in *scribi debet*.

³⁴⁴ O tem več Ahačič (2007: 226–230); Trubarjev citat o tej tematiki najdemo v TT 1557 (a 3b, Rupel 1966: 73).

³⁴⁵ Na to povezavo doslej v nam znani literaturi ni opozoril še nihče, čeprav so vzporednice dokaj očitne in po našem mnenju ne gre zgolj za skupni *topos*.

- a) znotraj jezika domovine je takšna razlika v različnih govorih in narečjih, da je jezikovno nemogoče ustreči vsem (Kašič 1640: **3b),³⁴⁶
- b) jezik dela bo zato tak, da ga bodo lahko čim lažje razumeli vsi (Kašič 1640: **3b),³⁴⁷
- c) vsak pa lahko seveda skupni zapis prebere tako, kot najbolj ustreza njegovi pokrajini (Kašič 1640: **4a).³⁴⁸

Poleg tega je skupna tudi zgradba samega uvoda, saj se Kašič po splošnem in vsebinskem uvodu ukvarja tudi z razlago svojega črkopisa (Kašič 1640: ***1a).

Naslovna stran uvoda v hrvaško delo *Rituale Romanum* Bartola Kašiča (1640)

- ³⁴⁶ »Velekratsam razmifcgliaò, i razgovàry auchifè s' družimi iziskovào, koimbifmo nacinnom nyboglim, i nayugodnijm moghli upijfati, i izgovoritti nafca befidenya Slovinska: ne mogofmo nikakova pofobita nàysshì s' koyimbifè mòglo ne fàmo sfima Rufàgom, pacek ni yednòmu fàmomu ugoditi Gràdu. Yere sfakki clovik sfoga grada govvor, i befidenye hvàli, Hærvat, Dalmatin, Boſcgnak, Dubrovcanin, Serbglin.«
- ³⁴⁷ »Sctòchiemo dakle rekki, i odlùciti? Razbòrito, i razloxito fçijnim yà zà ifto, i mnijm, dà onij Pijfàlaç, koyi hochie, ifogod upijfati nafcki, imma nàftoyati, koliko nàyboglie moxe onim govvorom upijfati, koga on vifct ù mnozih pozna, dàye nayopchienij, i koga moxe sfak lafcgne razumitti, i s'koriftyu proctitti; neka, kakogodire mnozima ugodij. Ovim dakle nacinnom odlùchì yà Pijfmo ovega Rituàla, illi Obicàynika iftomacciti nafcki, bivfci yà govorio, i opccchio s' gliùdmi od razliçih Rufàgà Slovinskih, hodecchi pò sfijtu: i yàfàm gnih ovakka govorenja razumio, i onifu moya: (Karftyanni, Rafciàni, Serbgli Poluvirçi, i Turci).«
- ³⁴⁸ »Yur dakle, akò yà Boſànski upijfem ovæ rijci (Poſlàòfàm, uciofàm, rekàofàm, illi takke innæ) ne brànim zà to Dalmatinu nafcemu, dà on neobràti nà sfoy nacin ovæ iftæ rijci, i inakæ, ter recè: Poſlallàm, uciflàm, rekalfàm,) ni magne Dubrovcaninu, dà ne recè (Poſlòfàm, rekofàm, (Alli gdi yà upijfem (fctò, illi fctà) ne brànim Dàlmatinu, dà on recè (Cà) ter takò ù innih rjicìh, koyæ nebuddu upijfanæ nacinnom sfoga grada, illi mifta, sfak nà sfoy nacin navernuvfci flovò koyegodir pò sfoyoy obicàyi: takò nè imamo koritti yedni družih, velècchi, dà zanoflè.«

Vpliv predhodnih besedil: Kašič 1640; neposrednega vpliva slovenskih besedil ne zasledimo.

Vpliv na poznejša besedila: Kastelec 1678, 1682, 1684, Svetokriški 1691, Vorenc 1703–1710 (malenkostno prirejani prepis ter posredni vpliv), HG 1715, Paglovec 1741, morda Hipolit 1715, 1730 (EiL), morda Basar 1734.

Literatura: Latinsko besedilo s kratkimi komentarji navaja Jernej Kopitar (1808: 59–61), ki nad Schönlebnovim jezikoslovjem ni preveč navdušen. Prevod Kajetana Gantarja je natisnjen v Stabeju (1997: 588–589) v redakciji Majde Merše. To besedilo omenjajo domala vsi obširnejši pregledi slovenske književnosti ter drugi priročniki. Pomembnejša opozorila nanj ter komentarje posameznih izjav imajo poleg Kopitarja Jože Toporišič (1967: 15–16; 1989: 238; 1987b: 261–262), Jože Stabej (1997: 570) in še posebej izčrpno Breda Pogorelec (1965: 264–265; 1967: 81–82; 1974: 11; 1995: 283, 286–287; podobno tudi sem in tja v mnogih člankih, ki obravnavajo drugo tematiko, ali v tezah za tečaje; zelo jasno v učbeniku Pogorelec et al. 1987: 27; prim. tudi ponovno izdajo Pogorelec 2011: 23–24, 37–38, 67, 114–118, 133–138, 148, 150, 320–321, 375), po njej tudi Irena Orel (2003: 554). Po Toporišiču in Pogorelčevi nato še mnogi drugi, npr. Teodor Domej (1980: 199), vendar brez novih spoznanj ali novega branja originala. O jeziku lekcionarja v celoti piše Anton Breznik (1982 [1917]: 41–44.) — Osnovni podatki: SBL (Miklavčič: 2009 [1967]), ES (Mihelič in Smolik 1997: 15).

5.3 MATIJA KASTELEC: NAČIN IZGOVORJAVE NEKATERIH BESED V KRANJSKEM JEZIKU (1678, 1682)

Matija Kastelec (1620–1688, *Kilovče pri Premu, †Novo mesto), marljivi novomeški kanonik, je svojima prvima natisnjenima deloma (od treh)³⁴⁹ dodal tudi jezikovne opombe o branju slovenskega besedila. V obeh natisih dela *Bratovške bučvice S. Roshenkranza*, natisnjene leta 1678 (Gradec) in 1682 (Ljubljana), je objavil eno stran dolgo opombo z naslovom *Način izgovorjave nekaterih besed v kranjskem jeziku (Modus pronuncianti aliqua Nomina in Idiomatico Carniolico)*; Kastelec 1678: 177, povsem enako besedilo tudi v Kastelec 1682: 177):

»Zelo velika je razlika med črkami *s* in *f* ter *sh* in *sh*, med samoglasniškim *i* in soglasniškim *j*, med samoglasniškim *u* in soglasniškim *v*. To je razvidno iz pomena, kajti *sad* pomeni 'zad[aj]', drugače [pa pomeni] *fad* 'sadež'. *Sh*: *shalit* [pomeni] 'žaliti', *sh*: *shalit* [pa pomeni] 'šaliti [sel]'. (*y*) se izgovarja na različne načine in ta črka je v kranjskem pisanju³⁵⁰ potrebna, npr. *gory* 'gori', drugače *gôri* 'kvišku', *sgony* 'zvoní', drugače *sgoni* 'zvóni'.

Pri izgovorjavi nekaterih besed so zelo velike težave, npr. *Dianje* 'dejanje': izgovarjati se mora kot v italijanščini³⁵¹ *vigne* 'vinogradi', *segno*³⁵² 'znamenje'. Zato sem poskrbel za oznako *Dianie* s takšnim naglasnim znamenjem, ki naj ponazarja izgovorjavo. Če bo pazljivi bralec v tem malem delu našel napako, naj odpusti ali moji nevednosti ali tiskarju³⁵³ ali kranjskemu jeziku, ki nima slovnice.«³⁵⁴

Začetek besedila, ki obravnava črke *s* [z], *f* [s], *sh* [ž], *sh* [š], *i*, *j*, *u*, *v*, je skupaj s primeri v celoti posnet po Schönlebnovem uvodu iz leta 1672. Preostalo besedilo je v celoti izvirno Kastelčevo, lahko pa ga razdelimo glede na tri temeljne poudarke, od katerih sta prva dva spet pravopisna:

³⁴⁹ V tretjem delu *Navuk Christianski sive Praxis Catechistica*, ki je izšlo leta 1688 v Ljubljani, je Kastelec (1688: Qq 8a) dodal naslednjo kazalko: »Opažanja glede pisanja kranjskega jezika najdeš v delu *Nebeshki Zyl.*« – »Obfervationes scribendi Carniolifimum, invenies in Nebeshki Zyl.«

³⁵⁰ Lat. *Carniolismus*, Gantar ima prevod: *kranjščina*.

³⁵¹ Raba italijanskega primera ni naključna, saj je bilo vsaj osnovno znanje italijanščine tedaj predvsem v mestih že močno prisotno.

³⁵² Italijanska primera se seveda izgovarjata: *vinje*, *senjo*.

³⁵³ Dobesedno: *tiskarskim črkam, črkopisu, črkovnemu znaku*.

³⁵⁴ Besedilo je navedeno po prevodu Kajetana Gantarja (v Stabej 1997: 570, 599); nekatera mesta so usklajena z našim načinom prevajanja.

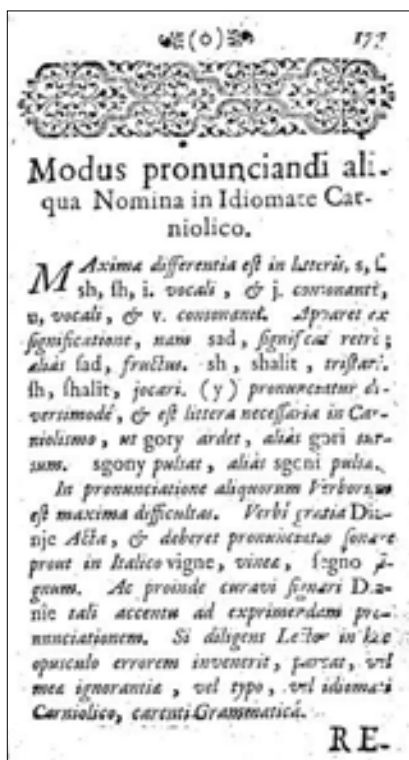
- Razlikovanje v zapisu med naglašeni *i* (zapis: *y*) ter nenaglašeni *i* (zapis: *i*): npr. *gory* : *gōri*, *sgony* : *sgoni*. Takšno razlikovanje je glede na tradicijo slovenskih protestantskih piscev inovacija. Ti so z *y* lahko označevali dolgi naglašeni *i*, včasih pa tudi nenaglašeni *i*, medtem ko so kratki naglašeni *i* vedno zapisovali kot *i* (Merše in Novak 2001: 36–37).
- Pisanje [n'] z *nî*; npr. *Dianîe*, kar je tudi novost.³⁵⁵

Tretji poudarek pa je pomemben s povsem drugega vidika: dobro namreč ponazarja negotovost, ki je pri pisanju navdajala tedanje pisce, in vzroke zanjo. Ravni, na katerih lahko prihaja do napak, so namreč po Kastelecu naslednje: a) pisec nima nobenega normativnega priročnika – slovnice (Bohoričeve slovnice za razliko od Valvasorja ni poznal); b) pri tisku lahko prihaja do tiskarskih napak; c) zadnja raven pa je nevednost (*ignorantia*), katere omemba tu ni zgolj retorični okras. Zavedanje, da tradicija pisanja slovenskega knjižnega jezika obstaja in da ima določena pravila, ki pa novim avtorjem niso bila vedno najbolj jasna, saj se je govorjeni jezik naglo spreminjal, je avtorje dejansko navajalo k stalni negotovosti. Na podlagi branja obstoječih natisnjenih besedil so si namreč lahko ustvarili nekakšna pravila, ki pa so bila vseeno bolj zasilna. O tem nam priča tudi spodnje Kastelečevo besedilo.

Vpliv predhodnih besedil: Schönleben 1672.

Vpliv na poznejša besedila: Kastelec 1684, Vorenc 1703–1710 (prepis), Hipolit 1715 (EiL); posredni vpliv na Svetokriškega 1691 in Vorenca 1703–1710 (priredba *Opažanj* iz Kastelca 1684).

Literatura: Latinsko besedilo s kratkimi komentarji navaja Jernej Kopitar (1808: 61–63), ki mu nista všeč rešitvi z *y* ter *nî*. Prevod Kajetana Gantarja je natisnjen v Stabej (1997: 599) v redakciji Majde Merše. O odlomku so pisali poleg Stanislava Škrabca (JD 1: 187 in JD 3: 92; komentirano v Orel 2006: 98, 100) še Joža Glonar (2009 [1928]), Franc Tomšič (1931: 2), Jože Toporišič (1989: 238–239, predvsem na podlagi Kopitarja) in Jože Stabej (1997: 570).

Matija Kastelec, *Način izgovorjave nekaterih besed* (1682)

³⁵⁵ Vsaj na prvi pogled pa pri tem Kastelec ni dosleden, saj [l'] piše kot *lj*, nad čimer se huduje že Kopitar (1808: 63). Toda na to, zakaj se podobno ne loteva tudi zapisa za [l'], odgovarja Škrabec (gl. mesti, ki ju razlaga Orel 2006: 100).

5.4 MATIJA KASTELEC: OPAŽANJA GLEDE BRANJA IN PISAVE KRANJSKEGA JEZIKA V STARIH KRANJSKIH, HRVAŠKIH IN ILIRSKIH KNJIGAH (1684)

V delu *Nebeshki Zyl*, ki je leta 1684 izšlo v Ljubljani, je Matija Kastelec svoje prvotne opombe bistveno razširil. Na podlagi abecede je komentiral rabo določenih črk. Kljub temu da je tak način za dober slovnični opis najmanj primeren, je njegovo besedilo z naslovom *Opažanja glede branja in pisave kranjskega jezika v starih kranjskih, hrvaških in ilirskih knjigah* (*Observationes In Lectione et Scriptione Idiomatis Carniolicum juxta antiquos Libros Carniolicos, Croaticos, et Ilyricos*) zaradi vsebine in obsega pomembno in tudi vplivno (Kastelec 1684: 437–439):

»A. in B. Se nikoli ne spreminjata, pač pa se *á*, *ó* in *ú* z naglasom na koncu besede praviloma skrajšajo.³⁵⁶

C. Se zelo malo rabi, kajti namesto C se piše Z in včasih tudi K.

D. Ne more stati namesto T, kot npr. *tert*, *terte* 'trte'; drugače *terd* 'trd'.

E. Če je nad črko *è* krativec, je tako, kot da bi bilo *ie*, npr. *grè*, kot bi bilo *grie* 'gre'. Če pa je *é* opremljen z ostrivcem, je tako, kot če bi bilo *ei*, npr. *vèzhnu* 'večno'.

H. Se zelo pogosto rabi na začetku, na sredini in na koncu besede, npr. *nuzh* 'noč', drugače *nuz* 'korist'.

I. *i* je samoglasnik, *j* je soglasnik, npr. *ima* 'ima', toda *jutri* 'jutri'. *î* s takšnim naglasom [= naglasnim znamenjem] pa zveni kot v italijanščini *vigne* 'vinogradi', npr. *nîega* 'nje-ga'. Podobno je z *ê*, npr. *preminên* ['premenjen'].

K. Se pogosto uporablja za *c*, npr. *Kamra*.

L. M. N. Se nikoli ne spreminjajo.

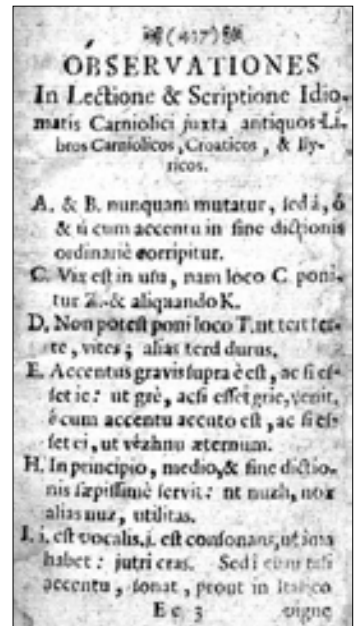
O. Če ima *ó* naglas, se skrajša,³⁵⁷ npr. *gredó* 'pridejo', drugače *gredo* 'bruno'; *ò* s krativcem se komaj kdaj rabi.

Ph. Kot nadomestilo za *F* se ne uporablja, razen v lastnih imenih, npr. *Ioseph*.

Q. Se zelo malo rabi, razen *buque*, *cèrque* itd.

R. Se ne spreminja.

S. Dolgi *f*, npr. *fad* 'sadež'; drugače *sad* 'zad[aj]'. *sh*, npr. *shalit* 'šaliti [se]', drugače *shalit* 'žaliti'.

Matija Kastelec, *Opažanja glede branja in pisave* (1684)

³⁵⁶ Lat. *á, ó in ú cum accentu in fine dictionis corripitur*. Gl. tudi komentar spodaj.

³⁵⁷ Lat. *ó cum accentu corripitur*. Gl. tudi komentar spodaj.

T. Se ne more uporabljati namesto *d*, kot je že zgoraj omenjeno.

V. Kot samoglasnik je *u*, npr. *ure* 'ure'; drugače pa bi *vre* s soglasnikom pomenilo 'vre'.

X. Se ne uporablja, razen v lastnih imenih, npr. *Xerxes*.

Y. Sredi besede se *y* izgovarja kot *i*.³⁵⁸ Zveni podobno kot v italijanščini *vigne* 'vinogradi', npr. *nym* 'njim'. *y* na koncu besede se skrajša,³⁵⁹ npr. *sgony* 'zvoni', drugače bi bilo *sgoni* 'zvôni', *fiojy* 'stoji', *fe bojy* 'se boji'.

Z. Ima včasih dodano črko *h*, npr. *nyzh* 'nič', včasih pa ne, npr. *konz* 'konec'. Kadar se beseda v ednini konča na *za*, mora imeti v množini *ze*, npr. *Diviza Divize*, ne pa *Divice*.

Pika (.), dvopičje (:), vejica (;), podpičje (ː), vprašaj (?), klicaj (!), in oklepaj () se vedno uporabljajo tako kot v latinščini.

Lastna imena se pišejo tako kot v latinščini, razen nekaterih, npr. *Bartholomaeus Ierni*, *Georgius Iuri* itd.³⁶⁰

V besedilu lahko spremljamo naslednjo tematiko:

a) Črkopis:

- Razlika med *f* [s] in *s* [z] ter *fh* [š] in *sh* [ž] je posneta prek Kastelčevih *Bratovfkih buqvica* (1678, 1682) po Schönlebnu (1672).
- Temu je dodana še nova razlika med *z* [c] in *zh* [č], vendar na precej nenavaden način, saj *zh* obravnava kot posebno rabo črke *h*, ki se sicer »zelo pogosto rabi na začetku, na sredini in na koncu besede«, npr. *nuzh* : *nuz*. Podobno poudarja pri obravnavi črke *z*, da ima lahko *z* »včasih dodano črko *h*«, in navaja primer: *nyzh*.
- Razlika med samoglasniškim *i* ter soglasniškim *j*, ki jo navajata tako Schönleben (1672) kot po njem Kastelec (1678, 1682), je podkrepljena s primerom: *ima* : *ju-tri*.³⁶¹ Med velikima *I* in *J* Kastelec v tem abecednem pregledu ne razlikuje.
- Prav tako je z novim primerom *ure* : *vre* podkrepljena razlika med samoglasniškim *u* ter soglasniškim *v*, ki jo imata tudi Schönleben (1672) in Kastelec (1678, 1682). Med velikima *U* in *V* Kastelec v tem abecednem pregledu ne razlikuje;
- Pisanje [n'] z *nî*, ki ga ima že Kastelec (1678, 1682), ni uvrščeno pod *n*, ampak pod *i*. Ohranjena je razlaga izgovora s pomočjo italijanščine, primer *Dianîe* pa je zamenjan s primerom *nîega*. Dodani sta še dve možnosti pisanja [n']:
 - Če mu sledi [e], lahko postavimo znak ^ nad *e*, npr. *preminê*.
 - Če mu sledi [i], lahko rabimo tudi *y*, in sicer zato, ker ima *y* sredi besede enako vlogo kot *î*, npr. *nym*. To pravilo je manj posrečeno, saj je Kastelec z njim verjetno želel povedati, da lahko *y* sredi besede (na koncu besede ima namreč drugo vlogo!) beremo kot [j], [ji] ali [ij], kar se ne sklada že s primerom *nyzh*, ki ga navaja pri črki *z*.³⁶² Italijanski primer *vigne* je vzet iz Kastelca (1678, 1682).

³⁵⁸ Torej kot [j].

³⁵⁹ Lat. *y in fine dictionis corripitur*. Gl. tudi komentar spodaj.

³⁶⁰ Besedilo je navedeno po prevodu Kajetana Gantarja (v Stabej 1997: 599); nekatera mesta so usklajena z našim načinom prevajanja.

³⁶¹ Se pa tega Kastelec v praksi le redko drži (prim. Kopitar 1808: 71).

³⁶² Verjetno je Kastelec narobe razumel kakšne njemu znane zapise, kjer se je zapis *nym* izgovarjal kot [nim] in je bil torej *y* zapis za naglašeni *i* (prim. Kopitar 1808: 73, opomba).

- Medtem ko črki *l*, *m*, *n*, in *r* posebej ne obravnava, za *q(u)* [kv] pripominja, da se rabi redko, npr. *buque*, *cèrque*, za *ph* [f] in *x* [ks] pa, da se uporabljata samo v lastnih imenih, npr. *Ioseph*, *Xerxes*.
- Kot pomenskorazlikovalni par uvaja Kastelec poleg zgoraj omenjenih še *t* : *d*, npr. *tert*, *terte* : *terd*.
- Razlika med črkami *c* [c ali k], *z* [c] in *k* [k] je sicer opisana okorno, a pove vse potrebno: črki *c* se je treba po Kastelcu izogibati in namesto nje pisati (glede na glasovno vrednost) *z* ali *k*. Primer za *k*: *Kamra*, (nekoliko nenavaden) primer za *z*: množina besed na *-za* se mora zapisovati *-ze* in ne *-ce*, npr. *Diviza* *Divize*, ne pa *Divice*.

b) Naglaševanje:

- Za današnjega bralca je nekoliko zagonetno Kastelčevo novo pravilo, da se »á, ó in ú z naglasom na koncu besede praviloma skrajšajo«, da se ó »skrajša, če ima naglas, npr. *gredó*«, oziroma da se črka *y* (torej naglašeni [i]) »na koncu besede skrajša«. Na teh mestih beseda »skrajšati/skvariti« (*corripere*) opisuje občutek, ki ga dajo akutirani dolgi samoglasniki (nanje kažejo tudi primeri pri Kastelcu ter pri avtorjih, ki so Kastelčevo pravilo povzemali).³⁶³ Te glasove so na koncu besede očitno slišali kot »skvarjene« oziroma »skrajšane« glasove, čeprav danes vemo, da niso ne eno ne drugo.³⁶⁴ Primer *sgony* : *sgoni* je njegov že od prej (Kastelec 1678, 1682), primeri *gredó*, *Stojy* in *fe bojy* pa so novi.
- Izvirna je tudi Kastelčeva nova formulacija, da s krativcem na *e* zaznamuje primere, kjer »bi bilo [narečno] *ie*«, z ostrivcem na *e* pa primere, kjer »bi bilo *ei*«, npr. *grè*, *vèzhnu*. Vendar v praksi Kastelec tudi tu ni dosleden³⁶⁵ – večinoma dejansko rabi ostrivec nad *e*-jem za naglašeni jat sredi besede (v izglasju pa za navadni naglašeni *e*, ker ima za jat *ej*), krativec nad *e*-jem pa vsaj sprva za ozki *e* (iz etimološkega in nosniškega *e*).³⁶⁶

c) Drugo:

- Latinska poimenovanja ločil so nova in drugačna kot pri Bohoriču (niso pa vplivala na nova poimenovanja ločil v G 1758).
- Zadnji odstavek prinaša še novo informacijo o možnem slovenjenju lastnih imen, ki sicer ohranjajo latinsko obliko.

³⁶³ Prim. Kopitarjevo razlago tega mesta: »d. h. hat den geschärftten Ton, und ist prosodisch Lang« (Kopitar 1808: 70).

³⁶⁴ To pravilo je bilo, kakor bomo videli v nadaljevanju, nekoliko nejasno tudi Svetokriškemu in Vorencu, ki sta ga povzemala, bolje pa to opiše Basar.

³⁶⁵ To je opazil že Kopitar (1808: 71, 1. opomba).

³⁶⁶ O tem tudi Škrabec, Toporišič in Orel na spodaj navedenih mestih.

Vpliv predhodnih besedil: Schönleben 1672, Kastelec 1678, 1682.

Vpliv na poznejša besedila: Svetokriški 1691, Vorenc 1703–1710 (na oba verjetno neposredno, morda prek izgubljenega razširjenega Kastelčevega besedila), morda Hipolit 1715 (EiL).

Literatura: Latinsko besedilo s kratkimi komentarji navaja Jernej Kopitar (1808: 70–74). Prevod Kajetana Gantarja je natisnjen v Stabeju (1997: 598) v redakciji Majde Merše. Besedilo poleg Stanislava Škrabca (JD 2: 401; komentirano v Orel 2006: 102) omenjata in kratko komentirata Jože Toporišič (1967: 16; 1987b: 262; še posebej 1989: 238–240) in Jože Stabej (1997: 569–570). Na splošno o jeziku Matije Kastelca pišeta Irena Orel (2006 – na podlagi Škrabca) in Martina Orožen (1989: 253–265 – še posebej velja opozoriti na tehtni sklep o Kastelčevi vlogi pri ohranjanju (protestantske) norme). — Osnovni podatki o Kastelcu: SBL (Glonar 2009 [1928]), ES (Smolik 1991: 12–13).

5.5 JANEZ VAJKARD VALVASOR: KRANJSKI IN SLOVANSKI/SLOVENSKI JEZIK (1689)

Polihistor **Janez Vajkard Valvasor** (1641–1693, *Ljubljana, †Krško) se je v svojem nemško pisanem delu *Slava vojvodine Kranjske* (*Die Ehre dess Herzogthums Crain*) na številnih mestih dotikal tudi vprašanj v zvezi s slovenskim (oziroma slovanskim) jezikom – tako z njegovim v mitologijo odetim izvorom kakor tudi z njegovim sodobnim stanjem. Meja med pojmom slovenski in slovanski jezik je pri njem vseskozi zabrisana: zato navajamo obe prevodni možnosti tudi na mestih, kjer gre očitno samo za slovenščino ali slovanščino. Kadar povzema po tujih virih, večinoma govori o slovanskem jeziku, kadar navaja domače vire ali svoja opažanja, pa večinoma o slovenskem. Z vidika našega pregleda nas bo na tem mestu zanimalo prvo poglavje šeste knjige, ki predstavlja edino obsežnejše celovito besedilo o slovenskem (in z njim seveda tudi slovanskem) jeziku v Valvasorjevem delu.³⁶⁷ Besedilo z naslovom *Kranjski in slovanski/slovenski jezik* (*Von der Crainerischen und Sclavonischen Sprache*), ki skupaj s preglednicama obsega kar 9 strani (Valvasor

Janez Vajkard Valvasor, stran iz dela *Slava vojvodine Kranjske* (1689)

³⁶⁷ Od krajših odlomkov, ki govorijo o slovenskem jeziku, bi poleg tistih iz literature, ki jo navajamo v nadaljevanju, omenili prepis pisma iz Rima 23. maja 1654, ki omenja, da so v razpravi, ali naj se kranjski romarji štejejo k »Illirom« ali »Nemcem«, Kranjci v Rimu poudarili, da govorijo slovanski jezik (*lingua Illyrica*) na shodih, v šolah in pri drugih opravilih (Valvasor 1689: XV, 599).

1689: VI, 271–277),³⁶⁸ je razdeljeno na več vsebinskih enot: 1. jezikovna situacija na Kranjskem; 2. obseg slovanskega jezika; 3. glagolska in cirilska pisava: a) podobnost med slovanskimi jeziki, podobnost med ruščino in slovenščino; b) razlaga preglednice z očenaši ter preglednice s cirilsko in glagolsko pisavo; 4. latinska (slovenska) pisava: a) po Bohoriču; b) komentirani in dopolnjeni prevod v nemščino; 5. o nepravilnem v slovenskem jeziku v zadnjih letih.

Najprej spregovori o jezikovni situaciji na Kranjskem (str. 271):³⁶⁹

»Ko se novi prebivalci pridružijo starim, se poleg starega jezika radi pojavljajo in pridejo v navado novi. Zato se tudi na Kranjskem ne govori povsod enoten jezik, ker so tod različni narodi ne le prehajali, temveč se tudi naseljevali, in ker so dandanes naseljeni tu ljudje različnih narodnosti. Vendar vladata prav povsod dva jezika, namreč slovanski (ali slovenski)³⁷⁰ in nemški. Le-ta pa je v rabi večinoma le pri plemičih in izobražencih; tudi vse pravne zadeve se vodijo v nemščini, vsi spisi in pisma se pišejo v tem jeziku. Slovenščino³⁷¹ pa uporabljajo podeželski govorci in drugi navadni³⁷² ljudje.«

Tako predstavljene dvojnosti seveda ne kaže razumeti vrednostno (višji sloji = nemščina, nižji sloji = slovenščina), ampak jo kaže brati z vidika naslovnika, ki ga je Valvasor imel pred očmi: torej bralca, ki ga zanima, kateri jezik bo potreboval, če se bo odpravil v vojvodino Kranjsko. Pri bolj izobraženih se mu bo obnesla nemščina (tudi če znajo poleg nje še slovensko), za stike z ostalimi pa bo potreboval slovenščino. Drugi navadni ljudje (»andere gemeine Lippe«) je namreč oznaka, ki zajema kar precej širok srednji sloj, torej tudi meščane oziroma tudi pismene ljudi; prim. Seitz (1998: 261), Ahačič (2007: 31–36).³⁷³

Temu sledita dva odstavka (str. 271–272) o obsegu slovanskega (*Sclavonisch*) jezika, ki po dobrih sto letih ponovno uvajata topos o velikem obsegu obravnavanega jezika, ki ga je na Slovenskem prvi uvedel Bohorič (1584) – vendar pri tem Valvasor ne sledi

³⁶⁸ Kjer obstaja prevod Mirka Rupla, ga (mestoma prilagojenega) navajamo po Valvasor (1977); drugod je prevod naš.

³⁶⁹ O tem najtehtneje Stone (1990: 234), posredno se te problematike dotika tudi Orožen (1996 [1993]: 302–312), na splošno pa je ta Valvasorjev citat omenjan zelo pogosto. O Valvasorjevem napačnem razumevanju jezikovne situacije na Slovenskem je prvi opazneje potarnal Koruza (1976: 111).

³⁷⁰ Nem. *Sclavonische (oder Windische) Sprache*.

³⁷¹ Nem. *Windische oder Sclavonische Sprache*.

³⁷² Nem. *die Dorff-Zunge, andere gemeine Lippe*.

³⁷³ V prid takšnemu branju (in prevajanju) gornjega Valvasorjevega odlomka govori tudi drugo mesto iz enajste knjige (Valvasor 1689: XI, 708), ko opisuje stanje v Ljubljani (ki ni spadala med najbolj »slovenska« slovenska mesta): »Običajni jezik v Ljubljani je na splošno kranjski in nemški [*insgemein die Crainerische und Teufche*], pri plemstvu in trgovcih tudi italijanski; vse pa se zapisuje samo v nemščini,« še posebej pa mesto iz druge knjige, kjer kot splošni jezik v vojvodini Kranjski navede slovenščino (Valvasor 1689: II, 104): »Kar zadeva jezik te dežele, je različen in težko se bo našla dežela, kjer bi bilo toliko jezikov v rabi kakor tu. Pravi in splošni je kranjski [*die rechte allgemeine Land-Sprach ist die Crainerische*]; poleg tega se govori tudi po ilirsko [*Illyrisch*], toda nekoliko skvarjeno in ne povsem čisto; tretjič hrvaški; četrtič slavonski; nato tudi po dalmatinsko, kočevsko, istrsko, italijansko, furlansko in nemško. Vendar govori vse plemstvo nasploh po nemško, tudi po kranjsko in italijansko. Vse sodne razprave se opravljajo v nemškem jeziku, tudi vsa pisma se pišejo nemško.«

Bohoriču, ampak (malo) novejšim virom (Matthias Quad[en], Hermann Fabronius). Še posebej veliko pozornost posveti Valvasor črkam, s katerimi se piše slovanski jezik (str. 273–275). Na tem mestu navaja kratko zgodovino rabe cirilice (Ciril in Metod) in glagolice (Hieronim), govori o pooblastilu papeža Hadrijana II. Cirilu in Metodu iz leta 868 glede rabe »slovanščine« pri bogoslužju ter doda celostransko tabelo s predstavitvijo obeh abeced (str. 273). Del besedila, ki je imel neposreden vpliv na Hipolitov uvod v trojezičnem slovarju ter prek njega na predgovor v HG 1715, moramo na tem mestu seveda navesti (str. 271–272):

»Da je slovanščina/slovenščina³⁷⁴ eden pglavitnih jezikov, je znano in dovolj izpričano s potrdilom mnogih piscev. Med njimi to potrjuje zlasti Matthias Quaden iz Deventra v svojem *Enchiridio Cosmographico*,³⁷⁵ da se v Evropi noben jezik ne razteza dalj od slovenskega ali slovanskega,³⁷⁶ zakaj le-ta se začinja pri Beneškem in sega do Severnega morja, vstran pa približno do Ponta Euxina, tj. do Črnega morja; govori se torej v Istri, na Hrvaškem, v Lužici, Šleziji, na Poljskem, Litovskem, Pruskem, Ruskem v Moskvi in dalje do Švedskega, potem na Bolgarskem in tam okrog, celo vse do Carigrada, kjer da je na sultanovem dvoru zelo v rabi. Tega, da se namreč na turškem dvoru govori slovensko ali slovansko,³⁷⁷ o čemer so tudi drugi že poprej pisali, pa da ni tako razumeti, kakor da bi to bil prvi dvorni jezik Turkov, temveč da se slovenščina/slovanščina³⁷⁸ govori poleg drugih jezikov /.../. Slovenski/slovanski³⁷⁹ jezik nahajamo tudi v Novaji zemlji in drugod, a Novaja zemlja pomeni v slovenščini ali kranjščini³⁸⁰ toliko kot 'nova zemlja'. Ta jezik je močno v navadi na Ogrskem in po vsej Turčiji, zlasti v tisti, ki meji na Hrvaško, in v Dalmaciji.

Kakšne črke ali znake pa so nekoč uporabljali za ta jezik, o tem ni pravega sporočila. Le Hermann Fabronij piše, da je učen Slovan z imenom Metod izumil hrvaške in slovenske/slovanske³⁸¹ črke in prevedel Sveto pismo v materni jezik. Vendar se pripisuje ta iznajdba deloma tudi pomoči drugega slovanskega škofa Cirila.

Sta pa dve pisavi ali dvoje črk, s katerimi se piše slovanski/slovenski³⁸² jezik. Prva pisava se imenuje cirilska, a to je tista, ki sta jo izumila Ciril in Metod in je zelo podobna ruski ali moskovski. Drugi pravijo glagolska in je zelo v rabi na Hrvaškem in v Dalmaciji; izumil jo je baje sv. Hieronim, ki je rojen tam nekje, v soseščini Stridona. Prva, cirilska pisava se rabi še danes v Carigradu na turškem cesarskem dvoru; uporabljajo jo prenekateri janičarji pa tudi v Bosni, na Ruskem in na Moskovskem je v rabi. Tako imam sam nekaj knjig, ki so v tej pisavi natisnjene. /.../ Prav s temi glagolskimi črkami je tiskan misale ali mašna knjiga, ki iz nje duhovni bero mašo. Te misale tiskajo zdaj v Rimu, a uporabljajo jih še dandanes v mnogih krajih na Kranjskem, kjer bero kranjsko ali slovansko mašo (hočem reči: mašo v kranjsko-slovanskem³⁸³ jeziku). /.../ To³⁸⁴ je bilo že prej dovoljeno [Cirilu in Metodu] s papeško bulo leta 870 /.../«

³⁷⁴ Nem. *die Sclavonifche*.

³⁷⁵ Verjetno je imel v rokah izdajo iz leta 1599 ali 1604.

³⁷⁶ Nem. *die Windifche oder Sclavonifche*.

³⁷⁷ Nem. *Windifch oder Sclavonifch*.

³⁷⁸ Nem. *Sclavonifch*.

³⁷⁹ Nem. *Diefe Windifche Sprache*.

³⁸⁰ Nem. *Sclavonifch oder Crainerifch*.

³⁸¹ Nem. *Windifch*.

³⁸² Nem. *Sclavonifch*.

³⁸³ Obakrat nem. *Crainerifch* in *Sclavonifch*.

³⁸⁴ Od tod naprej je naš prevod.

Poudarja tudi podobnost med rusko in »našo cirilico« ter med ruskim in slovenskim jezikom, ki ji doda svojo primerjalno analizo (str. 274):

»Prav tako [kakor pisava] je tudi ruski jezik zelo podoben in skorajda enak našemu kranjskemu, le da se včasih spremenijo posamezne črke v besedah, deloma pa tudi same besede. Omenjeni Olearius piše: Rusi so imeli velik *Prafnik* oziroma praznik. In res pomeni beseda *Prafnik* tudi v našem jeziku 'praznik'. Drugje poroča, da *Diviza gora* v ruščini pomeni toliko kot 'deviška gora'. In naš jezik ne razume zveze *Diviza gora* nič drugače. Kako blizu sta si tadva jezika in prenekateri drugi, bo radovedni bralec lahko še podrobneje spoznal iz očenaša /.../ v trinajstih slovanskih ali slovenskih³⁸⁵ deželnih jezikih.«

Sledi opis obeh tabel: očenaša ter tabele s cirilskimi in glagolskimi črkami (str. 274).

Nato preide Valvasor na latinske črke in s tem na slovenski jezik v današnjem pomenu besede:³⁸⁶

»V teh krajih so prej rabili le glagolsko pisavo, dokler ni učeni luteranski pridigar Primož Trubar prvi izumil pisanja kranjščine ali slovenščine/slovanščine³⁸⁷ z latinskimi črkami. Prvič je napravil tak poskus z Biblijo in spisal Novo zavezo z latinskimi črkami. Nato je Jurij Dalmatin, tudi evangeljski (ali luteranski) pridigar, pripravil Staro zavezo prav tako v latinski pisavi in jo dal v tisk. Zdaj pišejo tudi Hrvatje in Dalmatinci večinoma z latinskimi črkami.

Ima pa kranjski ali slovenski/slovanski jezik, kakor se danes z latinskimi črkami piše, petindvajset navadnih črk in štiri sestavljene, potemtakem vsega devetindvajset črk, kakor sledi iz naslednjega navodila, ki ga dodajamo v latinskem jeziku.«

Sledi prepis opisa »latinskokranjske pisave«, kakor ga najdemo v Bohoričevi slovnici (BH 1584: 25–28, 30–33). To je po več kot sto letih prvi neposredni citat dela Bohoričeve slovnice v kakem knjižnem ali rokopisnem delu slovenskega avtorja (slovnico sicer v tem času omenja tudi Schönleben v svoji zgodovini *Carniola antiqua et nova* iz leta 1681). Pri prepisovanju je Valvasor naredil nekaj večjih in nekaj manjših popravkov, katerih namen je bil predvsem nekoliko poenotiti in okrajšati Bohoričevo besedilo. Takšno besedilo nato ni vplivalo na nobeno nadaljnje slovnično delo v 17. ali 18. stoletju. Valvasor je glede na Bohoričevo besedilo spremenil naslednje (Valvasor 1689: 274–275):

- Med velike in male črke je dodal piko; nekatere male začetnice je spremenil v velike in obratno; v slovenskih primerih pri abecedi je najprej dosledno rabil samo *i* (tudi za *j*) – šele pri opisu rabe črke *j* je to črko tudi dejansko rabil; podobno je dvakrat rabil *u* namesto *v*, je pa uvedel tudi veliki *U*, ki ga Bohorič še nima (namesto njega rabi *V*); izpustil je vse glagolske primere in po en nemški ter hebrejski primer.
- Izpustil je Bohoričev (1584: 28) uvodni odstavek o sestavljenih črkah (*fh, sh, zh, fhzh*), pri sestavljenih črkah pa je spustil tudi odvečne latinske primere ter glagolske ustreznice.
- Izpustil je Bohoričevi poglavji o delitvi črk (*Divisio elementorum*; BH 1584: 28–29) in številski vrednosti črk (*De numeris per literas notandis*; BH 1584: 29–30).

³⁸⁵ Nem. *Sclavonische- oder Windische Land-Sprachen*.

³⁸⁶ Od tod naprej spet navajamo prevod Mirka Rupla.

³⁸⁷ Nem. *Crainerisch oder Sclavonisch*.

- V poglavju o rabi krativca je dodal primer *fmèrt*.
- Močno je skrajšal primere pri rabi opuščaja – glede na Bohoričeve je ohranil samo primere *h'zèrkui*, *k'ozhetu*, *s'materio*, *u'zherkou*, pri čemer se mu je pri zadnji besedi zapisala napaka, saj je namesto *z* rabil *zh*.
- Izpustil je celotno Bohoričevo 1. in 2. opombo glede pisave opuščaja (*v'ola*, *k'Adamu*) – takšen način pisave se namreč ni uveljavil, Valvasor pa je besedilo vendarle prepisoval z določenim razmislekom.
- Pri opisu razlik med *j* in *i* je izpustil tri slovenske primere (*jidi*, *Iunak*, *fvoj*; BH 1584: 33) ter podatek o številu zlogov (dvozložnica, enozložnica).

Latinskemu besedilu je dodal Valvasor še nekakšen prevod pomembnejših delov v nemščino (Valvasor 1689: 276). Kar je dodal novega (poleg uvodnega odstavka), smo podčrtali.³⁸⁸

»Menim, da ni potrebno, da bi v nemščini pojasnjeval vsa ta pravila in navodila, zlasti ker se v kranjskem jeziku ne piše drugače kot z zgoraj opisanimi latinskimi črkami. Ponemčil bom le nekaj opomb in opažanj.

Črka H (ali h) se mora v kranjskem jeziku izgovarjati prav kakor *ch* ali grški χ . To je treba tu zato posebej navesti, da bi se dala lastna imena (*nomina propria*) tistih krajev, ki se v tem delu navajajo, prav brati in izgovarjati. I je v latinščini in tudi v kranjščini včasih *consonans* ali soglasnik. L ali I mora človek včasih debelo izgovoriti, nekako dvojno, zlasti na koncu, npr. v besedi *debel*. Q, q se večinoma uporablja malodane samo v tujih izposojenkah, npr. *Quirinus*, *Quintilianus*, *Quitinga* itd. X, x kranjski jezik ne rabi, razen v tujih besedah ali tujih lastnih imenih, kot sta npr. *Xenophon*, *Xerxes* itd. Sh³⁸⁹ se bere kakor *Sch*,³⁹⁰ torej *Shala* kakor *Schala* ('šala'), *Shula* kakor *Schula* ('šola') itd. Sh je namreč posebna črka kranjskega jezika, a se vedno izgovarja kakor Sch; tako se tele besede: *Shaba* ('žaba'), *Shena* ('žena'), *Shélzh* ('žolč'), *Shivina* ('živina') izgovarjajo, kakor bi pisali *Schaba*, *Schena*, *Schélzh*, *Schivina*. Če pa stoji namesto *f* pred *h* črka *z*, tedaj se prednji zlog izgovori nekoliko ostreje in bolj trdo; kadar izgovori Kranjec *Zhapla* ('čaplja'), *Zhelu* ('čelo'), *Zhudu* ('čudo'), tedaj se glasi kakor *Tfchapla* (ali *Zfchapla*), *Tschelu*, *Tschudu*. Zloge, ki naj se izgovarjajo dolgo in s povzdignjenim glasom, naglasimo ali označimo z akutom ali ostrivcem kakor v naslednjih besedah: *délam* ('delam'), *peílám* ('peljem') itd. Na ta način se da najlažje zapomniti različen pomen nekaterih, sicer enako se glasečih besed; tako na primer: če je predzadnji zlog besede *poléti* naglašen, pomeni toliko kakor 'poleti' ali 'v poletju'; sicer pa, če tega zloga ne naglasimo ostro in visoko, pomeni toliko kakor 'poletel bo'. Treba je tudi opomniti, da se v kranjskem jeziku označujejo nekateri predlogi (*praepositiones*) tako, da se posamezne črke postavijo pred besedo, to so H, K, S in V, kadar ne stoji kot samoglasnik, temveč kot soglasnik. Da se lažje spoznajo, se piše spredaj *apostrophus* ali *spiritus lenis* (opuščaj /.../), npr. *h'zèrkui* 'k cerkvi', *k'ozhetu* 'k očetu', *s'materio* 'z materjo', *v'zherkou* 'v cerkev'.«

³⁸⁸ Prevod Mirka Rupla – razen besedila pri črkah: I, Q, X, ki smo ga prevedli sami.

³⁸⁹ Valvasor tu ni ohranil razlikovanja med *fh* in *sh*, kakor ga ima v latinskem besedilu (po Bohoriču). To se mu verjetno ni dogodilo po pomoti, ampak zato, ker je zanemarjal ločevanje zvnečih in nezvnečih soglasnikov pod vplivom nemščine. Glasova [š] in [ž] je tako zaznamoval s črkjem *sch*. Prim. tudi Orožen (1996: 307).

³⁹⁰ Črkje *sch* se v nemščini bere kot [š].

Povsem razvidno je, da so vse Valvasorjeve opombe namenjene bralcu, navajene-mu nemškega črkopisa, in da želijo olajšati razumevanje Bohoričevega besedila tudi tistim, ki ne znajo latinsko. Edina zadrega, v kateri se je zato znašel Valvasor, je bila ta, da je pod vplivom nemščine zanemaril razliko med [ž] in [š], ki ima v slovenščini pomenonosno vlogo, in zato oba glasova prečrkoval kot »nemški« *sch*. Verjetno zato v nemškem besedilu ni ohranil tudi razlikovanja med *fh* in *sh*, kakor ga ima v latinskem besedilu.

Svoje besedilo Valvasor zaključil z naslednjim izvornim razmišljanjem (Valvasor 1689: 276–277):

»Drugih *observationes* ali opomb, kakršnih je za ta slovenski/slovanski³⁹¹ jezik še več potrebnih, ne bom tu dodajal, zakaj moj namen ni, da bi napisal slovnico ali popoln nauk o pisanju in jeziku. Že nekaj let pa se ta jezik govori zelo nepravilno³⁹² in vsak dan bolj napačno – ponekod bolj, drugod manj, zlasti pa v Ljubljani in na Gorenjskem. Do tega pride zato, ker se zelo meša z nemščino, kakor na primer:

Nemško	Nepravilno	Pravilno kranjsko
<i>Tausend</i>	<i>Taufent</i>	<i>Jefer</i>
<i>Leiter</i>	<i>Luitra</i>	<i>Stop</i>
<i>Tifchtuch</i>	<i>Tifhtah</i>	<i>Part</i>
<i>Maffen oder sich mäffigen</i>	<i>Maffat</i>	<i>Obderfat</i>
<i>Ein Storg</i>	<i>Storkla</i>	<i>Zhapla</i>
<i>Spazieren gehn</i>	<i>Spanzirat</i>	<i>Sprehajat</i>
<i>Frühftücken</i>	<i>Fruftukat</i>	<i>Saitèrkuat</i>

Še brez števila drugih podobnih besed kroži zdaj v kranjskem jeziku, kakor je tudi v nemški jezik polagoma vdrla marsikatera francoska in latinska beseda ter si v njem sčasoma pridobila domovinsko pravico. Ker je ta dežela obljudena z različnimi narodnostmi, ne more biti drugače, kot da je kranjski jezik čedalje bolj poškrabljen s tujimi besedami in tako rekoč postekljen ali kakor kak pološčen predmet z barvami okrašen: saj je na Kranjskem več kot en jezik v navadi, ker govorijo tu dalmatinsko, hrvaško, vlaško, kočevsko, istrsko, italijansko, nemško, kranjsko in še v kakih drugih jezikih. Vse to pa se ne govori v vseh kranjskih pokrajinah hkrati: ponekod prevladuje ta, drugod oni jezik, kakor pač leži pokrajina; tudi dialekt ali narečje in izgovor je v vsaki petini te dežele različen. Zato bom v naslednjih poglavjih poleg nravi in običajev vsake petine navajal tudi njene jezike.«

Kar si zasluži posebno pozornost, je, da Valvasor ostro začetno stališče o vse večji nepravilnosti slovenskega jezika zaradi vdora nemških tujk razveže v povsem nevtralnemu mnenju, da je slovenščina kot jezik s takšnimi nepravilnostmi podobna kakemu položčenemu, z barvami okrašenemu predmetu: nepravilnosti torej slovenščine ne grdijo, ampak jo delajo (zlasti za bralca Valvasorjevega dela) še bolj zanimivo in pisano. Takšno Valvasorjevo mnenje, značilno zanj kot zbiratelja vsega nenavadnega, ima korenine v Schönlebnovem predgovoru iz leta 1672 (gl. zgoraj), na kar kaže tudi prvi primer (*Jefer* : *Taufent*). Nepravilno dojema Valvasor kot zanimivo in s tem kot nekaj pozitivnega, mestem ko pravilno dojema kot domače v smislu slovenskosti/slovanskosti besedja.

³⁹¹ Nem. *diese Sclavonische Sprache*.

³⁹² Nem. *corrupt*. Mirko Rupel to prevaja kot *skvarjeno*, naš prevod sledi latinskemu pomenu besede, ker jo tudi Valvasor piše v latinici (in ne gotici) kot latinsko tujko.

Schönlebnovo misel o tem, da lahko tudi nemške tujke štejemo za domače, ker Kranjska ni sestavljena samo iz čistih Slovanov, ampak iz Germanov in Slovanov, je Valvasor še dodatno razširil: tuje besede v slovenščino prinaša dejstvo, da na njenem območju živi več narodnosti; hkrati pa ni to nič nenavadnega ali neprestičnega, saj ima tudi nemščina veliko francoskih in latinskih tujk. Po Valvasorjem mnenju takšni vplivi celo dodatno prispevajo k dialektalni pestrosti slovenskega ozemlja.

V razpredelnici navaja Valvasor več besed v slovenščini, vendar jih ne piše v skladu z (Bohoričevim) pravopisom, ki ga je opisal nekaj vrstic višje. Tako rabi za [j] črki *i* in *j*, *f* rabi za [ʒ], [z] in [s] (moral pa bi ga za [s]), za [s] rabi *ff* in veliki *S*, ki ga rabi proti pravilom tudi za [s] in [z]. Po enkrat rabi pravilno *ff* za [s] ter *zh* za [č].

Vpliv predhodnih besedil: Bohorič 1584, Schönleben 1672.

Vpliv na poznejša besedila: Hipolit 1711, HG 1715.

Literatura: Valvasorjevo delo je bilo ponovno izdano 1877–1879 ter 1970–1974. Obravnavano (sicer nemško) besedilo je bilo objavljeno v več različnih izdajah odlomkov iz Valvasorja, prevedenih v slovenščino, a vselej v skrajšani obliki (npr. Valvasor 1977). V času, ko je to poglavje že nastalo, je izšel tudi celovit prevod obravnavanega odlomka v okviru prevoda celotne Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske* (Valvasor 2009–2011), ki pa z našega vidika nima novih rešitev, zato ga posebej ne navajamo. Vsebinsko obsežen (sicer pa kratek) prispevek o Valvasorjevem odnosu do slovenskega jezika je napisal Gerald Stone (1990: 232–238), obsežneje je odlomek obravnavala Martina Orožen (1996 [1993]: 302–309), navaja ga tudi Peti-Stantič (2008: 361–374); za problematiko označevanja slovenskega jezika pri Valvasorju gl. Kidrič 1930, predvsem str. 86. — Osnovni podatki: SBL (Reisp 2009 [1982]), ES (Reisp 2000: 131–134).

5.6 JANEZ SVETOKRIŠKI: UVOD BLAGOVOLJNEMU BRALCU (1691)

Kapucinski pridigar **Janez Svetokriški** (Tobia Lionelli; 1648–1714, *Črniče na Vipavskem, †Gorica) je služboval na različnih koncih Slovenije. Med letoma 1691 in 1707 je izdal obsežno zbirko pridig v petih zvezkih z naslovom *Sveti priročnik (Sacrum promptuarium)*. Za nas je še posebej zanimiv *Uvod blagovoljnemu bralcu (Praefatio ad benevolum lectorem)* z začetka 1. knjige (Svetokriški 1691: I, b 4a–c 2b). Sestavljajo ga dobre tri strani slovenskega besedila, predelane Kastelčeve (1684) latinske *Observationes* ter izvorni zaključni odstavek v latinščini.

Uvod se začne takole (Svetokriški 1691: I, b 4a–4b):

»Ieft vejn de veliku njih se bodo zhudili, de jeft fim se podstopil moje pridige drukat sturiti v'flovenskim jesiku, dokler dofehmal obeden nej tiga fturil, de fi lih veliku lepshi flovenski jesik fo imeli, kakor je moj Vippauski, jest pak negledam na letu, temuzh na besfede S. Augustina. Kateri lhe nekadaj je fvetoval rekozh.³⁹³ *Ideoque utile est plures libros a pluribus fieri diverso stylo, et idiomate, non diversa fide, etiam de quaestionibus eisdem, ut ad plurimos res ipsa perveniat, ad alios sic, ad alios vero sic.* [Zato je koristno, da mnogi avtorji ustvarjajo številne knjige z različnim slogom in v različnih jezikih – ne pa tudi različnih ver; da ustvarjajo celo knjige o enakih vprašanjih, da bi sama stvar prispela do čimveč ljudi: do enih tako, do drugih drugače.] Kir hozhe rezhi de je nuznu, inu potrebnu pifsat, inu drukat v'flednem jesiku, de v'fim bo pomaganu, katero pomuzh vezhkrat tij Mashniki fo sheleli, inu profsili, de bi ijm moje flovenske pridige poslodil, inu prepifsat perpustil, ali pak de bi ijh drukat pustil, satoraj jest hozhem lete moje dobre priatele pohleunu bugat, inu tulikain ijm pomagat kulikain premorem, dokler Tertullianus pravi.³⁹⁴ *Quid tam malignam, quam nolle prodesse, cum possis.* [Kaj je slabšega, kot če nočeš biti koristen, čeprav bi bil lahko.] Inu gvishnu bi veliku nuzalu, inu pomoglu, kadar bi vezh pridig v'flovenskim jesiku drukanih bilu, slasti taistim Mashnikom, kateri nijmaio zhal'a dolgu shtuderat, ali pak imαιο malu buqvi, de bi fi mogli pomagat, fakaj sledne buqve nej fo pernaredne sa nash folk: fatorai obeden nijma meni samirit, aku bom jeft s'Ciceronom rekal.³⁹⁵ *Pristinis orbatu muneribus, haec studia renovare capimus, ut et animus molestijs hac potissimum re leuaretur, et prodessemus ciuibus nostris quarecunque possemus.* [Ko so nam odvzeli prejšnje obveznosti, smo se na novo lotili teh prizadevanj, da bi po eni strani s tem – raje kot s čim drugim – dušo olajšali nadležnih skrbi in da bi po drugi strani koristili našim rojakom, kakor pač glede na okoliščine lahko.]«

³⁹³ Ob robu: »Libr. 1. de Trin. c. 1.«

³⁹⁴ Ob robu: »Lib. 1. cont. Marcio.«

³⁹⁵ Ob robu: »Libr. 2. de Diuin.«

V nadaljevanju pripominja, da se je odločil za objavo pridig, četudi se zaveda, da se bo – tako kot pri vsakem pisanju – našel kdo, ki jih bo kritiziral. Nato pa nadaljuje (Svetokriški 1691: I, b 4b–c 1a):

»Inu de fi lih šposnam de teshku je flovensku pišsat, inu cilu nej mogozhe v'taki vishi pišsat, de bi vřim sadosti mogal sturiti, ali fledno deshelo fe sglihat, dokler cilu tij, kateri blisi prebivajo, edn drugazhi, kakor ta drugi eno beřsedo srezhe, satorai obene beřsede nebom sasnamval, ali fe ima hitru, ali pozhařsu srezhi, jest pak bom piřsal kakor so flovenzi piřsali. *Quia scribendum est more gentis, loquendum vero more regionis.* [Ker moramo pisati po řegi naroda, izgovarjati pa po řegi pokrajine.] Inu fe meni řdij de bo sadosti, de jest obene lashke, ali latinske, alj nemshe beřsede ne bom melhal, temuzh, kar narvezh bo mogozhe lastne flovenske beřsede bom nuzal, de jih bosh lahku řaftopil, inu po tvoji desheli obernil, inu srekal, sa volo tiga tudi, kar je latinskiga nebom na flovensku preobernil, dokler Mashniki řamij bodo letu řturili: *Quia non sunt multiplicanda entia sine necessitate.* [Ker bivajočega ne smemo množiti brez potrebe.]«

Slovensko besedilo zaključí s prošnjo bralcu, naj iz mnogih pridig vzame tisto, kar potrebuje za svoje pridigarško delo, in da naj z razumevanjem sprejme morebitne napake ter jih popravi. Na koncu pa se obrne še k Bogu, ki ga prosi milosti, da bi dobro opravil svoje delo.

Kot nekakšen dodatek³⁹⁶ v latinřini nato sledijo *Opařanja glede pisave in branja kranjskega jezika v starih kranjskih, hrvařkih in ilirskih knjigah* (*Obřervationes in scriptione et lectione idiomatis Carniolici, iuxta antiquos libros Carniolicos et Slavos*), ki prinařajo predelano besedilo Kastelčevih *Opařanj* in o katerih bo več govora v nadaljevanju. *Opařanja* sklene z naslednjim zaključkom, ki mu sledi napoved novih zvezkov pridig, če se bo prvi zvezek dobro izkazal (Svetokriški 1691: I, c 2b):

»Te vrstice sem řel zel priloziti kot nekakřno opozorilo in opařanje,³⁹⁷ čeprav se najdejo tudi drugod. Iz smisla in iz besedne zveze³⁹⁸ bo lahko vsak Slovenec ali Kranjec zlahka razbral, kako je treba [napisano] izgovarjati, in bo lahko izgovarjal po řegi domovine.«³⁹⁹

V slovenskem uvodu lahko spremljamo (prvič v obravnavanem obdobju v slovenřini!) naslednjo vsebino:

1. Prvi odlomek bi povzeli takole. Ker obstaja potreba po knjigah s pridigami v slovenskem jeziku in ker jih doslej ni še nihče izdal, se je odločil natisniti svoje pridige, čeprav se zaveda, da njegova slovenřina ni najlepřa, saj je zaznamovana z vipavskim narečjem – sam pravi, da rabi vipavski slovenski jezik. Svetokriški tudi dejansko piše v jeziku,

³⁹⁶ Nad besedilom je z veřjima řrkama napisano »NB«, torej *nota bene* 'dobro pomni'.

³⁹⁷ Lat. *praemonitio* in *obřervatio*. Gre za neposredni namig na vire: Schönlebnov uvod se imenuje *Praemonitio ad lectorem* (*Opozorilo bralcu*), Kastelčev (1684 in enako predvideni rokopis, če je res obstajal) pa *Obřervationes In Lectione et Scriptione Idiomatis Carniolici iuxta antiquos Libros Carniolicos, Croaticos, et Ilyricos* (*Opařanja glede branja in pisave kranjskega jezika v starih kranjskih, hrvařkih in ilirskih knjigah*).

³⁹⁸ Prav tako po Schönlebnu (1672), le da je tam *connexio vocum*, tu pa *connexio dictionum*.

³⁹⁹ »Haec pro aliquali praemonitione, obřervationeque apponere volui, licet haec alibi inveniantur, et ex řenfu, et dictionum connexionem qualiter pronuciari debeat, quisque Slausus, vel Carniolus facile colligere, ac iuxta Patriae morem enunciare poterit.«

ki je po eni strani naslonjen na tradicijo, na drugi strani pa kaže značilnosti vipavskega narečja (za dosedanje ugotovitve gl. Toporišič 2000: 405–412). Njegova zmožnost refleksije o delni odmaknjenosti njegovega jezika od »lepega slovenskega jezika« pa kaže, da je bila v tistem času zavest o tem, kaj je »lep« knjižni jezik, očitno že kar dobro zasidrana med (duhovniškimi) intelektualci. Svetokriški ni samo dobro poznal dotedanje knjižne bere 17. stoletja (in s tem tradicije slovenskega knjižnega jezika, kot so jo vzpostavili že slovenski protestantski pisci), ampak je bil tudi precej dobro seznanjen z govorom po različnih slovenskih krajih. Zato nam njegova (seveda retorizirano) kritična ocena lastnega govora kaže predvsem njegovo občutljivost za jezikovne dileme, pred katere je bil ob pisanju postavljen.

2. Drugi odlomek je naslonjen na Schönlebna (1672), vendar ne nekritično. Najprej ponovi njegovo misel, da je slovenščina razdeljena v toliko narečij, da je nemogoče pisati tako, da bi popolnoma ustregel vsem prebivalcem. Zavrne pa njegov predlog, da bi zaznamovali samoglasnike, kjer je prišlo do samoglasniške ktnitve. Še več, na načelni ravni je proti vsakemu označevanju tega, »ali se ima [beseda] hitru, ali pozhafsu srezhi«, torej proti označevanju naglase ter drugih dialektalnih razlik med refleksi posameznih samoglasnikov v posameznih narečjih. Pisal bo tako, »kakor so flovenzi pisali« – torej v skladu z normo slovenskih protestantskih piscev.⁴⁰⁰ Takšen jezik pa naj se nato rabi po Schönlebnovem načelu o pisanju po šegi naroda in izgovarjanju po šegi pokrajine.⁴⁰¹

Svetokriški sklene odlomek z izjavo, da se bo izogibal rabi tujk oziroma citatnih besed. Tudi pri tem se naslanja na Schönlebna, le da je nabor jezikov, iz katerih bi lahko jemal, spremenjen: poleg nemščine ima Svetokriški še italijanščino in latinščino. Merilo za tujost mu je enako kot Schönlebnu razumljivost. Tudi zato nas ne preseneča, ko reče, da bo, »kar narvezh bo mogozhe, lastne flovenske besede /.../ **nuzal**«.

Janes Svetokriški, *Uvod blagovoljnemu bralcu* (1691)

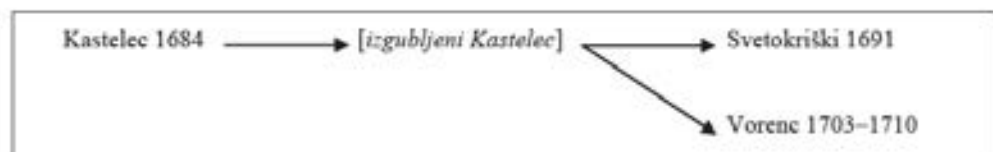
⁴⁰⁰ To se na videz ne sklada s pravili za naglaševanje v latinskih *Opažanjih*, ki jih navaja v nadaljevanju: vendar le na videz. Svetokriški namreč onaglašuje zelo malo; ko onaglašuje, pa tega praviloma ne dela proti svojim izhodišnim pravilom iz *Opažanj*.

⁴⁰¹ Svetokriški tu dobesedno navaja Schönlebna, njegovo izvirno latinsko besedilo je le nekoliko prilagodil sobesedilu: *Quare scribamus more gentis, loquamur more regionis.* > *Quia scribendum est more gentis, loquendum vero more regionis.*

Opažanja sledijo zgoraj analiziranemu Kastelčevemu besedilu iz leta 1684, vendar prinaša besedilo *Opažanj* pri Svetokriškem kar nekaj bistvenih novosti in pomembnih jezikoslovnih opažanj. Ker zelo podobno besedilo prinaša tudi prepis Gregorja Vorenc v rokopisnem latinsko-slovenskem slovarju, ki ga je Vorenc po Kastelčevi zasnovi napisal v letih 1703–1710, bomo skušali ob analizi besedila pri Svetokriškem analizirati še vpliv Kastelčevega besedila in vpliv obeh na Vorenčevo besedilo.

Preoddaja Kastelčevega besedila iz leta 1684 bi namreč lahko potekala na dva načina:

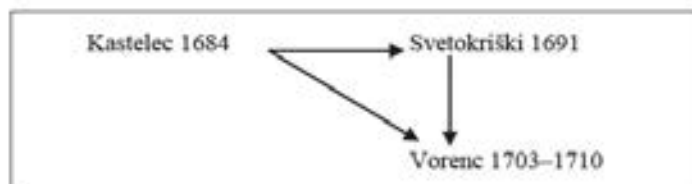
a) Prva možnost: Svetokriški in Vorenc sta se naslanjala na izgubljeno Kastelčevo besedilo:

Leto nastanka danes izgubljenega besedila, na katero bi se naslanjala tako Svetokriški kot Vorenc, bi bilo 1687 – po oddaji *Navuka Chrftianskiga*, ki je izšel 1688, v tiskarno (*approbatio ordinarii* (Kastelec 1688: X(4b) ima datum 17. julij 1687) – ali 1688 (Kastelec je umrl 19. junija). Valvasor (1689: II, 359–369) navaja, da je imel Kastelec leta 1687 za tisk pripravljen *Dictionarium Latino-Carniolicum*, kar seveda ne pomeni, da uvodnega besedila ne bi mogel izboljševati. Poleg tega bi bilo to besedilo lahko vzeto tudi iz katerega drugega Kastelčevega rokopisa. *Terminus ante quem* za uporabo takšnega Kastelčevega besedila pa bi bil odhod Janeza Svetokriškega iz Novega mesta 5. maja 1690 (Kožuh in Kralj 2000: 157).

Tako besedilo bi nato Svetokriški okrajšal, Vorenc pa prepisal (kakor je prepisal brez pomembnih sprememb vsa druga besedila). V prid tej možnosti govorijo naslednja dejstva: da pri drugih besedilih Vorenc ni bil nagnjen h kombiniranju; da Svetokriški na koncu *Opažanj* pravi, da jih je priložil slovenskemu besedilu, čeprav se »te vrstice« najdejo tudi drugod; da najdemo v besedilu nov primer *Kapa*, medtem ko Svetokriški povsod drugod v svojem delu dosledno piše *Kappa* (prim. Snoj 2006: 377).

b) Druga možnost: Vorenc je zgolj skombiniral Svetokriškega in Kastelca (1684):⁴⁰²

⁴⁰² Da bi besedilo ustvaril kdo drug (poleg Kastelca, Svetokriškega in Vorenc), je malo verjetno.

V tem primeru bi Svetokriški predelal Kastelčevo besedilo, Vorenc pa bi nato skombiniral Kastelčevo besedilo iz leta 1684 ter besedilo Svetokriškega iz leta 1691: vse to je imel Vorenc na razpolago v tiskani obliki. Proti tej tezi govori pravzaprav edino to, da Vorenc druge takšnih besedil ni kombiniral, ampak jih je zgolj prepisoval.⁴⁰³ V prid tej možnosti govorijo naslednja dejstva: da je Vorenc dobro poznal tako delo Kastelca kot delo Svetokriškega; da je novo besedilo pri A in O lahko napisal samo Svetokriški; da najdemo v besedilu nov primer *zhebella*, ki je zapisan, kakor je pisal Svetokriški, medtem ko bi ga Kastelec zapisal kot *zhibel(l)a*; da je naslov pri Vorencu nedvomno skombiniran:

Kastelec (1584)	Obfervationes In Lectione et Scriptione Idiomatis Carniolici iuxta antiquos Libros <u>Carniolicos, Croaticos, et Illyricos</u>
Svetokriški	Obfervationes in scriptione et lectione idiomatis Carniolici, iuxta antiquos libros Carniolicos et Slavos
Vorenc	Obfervationes in scriptione, et Lectione Idiomatis Carniolici, iuxta antiquos libros <u>Carniolicos, Croaticos, et Illyricos</u> , ac Slauos. Slovenci.

Poglejmo torej, kako si ustrezajo tri primerljiva besedila, ki so nam na voljo, in kako so medsebojno povezana.⁴⁰⁴

Kastelec 1684	Svetokriški 1691	Vorenc 1703–1710
A. in B. Se nikoli ne spreminjata, pač pa se <i>á, ó</i> in <i>ú</i> z naglasom na koncu besede praviloma skrajšajo.	A. in B. Se vedno izgovarjata kot v latinščini in se nikoli ne spreminjata. Pač pa se mali <i>à ó</i> in <i>ú</i> z naglasom na koncu besede praviloma skrajša, npr. <i>Bogà, duhà.</i>	A. in B. Se vedno izgovarjata kot v latinščini in se nikoli ne spreminjata. Pač pa se <i>à, ó</i> in <i>ú</i> z naglasom na koncu besede praviloma skrajšajo, npr. <i>Bogà, duhà.</i>
C. Se zelo malo [vix] rabi, kajti namesto <i>C</i> se piše <i>Z</i> in včasih tudi <i>K</i>.	C. Se rabi malo [raro], kajti namesto <i>C</i> se piše <i>Z</i> ali <i>K</i> , npr. <i>zaguvajne, zhebella, kadilu, kardelu.</i> Ravno tako se morajo nekatere besede pisati s <i>C</i> , npr. <i>Christus, CerKue</i> in druge podobne besede, npr. <i>Ceffar, Capitan</i> itd.	C. Se malo [raro] rabi, kajti namesto <i>C</i> se piše <i>Z</i> ali <i>K</i> , npr. <i>Zaguvanje, zhebella, Kadillu, Kardelu.</i> Ravno tako se morajo nekatere besede pisati s <i>C</i> , npr. <i>Christus, CerKue</i> in druge podobne besede, npr. <i>Ceffsar, Capitan</i> itd.

⁴⁰³ Tak primer je npr. Kastelčev *Modus pronunciandi* iz let 1678 in 1682, ki se po vsebini podvaja tako s Schönlebnom kot z novim besedilom *Opažanj* po abecedi, pa ga Vorenc vseeno prepíše (Vorenc 1703–1710: 7b).

⁴⁰⁴ Besedila so navedena na podlagi prevodov Kajetana Gantarja (v Stabej 1997: 593–594, 599); nekatere mesta so usklajena z našim načinom prevajanja, nekatera (doslej neprevedena) pa prevedena na novo. Na razlike in podobnosti med besedili opozarjamo s krepkim (skupne novosti pri Svetokriškem 1691 in Vorencu 1703–1710 glede na Kastelca 1684), podčrtanim (dodano/spremenjeno besedilo) ali prečrtanim tiskom (izpuščeno besedilo). Za lažje razpoznavanje sprememb je lahko okrepljeno tudi besedilo v stolpcu s Kastelčevim besedilom (1684).

Kastelec 1684	Svetokriški 1691	Vorenc 1703–1710
D. Ne more stati namesto <i>T</i> , kot npr. <i>tert</i> , <i>terte</i> 'trte'; drugače <i>terd</i> 'trd'.	D. Se nikoli ne spreminja in ne more stati namesto <i>T</i> , ker bi drugače spremenil pomen besede , kot npr. <i>Dellu</i> , kar pomeni 'delo'; če pa bi se pisalo s <i>T</i> , pomeni 'telo', <i>Tellu</i> ; podobno je na koncu besede, npr. <i>terd</i> pomeni 'trd', <i>Tert</i> , <i>Terte</i> (s črko <i>T</i>) pa pomeni 'trte'.	D. Se nikoli ne spreminja in ne more stati namesto <i>T</i> , ker bi drugače spremenil pomen besede , kot npr. <i>dellu</i> , kar pomeni 'delo'; če pa bi se pisalo s <i>T</i> , pomeni 'telo', <i>Tellu</i> ; podobno je na koncu besede, npr. <i>Terd</i> pomeni 'trd', <i>Tert</i> , <i>Terte</i> (s črko <i>T</i>) pa pomeni 'trte'.
E. Če je nad črko <i>e</i> krativec, je tako, kot da bi bilo <i>ie</i> , npr. <i>grè</i> , kot bi bilo <i>grie</i> 'gre'. Če pa je <i>é</i> opremljen z ostrivcem, je tako, kot če bi bilo <i>ei</i> , npr. <i>vèzhnu</i> 'večno'.	E. Če je nad črko <i>e</i> krativec, je tako, kot da bi bilo <i>ie</i> , npr. <i>grè</i> , kot bi bilo <i>grie</i> 'gre'. Če pa je <i>é</i> opremljen z ostrivcem, je tako, kot če bi bilo <i>ei</i> , npr. <i>vèzhnu</i> 'večno'.	E. Če je nad črko <i>e</i> krativec, je tako, kot da bi bilo <i>ie</i> , npr. <i>grè</i> , kot bi bilo <i>grie</i> 'gre'. In če je <i>é</i> opremljen z ostrivcem, je tako, kot če bi bilo <i>ei</i> , npr. <i>vèzhnu</i> 'večno'.
[F nima]	F. Se nikoli ne spreminja. Tudi ne more namesto te črke stati V kot v nekaterih drugih jezikih , kajti drugače bi beseda spremenila pomen, npr. <i>Farij</i> pomeni 'duhovniki', <i>Varij</i> pomeni 'varuj'.	F. Se nikoli ne spreminja. Tudi ne more namesto te črke stati V kot v nekaterih drugih jezikih , kajti drugače bi beseda spremenila pomen, npr. <i>Farij</i> pomeni 'duhovniki', <i>Varij</i> pomeni 'varuj'.
[G nima]	[gl. G. M. N.]	G. Se nikoli ne spreminja.
H. Se zelo pogosto rabi na začetku, na sredini in na koncu besede, npr. <i>nuzh</i> 'noč', drugače <i>nuz</i> 'korist'.	H. Se zelo pogosto rabi na začetku, na sredini in na koncu besede, npr. <i>nuzh</i> 'noč', drugače <i>nuz</i> 'korist', tako da jo je treba včasih v eni sami besedi trikrat zapisati , npr. <i>Hlapzhizh</i> .	H. Se zelo pogosto rabi na začetku, na sredini in na koncu besede, tako da jo je treba včasih v eni sami besedi trikrat zapisati , npr. <i>Hlapzhizh</i> ; rabi pa se tudi v primerih kot <i>nuzh</i>, <i>noč</i>, drugače <i>nuz</i>, <i>korist</i>.
I. <i>i</i> je samoglasnik, <i>j</i> je soglasnik, npr. <i>ima</i> 'ima', toda <i>jutri</i> 'jutri'. <i>î</i> s takšnim naglasom pa zveni kot v italijanščini <i>vigne</i> 'vinogradi', npr. <i>nîega</i> 'njega'. Podobno je z <i>ê</i> , npr. <i>preminên</i> ['premenjen'].	I. Kratki <i>i</i> je samoglasnik, dolgi <i>j</i> je soglasnik , npr. <i>jma</i> 'ima'; <i>jutri</i> 'jutri'. <i>î</i> s takšnim naglasom pa zveni kot v italijanščini <i>vigne</i> 'vinogradi', npr. <i>nîega</i> 'njega'. Podobno je z <i>ê</i> , npr. <i>preminên</i> ['premenjen'].	I. Kratki <i>i</i> je samoglasnik, dolgi <i>j</i> je soglasnik , npr. <i>jma</i> 'ima'; <i>jutri</i> 'jutri'. <i>î</i> s takšnim naglasom pa zveni kot v italijanščini <i>vigne</i> 'vinogradi', npr. <i>nîega</i> 'njega'. Podobno je z <i>ê</i> , npr. <i>preminên</i> ['premenjen'].
K. Se pogosto uporablja za <i>c</i> , npr. <i>Kamra</i> .	K. Se pogosto uporablja za <i>c</i> , npr. <i>Krona</i> , <i>Kapa</i> , <i>Kamra</i> .	K. Se pogosto uporablja za <i>c</i> , npr. <i>Krona</i> , <i>Kapa</i> , <i>Kamra</i> .

Kastelec 1684	Svetokriški 1691	Vorenc 1703–1710
L. M. N. Se nikoli ne spreminjajo.	L. Na koncu besede se zelo pogosto rabi kot nadomestilo za <i>V</i> , npr. <i>je pelal, je vstal, je dial</i> ; vendar se izgovarja kot <i>u</i> , torej <i>je pelau, itd.</i> G., M. in N. Se nikoli ne spreminjajo in se tudi zelo težko pišejo dvojno; izjema so le lastna imena, npr. <i>Ioannes</i> .	L. Na koncu besede se zelo pogosto rabi kot nadomestilo za <i>V</i> , npr. <i>je pelal, je vstal, je dial</i> ; vendar se izgovarja kot <i>u</i> , torej <i>je pelau, itd.</i> M. in N. Se nikoli ne spreminjata in se tudi zelo težko pišeta dvojno; izjema so le lastna imena, npr. <i>Ioannes</i> .
O. Če ima <i>ó</i> naglas, se skrajša, npr. <i>gredó</i> 'pridejo', drugače <i>gredo</i> 'bruno'; <i>ò</i> s krativcem se komaj kdaj rabi.	O. Če ima <i>ò</i> naglas, se skrajša, kot npr. <i>gredó gredò</i> 'pridejo'; drugače <i>gredo</i> , kar pomeni ponekod 'bruno', pri nas <i>tram</i> . <i>ò</i> s krativcem se komaj kdaj rabi.	O. <i>ó</i> <i>ò</i> Če ima naglas, se skrajša, kot npr. <i>gredó, gredò</i> 'pridejo'; drugače <i>gredo</i> , kar pomeni ponekod 'bruno', pri nas <i>tram</i> ; <i>ò</i> s krativcem se komaj kdaj rabi.
Ph. Kot nadomestilo za <i>F</i> se ne uporablja, razen v lastnih imenih, npr. <i>Ioseph</i> .	Ph. Kot nadomestilo za <i>F</i> se ne uporablja, razen v lastnih imenih, npr. <i>Philip, Joseph</i> .	Ph. Kot nadomestilo za <i>F</i> se ne uporablja, razen v lastnih imenih, npr. <i>Philip, Ioseph</i> .
Q. Se zelo malo rabi, razen <i>buque, cèrque, itd.</i>	Q. Se zelo redko rabi, razen <i>buque, Cerque</i> ; vendar se te besede praviloma lahko pišejo tudi s <i>K</i> . Zato se rabi <i>K</i> namesto <i>Q</i> .	Q. Se zelo redko rabi, razen <i>Buque, Cerque</i> ; vendar se te besede praviloma lahko pišejo tudi s <i>K</i> . Zato se rabi <i>K</i> namesto <i>Q</i> .
R. Se ne spreminja.	R. in T. Se nikoli ne spreminjata. Se ne more uporabljati namesto <i>d</i> , kot je že zgoraj omenjeno.	R. Se nikoli ne spreminja.
T. Se ne more uporabljati namesto <i>d</i> , kot je že zgoraj omenjeno.		T. Se nikoli ne spreminja; in se tudi ne more pisati namesto črke <i>D</i> .
S. Dolgi <i>f</i> , npr. <i>fad</i> 'sadež'; drugače <i>sad</i> 'zad[aj]'. <i>fh</i> npr. <i>shalit</i> 'šaliti [se]', drugače <i>shalit</i> 'žaliti'.	S. Največja pa je razlika med kratkim <i>s</i> in dolgim <i>f</i> , ker se kratki <i>s</i> izgovarja blažje, dolgi <i>f</i> pa bolj ostro, tako da spremeni pomen besede, kot npr. <u>beseda sadet</u> , če se piše z malim (<i>s</i>), pomeni 'zadeti', z dolgim <i>f</i> pa <u>fadet</u> 'saditi'. Tako <i>sad</i> pomeni 'zad[aj]', <i>fad</i> pa 'sadež'. – Enako se zgodi, če se črki <i>s</i> pridruži pridih, tako da pomeni <i>shalit</i> 'žaliti', z dolgim <i>f</i> pa <u>'šaliti [se]'</u> : <u>shalit</u> . V latinščini in italijanščini se na začetku in sredi besede praviloma vedno piše dolgi <i>f</i> , v našem jeziku pa ne.	S. Največja pa je razlika med kratkim <i>s</i> in dolgim <i>f</i> , ker se kratki <i>s</i> izgovarja blažje, dolgi <i>f</i> pa bolj ostro, tako da spremeni pomen besede, kot npr. <u>beseda sadet</u> , če se piše z malim (<i>s</i>), pomeni 'zadeti', z dolgim <i>f</i> pa <u>fadet</u> 'saditi'. Tako <i>sad</i> pomeni 'zad[aj]', <i>fad</i> pa 'sadež'. – Enako se zgodi, če se črki <i>s</i> pridruži pridih, tako da pomeni <i>shalit</i> 'žaliti', z dolgim <i>f</i> pa <u>shalit</u> 'šaliti [se]'. V latinščini in italijanščini se na začetku in sredi besede praviloma vedno piše dolgi <i>f</i> , v našem jeziku pa ne.

Kastelec 1684	Svetokriški 1691	Vorenc 1703–1710
V. Kot samoglasnik je <i>u</i> , npr. <i>ure</i> 'ure'; drugače pa bi <i>vre</i> s soglasnikom pomenilo 'vre'.	V. Kadar opravlja vlogo samoglasnika, se piše <i>u</i>, kadar pa preide v soglasnik, se piše <i>v</i>, s tem da zaobseže^a tudi naslednji samoglasnik, npr. <i>ure</i> 'ure', in s soglasnikom <i>vre</i>, kar pomeni 'vreti'.	V. Kadar opravlja vlogo samoglasnika, se piše <i>u</i>, kadar pa preide v soglasnik, se piše <i>v</i>, s tem da zaobseže tudi naslednji samoglasnik, npr. <i>ure</i> 'ure', in s soglasnikom <i>vre</i>, kar pomeni 'vreti'.
[X. pri vseh treh je rešitev enaka]		
Y. Sredi besede se <i>y</i> izgovarja kot <i>î</i> . Zveni podobno kot v italijanščini <i>vigne</i> 'vinogradi', npr. <i>nym</i> 'njim'. <i>y</i> na koncu besede se skrajša, npr. <i>sgony</i> 'zvoni', drugače bi bilo <i>sgoni</i> 'zvôni', <i>floyj</i> 'stojî', <i>fe bojj</i> 'se bojj' .	Y. Sredi besede se <i>y</i> izgovarja kot <i>î</i> , npr. <i>Syn, lyst, sydat</i> . Zveni podobno kot v italijanščini <i>vigne</i> 'vinogradi', npr. <i>nym</i> 'njim'. <i>y</i> Na koncu besede se skrajša, npr. <i>sgony</i> 'zvoni', drugače <i>sgoni</i> 'zvôni', <i>floyj</i> 'stojî', <i>floi</i> 'stôj'.	Y. Sredi besede se <i>y</i> izgovarja kot <i>î</i> , npr. <i>Syn, lyst, Sydat</i> . Zveni podobno kot v italijanščini <i>vigne</i> 'vinogradi', npr. <i>nym</i> 'njim'. <i>y</i> na koncu besede se skrajša, npr. <i>sgony</i> 'zvoni', drugače <i>sgoni</i> 'zvôni', <i>stoyj</i> 'stojî', <i>stoi</i> 'stôj'.
Z. Ima včasih dodano črko <i>h</i> , npr. <i>nyzh</i> 'nič', včasih pa ne, npr. <i>konz</i> 'konec'. Kadar se beseda v ednini konča na <i>za</i> , mora imeti v množini <i>ze</i> , npr. <i>Diviza Divize</i> , ne pa <i>Divice</i> .	Z. Stoji v tem jeziku praviloma namesto <i>C</i>, npr. <i>zegu, zhebella</i>. Ima včasih dodano črko <i>h</i>, npr. <i>nyzh</i> 'nič', včasih pa ne, npr. <i>konz</i> 'konec'. Kadar se beseda v ednini konča na <i>za</i>, mora imeti v množini <i>ze</i>, npr. <i>Diviza Divize</i>, ne pa <i>Divice</i>.	Z. Stoji v tem jeziku praviloma namesto <i>C</i>, npr. <i>zegu, zhebella</i>. Ima včasih dodano črko <i>h</i>, npr. <i>nyzh</i> 'nič', včasih pa ne, npr. <i>Konz</i> 'konec'. Kadar se Beseda v ednini konča na <i>za</i> mora imeti v množini <i>ze</i>, npr. <i>diviza divize</i>, ne pa <i>divice</i>.

^a Lat. *comprimere*.

Iz gornje preglednice lahko precej jasno razberemo, kakšne so razlike med besedilom pri Svetokriškem in pri Vorencu. Vorenčevo besedilo je daljše, vendar vsi dodatki ustrezajo prvotnemu Kastelčevemu besedilu. To pomeni, da je, če drži naša prva hipoteza, Svetokriški izgubljeni rokopis krajšal, Vorenc pa ga je le prepisoval. Če drži naša druga hipoteza, pa je Svetokriški dodal Kastelčevemu besedilu vrsto novih dodatkov in hkrati naredil tudi nekaj okrajšav. Vse, kar je Svetokriški okrajšal, je dal Vorenc spet nazaj v besedilo. Edino mesto z izpuščenimi besedami glede na Svetokriškega (npr. beseda *sadet*, če se piše z *malim* (*s*)) kaže bolj na nepozornost pri prepisovanju kot na premišljeno dejanje. Podobno je z besedami, izpuščenimi glede na prvotno Kastelčevo besedilo (ki ga Svetokriški nima: Kadar se Beseda v ednini konča na *za*); tudi tu gre slogovno za korak nazaj in zato skoraj gotovo za nepozornost pri prepisovanju. Zaključimo torej lahko, da Vorenčevo besedilo – ne glede na to, katera hipoteza drži – ne prinaša nič novega.

Poglejmo torej, kaj (vsebinsko) novega je prineslo besedilo, ki ga je morda napisal Kastelec (a se ni ohranilo) ter nato prepisal Svetokriški ali ki ga je napisal Svetokriški:

- Pri A in B je dodana opomba, da se izgovarjata kakor v latinščini – to je tudi edini namig na latinščino v celotnem besedilu.

- Pri A je spremenjen naglas, ki ga imajo besede, naglašene na koncu, ki naj bi se »skrajšale« (prim. Kastelec 1682): ostrivec je spremenjen v krativec, kar je glede na izjavo o »krajšanju« tudi bolj logično.⁴⁰⁵ Poleg tega sta izpuščena druga dva samoglasnika, za katera naj bi po Kastelcu veljalo enako pravilo: *ó* in *ú*. Kakor pri A je popravljeno besedilo tudi pri O. Ustrezno novemu naglasu sta pri A dodana dva nova primera (*Bogà, duhà*), pri O pa je primer *gredó* popravljén v *gredò*.⁴⁰⁶ Posledično je črtana tudi opomba pri O, da se *ò* s krativcem komaj kdaj rabi. Naštete spremembe so edine, ki jih lahko nedvomno pripišemo zgolj Svetokriškemu: drugače imata tako Kastelec (1684) kot Vorenc. Te spremembe se tudi zelo dobro pokrivajo s praktično rabo naglasov pri Svetokriškem (Snoj 2006: XI–XII). Hkrati pa Vorenčevo besedilo kaže na možnost, da je kombiniral besedilo Svetokriškega in Kastelca (1684), in sicer takole:

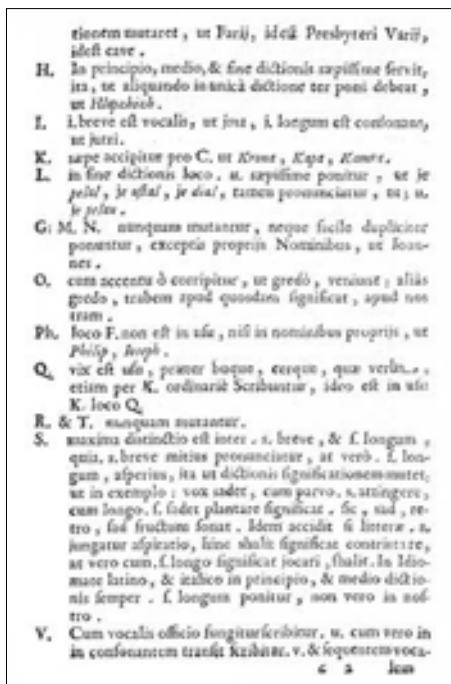
Kastelec (1684): *á, ó* in *ú*; Svetokriški: *à*; Vorenc: *à, ó* in *ú*.

Kastelec (1684): Če ima *ó* naglas, se skrajša, npr. *gredó*; Svetokriški: Če ima *ò* naglas, se skrajša, kot npr. *gredò*; Vorenc: *ó ò* Če ima naglas, se skrajša, kot npr. *gredó, gredò*.

- Pri D je še nazorneje opisano razlikovanje med *d* in *t*; Kastelčevemu primeru za razlikovanje *d* in *t* na koncu besede je dodan še primer za pomensko razlikovalnost na začetku besede: *Dellu : Tellu*. Kastelčevo besedilo pri T pa je izpuščeno.

- Pri E je črtana razlaga izgovora *é* z ostrivcem (v primerjavi z *è* s krativcem), s tem pa razlika med *je* in *ej* – to ustreza tudi dejanskemu stanju, saj pri Svetokriškem naglasno znamenje nad *e* (največkrat je res ostrivec) najpogosteje označuje tako (mesta, kjer je bil ali bi lahko bil) *je* kot *ej* (poleg tega tudi dvofonemski sklop je oz. *ej*).⁴⁰⁷

- V celoti nova je opomba o razlikovanju med črkama *f* in *v* (pri F). Gre za praktično opozorilo, da črk v slovenščini ne smemo enačiti (kot »v drugih jezikih« – mišljena je seveda predvsem nemščina), saj označujeta dva različna pomensko-razlikovalna glasova, npr. *Farij, varij*.

Janez Svetokriški, *Opažanja glede pisave in branja* (1691)

⁴⁰⁵ Pri tem moramo seveda upoštevati tedanji in ne današnji način razmišljanja.

⁴⁰⁶ Analiza rabe naglasov kaže, da je takšno pravilo tudi upošteval: ostrivec nad *o* tako pogosteje kaže na nenaglašeni *o* (Snoj 2006: XII).

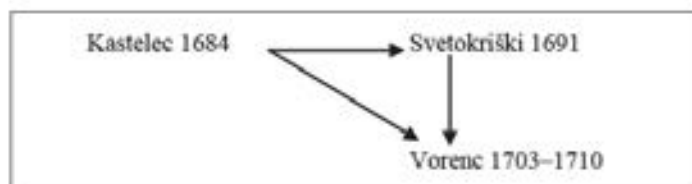
⁴⁰⁷ Glede tega, kaj dejansko označuje pri Svetokriškem krativec, gl. Tomšič 1931: 2, Snoj 2006: XI–XII.

- Pri H je dodan (zelo posrečen) primer *Hlapzhizh*, ki zajema vse možne položaje *h*, opisane v osnovnem pravilu, ter dodatna razlaga primera. Črtan pa je Kastelčev primer *nuzh* : *nuz*, ki opozarja na zapisovanje glasu [č] z *zh*. Podobno je črtan tudi Kastelčev primer pri Z: *nyzh* : *konz* ter razlaga, da ima lahko »z včasih dodano črko *h*, /.../ včasih pa ne«. To je povzročilo, da podatka o izgovorjavi *zh* kot [č] pri Svetokriškem ni več.
- Z več novimi primeri je opremljena nekoliko razširjena razlaga razlik med rabo črk *c*, *z* in *k* pri C: *zaguvajne*, *zhebella*, *kadilu*, *kardelu*, *Christus*, *CerKve*, *Ceffar*, *Capitan*. Enako je z dodatnima primeroma razširjena razlaga pri K: *Krona*, *Kamra*. Na možnost rabe črke *k* je na novo opozorjeno tudi pri Q. Pri Z je na novo dodano pravilo, ki je navedeno že pri C, prav tako je en primer ponovljen, eden pa je nov: *zegu*. Celotno Kastelčevo besedilo pri Z je izpuščeno.
- Pri I ter Y sta izpuščeni razlagi izgovora [nj] s pomočjo italijanščine, pri I pa je dodano še poimenovanje *kratkega i* ter *dolgega j*.
- Gotovo najpomembnejši dodatek, ki ga prvič zasledimo v besedilu Svetokriškega, je opozorilo, da se L »na koncu besede zelo pogosto⁴⁰⁸ rabi kot nadomestilo za *v* /.../, vendar se izgovarja kot *u*«. Prav ta dodatek je vzrok, da se nam zdi pomembno ugotavljati, kdo bi bil lahko pravi avtor novih dodatkov. Gre namreč za prvo teoretično opažanje o zapisu odrazov izglasnega in predsoglasniškega *l*, ki je začel že v zapisih proti koncu 16. stoletja dosledneje prehajati v *u*, pod vplivom tradicije pa se je še vedno večinoma zapisoval kot *l*.⁴⁰⁹ Na vsak način lahko brez dvoma Svetokriškemu priznamo, da je prvi, ki je tako opažanje zapisal v kakem natisnjem delu. Primeri: *je pelal*, *je vstal*, *je dial*, izgovor kot: *je pelau*.
- Pri G, M, N je novo opozorilo, da se praviloma ne pišejo dvojno. Izjema so le lastna imena, npr. *Ioannes*.
- Pri Ph je dodan nov primer za *ph* na začetku besede: *Philip*.
- Po Schönlebnu je – skoraj dobessedno – razširjena razlaga pri S. Primeri so ohranjeni, saj so bili že prej vzeti iz Schönlebna. Na novo pa je dodana opomba, da se »v latinščini in italijanščini na začetku in sredi besede praviloma vedno piše dolgi *f*, v našem jeziku pa ne«.
- Na novo je tudi razširjen opis razlike med *u* in *v*, vendar brez posebne nove vsebine in z istima primeroma.

Glede avtorstva lahko slednjič rečemo naslednje. Nobeni od hipotez o avtorstvu ne moremo nedvomno pritrčiti. Ker pa v prid možnosti, ki ne predvideva, da se je kako vmesno besedilo izgubilo, vendarle govori nekoliko več argumentov, lahko v skladu s splošno prakso v preoddajni teoriji tehtnico zaenkrat prevesimo v prid drugi možnosti:

⁴⁰⁸ Odstopanja z zapisom z *u* najdemo tudi pri Svetokriškem (Snoj 2006: XI), tako da je »zelo pogosto« tu povsem na mestu.

⁴⁰⁹ O problematiki doslej najizčrpnje Rigler (1961–1962: 241–252).

V zadnjem navedenem odlomku Svetokriški najprej precej nedvoumno namigne na oba vira za svoje besedilo, saj uporabi besedi *praemonitio* (s katero je naslovljen Schönlebnov uvod) ter *obfervatio* (s katero je naslovljen Kastelec (1684) uvod). Nadaljnje besedilo je posneto po Schönlebnu, le da je dodano poimenovanje govorcev jezika (*Slovinci ali Kranjci*), za izraz besedna zveza (dobesedno: zveza besed) pa sta namesto Schönlebnovih besed *connexio vocum* uporabljeni besedi *connexio dictionum*.

Vpliv predhodnih besedil: Schönleben 1672, Kastelec 1684 (ali izgubljeni poznejši Kastelec); posredno tudi Kastelec 1678, 1682.

Vpliv na poznejša besedila: Vorenc 1703–1710 (verjetno), HG 1715, morda Hipolit 1715 (EiL).

Literatura: Poleg izborov je celotno delo Janeza Svetokriškega izšlo v faksimilu (Svetokriški 1998). Jernej Kopitar (1808: 74–75) omenja *Observationes*, za katere naj bi Svetokriški vzel kot vzorec Kastelecovo besedilo ter naredil nekaj sprememb. Besedilo omenjajo in kratko komentirajo Stanislav Škrabec (JD 2: 401; komentirano v Orel 2006: 102), Franc Tomšič (1931: 1–15), Jože Toporišič (1967: 16; 1987: 262), Mirko Rupel (1987: vii, xxviii), Breda Pogorelec (1995: 287 [2011: 152]), Anita Peti-Stantič (2008: 214–215) in Matija Ogrin (2008: 127–128), temeljne podatke in literaturo o Svetokriškem z jezikovnega vidika pa so zbrali Jože Toporišič (2000), Irena Orel (2000, 2006) in Marko Snoj (2006: vii–xv). Zbornik o Svetokriškem s številnimi novimi podatki je izšel leta 2000 (Pogačnik in Faganel 2000). — Osnovni podatki: SBL (Glonar 2009b [1928]), ES (Pogačnik 1990: 264).

5.7 GREGOR VORENC: BESEDILA V ROKOPISNEM LATINSKO-SLOVENSKEM SLOVARJU (1703–1710)

Gregor Vorenc (1659/60–1730, *Kamnik, †Ljubljana), diskalceatski redovnik Franc Ksaver od sv. Ignacija, je v letih do 1700 zapisoval besede v Frisijev slovar iz leta 1592, nato pa je v letih 1703–1710 prepisal, dopolnil in za tisk pripravil (rokopisni) slovar Matije Kastelca in ga naslovil kot *Latinsko-kranjski slovar* (*Dictionarium Latino-Carniolicum*). Dobro je poznal tudi delo Janeza Svetokriškega, saj si je zapisoval slovenske pridige, ki so bile deloma povzete po njegovem *Svetem priročniku*. V uvodu je, kot smo za *Opažanja* pokazali že zgoraj pri Svetokriškem, v prepisih nanizal več dotedanjih jezikoslovnih opomb, ki pa se jih v slovarju ni v celoti držal – tam je rabil povsem svoj črkopis in pravopis (Stabej 1997: 573). Glede na to, da kot konec pisanja svojega slovarja navaja 46. leto svoje starosti oziroma leto 1706 (235b), zadnjo letnico (1710) pa najdemo med prepisi uvodnih besedil (7b),⁴¹⁰ lahko sklepamo, da je te opombe prepisal na koncu. Poglejmo si, kaj je prepisal in katere spremembe je naredil:

1. Na strani 6a po naslovnici in uvodnih besedilih na vrhu strani je najprej prepisan zadnji del *Opažanj*, ki jih pri Svetokriškem ni, ima pa jih Kastelec (1684). Gre za seznam ločil ter podatek o pisavi lastnih imen. Glede na Kastelca je (poleg zamenjave I z J) rabil (: :) namesto (). Ta del Kastelčevega besedila stoji na tej strani verjetno zato, ker je na strani 7a spodaj zmanjkalo prostora.

2. Na naslednjih dveh straneh (6b–7a) sledijo *Opažanja glede pisave in branja kranjskega jezika v starih kranjskih, hrvaških, ilirskih in slovenskih (Slovenci) knjigah (Observationes in scriptione, et Lectione Idiomatis Carniolicis, iuxta antiquos libros Carniolicos, Croaticos, et Illyricos, ac Slauos. Slovenci)*, o katerih smo nadrobno pisali že zgoraj pri Svetokriškem.

Stran s prepisom Schönlebnovega *Opozorila bralcu* iz Vorenčevega rokopisnega slovarja

⁴¹⁰ Ostale letnice, ki jih najdemo v slovarju: 1703 in 1704 ob koncu osrednjega dela slovarja (233b); na strani 244b, kjer ima razne dodatke, pa 1703 in 1710.

3. Na strani 7b, označeni z letnico 1710, najdemo prepis Kastelčeve opombe iz leta 1678 (oziroma 1682). V prvem stavku je črkam *s*, *f*, *sh* in *fh* dodal še *s* in *S*, tako da se novo besedilo glasi: »Zelo velika je razlika med črkami *s* in *S*, *s* in *f* ter *sh* in *fh* /.../«. Zadnji stavek Kastelčevega besedila ne stoji na tej strani, ampak na strani 244b, kjer ima zapisanih tudi nekaj drugih prebliskov, ki bi se jih pri tisku lahko vstavilo kam na začetek knjige. Besedilo je spremenjeno ustrezno okoliščinam:

Kastelec 1678	Če bo pazljivi bralec v tem malem delu našel napako, naj odpusti ali moji nevednosti ali tiskarju ali kranjskemu jeziku, ki nima slovnice.
Vorenc	Če bo pazljivi bralec v tem slovarju našel kako napako, naj odpusti ali moji nevednosti in bodočemu tiskarju ali kranjskemu jeziku, ki nima slovnice. ^a

^a »Si diligens lector in isto dictionario aliquem errorem invenerit, parcat, vel meae ignorantiae, et futuro typo, vel idiomati Carniolicò, carenti Grammatica.«

4. Na straneh 9a–9b ter 268a (ki jo je bilo treba vstaviti za 9b) najdemo prepis slovničnega dela Schönlebnovega *Opozorila bralcu* iz leta 1672, pri čemer je Vorenc v (novih) prvih dveh odstavkih naredil nekaj sprememb (kreepko so označeni dodatki, prečrtano pa tisto, kar je glede na Schönlebna črtal):

»Slovanski/slovenski [*Slavonicus* je spremenjeno v *Sclavonicus*] jezik, iz katerega je izšel tudi kranjski, ima tako zelo različna narečja, da je pogosto že v isti domovini med njimi velikanska razlika, ena pokrajina od druge pa se sploh popolnoma razlikuje. Zato je nemogoče izdati vsemu ljudstvu skupno knjigo Evangelijev **skupni slovar**, ki bi se v vseh besedah v celoti nasmehnil vsem posameznikom. Čez staro knjigo, ki jo je objavil Tomaž, deveti ljubljanski škof častitljivega spomina, že dolgo poslušamo pritožbe, da je v njej mogoče brati mnogo hrvaških in dalmatinskih besed. Toda, kako naj se nadomestijo z drugimi, ko pa ni na voljo domačih? Kranjski jezik je istega izvora kot hrvaški in dalmatinski in **slovanski/slovenski**, vendar se od obeh razlikuje v mnogih besedah in zlasti v narečju; poleg tega pa tudi ne premore toliko lastnih besed, da ne bi kdaj potreboval izposojenih. Nekateri se bodo pritoževali čez nekatere nemške besede. Toda kadar nam manjka lastnih besed, bomo rajši uporabljali te, ki smo jih že navajeni, ~~ko pa hrvaške, ki so središču Kranjske povsem neznane~~. Malokateri Ljubljančan bo razumel besedo *jesér*, s katero Hrvati označujejo število tisoč, zato se med ljudstvom rajši uporablja iz nemščine prevzeta beseda *tauschent*.«

Kot vidimo, je zbrisal vse omembe Hrenovega lekcionarja in vstavil omembo svojega slovarja. Poleg tega je iz neznanega razloga izbrisal vse omembe hrvaškega (ne pa tudi dalmatinskega) jezika. Ko govori o izvoru kranjskega jezika, je namesto Schönlebnovega: »Kranjski jezik je istega izvora kot hrvaški in dalmatinski,« v Vorencu: »Kranjski jezik je istega izvora kot dalmatinski in slovanski/slovenski [*Sclavonicus*],« kar je vsebinsko gotovo korak nazaj.

Na koncu celotnega besedila je dodan še Schönlebnov (1672: Bb) zadnji stavek: »Vzemi bralec in bodi zdrav!«⁴¹¹

Poleg teh prepisov lahko omenimo še seznam števil *Zifre Crainskiga shtivenia, ali nekadashnīga* (234a–235b), ki so sicer del dodatkov k slovarju, so pa zanimive, ker gre za prvi tak seznam po Bohoriču. Vpliv Bohoriča ni dokazljiv, saj je razlik veliko.

⁴¹¹ »Fruere lector, et vale.«

Vpliv predhodnih besedil: Schönleben 1672, Kastelec 1678, 1682, 1684, verjetno Svetokriški 1691; morda tudi izgubljeni poznejši Kastelec.

Vpliv na poznejša besedila: Morda Hipolit 1715 (EiL).

Literatura: Rokopis hrani knjižnica bogoslovnega semenišča v Gorici, fotografije so dostopne na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ter v NUK-u v Ljubljani. Vorenčeve prepise različnih latinskih besedil je prevedel Kajetan Gantar in so natisnjeni v Stabeju (1997: 588–599) v redakciji Majde Merše. Tam so objavljene tudi fotografije ustreznih strani v rokopisu. Poleg Breznika (1926)⁴¹² o Kastelec-Vorenčevem slovarju na splošno ter na kratko o omenjenih besedilih pišejo Jože Stabej (1997: 563–575; o preodaji besedil gl. tudi kratke opombe Majde Merše v oglatih oklepajih na str. 589–599) ter Irena Orel (1989b [Stabejeva spremna študija je nastala prej in jo je avtorica poznala v tipkopisu]: 291–302) in Andreja Eržen (2006: 151–153), ki na kratko omenja tudi nekatere poudarke iz prepisanih besedil. Za splošne podatke o Kastelec-Vorenčevem slovarju ter o medsebojnih odnosih med tedanjimi slovarji gl. Orel (1989, še posebej str. 12–28, 136–137 ter ustrezne opombe). Dejansko stanje v pravopisu slovarja poleg Stabeja opisuje (po Jakobu Šolarju) še Jože Toporišič (1989: 242–243). — Osnovni podatki: SBL (Suhadolnik 2009 [1986]), ES (Orel 2000b: 361).

⁴¹² Breznikova razprava o slovenskih slovarjih (Breznik 1926, za nas so zanimive str. 121–143) je še vedno nepogrešljivo in za to dobo edino daljše, a hkrati strnjeno besedilo za študij zgodovine slovenskega slovaropisja (kratek pregled ima npr. Novak 1970: 171, nekoliko daljši pregled prvih obdobj pa Orel 1989).

5.8 HIPOLIT NOVOMEŠKI: PREDGOVOR BRALCU (1711)

Kapucin **Hipolit Novomeški** (s pravim imenom J. A. Gaiger; 1667–1722, *Novo mesto, †Kranj) je poleg svojega prevajalskega (prirejevalskega) dela napisal tudi slovar in slovnico. Medtem ko smo o slovnici pisali na drugem mestu, sta za naš pregled pomembni uvodni besedili iz rokopisnega slovarja in dveh novih izdaj lekcionarja. V rokopisnem *Predgovoru bralcu* (*Praefatio ad lectorem*) na začetku *Trijezičnega slovarja* (*Dictionarium trilingue*), ki obsega dobre tri strani rokopisa, lahko beremo naslednje (Hipolit 1711: Fa–Gb):

»Ne čudi se, dobrohotni bralec, da sem si drznil natisniti⁴¹³ ta *Trijezični slovar*, česar ni do zdaj poizkusil še nihče. Ko sem sprva začenjal pisati to delo, ga nisem, priznam, nikdar nameraval dati v tisk. Niti pomisliti nisem hotel na to, kar se je mnogim bolj večim tega jezika zdelo vsaj nadvse težko, če že ne nemogoče. Na začetku sem si zatorej za cilj svojega dela, proti kateremu sem se želel usmeriti, zadal samo, da bi našim novim in neizkušnim⁴¹⁴ slovenskim pridigarjem spisal nekakšen slovar v primernem obsegu in bi ga spisanega pustil, da bi ga uporabljali, ko bi sestavljali svoje pridige. Kajti ko sem opazil omenjene nove in neizkušene pridigarje, ko so mnogokrat letali sem in tja in od bolj izkušenih skušali izvedeti pravi pomen imen,⁴¹⁵ glagolov in stavkov, tedaj sem postal do njih usmiljeno mehkoben; ko so mi sami povedali vso resnico, sem namreč spoznal, da so včasih porabili domala toliko časa za raziskovanje maternega jezika kakor za glavni študij pridige.

Težavnost tega jezika namreč ne izhaja iz tega, da bi mu manjkalo pravih poimenovanj, saj je slovanski/slovenski jezik eden od prvotnih jezikov, iz katerega izvira, kot priča nadvse slavni gospod Vajkard Valvasor, kronist Kranjske, nad petnajst jezikov in ki pred drugimi jeziki izkazuje takšno odličnost, da se je v njem brala maša že pred mnogimi stoletji, nemara že od časov cerkvenega učitelja svetega Hieronima, ki mu je bil ta jezik materni jezik, in se bere vse do danes v mnogih delih Ilirije, še posebno obmorskih. Mašo pa je odobril in razširjal Sveti sedež, kar običajno ni dopuščeno nobenemu jeziku, če ni popoln.

Zato ni neprijetno slišati zgodbe, ki so jo spominu predali zaupanja vredni možje: Na Dunaju v Avstriji pred približno petdesetimi leti se je namerilo, da je nek mož določenega reda, nadvse učen in vešč jezikov, razglasil razpravo o svojih teoloških tezah v vseh jezikih. Med nasprotnovalci⁴¹⁶ je bil pater Družbe Jezusove, po rodu Kranjec. Da bi preveril branilčev

⁴¹³ Lat. *typis evulgare*. Slovar, ki je sicer ostal v rokopisu, je bil v celoti pripravljen za tisk.

⁴¹⁴ Z zvezo *nov in neizkušen* prevajamo lat. besedo *novellus*.

⁴¹⁵ Mišljeni so samostalniki in pridevniki.

⁴¹⁶ V pomenu besede, kot ga določa retorična teorija. Vsaka teza je lahko imela branilce (*defendentes*) in nasprotnovalce, napadalce (*oppugnantes*).

znanje slovenskega/slovanskega jezika, je izoblikoval ta šaljivi dokaz:⁴¹⁷ *Kuliku Klinzou góri, tuliku Klinzou dóli: atqui*⁴¹⁸ *štiri Klinzi góri; ergo štiri Klinzi doli*. Branilec je obnemel, priznal je, da tega jezika ne pozna, nasprotovalec pa je z druge strani znova dejal, da je naslov teze *Razpravljalo se bo v vseh jezikih*. Branilec je odgovoril z razločevanjem: »Razpravljalo se bo v vseh popolnih jezikih, ne pa v nepopolnih.« Nasprotovalec ni soglašal. Navedel je, da je jezik, v katerem se z odobritvijo Svetega sedeža bere maša, kakor se z odobritvijo istega Svetega sedeža bere maša v slovanskem/slovenskem jeziku, popoln jezik. Torej je slovanski/slovenski jezik popoln. Tako je bila razprava prekinjena ob smehu prisotnih in ne brez rdečice na branilčevem obrazu.

Zatorej je slovanski/slovenski jezik, ki ga drugi imenujejo ilirski jezik, prvoten,⁴¹⁹ popoln, od drugih neodvisen, niti ni brez pravih in njemu lastnih besed, ki jih navadno ljudstvo prav dobro pozna. Vzrok, da [slovenski jezik], ko ga rabijo izobraženci, velikokrat izgubi svojo popolnost, pa po mojem mnenju ni v nasprotju z zgoraj povedanim. Izobraženci se namreč poleg maternega jezika naučijo še mnoge druge jezike – ali pa vsaj nemški jezik; njega se najbolj in domala kot edinega, kot je navada v Avstriji, tudi po vsej vojvodini Kranjski naučijo v ljudskih šolah, na gimnazijah, v mestnih hišah, na sodiščih, pri obravnavah in pisanju. Če se tedaj zgodi, da govorijo v slovenskem jeziku, in če nimajo takoj pri roki ustrezne besede, le-to precej priberajo iz nemščine, ki so se je naučili poleg maternega jezika, in mnogokrat delajo prav smešne, iz nemščine in slovenščine mešane stavke. Predvsem zato slovenski jezik tudi pridigarjem običajno dá kar precej dela pri sestavljanju in podajanju pridige. Zavaljo tega so si vedno želeli slovenski slovar, s katerim bi si lahko pomagali pri svojih pridigah. Ko so torej nekateri od patrov našega reda in od duhovnikov navdse spoštovanega gospoda župnika videli nekaj ternijev⁴²⁰ mojega začetega dela, so me zaskrbljeni kar naprej hrabrili in vzpodbujali, naj tega dela ne spišem samo za zasebno pomoč nekaterim, ampak naj ga v skupno korist pridigarjev s pomočjo tiska naredim javnega.

Ugodil sem prošnjam in predal svoj razum koristnemu nasvetu. Delo sem začel pripravljati s še večjo skrbnostjo: kolikor je bilo mogoče, sem ga opremil z besedami iz tega jezika, s še številnejšimi pridevniki, sopomenkami in frazami. Ker latinske besede, preobrnjene v različnih smislih, v knjigah občasno dobijo tudi različne pomene, sem tudi te zasledoval v slovenščini, da bi v katerem koli smislu lahko imeli na dosegu roke pomen, ki bi se skladal z [latinsko] besedo. Če torej slovenski pomen latinske besede ali izraza kdaj ne ustreza namenu iskalca, naj poišče enakovredno in sinonimno besedo; če pa pomena, ki bi ustrezal njegovemu namenu, ne najde pri enostavnih besedah, naj ga poišče med sestavljenimi besedami. Tako upam, da bo kar največ pregledovalcev našlo, kar bo iskalo. Da pa bi bila – predvsem v slovenščini – izgovorjava besed primerna in se ne bi krajšalo,⁴²¹ kar je treba daljšati,⁴²² ali daljšalo, kar je treba krajšati, sem kar največ trizložnicam in zelo veliko dvozložnicam dodal naglas za podaljšanje zloga.⁴²³ Če ga pri branju in izgovorjavi pozorno spremljamo, ne bomo potrebovali drugega pravila, zlasti ker bi bilo težko poiskati zanesljivo pravilo, razen običajni način govorenja – pa še običajni način govorenja je različen glede na različna mesta.⁴²⁴ Da dobrohotni bralec ne bi ostal brez navodil za iska-

⁴¹⁷ Spet v retoričnoteoretičnem pomenu besede (*argumentum*).

⁴¹⁸ *Atqui ... ergo* = 'če torej ... tedaj'.

⁴¹⁹ Lat. *originalis*.

⁴²⁰ Štirje dvojni listi (osem strani), ki jih dobimo z enim zgibom dveh folijev.

⁴²¹ Lat. *corripere*.

⁴²² Lat. *producere*.

⁴²³ Lat. *accentus syllabae producendae*.

⁴²⁴ Tudi v latinščini je dvoumno.

nje, naj povem, da sem uporabil latinski in nemški jezik kot posrednika za iskanje besed v slovenskem jeziku. Ta način iskanja sem namreč ocenil kot najugodnejšega za Latinca, Nemca in Slovenca.⁴²⁵ Latincu služi prvi del slovarja, ki se začinja z latinsko besedo; ko jo najdemo, nam bo pokazala nemško besedo in za njo slovensko. Drugi del slovarja služi Nemcu; začinja se z nemško besedo; ko jo najdemo, nam bo pokazala latinsko, iz katere se v predhodnem delu takoj najdeti nemška in slovenska beseda. Slovencu ostane oboji način iskanja, prek latinskega in nemškega jezika, od katerih zna izobraženi Slovenec,⁴²⁶ še posebej na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, večinoma vsaj enega. Marsikdo⁴²⁷ je menil, da bi se moral zadnji⁴²⁸ del začeti s slovenščino, vendar bi bilo to slabo za pravega Nemca, ki bi pogrešal nujnega posrednika. Presodil sem, da bodo tako on kot tudi drugi enoglasno pozdravili zgoraj opisani način iskanja.

Da bi naposled dal dobrohotnemu bralcu popolno zadovoljstvo, sem se odločil izdati skupaj s tem delom nekakšen dodatek s kratkim pregledom slovenske slovnice, iz katerega bi lahko razbrali celoten način sklanjanja, spreganja in skladanja. Ko pa sem, ravno ko sem ta dodatek pisal, od tiskarja izvedel, da je slovenska slovnica že ugledala luč, sem zadržal pisalo in dodal le eno poglavje: *O črkah, zlogih in načinu njihove izgovorjave*,⁴²⁹ ki bi se moralo ohraniti v tej knjigi; glede drugega pa usmerjam dobrohotnega bralca k zgoraj omenjeni slovnici.«

Sledi kratek klišejski zaključni pozdrav bralcu in prošnja, naj popravi, če bo kaj narobe. Nato še opomnik za tiskarja:

»Sem se postavi eno in edino poglavje *O črkah in zlogih ter njihovi izgovorjavi*.«

Po začetni utemeljitvi svojega dela ter njegovih naslovnikov – mladih in neizkušnih duhovnikov, ki potrebujejo slovar za lažjo pripravo pridig – Hipolit najprej povzame zgoraj omenjeni Valvasorjev opis slovanskega/slovenskega jezika,⁴³⁰ vlogo Hieronima ter Cirila in Metoda v njegovem razvoju ter tezo o pomembnosti slovanskega/slovenskega jezika. Na tem mestu bi lahko vlekli tudi določene vzporednice z uvodom v Bohoričevo slovnico – vendar povsem neutemeljeno. Hipolit ni Bohoričeve slovnice pri pisanju tega predgovora v ničemer upošteval. Med besedilo, ki ga je povzel po Valvasorju, je vpletel tudi anekdoto, ki dokazuje pomen znanja slovenskega jezika. Presoja duhovitosti te anekdote je seveda prepuščena vsakemu bralcu posebej, kljub vsemu pa gre za pomembno besedilo, saj je eno redkih v dotedanji zgodovini slovenskega jezika, ki prikazuje znanje slovenščine kot prestiž – in to ne samo na območju, kjer se slovenščina govori, ampak tudi v intelektualnih krogih zunaj Slovenije. Če je namreč slovenščina/slovanščina popoln jezik (kar dokazuje njena zgodovina), potem ima znanje tega jezika tudi povsem realno težo in ga moramo zato šteti za vrednoto in dobrino.

⁴²⁵ Tu seveda ni mišljena narodnost, ampak znanje posameznega jezika.

⁴²⁶ Lat. *Sclavus*.

⁴²⁷ Prvotno je namesto te besede stala v rokopisu beseda: *tiskar*.

⁴²⁸ Torej: *drugi* del slovarja, ki je nemško-slovensko-latinski (in ne zgolj nemško-latinski!), medtem ko je prvi del latinsko-nemško-slovenski.

⁴²⁹ Tega poglavja v rokopisu Hipolitovega slovarja ni, ga je pa Hipolit več kot očitno vložil v svojo priredbo Bohoričeve slovnice, kjer so prav »črke, zlogi in način njihove izgovorjave« obdelani povsem izvorno.

⁴³⁰ Gl. poglavje 5.5.

nemščina. Pravi Nemeč (*Teutonius purus*) v tem primeru ni samo Nemeč po narodnosti, ampak tudi tisti govorec slovenskega jezika, ki ne bi mogel iskati po slovenskih iztočnicah, ker ne zna dovolj slovenščine, saj jo zna le diglotično, po latinskih pa prav tako ne bi mogel iskati, saj ne zna dovolj latinščine – temu ostane le jezik, ki ga zna najboljše: nemščina. Zato je prvi del Hipolitovega slovarja latinsko-nemško-slovenski, drugi del pa nemško-slovensko-latinski.

Nazadnje spregovori Hipolit še o posebnem slovničnem dodatku, ki ga je snoval, dokler ni izvedel za Bohoričevo slovnico. Ta dodatek (*O črkah, zlogih in načinu njihove izgovorjave*) v rokopisu slovarja ni ohranjen, lahko pa precej utemeljeno sklepamo, da gre za besedilo, ki ga je Hipolit kot povsem avtorski dodatek vstavil v knjigo (= poglavje) o pravopisu v svoji priredbi Bohoričeve slovnice kot poglavje o izgovorjavi glede na rabo črk (*De Pronunciatione ex usu Literarum*, HG 1715: 2–4).⁴³¹

Vpliv predhodnih besedil: Valvasor 1689, morda Schönleben 1672.

Vpliv na poznejša besedila: Morda HG 1715.

Literatura: Rokopis hrani NUK. Latinsko besedilo s kratkimi komentarji navaja Jernej Kopitar (1808: 75–85), ki ne skriva svojega prezira do novomeškega patra. Mnenje, da rabi Hipolit slabo latinščino, lahko delimo s Kopitarjem,⁴³² glede vsebine pa smo lahko Hipolitu bolj naklonjeni kot Kopitar. Del besedila, ki govori o jezikovni situaciji v šolstvu ter javnosti, je bil navajan zelo pogosto. Sicer pa besedilo na kratko omenjata in ga komentirata Jože Toporišič (1967: 16–17; 1987b: 262) in Teodor Domej (1980: 197), dejansko stanje pravopisa v slovarju pa povzema Toporišič (1989: 242).

⁴³¹ Zagotovo pa je temu besedilu naknadno dodal odstavek o razmerju med črkama *c* in *k* (HG 1715: 3), ki se deloma naslanja na besedilo Bohoričeve slovnice.

⁴³² Glede na Hipolitov (boljši) jezik v HG 1715 lahko sklepamo, da vloga tiskarja pri končni jezikovni podobi besedila slovnice ni bila zanemarljiva.

5.9 HIPOLIT NOVOMEŠKI: OPOZORILO BRALCU (1715, 1730)

Še zanimivejši je Hipolitov uvod v lekcionar (*Evangelia inu lyftuvi*) iz let 1715 in 1730. Obe izdaji prinašata enako besedilo⁴³³ z značilnim naslovom *Opozorilo bralcu* (*Praemunitio ad lectorem*) (Hipolit 1715:)(4a–4b):

»Preljubi bralec. Nočem te nadlegovati s številnimi pravili in podrobnostmi, ki so zelo pomembne, če želimo slovenski jezik opisati tako, kot je treba. Če jih namreč želiš, ti jih bo v obilju ponudila pred kratkim natisnjena *Slovenska slovnica*, h kateri bi te napotil. Kljub temu pa bi rad, da bi opazil, da je do današnjih dni ugledala luč komajda kaka knjiga evangelijev v slovenskem jeziku, ki bi bila z enako marljivostjo kot ta, ki jo imaš pred sabo, očiščena mnogih – tako jezikovnih kot pravopisnih – napak (ki jih je kar mrgolelo) in celo krnitev in opustitev mnogih besedil.

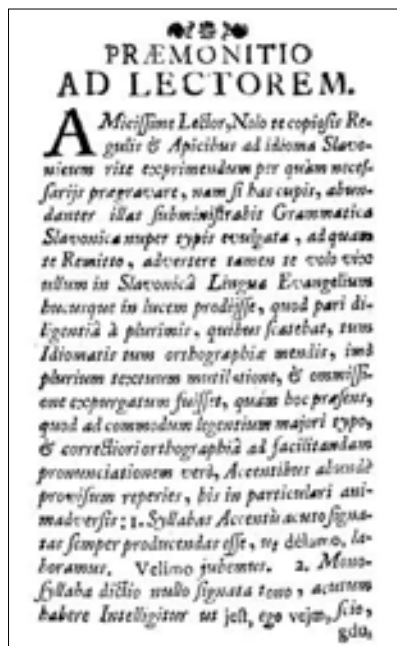
Videl boš, da je za ugodje bralcev te knjige izdatno poskrbljeno z večjimi črkami in pravilnejšim pravopisom, za lažjo izgovorjavo pa z naglasnimi znamenji. Prav posebna pozornost pa je bila namenjena naslednjim stvarim: 1. Zloge, ki so označeni z ostrivcem, moramo vedno podaljšati, npr. *délamo* 'delamo', *velímo* 'ukazemo'. 2. Za enozložno besedo, ki ni označena, velja, da ima ostrivec, npr. *jeft* 'jaz', *vej*m 'vem', *gdu* 'kdo'. 3. Če bo treba v kakem zlogu samoglasnik izgovoriti hitreje, je samoglasnik označen s krativcem – tako v enozložnih kot večzložnih besedah, npr. *pèr* 'pri', *tèr* 'ter', *tèrgam* 'trgam', *stèrgam* 'strgam'; enako tudi *pèrprávim* 'pripravim' itd. 4. Za dvozložno besedo, četudi ni označena z naglasnim znamenjem, velja, da ima ostrivec na prvem zlogu, npr. *delam* 'delam', *pišhem* 'pišem'. Nasprotno pa je označeno z ostrivcem, če moramo podaljšati zadnji zlog, npr. *velám* 'veljam', *predám* 'prodam'. 5. Kar se tiče izgovorjave črk, lahko opazimo – čeprav je sicer v zelo veliki meri skladna z izgovorjavo latinskih – posebno razliko glede dolgega *f* in kratkega *s*. Dolgi *f* moramo namreč izgovarjati bolj ostro, kratkega pa blažje in mehkeje; tako na primer beseda *fad*, napisana z dolgim *f*, pomeni 'sadež', nasprotno pa *sad* s kratkim *s* pomeni 'zad[aj]'. Posledično zlogi *sha*, *she*, *shi*, *sho*, *shu* sledijo izgovorjavi kratkega *s*, zlogi *šha*, *šhe*, *šhi*, *šho*, *šhu* pa izgovorjavi daljšega *f*. 6. Samoglasnik *y* – naj stoji na sredi ali na koncu besede – moramo podaljšati, npr. *leshy* 'leži', *dershym* 'držim', *priglyha* 'prigliha'. Ostala pravila poišči v prej omenjeni slovnici.

Uporablaj torej to knjigo, živi in bodi zdrav!«

Po napotilu na branje istega leta izdane slovnice ter kritiki prejšnjih izdaj (to tradicijo je začel Schönleben 1672 in končal Paglovec 1741) so najprej navedene glavne ugodnosti nove zbirke (večje črke, pravilnejši pravopis, naglasna znamenja), nato pa sledi šest pravil za lažje branje besedil, o katerih lahko povemo naslednje:

⁴³³ Razlike 1715 > 1730 so: *perquam* > *per quam*, *pèrprávim* > *per právim*, *delam* > *dellam*, *sad* > *fad* (napaka), *erue* > *cruce* (napaka).

- Pravila o branju naglasnih znamenj se skladajo z besedilom o naglaševanju s konca Hipolitove slovnice (HG 1715: 223–224; prim. poglavje 4), torej z Bohoričevimi pravili (BH 1584: (6)–(7)), ki jih je Hipolit v svojo slovnico dobesedno prepisal, le da so nova pravila precej skrajšana in razumljiveje podana. Izpuščeno je določilo, da je pri trizložni neoznačeni besedi naglašen prvi zlog (pri Bohoriču in v HG 1715 prvi del odstavka št. 3): takšne besede namreč Hipolit načeloma označuje z naglasi. Prav tako je izpuščen odstavek o pomenonosni vrednosti naglasa (pri Bohoriču in v HG 1715 odstavka št. 5). Od primerov sta nova samo *tèrgam* in *stèrgam*, namesto *tàr*, kot ima po Bohoriču še HG 1715 (224), pa stoji *tèr*.
- Razlika med *s* in *f* sicer sledi Schönlebnu (1672), vendar ni povzeta po njem, ampak po razlagi v Hipolitovi slovnici (HG 1715: 4) – od tam so vzeti tudi primeri *sha*, *she*, *shi*, *sho*, *shu* : *sha*, *she*, *shi*, *sho*, *shu* in razlaga razlike med *sh* in *sh*.
- Opomba o zapisovanju naglašene *i* z *y* je po izvoru Kastelčeva (1678, 1682, 1684), prevzemali so jo tudi drugi (Svetokriški 1691, Vorenc 1703–1710), vendar je tu prvič podana z razumljivejšimi besedami, novi pa so tudi vsi trije primeri: *leshy*, *dershym*, *priglyha*; v HG 1715 tega še ni.

Hipolit Novomeški, *Opozorilo bralcu* (1730)

Vpliv predhodnih besedil: HG 1715 (prek njega Bohorič 1584), Kastelec 1678 (ali katera koli od naslednjih priredb: Kastelec 1682, 1684, Svetokriški 1691, Vorenc 1703–1710).

Vpliv na poznejša besedila: Morda Basar 1734.

Literatura: Latinsko besedilo omenja Jernej Kopitar (1808: 108–109), ki pa iz njega navaja le dva kratka odlomka. O jeziku lekcionarja 1730 v celoti piše Anton Breznik (1982 [1917]: 44–45), o dejanskem stanju pravopisa pa zelo na kratko Jože Toporišič (1989: 243). — Osnovni podatki: SBL (Kidrič 2009 [1928]), ES (Smolik 1990: 24).

5.10 JERNEJ BASAR: *PREDGOVOR* (1734)

Jezuitski pridigar Jernej Basar (1683–1738, *Bitnje pri Škofji Loki, †Ljubljana) je jezikovno manj tradicionalen, kot so avtorji, ki smo jih navajali v našem dosedanjem pregledu, in to tako v jezikovnem (vnašanje gorenjskih elementov) kakor v pravopisnem pogledu. Prav zato je izrazito liberalni *Predgovor* v njegovo delo *Pridige is bukviz imen-vanih Exercitia s. ozheta Ignazia*, izdano leta 1734 v Ljubljani, za nas še posebej zanimiv. *Predgovor* obsega štiri strani, od katerih so za nas na tem mestu zanimive prve tri (Basar 1734:)(4a–A 1a):

»Po tim, kir je meni od mojih Viklhilhaloshe-
nu bilu u'krajskimu jesiku ene Bukve popifat,
fo meni na mifov perfhle taifte sizer majhi-
ne, pak vender imenitne bukvize, *Exercitia S.*
Ozheta Ignatia imenvane. Inu kir lete skusi
noter dajanje, inu refvetlenje Boshje od duhov-
niga premifhluvanja popifane, tolku nebefhkih
skrivnufti, inu posebnih naukov u'febi sapopade-
jo, de fo taifte ufi Uzheni, inu bogabojezhi, ja tudi
viklhi Nameftniki Christufovi vifoku hualili, inu
u'veliki zhafti dereshali, fem fi naprej usel, moje
zhes lete bukvize shloshene Pridige vunkej na
fvitlobo dati. Sdajzi pak u'sazhetku tiga meni na-
losheniga della fem en dajlni zhal premifhluval,
na kaj sa eno visho be govoril, inu s'kaj sa eni-
mi pulhtabi, al zherkami bë krajske befede
pifa? sakaj je raminu velik slozhik mej ludmy
flovenskiga jesika: eni na mejfti *l* fhogajo *u*, ko-
ker fem *biv*; drugi pak *l* na mejfti *u* fem *bil*. Eni
nikatere befede isrezhejo hitru, drugi pak taifte
potegnejo; koker fo *potlazhili*, fo *potlazhyli*, inu
toku naprej: dokler je velik islozhik tudi per dru-
gih befedah, fem otel per timo mojmo pifanjo
eno frejčno pot dereshati, katero tebi u'timu
predgovoru pokashem.

Jernej Basar, *Predgovor* (1734)

1. Vezhi dev piŕhem, koker je u'bukvah krajnskih Evangeliov, u'katerih na mejsti *u* najdefh postavlen *l* fem *bil*, inu *ne*, fem *biv*.
 2. Na mejŕti *e* u'zhaŕi *a* koker *namorem*, *nemorem*.
 3. *Be*, fe doŕtikrat komej na polovizo isrezhe,⁴³⁴ satorej u'enih krajih poŕtavim: *deb'* na mejŕti *de be*.
 4. Na mejŕti *c* skorej ufelej poŕtavim *z*.
 5. *e* pred *h*, *m*, *n*, *z*, *s*, doŕtikrat na polovizo svoj glaf sguby,⁴³⁵ koker *ufeh teh*, omnium horum, *ven*, *foras*, *per apud*, *pes canis*.⁴³⁶
 6. Na mejŕti *e* poŕtavim *i*, inu *i* na mejŕti *e*: u'*mejŕti*, u'*mejŕte*.
 7. u'enih krajih poŕtavim *o* na mejŕti *u*, inu *u* na mejŕti *o*: *toko*, *toku*.
 8. Kir je *y*, fe terlhi, inu pozhaŕniŕhi isrezhe, ta *i* pak hitrelhi, koker: *od drugih rezhy*, *nemorem rezhi*.
 9. Per nikaterih befedah neperŕtavim sadni *i* koker: snam *pifat*, kir bē imel rezhi: snam *pifati*. glihi viŕhi neperŕtavim *u*, kir bē ga ŕizer imel perŕtavit, koker: u'*taiftim* kraju, na mejŕti, u'*taiftimu*.
 10. Rezhem *vuner*, inu *vender*, piŕhem: *ymam* inu *imam*.
 11. Malu kedej poŕtavim dva *ff*, dokler ta dovgi *f* fe oftru isrezhe, koker *pifat*, ta krajlhi *s* pak fe isrezhe mehku, koker *sima* hyems, *semla*, terra, *sad*, retro, *ŕad*, fructus.⁴³⁷ Leta slozhik je tudi mej *z*, inu *zh*. *zhakam*, *zagam*.
 12. *T* pred *i* poŕtavulen fe neisrezhe, koker *c*, satorej *tertio* fe neisrezhe *tercio*, koker u'latinŕskimu *tertio*.⁴³⁸
 13. *i* vocal, *j* conŕonans. *u* vocal, *V* conŕonans. ta dougi *j* fe doŕtikrat isrezhe, de fe komej zhuti, koker *peljem*, *duco*,⁴³⁹ *dianje*, *sdiŕvanje*.
 14. Sem fe ogibal nemŕhkkih befedy, kulkur fem mogel, sunej tiŕtih, katere ŕo she krajnskimu jesiko laŕtne poŕtale: koker *urfoh*, *folk*, *kunŕht*.
 15. Ukupej piŕhem, inu ŕiŕnem koker eno befedo: *shnym*, *neŕim*, aku bē lyh ymel dvē islozhit *sh'nym*, *cum illo*, *ne ŕim*, *non ŕum*.⁴⁴⁰
 16. Ufeh leteh islozhkov konz bē fe lohku ŕturil skusi lete zherke: ` ` ^ kir pak prevezh pogoŕtu poŕtavlene bē, morebiti, vezhi smefhnjavo delale, sa tiga vola taifte na ŕrani puŕtim, samu u'enih krajih sasnarnijem, kadar namrezh ozhem ta sadni *a*, al' *e* niŕku, kafnu, inu (toku rekozh) s'sapertimi uŕti isrezhi, koker *oni tērpe*, illi patiuntur. *leta*, volitat, *letā*, iŕta.⁴⁴¹
- Skusi taku krajnsku piŕanje jeŕt Slovenzam obene terdne regelze neŕtavim, temuzh ŕamu pot resodenem k'lohkeŕhimo branjo tiga mojga piŕanja, kateru, zhe najdefh, de ny po timo opominvanjo ŕturjenu, de je per nikaterih befedah [!] eden al drugi puŕhtab premenjen, /.../⁴⁴² prosim, mene ymej sa isgovorjeniga, dokler letu je moglu vezh drugim u'roke priti, kir fe lohka ena al' druga motnjava peryody.«

⁴³⁴ Tako opiŕe polglasniŕki izgovor.

⁴³⁵ Tako opiŕe polglasniŕki izgovor.

⁴³⁶ Prevodi latinskih besed: 'vseh teh', 'zunaj', 'pri', 'pes'.

⁴³⁷ Prevodi latinskih besed: 'zima', 'zemlja', 'zadaj', 'sadeŕ'.

⁴³⁸ V poklasični latinŕŕini se *ti* izgovarja kot [ci]. Beseda *tertio* 'v tretjem' se zato izgovarja kot [tercio].

⁴³⁹ Lat. 'peljem'.

⁴⁴⁰ Prevodi latinskih besed: 'z njim', 'nisem'.

⁴⁴¹ Prevodi latinskih besed: 'oni trpijo', 'leti', 'le-ta'.

⁴⁴² Navede primer takŕne napake.

Sledita odstavka o namenu in zaželeni recepciji besedil, nato pa se predgovor konča.

Basar je imel dovolj znanja, da bi jezikovno sledil tradicionalni normi, vendar se je – kot pravi – zavestno odločil za »srednjo pot«, verjetno predvsem zato, ker je bil (kot prava zvezda med tedanjimi govorniki) že dotlej navajen delati skice za svoje pridige v jeziku, kakor ga je govoril, svetopisemske citate pa je ob tem navajal po obstoječih prevodih (ki so sledili tradicionalni normi). Zavedal se je razlik med slovenskimi narečji ter različnih možnosti za zapisovanje knjižnega jezika. »Bukve krajskih Evangeliov«, besedilo, ki je v zapisu ohranjalo knjižno normo slovenskih protestantskih piscev, so mu bile le ena skrajnost te srednje poti. Drugo skrajnost je predstavljalo zapisovanje čiste gorenjščine. V tem je Basar prvi teoretični znanilec naslednje dobe misli o slovenskem jeziku, za katero je značilen izrazitejši prodor pokrajinskih variant slovenščine v pisno normo ter v normativna (jezikoslovna) besedila. V praksi kažejo Basarjeva besedila nekoliko neenotno pravopisno in jezikovno podobo – prav takšno, kakor jo z izrazi »vezhi dev«, »dostikrat«, »u'nenih krajih«, »malu kedej«, »per nikaterih besfedah« opiše v svojem teoretičnem uvodu.

Poglejmo si, katere pravopisne, glasoslovne in oblikoslovne značilnosti izpostavlja Basar v svojih opažanjih in kako jih glede na zapisano (ne) želi reševati:

- Na mestu odrazov izglasnega in predsoglasniškega *l* »večinoma« sledi tradiciji in jih zapisuje z *l*. Pri tem je v besedilih še najbolj dosleden, ko gre za deležnike na *-l*, v vseh drugih primerih pa niha od primera do primera (že v pravilu reče, da tako piše »vezhi dev«).
- Samoglasniško krnitev upošteva pri zapisu občasno: sam omenja polglasnik v besedi *be 'bi'*, zaradi česar na njegovem mestu včasih rabi tudi opuščaj: *deb' 'da bi'*. Na drugih mestih se je zaveda, vendar polglasnik vseeno zapisuje kot *e* v skladu s tradicijo.
- Polglasnik opiše kot *e*, ki se izreče na polovico ali ki izgubi polovico svojega glasu, stal pa naj bi večkrat pred *h, m, n, z, s*; primeri: *ufeh teh, ven, per, pes*.
- Od drugih narečnih potez navaja Basar tradicionalne in narečne variante naslednjih tipov: a) glasoslovne tipa: *nemorem : namorem, toko : toku*; b) oblikoslovne tipa: *u'mejfti : u'mejfte, u'taiftim : u'taiftimu*; pa tudi variante v izbiri besedja: *vuner : vender*. Vse te variante obravnava kot enakopravne možnosti.
- Opozarja na trd ozirna manj izrazit izgovor [n'] in [l'], tudi če sta zapisana z *nj* ali *lj* (*j* se v takem primeru »dostikrat izgovori, da se komajda čuti«); primeri: *peljem, dianje, sdihvanje*.
- Opozarja na kratki nedoločnik; primer: *snam pifat : snam pifati*.
- Novo je tudi opozorilo na izgovor *t* pred *i* kot [t] (in ne kot [c], kakor bi sledilo iz latinščine); primer: *tretio* [tretjo] in ne [trecjo].
- Predloge ter nikalnico *ne/na* piše skupaj z naslednjo besedo, primeri: *shnym* (in ne *sh' nym*), *nefim* (in ne *ne fim*).
- Skuša pisati čim manj naglasnih znamenj, saj bi preveč pogosta znamenja »morebiti delala večjo zmešnjavo«, kot če jih ni (podobno tudi Svetokriški 1691).

- Od problematike, ki so jo obravnavali že dotedanji avtorji, navaja:
 - zapis [c] z z; prvi o tem piše Kastelec (1684);
 - razlikovanje v zapisu med naglašenim *i* (zapis *y*; opisano kot »se izreče trše in počasneje«) ter nenaglašenim *i* (zapis *i*; opisano kot »se izreče hitreje«); primera sta nova: *od drugih rezhy : nemorem rezhi*; prvi o tem razlikovanju piše Kastelec (1678); morda želi kazati na naglas tudi primer *ymam : imam*, vendar ni nujno, lahko gre samo za varianto v zapisu iste besede;
 - razliko med *s* [z, »izgovarja se mehko«] : *f* [s, »izgovarja se ostro«]; novi primeri: *sima, semla*; ostali primeri in razlaga so v skladu s Schönlebnom (1672); rabo *ff* označuje Basar kot redko;
 - razliko med *u* in *v* ter *i* in *j*; na to se tudi opozarja od Schönlebna (1672) dalje;
 - razliko med *zh* [č] in *z* [c]; primera sta nova: *zhakam : zagam*; prvi ima to opozicijo Kastelec (1684);
 - rabo krativca nad izglasnim samoglasnikom *a* ali *e*; po Basarju takšen *a* ali *e* izgovarjamo »nizko, počasi in tako rekoč z zaprtimi usti« (gre dejansko za dolge akutirane glasove); o tem je prvi pisal Kastelec (1684), vendar on rabi ostrivec, krativec prvi navaja Svetokriški (1691); nova je kombinacija *a* in *e* (Svetokriški ju ima, a narazen); novi so tudi primeri: *oni terpè, leta : letà*;
 - izogibanje nemškim tujkam, vendar le, če že niso prešle v rabo, kot se je zgodilo npr. pri besedah *urfoh, folk, kumfht*; to je deloma posneto po Schönlebnu (1672), vendar izvirmo formulirano; vsi primeri so novi.

Kot lahko vidimo, srednja pot Basarju (vsaj teoretično) pomeni precej liberalen odnos do izbire ene ali druge variante jezika v konkretni situaciji. Na to tudi sam opozarja bralec, saj pravi, da ne postavlja nobenih trdnih pravil, ampak želi samo opisati pot za lažje branje napisanega.

Vpliv predhodnih besedil: Ker so problemi formulirani na novo z novimi primeri, je vplive zelo težko določati. Lahko bi črpal iz naslednjih del: Schönleben 1672, Kastelec 1684 (morda tudi 1678, 1682), morda Svetokriški 1691 (podobno ima Vorenc 1703–1710, ki pa ga Basar gotovo ni imel v rokah), morda Hipolit 1715 (EiL), 1730 (EiL), manj verjetno HG 1715.

Vpliv na poznejša besedila: Morda Paglovec 1741.

Literatura: Slovensko besedilo s kratkimi komentarji navaja Jernej Kopitar (1808: 115–121), ki Basarjevi srednji poti ni ravno naklonjen in ga Basarjev slab posluh za trdna slovnična pravila zelo moti. Basarjev uvodnik omenjata in kratko komentirata tudi Breda Pogorelec (1967: 82–83; 1995: 287; prim. tudi ponovno izdajo 2011: 24, 38, 138) ter Irena Orel (2003: 555, 557). Dejansko stanje v pravopisu (žal brez primerjave z Basarjevo teorijo) navaja Jože Toporišič (1989: 244–245). — Osnovni podatki: SBL (Kidrič 2009 [1925]), ES (Koruza 1987: 203).

5.11 MIKLAVC IN ANON.: LATINSKOSLOVENSKA PISAVA (1744)

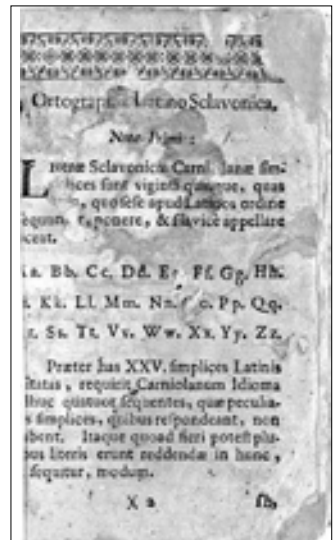
Dva jezuita, prvi od njiju je bil Anton Miklavc (1700–1743, *Železna Kapla, †Celovec), drugi pa je neznan, sta leta 1744 priredila in v Celovcu znova izdala Megiserjev štirijezični slovar (*Dictionarium quatuor linguarum*). Na njegov začetek je eden izmed njiju postavil uvodno poglavje z naslovom *Latinskoslvenska pisava* (*De Orthographia LatinoSclavonica*). Poglavje, ki obsega pet strani (Miklavc 1744:)(2a–)(4a) in je razdeljeno na dve opombi, v resnici ne prinaša nič drugega kot dobesedni prepis prvih dveh poglavij Hipolitove prve knjige (= poglavja) o pravopisu (HG 1715: 1–4) z naslednjimi spremembami:

- namesto *Slavonicus*, *Slavi* piše dosledno *Sclavonicus*, *Sclavi*;
- popravil je tiskarsko napako *Oraculus* > *Graculus*, izpustil pa je nekaj (nepomembnih) naglasnih znamenj;
- pri dveh nemških prevodih glagolskih oblik je dodal *ich*;
- *plefsal* > *pleffal*;
- v odstavku o zapisu odrazov izglasnega in predsoglasniškega *l* ter o švapanju (HG 1715: 3–4) je pri opisu belokranjskega izgovora *l* izpustil podatek, da se tako govori »po šegi spodnje Kranjske« – takšne izgovorjave verjetno prepisovalec ni poznal in je zato podatek za vsak primer izpustil.

Vpliv predhodnih besedil: HG 1715 (prepis).

Vpliv na poznejša besedila: /

Literatura: O slovarju, njegovih avtorjih in jezikovni podobi pišejo poleg Jože Glonarja v članku o Antonu Miklavcu v SBL (Glonar 2009c [1933]) še Jože Stabej (1964: 68–72), Annelies Lägreid (1967: xvi–xvii) in Martina Orožen (2003 [1989]: 194–207), vendar se nihče ne dotika (latinskega) uvodnega dela.

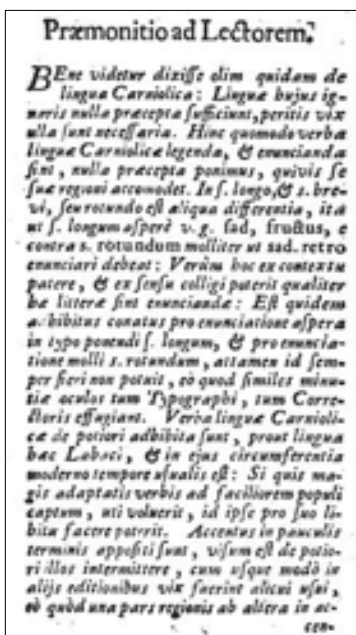

Miklavc in anon., *Latinskoslvenska pisava* (1744)

5.12 FRANC MIHAEL PAGLOVEC: *OPOZORILO BRALCU* (1741)

Franc Mihael Paglovec (1679–1759, *Kamnik, †Spodnji Tuhinj) je kot župnik v Tuhinju izdal več slovenskih knjig, ponatisi pa so izhajali še tudi po njegovi smrti. V našem pregledu moramo opozoriti predvsem na dve njegovi besedili, ki segata na področje jezikoslovja, in sicer na *Opozorilo bralcu* (*Praemonitio ad Lectorem*) iz njegove izdaje lekcionarja *Evangelia inu branie*,⁴⁴³ ki je izšla leta 1741 v Ljubljani, ter abecednik v dveh oblikah. V latinščini napisano *Opozorilo bralcu*, ki obsega dve strani, nadaljuje tradicionalno tematiko tovrstnih opozoril v lekcionarijih od Schönlebna dalje, prinaša pa tudi nekaj novih informacij (Paglovec 1741:)(3b–)(4a):

»Zdi se, da je dobro rekel nekdo некоč o kranjskem jeziku: »Kdor ni večš tega jezika, mu ne bo zadoščalo nobeno navodilo, kdor pa ga je večš, navodil sploh ne potrebuje.«⁴⁴⁴ Zato ne postavljamo nobenih pravil, kako moramo brati in izgovarjati besede kranjskega jezika, vsakdo naj se prilagodi svoji pokrajini. Med dolgim /in kratkim oziroma okroglim *s* je določena razlika, tako da je treba dolgi /izgovarjati ostro, npr. *sad* 'sadež', nasprotno pa okrogli *s* mehko, npr. *sad* 'zad[aj]'. Je pa seveda to, kako se morajo te črke izgovarjati, razvidno iz sobesedila in se da razbrati iz smisla. Prizadevali smo si, da bi za ostro izgovorjavo pri tiskanju stavili dolgi /in za mehko izgovorjavo okrogli *s*. Vendar pa do tega ni moglo vedno priti, ker so podobne malenkosti uhajale očem tiskarja ali korektorja. Besede kranjskega jezika so po boljšem⁴⁴⁵ uporabljene v takšni obliki, kakor je običajna za ta jezik v Ljubljani in njeni okolici v sedanjem času: če bo kdo želel rabiti besede, ki bi bile bolj prilagajene lažjemu razumevanju pri ljudstvu, bo to lahko storil sam po svoji volji. Naglasi so dodani na zelo redkih izrazih, zdelo se je, da jih je bolje opuščati, ker so bili do zdaj v drugih izdajah komajda za kako rabo, saj se en del pokrajine v naglasih in izgovorjavi zelo razlikuje od drugega: vsak naj se prilagodi svoji pokrajini.

Franc Mihael Paglovec, *Opozorilo bralcu* (1741)

⁴⁴³ Popravljen in dopolnjen ponatis 1754 in 1758 tega besedila ne vsebujeta več.

⁴⁴⁴ Ta nekdo je bil Schönleben (1672).

⁴⁴⁵ Lat. *de potiore*.

Vendar pa je treba po ukazu predpostavljenih tudi v tej izdaji ohraniti starodavno in v vseh doslej objavljenih izdajah Evangelijev opaženo izročilo pisanja z *al, el, il*, npr. *dial, shivil, vmerl*, in to po pravici, saj mora biti ohranjeno tako zaradi svojih izpeljanih oblik, ki tvorijo ženski spol in množino, npr. *diala, diali; shivela, shiveli; vmerla, vmerli*, kakor zato, ker bi bilo neprimerno uvajati novost proti uveljavljenemu načinu starih piscev,⁴⁴⁶ pa tudi zato, ker ta način označuje nekakšno lepoto in posebno narečje jezika.⁴⁴⁷ Vidimo namreč, da se to dogaja tudi v drugih jezikih: nemščina na primer piše mnoge izraze drugače, kakor jih izgovarja, npr. *Vatter, Übel, Feyer, Kayfer*, še posebno pa francoščina, kot je znano, skoraj vse drugače piše in drugače izgovarja, kar se pripisuje skladnosti ter lepoti njihovega jezika. To moramo pripisati tudi našemu jeziku. Pišimo torej, kot je nekdo⁴⁴⁸ nekdanj modro rekel, po šegi jezika, govorimo pa po šegi pokrajine in domovine. Uporabljaljaj torej to knjigo, živi in bodi zdrav!«

Besedilo prinaša nekakšen povzetek zapisov, ki smo jih lahko brali že drugod, vendar so obrnjeni tako, da prinašajo nove poudarke:

- Schönlebnov (1672) zaključni stavek, ki govori o tem, da tisti, ki je večš slovenskega jezika, navodil za branje sploh ne potrebuje, je Paglovec postavil na začetek in mu s tem popolnoma spremenil naravo. Medtem ko ima pri Schönlebnu funkcijo opravičila, da uvod ne opisuje tudi vseh drugih pravil izgovorjave, postane pri Paglovcu utemeljitev za tezo, da mu pravil za branje ni treba postavljati. Temu doda še naslednji del navodila iz Schönlebna: da naj se pri branju in izgovarjanju vsakdo prilagodi svoji pokrajini. Prvi del iste Schönlebnove misli – da je treba »pisati po šegi naroda« – Paglovec na tem mestu izpusti in ga (v spremenjeni obliki) prihrani za zadnji odstavek. Kaže, da je želel na tem mestu čimbolj relativizirati pomen *pravilnosti* pri zapisu, saj so – kot pravi, ko govori o razliki med *s* in *f* (opiše jo povsem po Schönlebnu 1672) – tovrstne *malenkosti* lahko uhajale očem tiskarja ali korektorja.
- Nova je formulacija, da so besede v lekcionarju uporabljene v obliki, kakor je običajna za jezik v Ljubljani in njeni okolici v tedanjem času. Tak opis se razlikuje od Paglovečevega opisa v predhodnih *Tobiovih bukvah*, kjer pravi, da je rabil kranjski jezik, kakor se govori na gorenjski kranjski strani (Paglovec 1733: 21). Dejansko pa je Paglovec v osnovnem besedilu lekcionarja naredil le malo sprememb (Breznik 1982 [1917]: 46).
- Pri razlagi, zakaj se izogiba naglasnim znamenjem,⁴⁴⁹ sledi Svetokriškemu (1691) oziroma Basarju (1734), a je še bolj neposreden: naglasna znamenja so bila v prejšnjih izdajah po njegovih besedah komaj za kako rabo, saj se mora (po Svetokriškem) vsak prilagoditi naglasom in izgovoru svoje pokrajine.
- Edino »starodavno in v vseh doslej objavljenih izdajah Evangelijev opaženo izročilo pisanja«, ki ga Paglovec med mnogimi drugimi značilnostmi, ki jim pri

⁴⁴⁶ Tu gre torej za zavestno ohranjanje tradicije norme, kot so jo vzpostavili slovenski protestantski pisci in vzdrževali lekcionarji.

⁴⁴⁷ Lat. *dialectos linguae*. »Narečje« lahko tu razumemo v pomenu današnje jezikovne zvrsti. Starodavno izročilo pisanja ohranja zvrst visokega knjižnega (pisnega) jezika.

⁴⁴⁸ Tudi ta nekdo je bil Schönleben, le da pri njem najdemo nekoliko drugačno besedilo: »Zato pišimo po šegi naroda, izgovarjajmo pa po šegi pokrajine.«

⁴⁴⁹ Paglovec jih je v celotni izdaji lekcionarja tudi dejansko skoraj povsem opustil.

predhodnikih sicer tudi sledi, izrecno omenja, je pisanje *l* za izglasni *ḷ*. Pred Paglovcem so o tem pisali že Svetokriški (1691), Valvasor (1689), Vorenc (1703–1710), Hipolit (HG 1715) in Basar (1734), vendar je Paglovčev opis svojega načina pisanja, ki ga je ohranil »po ukazu predpostavljenih«, povsem avtorski. Primere opisuje kot pisanje z *-al*, *-el* ter *-il* (namesto *-av*, *-ev*, *-iv*, kot je bilo običajno v govoru), zapis z *l* pa utemeljuje z izgovorom v izpeljanih oblikah v ženskem spolu in množini. Pri tem mu moramo priznati prvo mesto (pred G 1758) v zgodovini slovenskega jezikoslovja. Njegova sta tudi primera *shivil* : *shivela* : *shiveli*, *vmerl* : *vmerla* : *vmerli*, medtem ko je primer *dial* po Svetokriškem (1691) ali Vorencu (1703–1710).

- Takšen »uveljavljen način starih piscev« pri zapisovanju odrazov za *l* Paglovec zelo zanimivo utemeljuje kot posebno lastnost jezika, ki je takšne vrste, da jeziku večja njegov prestiž. Razlika med govorom in zapisom je namreč tudi v nemščini ali francoščini zgolj zunanji odraz skladnosti in lepote jezika, ki jo po Paglovcu lahko pripišemo tudi slovenščini. Temu doda citat, ki je na videz Schönlebnov, v resnici pa je močno spremenjen: »Pišimo torej po šegi jezika [Schönleben: po šegi naroda], govorimo pa po šegi pokrajine in domovine [zadnjih dveh besed Schönleben nima].« *Šega naroda* je torej postala *šega jezika*, s tem ko je Paglovec *pokrajini* dodal še *domovino*, pa je povsem porušil sporočilo Schönlebnove misli.

Vpliv predhodnih besedil: Schönleben 1672, Svetokriški 1691, morda Basar 1734 ter morda HG 1715.

Vpliv na poznejša besedila: G 1758.

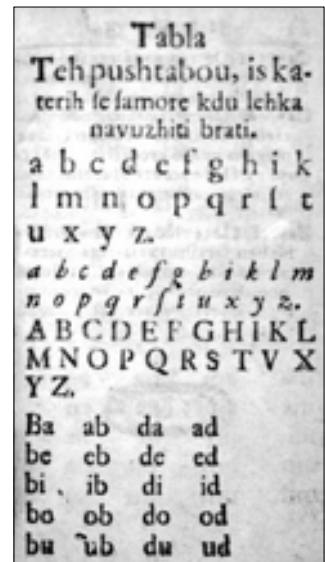
Literatura: Latinsko besedilo s kratkimi komentarji navaja Jernej Kopitar (1808: 121–124). Besedilo na kratko omenja Breda Pogorelec (1974: 11; 1995: 287; v učbeniku Pogorelec et al. 1987: 27; prim. tudi ponovno izdajo 2011: 118, 138, 150), poleg omembe pa poda še kratek oris dejanskega stanja Jože Toporišič (1989: 245). O jeziku lekcionarja v celoti piše Breznik (1982 [1917]: 45). O Paglovcu je sicer na voljo vrsta novih informacij ter zbrane literature v zborniku (ur. Humar 2001), o njegovem jeziku je največ napisala Martina Orožen (2001: 70–78; tu je navedena tudi starejša literatura). — Osnovni podatki o Paglovcu: SBL (Kidrič 2009b [1935]), ES (Smolik 1994: 219–220).

5.13 FRANC MIHAEL PAGLOVEC: *TABLA TEH PUSHTABOU* (1745)

Relativizem kot posledica razlik med tradicionalno normo ter govorom, kakor ga zasledimo pri Paglovcu ter še mnogo jasneje pri Basarju, pa ni edini znanilec naslednje dobe v zgodovini misli o jeziku na Slovenskem. Takšno vlogo ima tudi Paglovčev abecednik, ki ga v nekaterih njegovih knjigah najdemo v dveh variantah. Prvo, krajšo obliko prvič zasledimo v knjigi *Suesti tovarsh* (Paglovec 1742: notranja stran naslovnice). Vsebuje abecedo v malih pokončnih ter ležečih črkah, nato še v velikih črkah ter zloge, nosi pa naslov *Tabla teh pushtabou, inu visha fe navuzhiti Crainsku, ali Slovensku brati*. Paglovec v njej ne ločuje med *u* in *v* ter *i* in *j*, (zgolj) med zlogi pa ima dvočrkja *sh* [š], *sh* [ž] ter *zh* [č]. Drugo, bolj dovršeno obliko najdemo v delu *Thomasa Kempensaria bukve* (Paglovec 1745: zadnjih 6 neoznačenih strani), kjer pod naslovom *Tabla Teh pushtabou is katerih fe famore kdu lehka navuzhiti brati* poleg črk in zlogov najdemo tudi razzlogovani očenaš, zdravamarijo ter molitev po spovedi, na zadnji od šestih strani pa še naslednje navodilo za branje števil, ki se ne naslanja na nobeno dotedanje besedilo o slovenskih števnikih:

»Kadar vezh ciffer ukup ftoyi, ta perva cifra od defniga pruti levimu fe frezhe, koker je fama na febi. Ta druga fe frezhe is defšetim tulkain, koker je ona. Ta treka fe frezhe s'tulkain ftu. Ta zheterta s'tulkain taushent. Ta peta, kadar je fraven, fe frezhe s'tulkain deffet taushent. Ta fhefta skulkain ftu taushent. Ta fedma s'tulkain taushenti taushent. To fhtevalo faftopit je sadofti sa gmein ludy.«

Literatura: O Paglovčevih abecednikih pišeta Ivan Andoljšek (1978: 29–32) in Stane Okoliš (2001: 38–40), seveda pa tudi vsi temeljni pregledi šolstva na Slovenskem (npr. Schmidt 1963: 102–103).

Franc Mihael Paglovec, *Tabla teh pushtabou* (1745)

5.14 PREGLED BESEDIL PO AVTORJIH⁴⁵⁰

Prvo jezikovno opažanje po Alasijevi slovnici je prispeval **Janez Ludvik Schönleben** v uvodnem *Opozorilu bralcu* v svoji izdaji lekcionarja iz leta 1672, kjer je v latinščini poskusil definirati razmerje tuje : domače ter navodila za branje nekaterih črk, formuliral pa je tudi znano načelo, da moramo pisati glede na izročilo – torej izročilo, ki so ga vzpostavili slovenski protestantski pisci in ga je nadaljeval Tomaž Hren – govoriti pa glede na živi pokrajinski govor. Sledil mu je **Matija Kastelec**, najprej s krajšim latinskim besedilom leta 1682, nato pa z razlago branja in pisanja vseh črk abecede leta 1684, prav tako v latinščini. V tem besedilu se je Kastelec kot prvi od obravnavanih avtorjev lotil tudi problematike naglaševanja. Kastelec je močno vplival na podobo latinskega dela uvodnega besedila pri **Janezu Svetokriškem** iz leta 1691. V njem je Svetokriški kot prvi na Slovenskem opozoril na razliko med zapisom in izgovorom pri odrazih izglasnega in predsglasniškega velarnega ĺ. Slovenski del uvodnega besedila pri Janezu Svetokriškem pa je nadaljeval tematiko, ki jo je začel Schönleben.

Gregor Vorenc je v rokopisu slovarja, ki je nastajal med letoma 1703 in 1710, naredil nekakšno lepljenko vseh omenjenih besedil, pri čemer je skombiniral razlago branja in pisanja vseh črk abecede po Matiji Kastelcu in Janezu Svetokriškem, ostala besedila pa je prepisal.

Drugi tok je začel **Janez Vajkard Valvasor**, ki je v drugi knjige svoje *Slave vojvodine Kranjske* leta 1689 poleg nekaterih opažanj o slovenskem jeziku in slovanskih jezikih prepisal tudi Bohoričevo latinsko besedilo o pisanju slovenščine, ki ga je nato z nekaterimi spremembami in komentarji prevedel v nemščino. To je bilo še posebej pomembno zato, ker Bohoričeva slovnica sicer ni imela vpliva na druga neslovnična dela v tistem obdobju. Nadaljeval je tudi Schönlebnov razmislek o razmerju tuje : domače v slovenskem jeziku.

Valvasorju je na nekaterih mestih v latinskem uvodu v svojem rokopisnem slovarju sledil **Hipolit Novomeški**. V njem med drugim prinaša tudi zanimiva opažanja o statusu slovenščine. Mnogo novega je Hipolit vnesel tudi v svojo priredbo Bohoričeve slovnice iz leta 1715 – in prav po tej Hipolitovi priredbi sta bili nato narejeni rokopisna slovnica iz leta 1755 ter nemška priredba, ki so jo leta 1758 izdali celovški jezuiti in ki prav tako vsebuje kar nekaj pomembnih novosti.

⁴⁵⁰ Strani ne navajamo, ker jih bralec zlahka najde v predhodnem besedilu.

Dve poglavji Hipolitove slovnice najdemo nato skoraj dobesedno prepisani kot uvod v celovško priredbo **Megiserjevega** štirjezičnega slovarja iz leta 1744. Povzetek pravil o naglaševanju iz te slovnice pa Hipolit poleg druge problematike prinaša tudi v latinskem uvodu v svojih izdajah lekcionarja leta 1715 ter 1730.

Jernej Basar je v uvodu v knjigo svojih pridig leta 1734 prvi tudi teoretično nakazal smer jezikoslovnih besedil po letu 1758. Njegovo uvodno besedilo se namreč naslanja na večino pravkar omenjenih besedil, vendar Basar njihovo vsebino močno relativizira. Če je bila za vse pravkar naštete teoretike glavno merilo za zapis tradicija, kakor so jo vzpostavili slovenski protestantski pisci in kakor se je ohranjala v lekcionarih, in če je za naslednje obdobje značilen prelom s to tradicijo v nekaterih jezikoslovnih besedilih, potem Basar išče srednjo pot. Njegovo nihanje med izbiro tradicionalne variante zapisa ter med zapisovanjem glede na živi govor je namreč zelo liberalno. Celó sam poudarja, da noče postavljati nobenih trdnih pravil.

Zelo zanimivo je tudi besedilo **Franca Mihaela Paglovca** v uvodu v njegovo izdajo lekcionarja iz leta 1741. Pri njegovem oblikovanju se namreč naslanja na Schönlebná in Svetokriškega, obenem pa povsem prostodušno pove, da sledi tradiciji zgolj zaradi ukaza nadrejenih. Je pa Paglovec prvi, ki je zapis *l* na mestu izglasnega in pred-soglasniškega (velarnega) *l* utemeljil z izgovorom v izpeljanih oblikah ženskega spola in množine. Temu so nato sledili v celovški priredbi Hipolitovega besedila Bohoričeve slovnice.

5.15 PREGLED BESEDIL GLEDE NA OBRAVNAVANO TEMATIKO

O odnosu **tuje : domače** je prvi v okviru obravnavanih besedil pisal Schönleben (1672). Temeljno merilo za rabo besed tujega izvora (oziroma besed, ki jih je prepoznaval kot besede tujega izvora) v besedilu mu je bilo razmerje rabljeno : nerabljeno in ne razmerje slovansko : neslovansko oziroma slovensko : neslovensko. Slovenske besede, ki niso bile v rabi v njegovi govorni praksi, je označeval kot »hrvaške in dalmatinske«, podobno pa si je s pomočjo »hrvaške in dalmatinske« izgovorjave razlagal tudi samoglasniško krnitev (upad).⁴⁵¹ Nemških tujk ni *a priori* prepoznaval kot tuje besede. Zaradi zlitosti Germanov in Slovanov na tem področju so lahko po Schönlebnovem mnenju nemške tujke, če so v rabi v ljudskem govoru, za govorca manj tuje kakor tiste slovenske ali slovanske besede, ki niso v živi rabi, bi jih pa na silo vpeljevali v jezik.

Valvasor (1689) rabo nemških tujk in tujih besed nasploh v slovenščini sicer označuje kot »nepravilno«, jezik, ki nastaja zavoľjo takšne rabe, pa kot »nepravilen in vsak dan bolj napačen« – zlasti v Ljubljani in na Gorenjskem. Vendar podobno kot Schönleben to sprejema kot dejstvo, zaradi katerega se ne velja vznemirjati. Nasprotno – »nepravilno« je Valvasorju tisto, kar dela jezik zanimiv, saj je zaradi takšnih nepravilnosti slovenščina »podobna pološčenemu, z barvami okrašenemu predmetu« (in ni dolgočasno enobarvna). Da raba tujk ni nekaj negativnega, ampak prej obratno, dokazuje Valvasor tudi na podlagi nemščine, ki ima veliko francoskih in latinskih tujk. Nasprotno od Schönlebna Valvasor poudarja predvsem podobnost med slovanskimi jeziki (npr. med ruskim in slovenskim jezikom), čeprav se seveda zaveda tudi razlik tako znotraj same slovenščine kakor tudi znotraj slovanske jezikovne skupine.

Nemških tujk tedaj večkrat sploh niso doživljali kot tujke, tako da je lahko ta pojem precej poljuben (gl. Raecke 2008–2009). Dokaz za to je Svetokriški (1691), ki mu je merilo za (ne)tujost (enako kot Schönlebnu) (ne)razumljivost. Ko pravi, da se bo izogibal rabi tujk oziroma citatnih besed, tako pomenljivo reče, da bo »kar narvezh bo mogozhe, lastne slovenske bešede /.../ nuzal«.

Do rabe nemških besed je kritičen Hipolit (1711) v uvodu v svoj slovar – vendar Hipolit tam ne govori o nemških tujkah, ampak o neposredni rabi nemščine kot tujega govornega koda znotraj slovenskega govornega besedila, kar je bilo posledica diglotičnega stanja pri nekaterih tedanjih govornicah.

⁴⁵¹ Vorenca v primerih, kjer gre samo za prepis predhodnih besedil, ne bomo omenjali. Tu pa moramo opozoriti, da je izpustil mesta, kjer se omenja hrvaški jezik.

Basar (1734) se naslanja na Schönlebna, vendar – kot je zanj značilno – ubira srednjo pot. Tujkam se želi izogibati, razen če so v splošni rabi v slovenskem jeziku.

Najbolj odmevno in vplivno je bilo Schönlebnovo (1672) **načelo o ohranjanju tradicionalnega zapisa**, kakor je bil v navadi že od slovenskih protestantskih piscev dalje, ter o izgovarjanju zapisanega besedila v skladu z dejanskim razvojem govora na določenem področju in v določenem času (pisati »po šegi naroda«, izgovarjati »po šegi pokrajine«). S tem je teoretično utemeljil načelo ohranjanja (protestantske) jezikovne tradicije, kar je bilo za nadaljnji razvoj slovenskega jezika zaradi vse večjih razlik med govorom in zapisom zelo pomembno.

Schönlebnov premislek je prvi obnovil Svetokriški (1691), ki je v latinščini ponovil tudi njegovo temeljno formulacijo (pisati moramo po šegi naroda, izgovarjati pa po šegi pokrajine). Pri tem je šel celo korak dalje, saj – drugače kot Schönleben – pravi, da ravno zaradi različnega izgovarjanja od pokrajine do pokrajine ne bo označeval samoglasnikov z naglasnimi znamenji.

Pri Hipolitu (1711) lahko zasledimo le nedokazljiv medel odmev Schönlebna: o naglasu naj poleg naglasnih znamenj odloča govor, ki je različen glede na različna mesta. V izdajah lekcionarja Hipolit (1715, 1730) Schönlebnovih načel ne omenja, pač pa jim vsaj večinoma sledi.

Basar (1734) se od Schönlebna že močno oddaljuje: kot pravi, deloma sledi tradicionalnemu zapisu, kakor stoji v lekcionarjih, deloma pa govoru. S svojo »srednjo potjo« že napoveduje nov čas.

Drugače pa je pri Paglovčevi izdaji lekcionarja (1741), kjer je Paglovec Schönlebnova načela uporabil – kot poudarja – kar na ukaz. Paglovec Schönlebna sicer večkrat navaja, ga pa navaja dovolj površno, da njegova stališča deloma relativizira. Glavno Schönlebnovo misel je tako spremenil v: »Pišimo torej po šegi jezika [Schönleben: po šegi naroda], govorimo pa po šegi pokrajine in domovine [Schönleben: po šegi pokrajine]« ter ji s tem odvzel precejšen del sporočila. Osnovna misel je torej ostala, vpliv želje po ohranjanju izročila se je prav tako prenašal iz lekcionarja v lekcionar, teoretična načela pa so se vse bolj prilagajala velikim spremembam v govoru in odpirala pot novi dobi.

Svetokriški (1691) je razmišljanju o pisanju slovenskega jezika dodal še nov pojem »lepega« knjižnega jezika.

O obsegu ter pomembnosti slovanskega/slovenskega jezika in o vlogi Hieronima ter Cirila in Metoda v njegovem razvoju je v tem obdobju prvi pisal Valvasor (1689), ki pa se ni naslonil na Bohoričevo (1584) besedilo, ampak je snov črpal iz nekaterih tedanjih sodobnejših priročnikov. Njegovo pisanje sta nato povzela Hipolit (1711) in Mayr (HG 1715). Valvasor je tudi prvi (in v tem obdobju hkrati zadnji), ki je opozoril na zasluge Primoža Trubarja in Jurija Dalmatina za vzpostavitev slovenskega pisanja.

Hipolit (1711) je z anekdoto spregovoril o **znanju slovenščine kot prestižnem znanju**. Odmev takšnega razmišljanja lahko najdemo nato v uvodih v HG 1715 ter G 1758, ki govorita med drugim tudi o nujnosti znanja slovenščine tako v višjih kakor v nižjih slojih. Prav tako je Hipolit kot prvi opozarjal na **diglotično situacijo** (slovenščina : nemščina) na Slovenskem, ki nastaja zaradi odsotnosti slovenščine v času šolanja in v javnem življenju, ter na pomembno vlogo, ki jo imajo pri vzdrževanju jezikovne ravni pridigarji.

Poglejmo si še nekatera **pravopisna vprašanja**. Glede pravopisnih pravil je Schönleben (1672) uvedel precej svobodno načelo, da sta za razumevanje pomembnejša smisel in besedna zveza (oziroma poznavanje jezika) kot natančno definirani pravopis. To je nato prepisal Vorenc (1703–1710), Paglovec (1741) pa še dodatno izpostavil. Tudi Basar (1734) je zapisal, da ne želi postavljati nobenih trdnih pravil. Na drugi strani je že Kastelec (1678) kot glavni vzrok za morebitne napake v svojem delu navedel prav odsotnost slovnice, skupaj z nasledniki pa si je prizadeval za čim bolj natančno definicijo čim več pravopisnih vprašanj.

Avtorji so seveda opisovali predvsem tiste značilnosti tradicionalnega (protestantskega) črkopisa, ki so odstopale od instinktivnega branja na podlagi poznavanja pravil latinskega in nemškega pravopisa.

Schönleben (1672) je prvi od obravnavanih avtorjev opozoril na (že protestantsko) razlikovanje med **samoglasniškim / ter soglasniškim /** in **samoglasniškim u ter soglasniškim v**. Pri tem so mu sledili Kastelec (1678, 1682, 1684), Svetokriški (1691), Vorenc (1703–1710) in Basar (1734).

Še večji odmev je dosegla Schönlebenova formulacija razlikovanja med **s [z] ter /s/ in sh [ž] ter /h [š]**. Skupaj s primeri so jo povzemali Kastelec (1678, 1682, 1684), prek njega Svetokriški (1691), ki je Kastelevo razlago še dodatno razširil s Schönlebenovo, ter Vorenc (1703–1710), nato pa jo je dodatno preoblikoval in dopolnil HG 1715 ter po njem Hipolit (1715, 1730), Miklavc (1744), G 1755 in G 1758. Katere izmed njih je imel v rokah Basar (1734), težko rečemo, saj povzema zelo svobodno, nasprotno pa se Paglovec (1741) natančno drži Schönlebenovega besedila. Valvasor (1689) sicer sledi Bohoriču (1584), a se od tradicije v razlagi in v svojih primerih odmakne pod vplivom nemščine.

Kastelec (1678, 1682) je uvedel razlikovanje med **naglašnim / (zapis: j) ter nenaglašnim / (zapis: ð)**, kar so prevzeli spet Kastelec (1684), Svetokriški (1691), Vorenc (1703–1710), nekdo od njih je nato vplival na Hipolita (1715, 1730), ki je razlikovanje opisal najrazumljiveje, nekdo od vseh skupaj pa na Basarja (1734). Poleg tega je Kastelec (1678, 1682) uvedel tudi posebno pisanje **[u'] z ni**, ki ga je leta 1684 še dodatno dopolnil (= zapletel). Svetokriški (1691) je to pravilo črtal, Vorenc (1703–1710) ga je prepisal, nakar pravilo ni imelo več odmeva. Je pa Basar (1734) opozarjal, da lahko kljub zapisu **lj in nj** večkrat naletimo na trd izgovor (= j se izreče tako, da se »komaj čuti«).

Razlikovanje med **z [c] in zh [č]** je prvi od obravnavanih avtorjev formuliral Kastelec (1684), vendar nekoliko okorno, njegovo definicijo je nato Svetokriški (1691) črtal, Vorenc (1703–1710) prepisal, Basar (1734) pa je dodal nova primera in razumljivejšo razlago. Valvasor (1689) je prepisal in dopolnil Bohoričevo (1584) besedilo z razlago dvočrkja **zh [č]**, ki se za razliko od **sh [š]** izgovarja »nekoliko ostreje in bolj trdo«. Črko **z [c]** HG 1715 razloži posebej, pri **zh [č]** pa prepíše Bohoričevo definicijo.

Prav tako Kastelec (1684) kot prvi od obravnavanih avtorjev opiše razliko med črkami **c [c ali k]**, **z [c] in k [k]**, kar še dodatno dopolnita Svetokriški (1691) in Vorenc (1703–1710), deloma pa omeni še Basar (1734). Valvasor (1689) zgolj prepíše Bohoričeve (1584) razlage, HG 1715 in po njem G 1755 ter G 1758 pa imajo to problematiko razloženo najnatančneje.

Kastelec (1684) je uvedel tudi **t : ð** kot pomenskorazlikovalni par, še dodatno razširjeno pa imata to Svetokriški (1691) in Vorenc (1703–1710). Podobno je Svetokriški

(1691) – in verjetno po njem Vorenc (1703–1710) – uvedel kot pomenskorazlikovalni par **f : v**, kar je bilo potrebno predvsem zaradi razlike z nemškim zapisom.

Svetokriški (1691) je kot prvi teoretično utemeljil zapis odrazov **izglasnega in predsoglasniškega l**, ki se je že celo 17. stoletje zapisoval z *l* zgolj pod vplivom tradicije, čeprav se je izgovarjal kot *u*. Njegovo definicijo je prepisal Vorenc (1703–1710), dokončno pa so jo razvili HG 1715 (po njem tudi Miklavc 1744), Paglovec (1741) ter G 1758. HG 1715 in G 1758 sta vključila tudi problematiko švapanja. Problem omenja tudi Basar (1734), vendar ga dosledno prepoznava le pri deležnikih na *-l*.

Raba naglasnih znamenj je bila v obravnavanih delih zelo raznovrstna, saj so posamezni avtorji pravila določali precej poljubno in skoraj praviloma le po občutku. Osnovno znanje o **naglaševanju** so lahko avtorji črpali iz pravil latinske slovnice, ki so jo tedaj vsi po vrsti poznali predvsem prek Alvarove slovnice.⁴⁵² Tam je razmerje med ostrivcem in krativcem opisano tako, da z ostrivcem glas vzdignemo (povečamo), s krativcem pa ga potlačimo (zadušimo).⁴⁵³ Krativec lahko zato v latinščini stoji povsod tam, kjer ni ostrivca (ali cirkumfleksa). Z vidika slovenščine bi tako ostrivec predstavljal naglašene zloge, krativec pa nenaglašene. Bohorič (1584: 30) s krativcem teoretično označuje (naglašene ali nenaglašene) polglasnike, v praksi (Merše in Novak 2001: 36–39) tudi nenaglašeni *a*, dolgi naglašeni ozki *e*, kratki naglašeni široki *e*, nenaglašeni *e* ter dolgi in kratki naglašeni široki *o*. Z ostrivcem pa lahko označuje različne naglašene glasove. Vseh naglašanih glasov ne označuje. Dalmatin (1584), ki je na občutek o rabi naglasnih znamenj na obravnavane avtorje najbolj vplival, tako kot Bohorič ne označuje vseh naglašanih glasov, prevladuje pa raba ostrivca za naglašene glasove ter raba krativca za naglašeni ali nenaglašeni polglasnik. Izpričane so sicer naslednje oznake (Merše in Novak 2001: 36–39): ostrivec rabi za dolgi naglašeni *a*, dolgi naglašeni ozki *e* ter *o*, dolgi naglašeni *ei*, dolgi naglašeni *u*, redkeje pa tudi za naglašeni in celo nenaglašeni polglasnik. S krativcem pa (sicer ne pogosto) poleg naglašene ali nenaglašene polglasnika označuje tudi dolgi naglašeni *a*, nenaglašeni *a*, dolgi naglašeni široki *e* ter naglašeni samoglasniški *r* (zapisan z *er* ali *ar*). Glede na izhodiščno stanje nas neenotnost teoretičnih⁴⁵⁴ zapisov glede rabe naglasov tako ne preseneča.

Schönleben (1672) povsem predvidljivo s krativcem označuje glasove, za katere pravi, da jih moramo pri branju »izpustiti« – torej izgovarjati reducirano kot polglasnik oziroma sploh ne izgovarjati. Basar (1734) na tem mestu v nekaterih primerih predvideva opuščaj, polglasnik pa opiše kot *e*, ki se »izreče na polovico« ali ki izgubi polovico svojega glasu.

Zelo odmevna je bila Kastelčeva (1684) opomba, da se »á, ó in ú z naglasom na koncu besede praviloma skrajšajo« oziroma da se ó »skrajša, če ima naglas«.⁴⁵⁵ Pravilo

⁴⁵² Alvarova slovnica je izšla tudi v Ljubljani pri Mayrju (dvakrat konec 17. stoletja. Za naglaševanje gl. Alvarus (1686: 117b–118a).

⁴⁵³ Alvarus 1686: 117b: »Acuto attollitur fyllaba, Gravi deprimitur.«

⁴⁵⁴ Pri tem moramo seveda upoštevati, da se dejanska raba pri vseh avtorjih docela ne ujema s teoretičnimi zapisi. V tem razdelku tako ne opisujemo dejanske rabe pri posameznih avtorjih, ampak zgolj njihova teoretična izhodišča.

⁴⁵⁵ Primer: *gredó*.

sta nekoliko preoblikovano ponovila še Svetokriški (1691) in Vorenc (1703–1710), s tem da je Svetokriški namesto ostrivca na teh mestih rabil krativec,⁴⁵⁶ Vorenc pa je dopuščal obe možnosti.⁴⁵⁷ Podobno terminologijo – »se skrajša« = 'se naglasi na zadnjem zlogu' – so vsi trije rabili tudi v primeru naglašene *i*, ki so ga zapisovali z *y*.⁴⁵⁸ Primeri, ki jih navajajo, sicer kažejo na same dolge akutirane (ponekod lahko cirkumflektrane) glasove, ki pa so jih avtorji očitno slišali kot skrajšane oziroma skvarjene glasove (to so označevali z latinskim glagolom *corripere*) – čeprav je res ravno obratno. Ta občutek potrjuje tudi Basar (1734), ki izgovor takšnih »skrajšanih« *a* in *e* na koncu besede opiše takole: izgovorimo jih »nizko, počasi in tako rekoč z zaprtimi usti«. ⁴⁵⁹ Toda Basar je bliže sodobni jezikovni teoriji. Pri naglašnem *i* na koncu besede celo izrecno zapiše, da se ga izgovarja »trše in počasneje« za razliko od nenaglašene *i* na koncu besede, ki se ga izgovarja »hitreje«. ⁴⁶⁰

Ločeno od *a*, *i*, *o* in *u* so Kastelec (1684), Svetokriški (1691) in Vorenc (1703–1710) obravnavali z naglasom označene *e*. Vendar sta Kastelec in Vorenc (vsaj teoretično) s krativcem označevala mesta, kjer je bil (ali bi lahko bil) *je*, z ostrivcem pa mesta, kjer je bil ali bi lahko bil *ej*.⁴⁶¹ Svetokriški je možnost z ostrivcem črtal, kar je ustrezalo tudi dejanskemu stanju, saj lahko *e* z naglasom (največkrat je bil to res krativec) pri Svetokriškem označuje obe zgoraj naštetih možnosti.

Valvasor (1689) je glede naglaševanja nasprotno v celoti sledil Bohoriču (1584), dodal je le natančno opredelitev glasu, označenega z ostrivcem: ta se izgovarja »dolgo, s povzdignjenim glasom« oziroma »ostro in visoko«. Tudi Hipolit (1711) ne govori več o krajšanju, ampak nasprotno o »podaljšanju« naglašene zloga. Hipolitova slovnica (HG 1715) glede tega dosledno podaja vsebino Bohoričeve (1584), sledita pa ji še G 1755 ter G 1758.

Kot smo že omenili, Svetokriški (1691), Basar (1734) ter Paglovec (1741) vsaj teoretično nasprotujejo pretiranemu postavljanju naglasov zaradi razlik med posameznimi pokrajinami, saj naj bi bil zapis čimbolj univerzalen za celotno slovensko področje.

Glede na povedano lahko rečemo, da **slovenska jezikoslovna teorija** med letoma 1672 in 1758 v neslovničnih besedilih ni tako revna, kakor bi lahko ocenjevali na prvi pogled ali z obravnavo zgolj posameznih besedil. Še več: skupno branje vseh besedil, ki se dotikajo jezika, nam pokaže, da so se vsi tedanji avtorji srečevali s podobnimi slovničnimi, predvsem pa pravopisnimi vprašanji in da so jih reševali sicer podobno, a tudi precej izvorno.

⁴⁵⁶ Primeri: *Bogà, duhà, gredò*.

⁴⁵⁷ Primeri: *Bogà, duhà, gredò, gredò* [brez razlike].

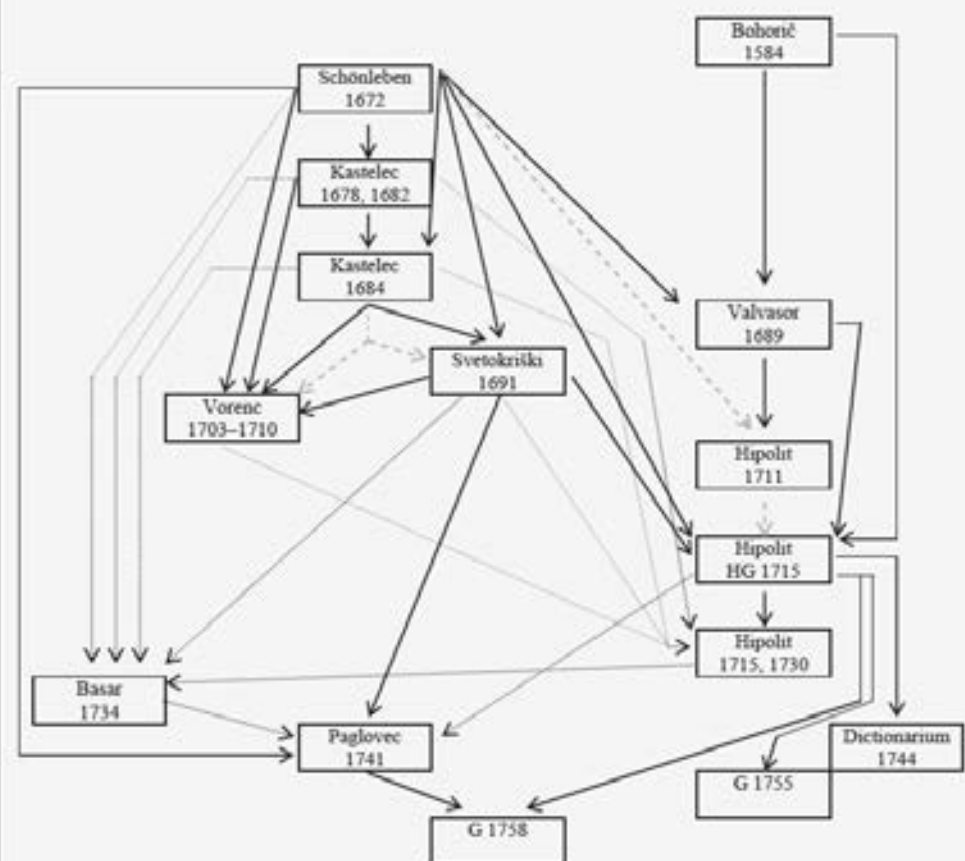
⁴⁵⁸ Primeri: *sgony, stojy, fe bojy*.

⁴⁵⁹ Primera: *oni tèrpe, letà*.

⁴⁶⁰ Primera: *od drugih rezhy, nemorem rezhi*.

⁴⁶¹ Primer: *grè, vézhnu*.

Povezave med zapisi o slovenščini v različnih neslovnicih delih, v uvodih v slovarje in v primerljivih poglavjih v slovnica med letoma 1672 in 1758

- > očitni vpliv
- > neposreden vpliv je možen, a bi šlo lahko tudi za posreden vpliv ali zgolj za isti vir
- - -> nedokazljiv vpliv

6 SKLEP

Ob pregledu zgodovine misli o jeziku na Slovenskem v katoliški dobi si zasluži prvo mesto v naših sklepnih mislih vprašanje kontinuitete z obdobjem protestantizma, ki smo ga obravnavali v knjigi *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Na ravni zgodovine jezikovne rabe in misli o jeziku je namreč kontinuiteta iz obdobja protestantizma v obdobje, ki smo ga v tem delu poimenovali katoliška doba, očitna. Kakšnih posebnih zarez med obdobjema je tako na izraznojezikovni kot na sociolingvistični ravni v resnici dolgočasno malo. Bistveno drugačne so le kulturnozgodovinske, verske in literarne okoliščine: teh zgodovina misli o jeziku seveda ne sme spregledati, ne morejo pa biti odločujoči dejavnik pri njenem vrednotenju in opisovanju posameznih obdobj – še manj kaka nazorsko zaznamovana vrednotenja.⁴⁶²

S tem je neposredno povezano tudi vprašanje, kaj pomeni odsotnost tiskov med letoma 1615 (ko je izšel Čandkov katekizem) in 1672 (ko je izšel Schönlebnov lekcionar) za zgodovino misli o jeziku na Slovenskem. Vzrok za odsotnost tiskov med letoma 1615 in 1672 je po našem mnenju predvsem dejstvo, da po smrti škofa Tomaža Hrena ni bilo kakega vidnejšega jezikovnega ali književnega načrtovanja za izdajanje del v slovenščini. Dela so sicer nastajala, a so ostajala v rokopisu, saj ni bilo možnosti za hitro in učinkovito zalaganje. Šlo je za splošnoevropsko stanje protireformacijske izdajateljske utrujenosti, na Slovenskem pa je bila nesrečna (če bi šel razvoj tudi ob manjši nakladi isto pot, pa seveda hkrati zelo srečna) okoliščina tudi, da sta bila lekcionar (1612) in katekizem (1615) izdana v tako veliki nakladi (3000 ter 2000 izvodov), da po tovrstnih delih več let ni bilo večje potrebe – podoben zastoj opažamo tudi v sosednjih hrvaških

⁴⁶² Tu moramo pritrditi Bredi Pogorelec (2011: 316–317), ki nadvse pronicljivo opisuje past, v katero se lahko ujamemo, kadar ocenjujemo poti jezika z vatli drugih strok: »Na oceno nadaljnje poti slovenskega knjižnega jezika v 17. stoletju je najvidneje vplivala ob nazorsko razdeljenem vrednotenju obdobja v preteklosti dokaj razširjena ugotovitev, da je njegov razvoj po prvih knjižnojezikovnih dejanjih v 17. stoletju, ki jih je opravil ali spodbudil škof Hren, zastal. To spoznanje je zašlo tudi v tuje predstave o slovenskem knjižnem jeziku, posebej še v opisu razvojnih tipologij knjižnih jezikov; zaradi te tako imenovane razvojne diskontinuitete je slovenski knjižni jezik pogosto obravnavan kot mlada, pozno razvita tvorba, ki je šele v novejšem času (19. stol.) dobila svojo moderno podobo in zvrstno razčlenjenost. /.../ Cankar je [s svojim predavanjem o Trubarju] nameraval najprej razbiti predsodek, ki ga je med širšim prebivalstvom tedaj že od 17. stoletja vcepljala Katoliška cerkev – a je z obsodbo Hrenovih postopkov ob protireformaciji oblikoval nasprotnega, ki je podobno kot prvi povzročil negotovost v razmerju Slovencev do konstitutivnih obdobj svojih (kulturne) zgodovine.«

pokrajinah in marsikje drugod po Evropi. Odsotnost tiskarne v Ljubljani do leta 1678 je tako lahko le eden od vzrokov za odsotnost potrebe po tiskih v tem času (prej bi bila to lahko posledica), glavni vzrok pa je bil gotovo, da Hrenovi nasledniki na škofovskem sedežu (večinoma tuji plemiči) niso aktivno posegali v načrtovanje izdajanja slovenskih del niti niso za to zaznali kake posebne potrebe, čeprav je bila ta v nižjih cerkvenih krogih vseskozi živa. Čeprav je raba slovenskih knjig Cerkev vseskozi predpisovala in tudi preverjala, vsi slovenski škofje niti niso dobro znali slovenščine. Ko je glede tiskarne odločneje nastopil Janez Ludvik Schönleben, je 1678 začela delovati Mayrjeva tiskarna, obenem pa se je izboljšalo tudi organiziranje in spodbujanje tovrstnega dela znotraj in zunaj cerkvenih vrst. Toda vrnimo se k našemu vprašanju: kakor bi se nam to z vidika literarne zgodovine lahko zdelo nelogično, lahko ugotovimo, da to obdobje pravzaprav pomeni čas naglega razvoja, in sicer javne, govorne rabe slovenskega jezika. Glede na razpoložljive slovenske tiske, s katerimi so razpolagali predvsem duhovniki, lahko do ponovnega izdajanja slovenskih knjig leta 1672 seveda opazujemo precejšnjo vsebinsko enoličnost tiskanih del, namenjenih branju, toda ohranjeni rokopisi nam pričajo, da se je razvoj dogodkov zgolj prilagajal razmeram, ki tiskanju niso bile naklonjene. Jezik se je »razvijal« celo preveč, tako da je razlika med normo slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja – ki so se je skušali držati tudi pisci tiskanih del po letu 1672, »kodificirana« pa ni bila v slovnica ali slovarjih, ampak v izdajah lektionarja, ki so ohranjale jezik Dalmatinove Biblije iz leta 1584 – in zmožnostjo piscev, da bi suvereno tvorili knjižna besedila v skladu s to normo, skoraj zagotovo postajala vse večja. V besedilih o jeziku namreč lahko zasledujemo vedno večjo negotovost glede tega, kaj je v jeziku prav in kaj ni, ter sem in tja celo obžalovanje, da slovenščina »nima slovnice«. Predvsem zaradi vloge, ki so jo imele uradne katoliške izdaje lektionarja, se proces drobljenja slovenskega knjižnega jezika na variante ni ostreje odrazil že v tej dobi.

Še posebej jasno lahko kontinuiteto s prejšnjim obdobjem spremljamo v jezikoslovnih delih, ki smo jih predstavili v tej knjigi. Ob tem pa moramo poudariti, da je bil vpliv slovnice, slovarjev in drugih metajezikovnih zapisov kot del, ki za sodobni knjižni jezik predstavljajo temeljni normativni dejavnik, (kakor v predhodnem) tudi v tem obdobju zelo majhen. Slovnice in slovarji od samega začetka slovnicearstva in slovaropisja na Slovenskem norme niso vzpostavljali, ampak so popisovali že utečeno (oziroma prej dogovorjeno) stanje ter krepili predvsem prestižno funkcijo slovenskega jezika. Jezikovna samozavest tvorcev besedil je bila zaradi zavesti o odsotnosti tiskane slovnice do leta 1715 (če ne upoštevamo Bohoričeve slovnice iz leta 1584 in Alasijeve slovnice iz leta 1607) ter tiskanega slovarja do leta 1744 sicer zagotovo manjša, kakor bi bila sicer, toda tudi po natisu dveh predelav Bohoričeve slovnice (1715, 1758) in predelave Megiserjevega slovarja (1744) ta besedila za nadaljnji razvoj niso bila odločilna. Celotno več, dejanska besedila so živela večinoma mimo omenjenih priročnikov, predvsem seveda mimo tiskanih slovnice, ki – z izjemo uvodnih poglavij in nekaterih dodatkov – nista opisovali stanja v sodobnih besedilih, ampak sta večinoma zgolj povzemali Bohoričeve primere. Tudi Alasijeva slovnica zaradi obrobosti jezikovne variante, ki jo je opisovala, in verjetno tudi zato, ker knjige predvidoma niso dosegle centra slovenskega prostora, ni imela tako rekoč nobenega učinka. Jezikoslovne (predvsem pravopisne) opombe v uvodih v književna dela v obravnavani dobi prav tako niso imele strogo normativne vloge, saj so

služile predvsem razlagi *rabe* besedila in ne razlagi *tvorjenja* novih besedil. Natančnejša primerjava teh uvodov z dejansko uresničitvijo podanih pravil v nadaljnjem besedilu posameznega dela bi verjetno pokazala, da avtorji uvodov večkrat niso upoštevali niti samih sebe. S tega vidika so bili vzdrževalci stare protestantske norme knjižnega jezika in zlagoma tudi znanilci in snovalci novih norm predvsem tvorci nejezikoslovnih književnih besedil in ne pisci slovarjev in slovnic, kakor bi morda lahko pričakovali. Enotnost norme, ki se je zlagoma vzpostavila v času protestantizma, se je v katoliški dobi ohranjala drugače: temeljni jezikovni (in s tem tudi normativni) zgled so postale omenjene katoliške izdaje lekcionarjev. Takšen vpliv na normo bi slovnice (ali slovarji) – če malce karikiramo – lahko v tistem času dosegle le, če bi jih uporabniki (torej duhovniki) šteli za uradna in od škofa zapovedana dela.

To pa seveda ne pomeni, da gre pri jezikoslovnih delih, ki smo jih obravnavali v tej knjigi, za nezanimiva in nepomembna besedila. Nasprotno: pregled besedil iz tega obdobja je prinesel več nepričakovanih rezultatov, kot smo lahko upali, ko smo se lotevali njihovega raziskovanja.

Dela na tem področju je še veliko. Z jezikovnega vidika bo treba ovrednotiti rokopise iz tega časa, ki se nam v zadnjih letih na novo odkrivajo ali postajajo lažje dostopni. Posamična vrednotenja bo treba strniti v sintetični opis jezikovnega razvoja v tem času. Za zgodovinsko slovnico slovenskega knjižnega/pisnega jezika bosta potrebna tako znanje kot pogum, seveda pa tudi grenko spoznanje, da se jezik knjižnih/pisnih besedil večkrat obnaša nelogično, da je nedosleden, da meša značilnosti več narečij, da imamo pred seboj nekakšnega Proteja: pove nam lahko, kaj je bilo, in nakaže, kaj bo; spreminja se v vedno novo pošast, in le če se ga ne ustrašimo, lahko uzremo njegov pravi videz ter ga opišemo.

Eno od vprašanj, na katera bo treba še odgovoriti in smo jih v našem delu samo nakazali, je nedvomno tudi vprašanje poimenovanja slovenščine v tem času, vprašanje, kako se v virih iz tega časa zrcali povezava med jezikom in narodom, vprašanje, kako so govorci slovenščine dojemali svoj jezik kot povezovalni element. Hkrati bi bilo problematiko, ki smo jo nakazali, smiselno raziskovati tudi na mikroravni: kako je bilo z rabo jezika v različnih mestih, trgih, na podeželju, kakšne so bile specifikke posameznih pokrajin.

Arhivi nam na tem področju in še posebej za to, doslej premalo raziskovano obdobje nudijo prav neverjeten potencial. Prav zato bo treba veliko dela vložiti tudi na področju sodelovanja med različnimi strokami. Če bi na primer zgodovinarji bolje vedeli, kaj lahko zanima jezikoslovce in literarne zgodovinarje, bi bila marsikatera njihova arhivska najdba bolj opazena in tudi naknadno bolj ovrednotena. Produkcija člankov in knjig postaja tako množična, da bodo sprotne pregledna dela s spoznanji različnih strok postajala vse pomembnejša.

Izzivov za nadaljnje preučevanje tega obdobja skratka ne manjka. Upam, da bodo raziskovalcem rezultati moje raziskave pri tem v vzpodbudo in pomoč.

7 POVZETEK

Namen naše raziskave je bil predstaviti razvoj in stanje slovničarstva, jezikovne rabe in misli o jeziku nasploh v katoliški dobi slovenskega jezika (1600–1758). Pokazali smo, da prehod iz obdobja protestantizma v katoliško dobo z vidika zgodovine jezikoslovja in rabe jezika ni bil tako oster, kot bi lahko sodili na podlagi kulturnozgodovinskih dejstev. Izročilo jezika slovenskih protestantskih piscev se je iz različnih vzrokov ohranjalo tudi v obravnavani dobi.

Naša raziskava obsega več vsebinskih sklopov. Najprej smo preverili, kako se je nadaljevalo izročilo slovenskih protestantskih piscev in kakšna pota je ubiral slovenski (knjižni) jezik v katoliški dobi. Opredelili smo sociolingvistične in zvrstnostne značilnosti obravnavanega gradiva ter pokazali, kako so se jeziki rabili glede na družbene položaje. Nato smo pregledali, kako so slovenščino rabili v šolstvu, cerkvi in začetkih gledališke dejavnosti. Osrednji del raziskave je bil namenjen pregledu slovnice, nastalih v tem obdobju. V zadnjem delu pa smo podali izčrpen pregled in analizo jezikoslovnih zapisov o slovenščini v neslovnicih knjižnih in rokopisnih delih različnih avtorjev od 2. polovice 17. stoletja naprej.

7.1 V obdobju po zatonu protestantizma je temeljni vzor, ki je pomenil **tradicijo** zapisovanja slovenskih besedil, predstavljala Dalmatinova Biblija. Za to ima skupaj z Janezom Čandkom največje zasluge Tomaž Hren, ki je njeno pisavo in jezik prevzel tudi v svojo izdajo *Evangelijev in listov* (1612) in ki je izposloval dovoljenje za rabo protestantskih knjig med nekaterimi katoliškimi duhovniki. V 17. in prvi polovici 18. stoletja so se namreč začele večati razlike med tradicionalno normo zapisa in dejanskim govorom, kar se je odrazilo tudi v teoretičnih zapisih v uvodih k posameznim delom ter v slovnicih. Še posebej sta ta razmišljanja zaznamovala prehod izglasnega in predsoglasniškega *l > g* ter moderna vokalna redukcija. S tega vidika je bila nadvse pomembna Schönlebnova odločitev, da se pri zapisu upošteva tradicija in da se zato piše »po šegi naroda« in zapisano bere »po šegi pokrajine«.

Razlika med deli, izdanimi v knjižni obliki (ali pripravljenimi za tisk), ter drugimi, zgolj rokopisni rabi namenjenimi zapisi je v tem obdobju izrazita tako po jezikovni kot po sociolingvistični strani. Nižja kot je bila raven besedil, večji je bil vpliv govora na njihov jezik – pri tem seveda najdemo tudi posamične izjeme. Izročilo knjižnega jezika se je ohranjalo predvsem v ambicioznejših rokopisih cerkvenega in upravnega značaja,

za uradno slovenščino arhivskih zapisov bi lahko rekli, da se ravna po nekakšni normi pisnega jezika, medtem ko je za jezik neuradnih rokopisnih besedil značilno izrazito križanje različnih (črko)pisnih navad in govornih vplivov.

Ker je bilo poslušanje besedil (pridige, verske knjige) tudi v katoliški dobi – kakor v obdobju protestantizma – še vedno ena od najpogostejših oblik sprejemanja knjižne slovenščine, so bili neposredni **uporabniki** knjižnih (in njim podobnih rokopisnih) del predvsem duhovniki, ki so njihovo vsebino posredovali vernikom. Vendar lahko predvidevamo, da so slovenske knjige neposredno uporabljali tudi tisti, ki niso imeli ustreznega znanja nemščine (npr. nekateri meščani, tržani, verjetno tudi kar nekaj plemkinj), bili pa so pisмени, seveda pa tudi nekateri izobraženi posamezniki, ki jih je slovenščina kot jezik knjig enostavno zanimala. Knjižna dela tega obdobja nam tako kažejo precej raznovrstno paleto **naslovnikov**.

Poimenovanja slovenskega jezika v tiskanih slovenskih knjigah se še vedno gibljejo med oznakami *slovenski*, *kranjski jezik* oziroma *lingua Slavonica*, *Slavica*, *Carniolica* v latinščini oziroma *windisch* v nemščini – torej tako kakor v predhodnem obdobju – je pa tudi v tem meja med pojmi, kot so jezik, jezikovna skupina, narečje, govor, še zelo zabrisana. Za pomena 'slovenski' in 'slovanski' se še vedno rabijo isti izrazi, pomen pa je bralec razbiral iz konteksta.

Rokopisna besedila nam kažejo usmerjenost k najrazličnejšim naslovnikom in so tudi zvrstno zelo razvejana. O rabi slovenščine v cerkvi nam pričajo različni rokopisi, ki kažejo, da so se v tem času tudi v slovenščini zapisovala pravila bratovščin, besedila obredov redovne skupnosti, škofovska uradna besedila, prevodi posameznih cerkvenih dokumentov v slovenščino, ženitni oklici, uradna pisma, odloki, razglasi, pogodbe, pritožbe, oporoke, računi in obračuni v slovenščini, opisi meja, uroki, prerokovanja itd. Še najmanj nas presenečajo najdbe zapisov molitev in pesmi. Od necerkvenih javnih besedil so najbolj številne in v zadnjem času vse bolj obdelane številne slovenske prisege. Gotovo najpomembnejša za razumevanje slovenske jezikovne situacije v tej dobi pa so pisma. Na podlagi najdenih pisem lahko sklepamo, da so si v slovenščini dopisovali tako plemiči kakor tudi izobraženci. To pa je seveda eden od glavnih dokazov o aktivni rabi slovenščine tudi v najvišjih stanovih ter med tedanjo intelektualno elito.

Glede na 16. stoletje se **raba jezikov** na Slovenskem v 17. in 1. polovici 18. stoletja ni bistveno spremenila. Slovenščina je bila v obravnavanem času v največji meri še vedno prisotna med večinskim kmečkim prebivalstvom. Mestno prebivalstvo je bilo večinoma dvojezično (ponekod celo trojezično: poleg slovenščine in nemščine so znali še italijansko), glede razmerij med slovensko in nemško govorečimi prebivalci pa lahko opazimo precejšnje regionalne razlike. Tudi plemstvo je bilo v tem obdobju večinoma dvo- ali trojezično, pri čemer je bila slovenščina nedvomno prvi jezik, v katerem je mladi plemič v otroških letih navezoval stike z bližnjo okolico. V obravnavanem obdobju so govorci vseh stanov jezike uporabljali še precej neobremenjeno in glede na trenutno jezikovno situacijo ter pragmatične okoliščine. Slovenščina namreč v tem času še ni bila v položaju manjvrednega jezika, kakor se je to začelo dogajati v 2. polovici 18. stoletja.

7.2 Pri izvajanju elementarnega šolstva ob prehodu iz 16. v 17. stoletje ni bilo kakih bistvenih sprememb. Opazujemo lahko predvsem spremembe na idejni ravni. Jasno

izražene želje po elementarnem pouku v slovenskem jeziku tako v obdobju katoliške obnove in pozneje ni, zahteva po rabi slovenskega jezika pa je v okviru šolanja omejena predvsem na verouk, ki v ospredje ni postavljala branja besedil, ampak je šlo predvsem za slušno-govorno reprodukcijo. Na podlagi nekaterih virov sicer lahko odkrivamo nekatere sledove rabe slovenščine pri elementarnem pouku na posameznih »neslovenskih« šolah, vendar gre tu zgolj za neorganizirano rabo. Enako velja tudi za jezuitsko gimnazijo v Ljubljani, kjer lahko glede rabe slovenščine ugibamo, da se je rabila – predvsem na začetni stopnji – nimamo pa za to nobenih neposrednih dokazov. Se pa da prisotnost slovenščine dokazati za semenišče pri ljubljanski stolnici in za gornjegrajsko vzgojno-izobraževalno središče. Pri jezuitskih gimnazijah velja poudariti tudi njihovo številčnost, ki je glede na prejšnja obdobja bistveno povečala splošno jezikovno znanje na prostoru, kjer so delovale.

Osrednje mesto pri rabi slovenščine v cerkvi zaseda pridiganje. Pridiganje so škofje vzpodbujali pri vseh slovenskih duhovnikih, še posebej pa so ga gojili nekateri redovi. Viri nam pričajo o slovenskem pridiganju pri kapucinih, jezuitih in frančiškanih, manj pa je raziskana vloga slovenščine pri pridigah dominikancev, avguštincev in cistercijanov. Še posebej pomembno je dejstvo, da so se redovni pridigarji redno selili po celotnem slovenskem prostoru in s tem še dodatno vzdrževali nadnarečni pridigarjski jezik. Ta je bil sčasoma sicer vedno bolj naslonjen na posamezna narečja okolij, v katerih so se pridigarji najdlje mudili, vendar to večinoma ni bil jezik, ki bi imel značilnosti enega samega narečja. Slovenščina se je rabila tudi v pastirskih pismih vernikom, pri razlagi evangelijskih, pri nekaterih drugih delih maše, pri cerkvenem petju, spovedih, misijonih po vaseh in mestih, na romanjih v tujino (kjer so nekatere obrazce v slovenščini rabili tudi tuji govorniki slovenščine) pa tudi v medsebojni komunikaciji znotraj Cerkve. Duhovniki so za svoje delo morali obvladati slovenščino in znanje sem in tja celo dokazati, če so želeli obdržati svoje mesto. V obrednike pa je slovenščina prišla šele leta 1706.

Slovenščina je bila vedno bolj prisotna tudi v gledališki dejavnosti, ki je zrastle predvsem iz verskega (zlasti jezuiti in kapucini) ter ljudskega (gojenci jezuitskega kolegija) gledališča – v ta okvir lahko štejemo tudi različne verske procesije. Rabo slovenščine pri tovrstnih dogodkih lahko spremljamo vse od začetka 17. stoletja naprej.

7.3 Mala slovnica slovenskega jezika, ki jo najdemo v uvodu v italijansko-slovenski slovar Gregoria Alasia da Sommaripa *Vocabolario Italiano, e Schiauo* iz leta 1607, je kronološko tretji slovnični opis slovenskega jezika. Dosedanji raziskovalci so raziskovali predvsem slovnični del, zato mala slovnica še ni doživela podrobnejše obravnave. Glede na ugotovitve naše analize lahko malo slovnico štejemo kot izvorno delo z mnogimi rešitvami, ki niso imele zgleda v nobeni tedanji evropski slovnici. Kljub temu da je delo razmeroma kratko in da ni imelo nadaljnjega vpliva, mu moramo v okviru zgodovine slovenskega slovničarstva priznati pomembno mesto, saj v marsičem naznaja nove smernice v njegovem razvoju. Posebej zanimiva obstranska značilnost tega dela je negotovost, ki jo lahko spremljamo tudi pri vseh nadaljnjih avtorjih, ki se v tem obdobju ukvarjajo z jezikoslovnimi problemi. Alasia pri svojem snovanju skoraj gotovo ni poznal Bohoričeve slovnice iz leta 1584, pač pa se je v določeni meri lahko naslonil na malo slovnico v obliki štirijezičnih tabel v Megiserjevem slovarju iz leta 1592. Alasia

iz Megiserjevih tabel izpušča, kar se mu zdi nepotrebno, dodaja pa svoja jezikovna opazanja in razlage, pri čemer se dotakne tudi nekaterih problemov, ki jih pri Megiserju ne najdemo.

7.4 Po Alasijevi slovnici lahko zasledimo več kot **stoletno obdobje brez nove slovnice**, s tem da večina avtorjev slovenskih knjižnih (ali za tisk pripravljenih rokopisnih) del zagotovo ni poznala Alasie, poznavanja Bohoričeve slovnice pa se razen pri Valvasorju, Schönlebnu in Hipolitu tudi ne da dokazati. Zadrego, ki jo je za pisce predstavljala odsotnost slovnice, so reševali z različnimi uvodi v tiskana in rokopisna dela. Edina slovnica, ki je bila v 17. stoletju na Slovenskem opazneje prisotna, je latinska slovnica portugalskega jezuita Emmanuela Alvara, ki je doživela svojo izdajo tudi v Ljubljani v letih 1686 in 1694. Prva knjiga in začetni del druge sta opremljena tudi z nemškimi prevodi izhodiščnih latinskih primerov.

V 18. stoletju se je začelo to stanje postopoma izboljševati. Leta **1715** je v Ljubljani v latinščini izdal slovnico **Hipolit Novomeški**, leta **1755** je nastal (prav tako latinski) **rokopis slovenske slovnice**, leta **1758** pa so **jezuiti v Celovcu** izdali slovnico v nemškem jeziku. Vse tri slovnice so priredbe Bohoričeve slovnice iz leta 1584, vendar so z njo v različnem razmerju, razlikujejo pa se tudi v kvaliteti: tako glede razumljivosti za tedanjega bralca kakor tudi glede na ustreznost podajanja ohranjene Bohoričeve vsebine, izvornost dodanih delov ter utemeljenost izpuščenih delov. Ob natančnejši analizi se nam tri slovnice kažejo kot dela, ki so s svojimi dobrimi in slabimi značilnostmi temeljnega pomena za razumevanje misli o jeziku v prvi polovici 18. stoletja ter tudi za razumevanje nekaterih zadreg v redkih jezikoslovnih zapisih v 17. stoletju.

V **primerjavi** teh treh slovnici z **Bohoričevo slovnico** so se pokazala naslednja razmerja: Hipolitova (latinsko pisana) priredba iz leta 1715 (HG 1715) se naslanja neposredno na Bohoričevo slovnico. Prinaša kar nekaj avtorskih dodatkov, mnoga mesta pa so izpuščena z mislijo na nove uporabnike slovnice. Rokopisna (latinsko pisana) slovnica iz leta 1755 (G 1755) je močno skrajšan prepis Hipolitove slovnice, ki je prav tako narejen na precej visoki ravni. Celovška slovnica iz leta 1758 (G 1758) pa prinaša precej nekritičen nemški prevod Hipolitove priredbe – kvalitetno sta narejena samo uvod in *knjiga* (= poglavje) o pravopisu, ki je tudi najbolj avtorska, nekaj ambicij kaže sem in tja tudi knjiga o etimologiji (pregibanju besed). Lahko rečemo, da poglavje o pravopisu v G 1758 po izvornosti izstopa do te mere, da ga lahko z gotovostjo pripišemo drugi roki kot na primer poglavje o skladnji iste slovnice. Podatek iz uvoda v slovnico G 1758, da je slovnica delo »dveh učenih mož«, se nam tako kaže kot zelo verjeten.

V **uvodnih besedilih** v HG 1715 in G 1758 lahko spremljamo naslednjo problematiko: poudarjanje normativne vloge slovnice, poudarjanje razlik med govorjenim in knjižnim jezikom, pojmovanje knjižnega jezika kot jezika, ki se ga moramo naučiti, ter utemeljitev potrebe po znanju slovensščine v vseh stanovih – tudi v višjih slojih tedanje družbe in tudi na obrobni delih Slovenije – tako iz prestižnih kot tudi iz povsem praktičnih razlogov.

Poglavje o **pravopisu** (*orthographia*) je v vseh treh slovnicah sicer zaznamovano z Bohoričevim besedilom, vendar kaže tudi kar precejšnjo izvornost – še posebej pri opisu izgovora posameznih črk. Čeprav se G 1758 v drugih poglavjih povsem naslanja

na Hipolitovo besedilo slovnice in ne kaže kake posebne kvalitete, pa v poglavju o pravopisu v razumljivosti in izvirnosti, še posebej pa v pedagoškosti nekajkrat celo prekosi Hipolita. Poleg tega velja opozoriti, da vse tri slovnice predstavljajo korak naprej glede na svoje »predhodnike« v uvodih ali opombah v posameznih knjigah iz 17. stoletja. Medtem ko ti izhajajo zgolj iz navodil za branje/rabo besedil, slovnice že prinašajo tudi navodila za pisanje/tvorbo teh besedil. Od omenjenih uvodov ali opomb lahko v rešitvah obravnavanih slovnice nedvomno prepoznamo samo Schönlebnov uvod v lekcionar iz leta 1672 – a še to samo pri razlagi razlike med glasovoma *s* in *z*. Sicer pa se priredbe lotevajo predvsem naslednjih vprašanj: raba črk *c*, *z* in *k*, zapis odrazov izglasnega in predsoglasniškega *l* ter švapanje, zapis glasov *s* in *z* ter *š* in *ž*, enakopisnice ter vloga naglasa v slovenskih besedah.

V poglavju o **etimologiji** (*etymologia*) – oblikoslovnem in besedotvornem preigibanju besed – je Hipolit v svoji priredbi iz leta 1715 uredil Bohoričevo slovnico po principu oštevilčenih poglavij, latinskim in slovenskim primerom pa je dodal še prevode v nemščino. Na več mestih poglavja o etimologiji je dodal besedilo, ki dodatno razlaga določeno slovnično problematiko, dopolnjeval je mesta, ki so pri Bohoriču po Hipolitovem mnenju manjkala, pri vsem tem pa je pozorno opazoval jezikovno gradivo. Še poseben poudarek si zasluži najdaljši Hipolitov dodatek – poglavje o nepravilnih glagolih (*de verbis anomalis*), ki je v celoti izvorno. Nekaj mest iz Bohoričeve slovnice je Hipolit izpustil, nekaj jih je popravil ter tudi sam zagrešil nekaj napak. Za nadaljnjo obdelavo so še posebej zanimive izpisane spremembe slovenskih primerov, ki kažejo tudi na nekatere jezikovne posebnosti. Poglavje o tvorjenih lastnih imenih pa je zanimivo tako zaradi imenoslovnega gradiva kakor tudi zaradi sprememb v vseh treh slovnica, ki kažejo na upoštevanje lastnih imen, značilnih za okolje, v katerem je določena slovnica nastajala.

Rokopisna slovnica iz leta 1755 nam prinaša močno skrajšan prepis Hipolitovega besedila iz leta 1715, vendar je to krajšanje izpeljano tako, da ne vpliva na sporočilnost slovnice v celoti.

Nemški prevod Hipolitove slovnice, ki so ga leta 1758 pripravili jezuiti v Celovcu (najverjetneje dva avtorja), nam kaže nekoliko neenotno podobo. Po eni strani želi ta slovnica snov čim bolj približati povprečnemu bralcu, kar skuša dosegati z nemškimi prevodi latinskih slovničnih izrazov, s šolskimi razlagami posameznih slovničnih pojmov ter z novo razporeditvijo znotraj posameznih poglavij (števniki, opombe pri glagolih). Hipolitovi predlogi na nekaj mestih doda besedilo in ga na nekaterih mestih okrajša. Po drugi strani pa kvaliteto tega poglavja niža dejstvo, da je na več mestih Hipolitovo latinsko besedilo povsem nekritično prevedeno v nemščino, kar botruje mnogim nedoslednostim. Teh je v poglavju o etimologiji sicer manj kot v poglavju o skladnji.

Tudi primerjava med **slovarčki**, dodanimi sklanjatvam moških, ženskih in srednjih samostalnikov in spregatvam glagolov na *-am*, *-em* in *-im*, nam zelo nazorno kaže postopek prirejanja Bohoričeve slovnice ter odnos med njo in tremi priredbami. Še posebej je zanimiv Hipolitov poseg, saj je izpustil 40 Bohoričevih gesel, od tega predvsem primere, ki jih je doživljal kot nemške ali latinske tujke.

V okviru poglavja o **skladnji** (*syntaxis*) smo preverili, kaj je posamezni avtor glede na svojo predlogo izpustil in kaj dodal. Posebno pozornost smo posvetili tudi prevajalskim postopkom pri prirejanju slovnice v nemščino v G 1758. Skladenjski del slovnice je

Bohorič namreč tesno naslonil na Melanchthonovo predlogo latinske skladnje. Izhodišče Bohoričeve slovnice so tako predstavljali latinski primeri, ki jih je Bohorič prevajal v slovenščino, jih nato komentiral in opisoval morebitna odstopanja od latinskega primera ali ujemanje z njim. Hipolitova priredba, po kateri je prevajal G 1758, od Bohoričevega modela ni odstopala, saj besedila v večji meri ni spreminjala. G 1758 pa je latinsko besedilo prevajal v nemščino. V nemščino je tako prevajal tudi izhodiščne latinske primere, ki so v nemščini večkrat dobili povsem drug značaj. Ker je obenem precej nekritično prevajal tudi razlage odnosov med slovenskimi prevodi in latinskimi primeri (ki jih v novem prevodu seveda ni bilo več, ker ni bilo več latinskega besedila), so se mu zapisale številne nedoslednosti. Tako prevedeno besedilo je imelo namreč smisel samo, kadar se je slovenski primer ujemal s pravilom iz latinske slovnice ali kadar sta po slovničnih značilnostih sovpadla vsaj (zdaj izpuščeni) latinski primer in nemški prevod. V vseh ostalih primerih je prišlo do nekoliko nenavadne situacije, saj se ne nemški ne slovenski primer nista več ujemala z izhodiščnim pravilom ali razlago.

7.5 Prvo Jezikovno opažanje po Alasijevi slovnici je prispeval Janez Ludvik Schönleben v uvodnem *Opozorilu bralcu* v svoji izdaji lekcionarja iz leta 1672, kjer je v latinščini poleg definiranja razmerja tuje : domače ter navodil za branje nekaterih črk formuliral tudi znano načelo, da moramo pisati glede na izročilo – torej izročilo, ki so ga vzpostavili slovenski protestantski pisci in nadaljeval Tomaž Hren – govoriti pa glede na živi pokrajinski govor. Sledil mu je Matija Kastelec, najprej s krajšim latinskim besedilom leta 1682, nato pa z razlago branja in pisanja vseh črk abecede leta 1684, prav tako v latinščini. V tem besedilu se je Kastelec kot prvi od obravnavanih avtorjev lotil tudi problematike naglaševanja. Kastelec je močno vplival na podobo latinskega dela uvodnega besedila pri Janezu Svetokriškem iz leta 1691. V njem je Svetokriški kot prvi na Slovenskem opozoril na razliko med zapisom in izgovorom pri odrazih izglasnega in predsoglasniškega velarnega l. Slovenski del uvodnega besedila pri Janezu Svetokriškem pa je nadaljeval tematiko, ki jo je začel Schönleben. Gregor Vorenc je v rokopisu slovarja, ki je nastajal med letoma 1703 in 1710, naredil nekakšno lepljenko vseh omenjenih besedil, pri čemer je skombiniral razlago branja in pisanja vseh črk abecede po Matiji Kastelcu in Janezu Svetokriškem, ostala besedila pa je prepisal. Drugi tok je začel Janez Vajkard Valvasor, ki je v drugi knjigi svoje *Slave vojvodine Kranjske* leta 1689 poleg nekaterih opažanj o slovenskem jeziku in slovanskih jezikih prepisal tudi Bohoričovo latinsko besedilo o pisanju slovenščine, ki ga je nato z nekaterimi spremembami in komentarji prevedel v nemščino. To je bilo še posebej pomembno zato, ker Bohoričeva slovnica sicer ni imela vpliva na druga neslovnicična dela v tistem obdobju. Nadaljeval je tudi Schönlebnov razmislek o razmerju tuje : domače v slovenskem jeziku. Valvasorju je na nekaterih mestih sledil Hipolit Novomeški v latinskem uvodu v svoj rokopisni slovar. V njem med drugim prinaša tudi zanimiva opažanja o statusu slovenščine. Mnogo novega je Hipolit vnesel tudi v svojo priredbo Bohoričeve slovnice iz leta 1715. Povzetek pravil o naglaševanju iz te slovnice pa Hipolit poleg druge problematike prinaša tudi v latinskem uvodu v svojih izdajah lekcionarja leta 1715 ter 1730. Dve poglavji Hipolitove slovnice iz leta 1715 najdemo skoraj dobesedno prepisani kot uvod v celovško priredbo Megiserjevega štirijeziceznega slovarja iz leta 1744. Zelo zanimivo je tudi besedilo Franca

Mihaela Paglovca v uvodu v njegovo izdajo lekcionarja iz leta 1741. Pri njegovem oblikovanju se naslanja na Schönlebna in Svetokriškega, obenem pa povsem prostodušno pove, da sledi tradiciji zgolj zaradi ukaza nadrejenih. Paglovec je prvi od piscev iz obravnavanega obdobja, ki je zapis *l* na mestu izglasnega in predsoglasniškega (velarnega) *l* utemeljil z izgovorom v izpeljanih oblikah v ženskem spolu in v množini. Temu so nato sledili v celovski priredbi Hipolitovega besedila Bohoričeve slovnice.

Izmed zgoraj naštetih zapisov je bilo zagotovo najvplivnejše Schönlebnovo (1672) načelo o ohranjanju tradicionalnega zapisa, kakor je bil v navadi že od slovenskih protestantskih piscev dalje, ter izgovarjanju zapisanega besedila v skladu z dejanskim razvojem govora na določenem področju in v določenem času. Izpostaviti velja tudi Hipolitov (1711) prikaz znanja slovenščine kot prestižnega ter njegovo opozarjanje na diglotično situacijo (slovenščina : nemščina) na Slovenskem, ki nastaja zaradi odsotnosti slovenščine v času šolanja in v javnem življenju, ter na pomembno vlogo, ki jo imajo pri vzdrževanju jezikovne ravni pridigarji. Avtorji so obravnavali tudi odnos tuje : domače v jeziku. V okviru pravopisnih vprašanj so se ukvarjali z razlikovanjem med samoglasniškim *i* ter soglasniškim *j* in samoglasniškim *u* ter soglasniškim *v*, med *s* [z] ter *f* [s] in *sh* [ž] ter *fh* [š], med naglašenim *i* (zapis: *y*) ter nenaglašenim *i* (zapis: *i*), med *z* [c] in *zh* [č] ter med črkami *c* [c ali k], *z* [c] in *k* [k]. Svetokriški (1691) je kot prvi teoretično utemeljil zapis odrazov izglasnega in predsoglasniškega *l*, ki se je že celo 17. stoletje zapisoval z *l* zgolj pod vplivom tradicije, čeprav se je izgovarjal kot [ʎ]. Poleg tega je Kastelec (1678, 1682) uvedel tudi posebno pisanje [n'] z *ni*, ki pa ni imelo večjega odmeva. Basar (1734) je opozarjal, da lahko kljub zapisu *lj* in *nj* večkrat naletimo na trd izgovor (= *j* se izreče tako, da se »komaj čuti«). Pravila o rabi naglasnih znamenj so bila zelo raznovrstna in so jih posamezni avtorji določali precej poljubno in skoraj praviloma le po občutku. Nova pravila za naglaševanje so skušali definirati Schönleben (1672), Kastelec (1684), Svetokriški (1691), Vorenc (1703–1710) in Basar (1734), Valvasor (1689) pa je glede naglaševanja v celoti sledil Bohoriču (1584). Poleg tega so Svetokriški (1691), Basar (1734) ter Paglovec (1741) vsaj teoretično nasprotovali pretiranemu postavljanju naglasov zaradi razlik med posameznimi pokrajinami, saj naj bi bil zapis čim bolj univerzalen za celotno slovensko področje.

Jernej Basar je v uvodu v knjigo svojih pridig leta 1734 prvi tudi teoretično nakazal smer jezikoslovnih besedil po letu 1758. Njegovo uvodno besedilo se namreč naslanja na večino predhodnih besedil, vendar pa Basar njihovo vsebino močno relativizira. Če je bila za vse Basarjeve predhodnike v obravnavanem obdobju glavno merilo za zapis tradicija, kakor so jo vzpostavili slovenski protestantski pisci in kakor se je ohranjala v lekcionarjih, in če je za naslednje obdobje značilen prelom s to tradicijo v nekaterih jezikoslovnih besedilih, potem Basar išče srednjo pot. Njegovo nihanje med izbiro tradicionalne variante zapisa ter med zapisovanjem glede na živi govor je namreč zelo liberalno. Celo sam poudarja, da noče postavljati nobenih trdnih pravil.

SUMMARY

The study aims to present the development and state of grammar-writing, language use and linguistic thought in the Roman Catholic period of the Slovenian language (1600–1758). Arguably, the transition from the Protestant period to its Roman Catholic successor was not the abrupt break suggested by the cultural historical facts: for various reasons, the language tradition of the Slovenian Protestant writers was maintained in the subsequent period as well.

The study comprises several thematic sections. It begins by examining how the Slovenian Protestant writers' tradition was continued, and how the Slovenian literary language developed in the Roman Catholic period. The definition of our material evidence from the perspective of its sociolinguistic and generic characteristics is followed by an account of language choice as dictated by the user's social position. The study continues by surveying the use of the Slovenian language in education, the Church, and the budding theatrical practice. The central part surveys the contemporary grammar books, while the final section presents a comprehensive survey and analysis of the linguistic notes on Slovenian, found in the non-grammatical literary works and manuscripts by various authors from the second half of the 17th century onward.

1 After the decline of Protestantism, the basic model for a **traditional** recording of Slovenian texts was the Dalmatin Bible. This was largely due to Janez Čandek and Tomaž Hren, who adopted its spelling and language in their own edition of the Gospels and Epistles (*Evangelia imi listuvi*; 1612), while Hren obtained the permission for Protestant books to be used by certain Roman Catholic priests. The 17th and early 18th centuries witnessed a growing discrepancy between the traditional spelling norm and the spoken language, which was reflected in the introductory theoretical notes on individual works and in grammar books. These reflections were particularly influenced by the lenition of the *final and preconsonantal l* to *y* and by the modern vocalic reduction. From this perspective, a seminal role was played by Schönleben's decision that spelling should follow tradition, 'the custom of the nation', while written texts should be pronounced 'by the custom of each region'.

This period witnessed a stark contrast, both in linguistic and sociolinguistic terms, between texts published in book format (or prepared for printing) and other writings, intended for manuscript use alone. The lower the level of the texts, the stronger was the

influence of speech on their language – although exceptions to the rule may be found as well. The literary language tradition was preserved especially in the more ambitious manuscripts of ecclesiastical or administrative nature: while the official Slovenian language of archival records could be said to follow a literate norm, the unofficial manuscript texts are characterised by a hybridisation of diverse alphabetic conventions and spoken language influences.

Since listening to texts (sermons, religious literature) continued to be one of the most common forms of receiving literary Slovenian, the first-hand users of books (or manuscript works) were mainly priests, who communicated their contents to the congregation. Other first-hand users of Slovenian books presumably included literates who lacked an adequate knowledge of German (e.g. a number of town and market-town inhabitants, probably quite a few noblewomen) – and, of course, some educated individuals who simply took an interest in Slovenian as a language of books. As a result, the books from the period envisage a wide variety of addressees.

The labels used in printed Slovenian books to denote the Slovenian language still oscillate between *slovenski*, *kranjski jezik* (the Slovenian, Carniolan language), *lingua Slavonica*, *Slavica*, *Carniolica* in Latin and *windisch* in German. As in the earlier – Protestant – period, the boundaries between such concepts as ‘language’, ‘language group’, ‘dialect’ or ‘speech’ remain blurred. The terms denoting ‘Slovenian’ and ‘Slavic’ are still used interchangeably, so their meaning has to be determined from the context in each case.

Manuscripts display a variety of addressees and a generic diversity as well. The use of Slovenian within the Roman Catholic Church is attested by manuscript evidence that the contemporary Slovenian-language texts included the rules of fraternities, the texts of monastic rituals, official episcopal texts, Slovenian translations of individual church documents, marriage banns, official letters, decrees, announcements, contracts, complaints, testaments, bills and accounts issued in Slovenian, boundary descriptions, spells, prophecies, etc. The least surprising finds are the prayers and songs. Of the lay public texts, the most numerous are Slovenian oaths, lately subjected to detailed analysis, while the most illuminating evidence for the Slovenian language situation in the period comes from epistolography. These finds suggest that Slovenian was used in correspondence by nobility and intellectuals alike – a central proof that it was in active use even among the aristocratic and intellectual elites.

The Slovenian lands of the 17th and early 18th centuries saw little change in the **use of languages** since the 16th century. Slovenian continued to be most widespread among the peasant majority. Town populaces tended to be bilingual (or even trilingual, speaking Italian in addition to Slovenian and German), with significant regional differences in the ratio between Slovenian and German speakers. The aristocracy of the period was largely bi- or trilingual, too: Slovenian would have been the first language used by a young aristocrat to communicate with his surroundings. The speakers from all social classes used languages fairly freely, depending on the current situation and pragmatic considerations, for Slovenian was not yet reduced to the position of an inferior language, as it would be in the second half of the 18th century.

2 In the field of elementary **education**, the break between the 16th and 17th centuries saw no material changes at the executive level: what may be observed are changes at the ideological level. There is no explicit call for elementary education to be carried out in Slovenian, either in the Catholic Reformation period or later; the demand for its use in education is limited to religious instruction, which foregrounds listening comprehension and oral reproduction rather than the reading of texts. While some sources do imply that Slovenian was used in elementary education at individual 'non-Slovenian' schools, this was not an organised use. The same applies to the Ljubljana Jesuit *Gymnasium*, where the use of Slovenian, particularly at the beginners' level, is likely but not corroborated by any direct evidence. On the other hand, the presence of Slovenian can be proved for the priest seminary adjacent to the Ljubljana Cathedral, as well as for the Gornji Grad educational centre. With regard to Jesuit *Gymnasiums*, it may further be noted that their proliferation significantly advanced the general linguistic knowledge in the areas of their activity.

In **church**, Slovenian was most widely used in preaching. Preaching was encouraged by bishops for all Slovenian priests, and particularly cultivated by some religious orders. Our sources attest to Slovenian preaching by the Capuchins, Jesuits, and Franciscans, while the role of Slovenian in Dominican, Augustinian and Cistercian sermons remains largely unexplored. Of particular importance were the regular transfers of religious order preachers all over the Slovenian territory, which helped to maintain a supradialectal preaching language. While the latter did come to depend on the dialect spoken in the environment where a preacher worked longest, it was generally not a language characterised by a single dialect. Moreover, Slovenian was used in pastoral epistles to congregations, in Gospel interpretation and some other parts of the service, in church singing, confession, village and town missions, on pilgrimages abroad (with certain Slovenian formulas used even by non-native Slovenian speakers), as well as in communication within the Church. To carry out their work, priests needed a knowledge of Slovenian, and occasionally had to prove it in order to keep their posts. However, the language did not make it into the liturgical books before 1706.

In addition, Slovenian was gaining ground in **theatrical activities**, which mainly grew out of religious (especially Jesuit and Capuchin) and folk (Jesuit college students') theatres, including religious processions. The use of Slovenian at such events may be traced since the early 17th century.

3 **The concise grammar of the Slovenian language** found in the introduction to the Italian-Slovenian dictionary *Vocabolario Italiano, e Schiauo*, by **Gregorio Alasia da Sommaripa** (1607), is chronologically the third grammatical description of the Slovenian language. Since research has tended to focus on the dictionary section, the concise grammar has not been examined in detail yet. As suggested by the findings of our analysis, the grammar may be considered an original work, containing numerous solutions without precedent in any European grammar of the time. Despite its relative shortness and lack of further influence, the work holds an important place in the history of Slovenian grammar-writing as a harbinger of new directions in the latter's development. An

interesting minor feature is the author's lack of certainty, discernible in all subsequent authors who treat linguistic problems in this period. At the time of writing, Alasia was almost certainly not familiar with the Bohorič 1584 grammar; he was, however, able to draw on a concise grammar in the form of four-language tables included in Megiser's 1592 dictionary. While Alasia omits the material from Megiser's tables which he considers irrelevant, he adds his own linguistic observations and explanations, even touching on some problems not addressed by Megiser.

4 After Alasia's grammar, **no new grammar appeared for over a hundred years.** Moreover, Alasia's work must have been unknown to most authors of Slovenian books (or manuscripts prepared for printing), nor is there any positive evidence of their familiarity with the Bohorič grammar, except for Valvasor, Schönleben, and Hippolytus of Novo Mesto. They sought to surmount the difficulty posed by the lack of grammar books by appending introductions to their prints and manuscripts. The only grammar to have gained relative prominence in 17th century Slovenia was the Latin grammar written by a Portuguese Jesuit, Emmanuel Alvarus, which saw two editions in Ljubljana as well, in the years 1686 and 1694. The first book and the beginning of the second are furnished with German translations of the Latin examples which served as starting-points.

This state of affairs began to improve in the 18th century. In the year **1715**, a grammar book written in Latin was published in Ljubljana by **Hippolytus of Novo Mesto**; the year **1755** saw the composition of a (likewise Latin) **manuscript of a Slovenian grammar**, while **1758** witnessed the publication of yet another grammar, this time written in German, by the **Celovec (Klagenfurt) Jesuits**. All three grammars are adaptations of Bohorič's 1584 work, but they differ both in their relationship to Bohorič and in quality: in their clarity for the contemporary reader, their skill in conveying selections from Bohorič's materials, the originality of their additions, and the justification for their omissions. On closer analysis, the three grammar books, with their advantages and disadvantages, turn out to be crucial to our insight into the early 18th century linguistic thought and to our grasp of certain difficulties evidenced by the (rare) linguistic notes of the 17th century.

A **comparison** of the three grammars **with the Bohorič grammar** suggests the following relationships. Hippolytus' Latin adaptation from 1715 (HG 1715) draws directly on Bohorič, while furnishing a number of original additions and omitting many passages in order to cater to its new users. The other Latin text, the 1755 manuscript (G 1755), is a heavily abridged copy of Hippolytus' work, executed at a similarly high level. The 1758 Celovec grammar (G 1758), by contrast, offers a fairly uncritical German translation of Hippolytus' adaptation. The only parts of quality are the introduction and the 'book' (chapter) on orthography, which is the most original; glimpses of ambition also appear in the book on 'etymology' (morphology). Indeed, the originality of the orthography chapter in G 1758 is so striking that it may be safely attributed to another hand than, for example, the chapter on syntax found in the same grammar book. The claim in the introduction to G 1758 that the book is the work of 'two learned men' thus appears highly plausible.

The **introductory texts** to HG 1715 and G 1758 track the following issues: emphasis on the normative role of grammar; emphasis on the differences between spoken and written discourse; the conception of literary language as a language to be learnt; and the reasons, both prestigious and practical ones, why Slovenian should be mastered by all social classes, including the contemporary elite and the inhabitants of the Slovenian borderlands.

In all three grammars, the chapter on **orthography** (*orthographia*) bears the imprint of Bohorič but shows considerable originality, too – especially in describing the pronunciation of individual letters. While all other chapters of G 1758 entirely rely on Hippolytus' version, demonstrating little quality, the orthography chapter occasionally even surpasses Hippolytus in terms of clarity, originality and especially pedagogy. All three grammars, moreover, represent a step forward from their 'predecessors', that is, from the introductions and notes provided in some of the 17th century books. While the latter are based merely on instructions how to read, that is, *use* the texts, the grammars further instruct their readers how to write, that is, *produce* them. The only recognisable borrowing from the 17th century introductions and notes is taken from Schönleben's introduction to his 1672 lectionary, and even that is limited to an explanation of the difference between the sounds *s* and *z*. Other issues focused on by the adaptations include the use of the letters *c*, *z*, and *k*, the transcription of the final and preconsonantal *l* and of *svapanje* (i.e. the lenition of *l* before a back vowel), the transcription of *s* versus *z* and *š* versus *ž*, homographs, and the role of the stress in Slovenian words.

In his chapter on **etymology** (*etymologia*), that is, on morphology and word-formation, Hippolytus (1715) ordered the Bohorič grammar by the principle of numbered sections, adding his German translations of the Latin and Slovenian examples. On occasion he inserted additional explanations of the grammatical issues discussed, or supplied what he found wanting in Bohorič, never losing sight of the language material. Most noteworthy is his longest addition – the section on irregular verbs (*de verbis anomalis*), which is entirely original. Some passages from the Bohorič grammar were omitted and others corrected, at times with additional mistakes. Of particular interest for further research are the changes made to Slovenian examples, which indicate some language peculiarities. Finally, the section on derived proper names is interesting both for its material and for the changes to which it is subjected in all three grammars: each takes into account the proper names characteristic of its own environment.

The 1755 manuscript grammar offers a copy of Hippolytus' 1715 text, heavily abridged but not reduced in terms of its overall meaning.

The German translation of Hippolytus' grammar furnished in 1758 by the Celovec Jesuits (most likely by two authors) presents a somewhat incongruous appearance. On the one hand, it seeks to bring its subject-matter as close as possible to the average reader, which it attempts to achieve through German translations of Latin grammatical terms, pedagogical explanations of grammatical concepts, and a reordering within some of the sections (numerals, notes on the verbs). Hippolytus' text is sometimes expanded, sometimes shortened. On the other hand, the quality of the etymology chapter is reduced by the uncritical German translation of many Latin passages, which results in numerous inconsistencies, although still fewer than in the chapter on syntax.

Similarly, the process of adapting the Bohorič grammar, and its relationship to the three adaptations, can be clearly traced by comparing the **glossaries** added to the declensions of masculine, feminine and neuter nouns and to the conjugations of verbs ending in *-am*, *-em*, *-im*. Especially interesting is Hippolytus' decision to omit as many as forty of Bohorič's entries, mainly those examples which he considered German or Latin loan words.

The chapter on **syntax** (*syntaxis*) has been examined for omissions and additions in all three adaptations, with particular attention to the translation processes involved in the German adaptation (G 1758). Bohorič himself had closely modelled this part on Melanchthon's treatment of Latin syntax, taking as his starting-point the Latin examples, which he would translate into Slovenian, comment on, and describe in terms of their divergence from, or correspondence with, the originals. The adaptation by Hippolytus, which served as the source text for G 1758, did not deviate from Bohorič's model as it left the text largely unchanged. G 1758, by contrast, translated into German the whole Latin text, including the original Latin examples, which frequently assumed a very different character in German. This was compounded by uncritically adopting the explanations of the relationships obtaining between the Slovenian translations and Latin examples (which were, of course, absent from the new translation as there was no Latin text left). The result was a number of inconsistencies, for the text thus translated made sense only when the Slovenian example happened to fit the Latin grammar rule, or when the grammatical features of the (now omitted) Latin example happened to match those of the German translation. In all other cases there arose the peculiar situation that the rule or explanation no longer matched either example, German or Slovenian.

5 The first **linguistic observation** since Alasia's grammar was contributed by Janez Ludvik Schönleben's introductory *Note to the Reader* in the 1672 edition of his lectionary. In addition to providing (in Latin) a definition of foreign versus native elements and instructions on pronouncing certain letters, he formulated the famous principle that spelling should follow the tradition as established by Slovenian Protestant writers and continued by Tomaž Hren, while speech should follow the living regional idiom. Next came Matija Kastelec, whose shorter Latin text of 1682 was followed up in 1684 with a – likewise Latin – exposition on how to pronounce and note down each letter of the alphabet. In the latter text, Kastelec also pioneered the discussion of word stress. He strongly influenced the Latin part of the 1691 introduction by Janez Svetokriški (John of the Cross) – the first in Slovenia to have pointed out the discrepancy between spelling and pronunciation of the *final and preconsonantal velar l*. The Slovenian part of his introduction, on the other hand, continued the subject opened by Schönleben. All these texts merged into a kind of pastiche in a dictionary manuscript by Gregor Vorenc, compiled between 1703 and 1710: Vorenc combined the pronunciation and notation of letters as set out by Matija Kastelec and Janez Svetokriški, and copied the rest of the texts. A different strand was begun by Janez Vajkard Valvasor in 1689, who included in Book 2 of his *Glory of the Duchy of Carniola* (in addition to some observations on Slovenian and on the Slavic languages) a copy of Bohorič's Latin text on the spelling

of Slovenian, which he proceeded to translate into German with some changes and comments. This was particularly important as the Bohorič grammar had no influence on other non-grammatical works of the time. Moreover, Valvasor continued Schönleben's reflections on the relationship between foreign and native elements in Slovenian. Some of Valvasor's passages were taken up by Hippolytus of Novo Mesto in the Latin introduction to his manuscript dictionary, which includes interesting observations on the status of Slovenian. Hippolytus introduced many innovations into his 1715 adaptation of the Bohorič grammar as well, and included the latter's summary of stress rules in the Latin introduction to the 1715 and 1730 editions of his lectionary. Subsequently, two chapters from the 1715 edition were almost verbatim reproduced to preface the Celovec adaptation of Megiser's four-language dictionary (1744). Of further interest is the introduction by Franc Mihael Paglovec to the 1741 edition of his lectionary. While following the form recommended by Schönleben and Svetokriški, he candidly admits that he is doing so only by his superiors' orders. Paglovec is the first writer of the Roman Catholic period to have justified the transcription of the final and preconsonantal (velar) / as / by referring to the pronunciation of the feminine and plural derivations. This idea was adopted in the Celovec adaptation of Hippolytus' version of the Bohorič grammar.

Of the notes listed above, the most influential was certainly Schönleben's 1672 principle of preserving the traditional spelling established since the Protestant writers, and of pronouncing the written text according to the actual development of speech at a specific time in a specific place. Notable is also Hippolytus' 1711 attempt to invest a knowledge of Slovenian with prestige, as is his emphasis on the diglossic situation (Slovenian v. German) in the Slovenian lands, which resulted from the lack of Slovenian in both education and public life, and on the significant role played by preachers in maintaining an acceptable level of the language. A further subject addressed by the authors was the foreign and native elements in the language. In terms of orthography, they explored the distinction between the vocalic *i* and the consonantal *j*, and between the vocalic *u* and the consonantal *v*; between *s* [nowadays spelled as *z*] and *f* [s], and *sh* [ʒ] and *fh* [ʃ]; between the stressed *i* (transcribed as *y*) and the unstressed *i* (transcribed as *i*); between *z* [c] and *zh* [č]; and between the letters *c* [c or k], *z* [c], and *k* [k]. Svetokriški (1691) was the first to ground in theory the transcription of the final and preconsonantal *l* as *l*, despite its pronunciation as *ʎ*, for it had been transcribed as *l* throughout the 17th century merely on the strength of tradition. Kastelec (1678, 1682) even introduced the transcription of [n'] as *ni*, but his innovation went largely unnoticed. Basar (1734) pointed out that the sounds transcribed as *lj* and *nj* in fact often displayed depalatalised articulation, with the *j* 'barely sensible' at all. The rules on using stress marks were diverse, determined arbitrarily and, in the case of most authors, by ear. Definitions of new stress rules were attempted by Schönleben (1672), Kastelec (1684), Svetokriški (1691), Vorenc (1703–1710), and Basar (1734), while Valvasor (1689) entirely adopted Bohorič's views (1584). In addition, Svetokriški (1691), Basar (1734), and Paglovec (1741) opposed – at least in theory – the excessive use of stress marks, since stress varied with the region while spelling should be as universal as possible for the whole Slovenian territory.

Of the authors listed above, the first to outline the trend of post-1758 linguistic treatises in theoretical terms was Jernej Basar in the introduction to his book of sermons (1734). While his introduction does draw on most of his predecessors' texts, it strongly relativises their contents. All Basar's predecessors of the Roman Catholic period adopted as the spelling standard the tradition established by Slovenian Protestant writers and preserved in lectionaries, while the subsequent period would see a break with this tradition in a number of linguistic treatises. Basar, however, seeks a middle path. He liberally oscillates between the traditional spelling and a transcription of actual speech; indeed, he explicitly stresses that he will enforce no hard and fast rules.

Prevedla Nada Grošelj

8.1 VIRI*

- ALVARUS, EMMANUEL, 1686: *De constitutione grammaticae. Liber secundus /.../ [in] Institutionum grammaticarum liber tertius /.../*. Labaci: Josephus Thadaeus Mayr.
- ALVARUS, EMMANUEL, 1694: *De institutione grammatica libri III. quorum secundus nuper est ad veterem fere grammaticorum rationem revocatus*. Labaci: Josephus Thadaeus Mayr.
- ANON., po 1700: *Prava ino refnizhna myra nashiga lubesniviga Gospoda, Jesusa Kristusa*. (Pet letakov.) S. l.: s. n.
- ANON., 1713: [*Boshje zhednofti*]. Labaci: J. G. Mayr.
- ANON., [1731–1740]: [*Pot svetiga krisha Jesussa Christussa*]. [Labaci]: [Adam Fridericus Reichhardt].
- ANON., [1740–1760]: [*Pot svetiga krisha Jesussa Christussa*]. [Labaci]: [Adam Fridericus Reichhardt].
- ANON., 1750: *Andoht suete Luzie divize inu merternize u Gorenski Cranski strani u Sevshki farii u Drashgoshah imenovani*. U Drashgoshah: s. n.
- ANON., 1753: *Pot svetiga krisha Jesussa Christussa*. Labaci: Adam Fridericus Reichhardt.
- AV 1607 = Alasia da Sommaripa, Gregorio, 1607: *VOCABOLARIO Italiano, e Schiauo*. Udine.
- BASAR, JERNEJ, 1734: *Conciones juxta Libellum Exercitiorum S. p. Ignatij In singulas anni Dominicas digestae /.../ PRIDIGE IS BUKVIZ IMENVANIH EXERCITIA S. OZHETA IGNAZIA*. Labaci: Adam Fridericus Reichhardt.
- BELLARMINO, ROBERTO, 1728: *Kratki sapopadek christianskiga navuka*. (Prevajalec anon.) Labaci: J. G. Mayr.
- BH 1584 = Bohorič, Adam, 1584: *Arcticae horulae succifivae*. Wittenberg.
- CUSANI, JOSEPHUS, 1749: *Christianus moribundus sanctissimis sacramentis poenitentiae, viatici, & extremae unctionis rite provisus: sive Aphorismi, exhortationes et soliloquia, quibus spirituales medici infirmos curare: [et] in agone constitutos ad ultimum vitae terminum feliciter perducere valeant*. Venetiis: Modestus Fentius.
- ČANDEK, JANEZ, 1615: *Catechismus Petri Canifij Soc. Iesv. Th. Skusi malane Figure naprėj poftavlen*. V'Augsburgi: v'sakladi Michâela Mikeza.
- DB 1584 = Dalmatin, Jurij, 1584: *BIBLIA*. Wittenberg.
- DOLNIČAR, JANEZ ANTON (ur.), 1706: *Rituale Labacense ad usum Romanum accommodatum*. Labaci: J. G. Mayr.
- FEYSTRIZER, JOANNES GEORG, 16– -: *Alt-Wenthen, oder Ungern Ordnungs Büchlein*. Köln.

* Pri nekaterih knjigah (npr. lekcionarjih) je iz praktičnih razlogov pri rabi naše monografije kot avtor naveden prevajalec oziroma kompilator, ki je bil pri knjigi udeležen seveda tudi z določenim avtorskim deležem. Rokopisni viri tu praviloma niso navedeni, navajamo jih sproti v besedilu. Za kritične izdaje in prevode gl. literaturo v poglavju 8.2.

- G 1755 = Anon., 1755: *Grammatica Latino-Germanico-Slavonica*. S. l. [Rokopis, BSB cod. Slav. 8; kopija v NUK-u, inv. št. 6/2007.]
- G 1758 = Anon., 1758: *Grammatica oder Windisches Sprach-Buch*. Clagenfurt: gedruckt und zu finden bey denen Johann Friderich Kleinmayr feel. Erben.
- GESNER, KONRAD, 1555: *Mithridates: De differentiis linguarum tum veterum tum quae hodie apud diversas nationes in toto orbe terrarum in usu sunt, Conradi Gesneri Tigurini Observationes*. Tiguri: Froshoverus.
- HG 1715 = Hipolit Novomeški, 1715: *Grammatica Latino-Germanico-Slavonica: ex pervetusto exemplari ad modernam in Carniolicâ linguâ loquendi methodum accomodata, à plurimis expurgata mendis, & Germanicis aucta dictionibus / à quodam, linguae Slavicae, amatore in communem utilitatem, studiosae juventuti, Interioris Austriae, specialiter dedicata*. Labaci: Joannes Georgius Mayr.
- HIPOLIT NOVOMEŠKI, 1711: *Dictionarium trilingue ex tribus nobilissimis Europae linguis compositum*. [Rokopis, dostopno na www.dlib.si.]
- HIPOLIT NOVOMEŠKI, 1715: *EVANGELIA INU LYSTUVI: NA VŠE NEDELE INU Imenitne Prásnikie, céiliga Leita, po Cathólifki vishi, inu po teh ponovlenih Máshnih Bukvah resdeléni*. Labaci: Joannes Georgius Mayr.
- HIPOLIT NOVOMEŠKI (prev.), 1719: *Bugvize od slejda inu navika Christusa náshiga Jsvelizherja / tiga vissóku zhasnyvréjdniga inu Bogabojézhiga moshá, Tomásha á Kempis /.../ sedej pèrvizh s' némshkiga na Slovénski Crainski jesik prestávlene /.../; vsim h' pravi pobóshnosti, inu duhóvnim gorijémánju /.../ skus éniga /.../ gospúda shpendánje, inu skus /.../ p. Hippólitusa s' nóviga mesta na svitlóbo dan. V' Lublani: s. n.*
- HIPOLIT NOVOMEŠKI, 1730: *EVANGELIA INU LYSTUVI: NA USE NEDELE INU Imenitne prásnikie, céiliga léita po cathólifki vishi, inu po teh ponovlénih máshnih bukvah resdeléni*. Labaci: Joannes Georgius Mayr.
- HREN, TOMAŽ III ČANDEK, JANEZ, 1612: *EVANGELIA INV LYSTVVI. Na vse Nedéle, inu jmenite Prásnikie, céiliga léjta, po flari Kärzhanki navadi resdeleni*. Iftiskanu v' Némshkim Gradzu: Ikufi Iuria Windmanfletterja, v'sakladi Gofpuda Thomasha, Lublanskiga Shkoffa.
- JANKOVIČ, ANDREJ, 1659–1664: *OD SA CHRISTVSAM HOIEINA BVKVIZE SAMOZETRTE*. (Rokopis.)
- JAPELJ, JURII, s. r.: *Arcticae Horulae Adami Bohorizh Anno 1584 Witebergae vulgatae, nunc Redivivae seu Tractatus comprehendens Elementa linguarum principalium Slavicae originis*. (Rokopis, NUK, Ms 350.)
- JAPELJ, JURII, 1807: *Slavische Sprachlehre, das ist Völlständiger Grammatikalunterricht von der krainerischen und windischen Sprache, wie sie in Krain, in dem oest. Littorale, in der Graf-schaft Görz, in Steyermark und Kärten gesprochen wird, oder vielmehr gesprochen werden sollte, dann wie sie von den Kroaten, Dalmatieren, Sloveniern, Böhmen, Polen und Russen leicht verstanden kann*. (Rokopis, NUK, Ms 181.)
- KASTELEC, MATIJA, 1678: *BRATOVŠKE BVQVICE S. ROSHENKRANZA: V'katerih je ukup sloshena visha ta Pfallter, ali Roshenkranz s'temi petnajstimi skriunoftmi moliti, inu koku je more enimu Bolniku k'Isvelizhanju pomagati: sravén samerkanih odpustkou zhés ceilu leju*. Stiskanu u' Némshkim Gradzu: skufi Widmanfletterske Erbe, vsakladi Joannesa Helma, u' Lublani.
- KASTELEC, MATIJA, 1682: *BRATOVŠKE BVQVICE S. ROSHENKRANZA: V'kip sloshena visha, tá Pfallter, ali Roshenkranz s'temi petnajstimi skriunoftmi moliti: tudi kakú je more enimu Bolniku k'Isvelizhanju pomagati*. Stiskanu u' Lublani: skusi Joann[esa] Bapt[ista] Mayerja.
- KASTELEC, MATIJA, 1684: *NEBESHKI ZYL, tú je TEH SVETIH OZHAKOV SVEISTV PREMI-SHLOVANIE V'katerim je sapopade visha te zhednofti lubiti, inu pred hudim djaniam béshati: na tú vézhnu spunniti, inu Bogá prou lubiti*. Stiskanu v' Lublani: skusi Iosepha Tadea Mayerja.

- KASTELEC, MATIJA, 1688: *NAVUK CHRISTLANSKI, SIVE PRAIS CATHECHISTICA: Tu je Enu niznu Govorjenje, v'nei enim Ozhetom, inu niegovim fynam, od te prave Vere, inu od praviga Christianskiga Catholiskiga navuka: s'enim lepim pomenkovaniem eniga Catholish inu Lutrish zhloveka: tudi v kakefni vishi more en Zhlovik she na tem Svetu Nebu imeti.* Stiskani v' Lublani: skusi Josepha Thadea Mayerja.
- KAŠIĆ, BARTOL, 1604: *INSTITVIONVM LINGVAE ILLYRICAE LIBRI DUO.* Romae: apud Aloyfium Zannettum.
- KAŠIĆ, BARTOL, 1640: *RITVALE ROMANVM VRBANI VIII. PONT. MAX. IVSSV EDITVM ILLYRYCA LINGVA / RITVAL RIMSKI ISTOMACCEN SLOVINSKI* po Bartolomeu Kafstichu Popu Bogoslovcu od Driaxbe Jefujove Penitenciru Apostolskomu. Romae / v Riimu: Ex Typographia Sac. Congreg. de Propag. Fide / Iz Vtiestence Sfet. Skuppa od Razplodyenya S. Vierræ.
- KLAPŠE, PAVEL FRANC, 1743: *SYNOPSIS CATECHETICA tu je: Sbrani nauk karshanski, u' kratkih befedah sapopaden, taku dobru sa poduzhiti te nevedne u' karshanski veri: Koker tudi visha te prezahfite molitue S. Roshenkranza, si fvojmi skriunufmi, inu odpufkmi.* Labaci: Adam Fridericus Reichhardt.
- KLAPŠE, PAVEL FRANC, 1757: *SYNOPSIS CATECHETICA tu je: Sbrani nauk karshanski, u' kratkih befedah sapopaden, taku dobru sa poduzhiti te nevedne u' karshanski veri: Koker tudi visha te prezahfite molitue S. Roshenkranza, si fvojmi skriunufmi, inu odpufkmi.* U' Lublani: per Annae Elisabethae Raichhardtouke, uvedove.
- LAVRENCIĆ, PRIMOŽ, 1752: *Missionske catholish karshanske pejsme / v' lejtü 1748. vkopsloshe-ne, pogmerane, inu na svitlobo dane skusi eniga paterja missionariusa segnerianskiga is Tovarshtva Jesusoviga. V' Celouci: per erbizhlih Joannesa Frid. Kleinmayr.*
- LAVRENCIĆ, PRIMOŽ, 1757–1758: *Misionske pesme, inu molitve.* S. l.: s. n.
- MD 1592 = Megiser, Hieronymus, 1592. *DICTIONARIUM QVATVOR LINGVARVM.* Graz.
- MIKLAVC [MIKLAUZ], ANTON III ANON., 1744: *Dictionarium quatuor linguarum: videlicet Germanicae, Latinae, Illyricae (quae vulgo Sclavonica appellatur) et Italicae, sive Hetruscae.* Clagenfurti: typis Joannis Friderici Kleinmayr.
- MTH 1603 = Megiser, Hieronymus, 1603. *Theaurus Polyglottus.* Frankfurt.
- PAGLOVEC, FRANC MIHAEL, 1733: *TOBIOVE BUKVE Tu je Suetiga pifma stariga testamta historia fuetih navukou polna od tiga stariga Tobia, inu niegoviga Synu na crainski jesik fvestu preloshena /.../ s' kratkim podvuzheniam ufetim s'lete historie: H' timu fo se perdiale ene lepe visha nu manjere Bogu flushiti, nu Sveti Ray fi faguishat, sa gmain, ali kmetiske inu deloune Ludy vfete, nu pofnete, s' entih nembshkih Bukviz. U' Lublani: skusi Adama Fridericha Reichhardta.*
- PAGLOVEC, FRANC MIHAEL, 1741: *EVANGELLA, INU BRANIE NA NEDELE INU Prasnike zhes zelu leitu, is Latinskiga na Crainski jesik fvestu, inu skerbnu preloshene, popraulene, inu pogmerane.* Labaci: Adam Fridericus Reichhardt.
- PAGLOVEC, FRANC MIHAEL, 1742: *SUESTI TOVARSH enga sledniga Christiana na cesti pruti Nebefsam, kateri nienu kashe to cesto sposnati, inu po taifti prou hoditi: Tu je: Catechismus, Ali Kerfhanski Navuk, h' katerimu je perloshena Hystoria Tobiovih bukou, is S. Pisma, inu duanaift Regelz, ali vish Bogu sveftu flushiti, sa mlade, inu stare, sa ledik, inu sakonske, sa gmein, deloune, inu kmetiske ludy.* Labaci: Adam Fridericus Reichhardt.
- PAGLOVEC, FRANC MIHAEL (prev.), 1745: *THOMASA KEMPENSARIA BUKVE V' katerih je sapopadenu to podvuzhenie, koku en sledni, bodi kakershniga ftanu ozhe, ima, inu samore po Christufovim navuku, inu shiuleniu fvoje shiulenie pelati, vishat, inu rounati, sa Christusam v' pravi brumnofti hoditi. V' to Cransko okuli Lublane navadno Spraho skerbnu, inu fvestu preftaulene Skusi dua mafhnika Petrinarja, inu Faimashtra is gorenke Crainske strani k' duhounimu nuzu tim Slouenzam v' druk dane.* Labaci: Adam Fridericus Reichhardt.

- PAGLOVEC, FRANC MIHAEL (prev.), 1747: *SVETA VOISKA, TO JE: SVETU PODVUZHENIE, KOKU IMA TA ZHLOVIK ZHES SOURASHNIKE TE DUSHE SE SHTRITAT, INU USSE HUDE SHELE PREMOISTRITI, SKUSI TO Se h' pravi brunnosti pousignit, po navuku P. LORENZA SCUPULI Ordna S. Cajetana. IS LASHKE SPRACHE V'CRAINSKO SPRAHO PRESTAULENU*. Labaci: Adam Fridericus Reichhardt.
- PAGLOVEC, FRANC MIHAEL, 1754: *EVANGELLA, INU BRANIE NA NEDELE INU Prasnike zhes zelu leitu, is Latinškiga na Krainski jesik fvestu, inu škerbnu preloshene, popraulene, inu pogmerane*. Labaci: Adam Fridericus Reichhardt.
- PAGLOVEC, FRANC MIHAEL, 1758: *EVANGELLA, INU BRANIE NA NEDELE INU Prasnike zhes zelu leitu, is Latinškiga na Krainski jesik fvestu, inu škerbnu preloshene, popraulene, inu pogmerane*. U'Lublani: per Anne Elisabete Raichhardtou U'dove.
- PAGLOVEC, FRANC MIHAEL, 1764: *EVANGELLA, INU BRANIE NA NEDELE INU Prasnike zhes zelu leitu, is Latinškiga na Krainski jesik fvestu, inu škerbnu preloshene, popraulene, inu pogmerane*. V'Lublani: per Johann Georg Heptnerju.
- POGAČNIK, LOVRENC, 1757: *Compendium rituale Labacensis, cum appendice Germanica, et Carniolica*. Tergesti: Joannes Thomas de Trattner.
- POPOVČ, JANEZ SIGISMUND VALENTIN, 1750: *Untersuchungen vom Meere*. Frankfurt und Leipzig: s. n.
- REPEŽ, FILIP JAKOB, 1757: *Romarske bukvice*. U' Lublani: per Anne Elisabete Raichhardtouke.
- ROGERIJ LJUBLJANSKI, 1731: *Palmarium empyreum, seu Conciones CXXVI. de sanctis totius ann. Clagenfurti*: Joannes Fridericus Kleynmayr.
- SCHÖNLEBEN, JANEZ LUDVIK, 1672: *EVANGELLA INU LYSTUVI: NA V'SE NEDELE INU Jmenitne Prasnike, ceiliga Léita, po Catholiški vishi, inu po teh ponoulenih Mafnih Bukvah resdeléni*. Stiskariu v'Nemshkim Gradzu: Skufl Widmanletterske erbe, v'sakladi Joannesa Helma.
- SCHÖNLEBEN, JANEZ LUDVIK, 1680–1681: *Carniolia antiqua et nova: antiqua Japydica, Hyperborea, Celtica, Pannonica, Norica, Istrica, Carnica, Romana, Vandolica, Gotthica, Langobardica, Slavica, Avarica, Francica: nova Germanica, Slavica, Francica, Bavarica, Austriaca*. Labaci: Joannes Baptista Mayr.
- SKALAR, ADAM, 1643: *Šhulla tiga premishluana*. (Rokopis.)
- STRŽENAR, AHACIJ, 1729: *Catholish kershanskiga vuka peissime*. V'Nemshkim Gradzu: per Widmanstadianskih Erbizhah.
- STRŽENAR, AHACIJ, 1730: *PEISSEM Od teh velikih Odpústikov te Svete Krishove Poti per te novi Cerkvi Svétiga FRANCISCA XAVERLA v'Gornim Gradu*. Labaci: J. G. Mayr.
- STRŽENAR, AHACIJ, 1744: *PEISSEM Od teh velikih Odpústikov te Svete Krishove Poti per te novi Cerkvi Svétiga Francisca Xaveria v'Gornim Gradu*. Labaci: Adam Fridericus Reichhardt.
- SVETOKRIŠKI, JANEZ, 1691–1707: *Sacrum promptuarium singulis per totum annum dominicis, et festis solemnioribus Christi Domini /.../: I–V. Venetiis*, Labaci: ex officina Zachariae Conzatti, ex Typographéo Mayriano, typis Joannis Georgij Mayr.
- ŠKERL, JAKOB, 1735: *POMUZH Shivim, Umirejehim, inu Mertvim ali BUKVIZE BRATOUSHINE Britkiga Smertniga Terplenja Kristusoviga na S. Krishu*. Labaci: Adam Fridericus Reichhardt.
- TT 1557 = Trubar, Primož, 1557: *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.
- TO 1564 = Trubar, Primož, 1564: *CERKOVNA ORDNINGA*. Tübingen.
- VALVASOR, JANEZ VANKARD, 1689: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain: das ist, Wahre, gründliche, und recht eigentliche Belegen- und Beschaffenheit dieses /.../ Römisch-Keysertlichen herlichen Erblandes*. Laybach: zu finden bey Wolfgang Moritz Endter.
- VORENC, GREGOR, 1703–1710: *Dictionarium Latino-Carniolicum*. (Rokopis.)

8.2 LITERATURA

- AHAČIČ, KOZMA, 2006: Rekonstruiranje zgodovinskih jezikovnih situacij: metode, problemi in primeri. *Jezik in slovnica* 51/3–4, 7–23.
- AHAČIČ, KOZMA, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- AHAČIČ, KOZMA, 2008: Govor in njegov zapis v prvih stoletjih zgodovine slovenskega knjižnega jezika. *Spisi o govoru*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 111–124.
- ALASIA DA SOMMARIPA, GREGORIO, 1979: *Slovar [...]*. Ljubljana – Devin-Nabrežina – Trst: Založba Mladinska knjiga, Občina Devin-Nabrežina, Založništvo tržaškega tiska.
- ALASIA DA SOMMARIPA, GREGORIO, 1993: *VOCABOLARIO Italiano, e Schiauo: Reprint*. Ljubljana: DZS.
- AMBROŽIČ, MATJAŽ, 2011: Vzgoja in izobraževanje škofijskih duhovnikov. *Ljubljanska škofija: 550 let*. Ljubljana: Nadškofija. 231–268.
- ANDOLJŠEK, IVAN, 1978: *Naš začetni bralni pouk in učbeniki zanj I: 1550–1869*. Maribor: Dopisna delavska univerza Univerzum.
- ARENS, HANS, 1969: *Sprachwissenschaft. Der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart: Zweite, durchgesehene und stark erweiterte Auflage*. Freiburg, München: Verlag Karl Alber.
- ATTEMŠ, KAREL MIHAEL, 1993: *Slovenske pridige*. (Ur. Lojzka Bratuž.) Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- AUROUX, SYLVAIN, KOERNER, E. F. K. IN NIEDEREHE, HANS-JOSEF (UR.), 2006: *History of the Language Sciences / Geschichte der Sprachwissenschaften / Histoire des sciences du langage. Ein internationales Handbuch zur Entwicklung der Sprachforschung von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- BARAGA, FRANCE, 1997: Arhivska zapuščina škofa Tomaža Hrena. *Acta ecclesiastica Sloveniae* 19. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani. 7–169.
- BARAGA, FRANCE (UR.), 2002, 2003 gl. HAC
- BENEDIK, METOD, 1989: Kapucini kot pomemben dejavnik v oblikovanju duhovne podobe slovenskega naroda v 17. in 18. stoletju. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 9.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 385–393.
- BENEDIK, METOD, 1991: Protireformacija in katoliška prenova. *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba. 113–152.
- BENEDIK, METOD, 1992: Cerkvene razmere na Slovenskem ob prihodu jezuitov. *Jezuiti na Slovenskem: Zbornik simpozija*. (Redovništvo na Slovenskem 3.) Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani in Provincialat slovenske province Družbe Jezusove. 13–29.
- BENEDIK, METOD, 1993: Evangeljska pridiga v katoliški obnovi. *Bogoslovni vestnik* 53. 127–139.

- BENEDIK, METOD, 1998: Sorodnosti in razlike v študijski naravnosti jezuitov in kapucinov. *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773): Zbornik razprav*. (Redovništvo na Slovenskem 4.) Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani. 23–36.
- BENEDIK, METOD, 1998b: Vizitacije škofa Hrena. *Hrenov simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba. 105–118.
- BENEDIK, METOD, 2000: Kapucinska pridigarstva dejavnost. *Zbornik o Janezu Svetokriškem*. Ljubljana: SAZU in Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. 17–36.
- BENEDIK, METOD, 2008: *Kapucinski samostan s cerkvijo sv. Ane Škofja Loka*. Celje, Škofja Loka: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, Kapucinski samostan Škofja Loka.
- BENEDIK, METOD, 2008b: Škofjeloški pasijon 1713 – 1715 – 1721 – 1999 – 2000. *Liturgia theologia prima*. Ljubljana, Celje: Teološka fakulteta, Družina, Društvo Mohorjeva založba. 415–429.
- BENEDIK, METOD (ur.), 2008: *Stolnica sv. Nikolaja v Ljubljani: 1707*. Ljubljana, Celje: Stolna župnija sv. Nikolaja, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti, Mohorjeva družba.
- BENEDIK, METOD, 2011: Odgovor ljubljanskih škofov na zahteve po prenovi Cerkve v 16. in 17. stoletju. *Ljubljanska škofija: 550 let*. Ljubljana: Nadškofija. 41–66.
- BENEDIK, METOD IN KRALI, ANGEL, 1997: Protokoli škofa Hrena 1614–1630. *Acta ecclesiastica Sloveniae* 19. 171–440.
- BENKOVČ, JOSIP, 1899: Maksimilijan Leopold baron Rasp in njegova šola. *Dom in svet* 1899/10. 289–301.
- BEZIJAČ, JURJ, 2000: Sveto pismo v Svetem priročniku. *Zbornik o Janezu Svetokriškem*. Ljubljana: SAZU in Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. 37–62.
- BOBROWNIČKA, MARIA, 1989: Možnosti primerjalnih raziskav baroka v slovanskih književnostih. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 9.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 25–34.
- BRATUŽ, LOJZKA, 2000: Pridigarstvo in nabožno slovstvo na Goriškem v 18. stoletju. *Zbornik o Janezu Svetokriškem*. Ljubljana: SAZU in Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. 77–95.
- BRATUŽ, LOJZKA, 2007: Vocabolario italiano e schiavo: začetki italijansko-slovenske leksikografije. *Živeti mejo*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 18.) Trst [i. e.] Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 283–288.
- BREZNIK, ANTON, 1917: Literarna tradicija v 'Evangelijih in listih'. *Dom in svet*. 170–174, 225–230, 279–281, 333–347.
- BREZNIK, ANTON, 1926: Slovenski slovarji. *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede* 3. 110–174.
- BREZNIK, ANTON, 1982: *Jezikoslovne razprave*. Ljubljana: Slovenska matica.
- CIPERLE, JOŽE, 1992: Jezuitski učni program in njihovi študiji v Ljubljani. *Jezuiti na Slovenskem: Zbornik simpozija*. (Redovništvo na Slovenskem 3.) Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani in Provincialat slovenske province Družbe Jezusove. 157–179.
- CIPERLE, JOŽE IN VOVKO, ANDREJ, 1987: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.
- COLOMBAT, BERNARD, 1999: *La grammaire latine en France, à la Renaissance et à l'Âge classique: Théories et pédagogie*. Grenoble, ELLUG (Éditions de l'Université Stendhal).
- COLOMBAT, BERNARD IN GONÇALVES, MARIA-FILOMENA, 2007: Álvares, Manuel: De Institutione Grammatica Libri Tres [notice 1253]. *Corpus de textes linguistiques fondamentaux*. <http://ctlf.ens-lyon.fr/>.
- COLOMBAT, BERNARD IN PETERS, MANFRED (ur.), 2008: *Konrad Gesner: Mithridates*. Genève, Droz (Travaux d'Humanisme et Renaissance).

- COSSUTA, RADA, 1999: Knjižne in narečne prvine v Alasijevem slovarju. *Murkov zbornik*. (Zora 9.) Maribor: Slavistično društvo. 402–408.
- DOLINAR, FRANCE M., 1976: *Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pletterje 1597–1704*. (Doktorska disertacija.) Ljubljana: Teološka fakulteta.
- DOLINAR, FRANCE M., 1989: Pomen jezuitskega reda v verskem in kulturnem življenju na Slovenskem. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 9.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 379–384.
- DOLINAR, FRANCE M., 1994: Problem vzgoje duhovnikov kot nosilcev cerkvene prenove. *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 – Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 – Riforma cattolica e controriforma nell'Austria Interna 1564–1628*. Klagenfurt – Ljubljana – Wien: Verlag Hermagoras – Mohorjeva. 99–111.
- DOLINAR, FRANCE M., 1998: Vloga in pomen jezuitskega kolegija v slovenskem prostoru. *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773): Zbornik razprav*. (Redovništvo na Slovenskem 4.) Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani. 9–13.
- DOLINAR, FRANCE M., 2007: *Ljubljanski škofje*. Ljubljana: Družina.
- DOLINAR, FRANCE M. (ur.), 2011: *Ljubljanska škofija: 550 let*. Ljubljana: Nadškofija.
- DOLINAR, FRANCE M., 2011: *Poročila ljubljanskih škofov o stanju v škofiji (Relationes ad Limina): I. del: 1589–1675*. (Acta ecclesiastica Sloveniae 33.) Ljubljana: Teološka fakulteta.
- DOLNICA, JANEZ GREGOR, 2003: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve: Ljubljana 1701–1714*. (Uredila Ana Lavrič.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- DOMJ, TEODOR, 1980: Slovenska jezikovna misel na Koroškem v 18. stoletju. *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 1.) Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- DOMJ, TEODOR, 1994: Sprachsoziologische Betrachtungen zum Slowenischen in Kärnten an der Wende von der evangelischen Reformation zur katholischen Reform. *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 – Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 – Riforma cattolica e controriforma nell'Austria Interna 1564–1628*. Klagenfurt – Ljubljana – Wien: Verlag Hermagoras – Mohorjeva. 537–550.
- DROZD, KURT WOLFGANG, 1965: *Schul- und Ordens theater am Collegium S. J. Klagenfurt (1604–1774)*. (Buchreihe des Landesmuseums für Kärnten 10.) Klagenfurt: Verlag des Landesmuseums für Kärnten.
- DUHR, BERNHARD, 1913: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts 1–2*. Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagshandlung.
- DUHR, BERNHARD, 1921: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge in der zweiten Hälfte des XVII. Jahrhunderts*. München, Regensburg: Verlagsanstalt vorm. G. J. Manz.
- DUHR, BERNHARD, 1928: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge im 18. Jahrhundert*. Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagshandlung.
- DULAR, ANJA, 2002: *Živeti od knjig: Zgodovina knjigotršstva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- DULAR, JANEZ, 1989: Slovenska plemiška etiketa. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 9.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 267–273.
- ERŽEN, ANDREJA, 2006: *Affirmation de la langue slovène du XVIème jusqu'au XIXème siècle: les grammaires et les dictionnaires entre la Réforme et le Printemps des peuples = Afirmacija slovenskega jezika od 16. do 19. stoletja: Slovnice in slovarji v času med reformacijo in pomladjo narodov*. (Doktorska disertacija.) Ljubljana: ISH.
- FARREL, ALLAN P., 1970: *The Jesuit Ratio Studiorum of 1599: Translated into English with an Introduction and Explanatory Notes*. Washington: Conference of Major Superiors of Jesuits.

- FURLAN, METKA, 1998. Alasijevi Glosi oghnifke in pluca: K refleksu šk in k za psl. *šc in *r v slovenščini. *Vatroslav Oblak*. (Obdobja 17.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 259–272.
- FURLAN, METKA, 2007. Slovenščina v Alasijevem Italijansko-slovenskem slovarju iz leta 1607. *Živeti mejo*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 18.) Trst [i. e.] Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 290–306.
- GANTAR, KAJETAN, 1989. Hrenova mladostna pesniška zbirka: latinska verzifikacija med humanizmom in barokom. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 9.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 89–98.
- GARDT, ANDREAS, 1999. *Geschichte der Sprachwissenschaft in Deutschland: vom Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. Berlin, New York: de Gruyter.
- GLONAR, JOŽA, 2009. Kastelec, Matija. *SBLI* <<http://nl.ijs.si/fedora/sbl/>>. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU.
- GLONAR, JOŽA, 2009b. Janez Svetokriški, O. F. M. Cap. *SBLI* <<http://nl.ijs.si/fedora/sbl/>>. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU.
- GLONAR, JOŽA, 2009c. Miklauz, Anton. *SBLI* <<http://nl.ijs.si/fedora/sbl/>>. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU.
- GOLEC, BORIS, 1999. Slovenica iz prve polovice 18. stoletja v metliški poročni matici in ljubljanski oklicni knjigi. *Arhivi* 22/1–2. 133–158.
- GOLEC, BORIS, 2003. Regionalne razlike v jezikovni podobi prebivalstva slovenskih celinskih mest med 16. in 18. stoletjem. *Zgodovinski časopis* 57/1–2. 23–38.
- GOLEC, BORIS, 2004. Etnične in jezikovne razmere v mestih in trgih štajerskega Podravja in Pomurja v stoletjih pred 1800. *Podravina* 3/5. 107–121.
- GOLEC, BORIS, 2004b. Neznana starejša uradovalna slovenica s Štajerskega (1677–1803). *Arhivi* 27. 307–321.
- GOLEC, BORIS, 2005. Ljubljansko škofijsko gospostvo (Pfalz) – zakladnica slovenskih sodnih priseg (1752–1811). *Arhivi* 28. 239–312.
- GOLEC, BORIS, 2011. *Mestna prisežna besedila v slovenskem jeziku do začetka 19. stoletja* [izdaja 1.1] <nl.ijs.si/e-zrc/prisege/>. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.
- GOLEC, BORIS, 2011b. *Slovenska prisežna besedila trških skupnosti in neagramnih poklicnih skupin do konca predmarčne dobe* [izdaja 1.0] <nl.ijs.si/e-zrc/prisege/>. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.
- GRAFENAUER, BOGO, 1989. Valvasorjevo mesto v samospoznanju Slovencev kot posebnega naroda. *Valvasorjev zbornik: Ob 300-letnici izida Slave vojvodine Kranjske: Referati s simpozija v Ljubljani 1989*. Ljubljana: SAZU in Odbor za proslavo 300-letnice izida Valvasorjeve Slave. 6–16.
- GRAFENAUER, BOGO, 1992. Zgodovinski prostor ob nastopu jezuitov v slovenski družbi. *Jezuiti na Slovenskem: Zbornik simpozija*. (Redovništvo na Slovenskem 3.) Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani in Provincialat slovenske province Družbe Jezusove. 30–35.
- GRDINA, IGOR, 1998. Hrenov odnos do protestantov. *Hrenov simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba. 229–243.
- GRDINA, IGOR, 2002. Kulturnozgodovinska podoba Dolarjevega časa. *Dolarjev zbornik*. (Knjižnica Cerkvenega glasbenika V/15.) Ljubljana: Družina. 7–15.
- GREENBERG, MARC L., 2002. *Zgodovinsko glasoslovje slovenskega jezika*. Maribor: Aristej.
- GRUDEN, JOSIP, 1915. Šola pri sv. Nikolaju in ljubljansko nižje šolstvo po reformacijski dobi. *Carniola* VI. 1–21.
- HAC [lat.] = Baraga, France (ur.), 2002. *Historia annua Colegii Societatis Jesu Labacensis (1591–1691)*. Ljubljana: Družina, Provincialat Družbe Jezusove.

- HAC [sln.] = Baraga, France (ur.), 2003: *Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691)*. Ljubljana: Družina, Provincijalat Družbe Jezusove.
- HAIN, JOSEF, 1971: Zu Cod. Slav. 8 der Bayerischen Staatsbibliothek. *Adam Bohorič: Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. München: Rudolf Trofenik. 140–143.
- HERBERSTEIN, ŽIGA, 2001. *Moskovski zapiski*. Ljubljana: Slovenska matica.
- HITZINGER [HICINGER], PETER, 1864: Beiträge zur Geschichte der Reformation in Krain. *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain im Jänner 1864*. 1–8.
- HOZIAN, ANDREJ, 2011: Prekmursko »slovensko« besedilo iz leta 1722. *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem* [elektronski vir]. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja.
- HUMAR, MARJETA (ur.), 2001: *Paglovčev zbornik: Referati s Simpozija o Francu Mihaelu Paglovcu*. Kamnik: Občina Kamnik.
- HUMAR, MARJETA, 2001: Paglovčeva slovenščina v neslovenskih besedilih. *Paglovčev zbornik: Referati s Simpozija o Francu Mihaelu Paglovcu*. Kamnik: Občina Kamnik. 79–85.
- IZS 1999 = Vidic, Marko (ur.), 1999: *Ilustrirana zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- JANKO, ANTON, 1989: Nemško slovstvo na Slovenskem v obdobju baroka. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 9.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 209–218.
- JEMBRIG, ALOJZ, 1989: Osvrt na funkciju slovenskog jezika u Frana Krsta Frankopana. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 9.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 315–333.
- JESENŠEK, MARKO, 2005: *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*. (Zora 33.) Maribor: Slavistično društvo.
- JESENŠEK, MARKO, 2005b: *The Slovene language in the Alpine and Pannonian language area: the history of the Slovene language*. Kraków: Universitas.
- JESENŠEK, MARKO, 2006: Razvoj slovenskega knjižnega jezika. *Jezikovna predanost: akademiku prof. dr. Jožetu Toporišiču ob 80-letnici*. (Zora 44.) Maribor, Ljubljana: Slavistično društvo, SAZU. 590–597.
- JESENŠEK, MARKO, 2007: Slovensko panonsko besedje in razvoj slovenskega jezika. V: *Besedovne spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*. (Zora 49.) Maribor: Slavistično društvo. 9–284.
- KESSLER MESGUICH, SOPHIE, 2006: Reuchlin, Johannes: De rudimentis hebraicis [notice 4209]. *Corpus de textes linguistiques fondamentaux*. <http://ctlf.ens-lsh.fr/>.
- KIDRIČ, FRANCE, 1922: Opombe k protiref. (katol.) dobi v zgodovini slovenskega pismenstva. *ČJKZ* 3/3–4. 73–133.
- KIDRIČ, FRANCE, 1923: Doneski za zgodovino slovenskega lekcionarja in slovenske pridige. *Bogoslovni vestnik* 3. 149–169.
- KIDRIČ, FRANCE, 1925: Čandik, Janez. *SBL I*. Ljubljana: Zadržna gospodarska banka. 89–90.
- KIDRIČ, FRANCE, 1929–1938: *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti*. Ljubljana: Slovenska matica.
- KIDRIČ, FRANCE, 1930: Razvojna linija slovenskega preporeda v prvih razdobjih. *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede* 5–6. 42–119.
- KIDRIČ, FRANCE, 1978: Fra Gregorio Alasia da Sommaripa. *Izbrani spisi I*. (Dela – Opera 35/1.) Ljubljana: SAZU. 171–177.
- KIDRIČ, FRANCE, 2009: Hipolit. *SBL I* <<http://nl.ijs.si/fedora/sbl/>>. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU.
- KIDRIČ, FRANCE, 2009b: Basar, Jernej. *SBL I* <<http://nl.ijs.si/fedora/sbl/>>. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU.

- KIDRIČ, FRANCE, 2009c: Paglovec, Franc Mihael. *SBL1* <<http://nl.ijs.si/fedora/sbl/>>. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU.
- KIDRIČ, FRANCE, 2009č: Frankopan. *SBL1* <<http://nl.ijs.si/fedora/sbl/>>. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU.
- KOLAR, BOGDAN, 1997: Sinode škofa Hrena. *Acta ecclesiastica Sloveniae* 19. 441–478.
- KOLAR, BOGDAN, 1998: Prenovitevno delo škofa Tomaža Hrena s pomočjo sinod. *Hrenov simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba. 161–180.
- KOLOŠA, VLADIMIR (ur.) IN DRUGI, 1982: *Iz roda v rod: Pričevanja o slovenskem jeziku*. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije.
- KOPITAR, JERNEJ, 1808: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach: Wilhelm Heinrich Korn.
- KORADE, MDO, 1992: Ljudski misijoni na Slovenskem v 17. in 18. stoletju. *Jezuiti na Slovenskem: Zbornik simpozija*. (Redovništvo na Slovenskem 3.) Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani in Provincialat slovenske province Družbe Jezusove. 213–222.
- KORUZA, JOŽE, 1969: Starejša slovenska koroška dramatika. *Koroški kulturni dnevi: Zbornik predavanj 1*. Maribor: Založba Obzorja. 128–143.
- KORUZA, JOŽE, 1973: O zapisanih primerih uradne slovenščine iz 16., 17. in 18. stoletja. *JiS* 18/6, 7. 193–200, 244–254.
- KORUZA, JOŽE, 1974: Slovenska dramatika in gledališče v obdobju baroka. *X. SSJLK*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 115–127.
- KORUZA, JOŽE, 1974b: O doslej neznanem slovenskem pesnjenju v dobi pred Pisanicami. *JiS* 19/6–7. 221–233.
- KORUZA, JOŽE, 1974c: Dopolnilo k pregledu o zapisanih primerih uradne slovenščine iz 16., 17. in 18. stoletja. *JiS* 19/6–7. 266–268.
- KORUZA, JOŽE, 1976: K problematiki slovenskega preroda. *JiS* 21/4. 104–120.
- KORUZA, JOŽE, 1979: Začetki slovenske posvetne dramatike in gledališča. *JiS* 24/5–6, 8. 149–155, 258–266.
- KORUZA, JOŽE, 1981: Oče Janez Svetokriški in njegov Sveti priročnik. *Glasnik Slovenske matice* V/1. 30–34.
- KORUZA, JOŽE, 1981b: Reformacija ter protireformacija in barok v zgodovini slovenskega slovstva. *Glasnik Slovenske matice* V/2. 63–71.
- KORUZA, JOŽE, 1982: Funkcija humorja v pridigah Janeza Svetokriškega. *XVIII. SSJLK*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 7–23.
- KORUZA, JOŽE, 1987: Basar, Jernej. *ES* 1. Ljubljana: Mladinska knjiga. 203.
- KORUZA, JOŽE, 1989: Obdobje baroka – odprto vprašanje slovenske literarne zgodovine in kulturologije. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 9.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 9–15.
- KORUZA, JOŽE, 1991: *Slovstvene študije*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KOS, DUŠAN, 1994: Plemstvo. *ES* 8. Ljubljana: Mladinska knjiga. 404–405.
- KOS, JANEZ IN UMEK, EMA, 1974: Dve slovenski pesmi iz drugega desetletja 18. stoletja. *JiS* 19/6–7. 218–220.
- KOŠIR, BORUT, 1998: Škof Tomaž Hren in tridentinski cerkveni zbor. *Hrenov simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba. 139–159.
- KOŠIR, MATEVŽ, 1992: Prisege v slovenščini. *Arhiv* 15. 6–11.
- KOVAČ, PRIMOŽ, 1992: *Pridigarska dejavnost škofjeloških kapucinov v 18. stoletju*. (Magistrsko delo.) Ljubljana: Teološka fakulteta.
- KOVAČIČ, FRAN, 1908: Dvoje kajkavno-slovenskih spomenikov. *ČZN* 5. 107–108.
- KOVAČIČ, LOJZE, 1998: Rektorji jezuitskega kolegija v Ljubljani (9. 8. 1597 – 29. 9. 1773). *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773): Zbornik razprav*. (Redovništvo na Slovenskem 4).

- Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani. 49–76.
- KOŽUH, ŠTEFAN in KRALJ, ANGEL, 2000: Janez Svetokriški (1647–1714): Curriculum vitae. *Zbornik o Janezu Svetokriškem*. Ljubljana: SAZU in Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. 149–162.
- KRAJNC, SLAVKO, 1998: Hrenov odnos do bogoslužja. *Hrenov simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba. 283–298.
- KURET, NIKO, 1958: Ljubljanska igra o paradizu in njen evropski okvir [separat]. *Razprave* 4. 1–51.
- KURET, NIKO, 1989: Versko (duhovno) gledališče na Slovenskem v obdobju baroka. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 9.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 395–416.
- KURET, PRIMOŽ, 2002: Jezuitsko gledališče v Ljubljani. *Dolarjev zbornik*. (Knjižnica Cerkvenega glasbenika, V/15.) Ljubljana: Družina. 95–103.
- LÄGREID, ANNELIES, 1967: *Hieronymus Megiser: Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch: Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592*. (Monumenta linguae Slavicae 7). Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- LAVRČ, ANA, 1990: *Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlichija 1631–1632*. (Acta ecclesiastica Sloveniae 12.) Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkve in Umetnostozgodovinski inštitut Franceta Steleta, ZRC SAZU.
- LEGAN RAVNIKAR, ANDREJA, 2002: Liturgična terminologija v protireformaciji in baroku (1595–1768). *Jezikoslovni zapiski* 8/1. 13–27.
- LEGAN RAVNIKAR, ANDREJA, 2008: *Slovenska krščanska terminologija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- LEGAN RAVNIKAR, ANDREJA, 2010: Terminološki in stilistični vidik poimenovanja verskih pojmov v protestantizmu in obdobju katoliške prenovne. *Reformacija na Slovenskem: Ob 500-letnici Trubarjevega rojstva*. (Obdobja 27.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 385–399.
- LEGIŠA, LINO (ur.), 1973: *Liber cantionum Carniolicarum: Kalobški rokopis*. Ljubljana: SAZU.
- LEGIŠA, LINO, 1979: Alasia in njegova knjiga. *Gregorij Alasia da Sommaripa: Slovar [...] Ljubljana – Devin-Nabrežina – Trst: Založba Mladinska knjiga, Občina Devin-Nabrežina, Založništvo tržaškega tiska*. 229–275.
- LOGAR, TINE, 1996: *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- MAGIČ, VLADIMIR, 1989: Valvasorjeva knjižnica. *Valvasorjev zbornik: Ob 300-letnici izida Slave vojvodine Kranjske: Referati s simpozija v Ljubljani 1989*. Ljubljana: SAZU in Odbor za proslavo 300-letnice izida Valvasorjeve Slave. 239–246.
- MARIN, MARKO, 1992: Jezuiti in slovensko gledališče. *Jezuiti na Slovenskem: Zbornik simpozija (Redovništvo na Slovenskem 3)*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani in Provincialat slovenske province Družbe Jezusove. 95–104.
- MELIK, VASILJ, 1985: Reformacija v procesu uveljavljanja slovenščine v pisani in tiskani besedi. *Zgodovinski časopis* 39/3. 291–292.
- MERKÚ, PAVLE, 1980: *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi – Coraduzzi s konca 17. stoletja*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- MERKÚ, PAVLE, 1982: Zasebna slovenščina v 17. stoletju. *SR* 30/2. 121–150.
- MERŠE, MAJDA, 1994: Slovarski prikazi glagolskega vida (od Bohoriča do Pleteršnika). *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 5. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 27–40.
- MERŠE, MAJDA, 2000: Primerjava glagolov pri slovenskih protestantskih piscih in Svetokriškem. *Zbornik o Janezu Svetokriškem*. Ljubljana: SAZU in Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. 209–227.

- MERŠE, MAJDA, 2008: Slovenska leksikografija in leksikologija v zgodovinski perspektivi. *Teorija i istorija slavjanske leksikografije: Naučnye materialy k XIV s'ezdu slavistov*. Moskva: Institut ruskogo jazyka im. V. V. Vinogradova RAN. 150–180.
- MERŠE, MAJDA in NOVAK, FRANCE (s sodelovanjem Francke Premk), 2001: *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja: Poskusni snopič*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- MIHELČ, DARJA, 1998: Jezuit Janez Ludvik Schönleben kot zgodovinar. *Jezujski kolegij v Ljubljani (1597–1773): Zbornik razprav*. (Redovništvo na Slovenskem 4.) Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani. 247–268.
- MIHELČ, DARJA in SMOLIK, MARIJAN, 1997: Schönleben, Janez Ludvik. *ES* 11. Ljubljana: Mladinska knjiga. 15.
- MIKLAVČIČ, MAKS, 2009: Schönleben, Janez Ludvik. *SBLI* <<http://nl.ijs.si/fedora/sbl/>>. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU.
- MIKLAVČIČ, MAKS, 2009b: Rabbata, Jožef. *SBLI* <<http://nl.ijs.si/fedora/sbl/>>. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU.
- MLINAR, JANEZ, 1998: Seminar za revije študente pri ljubljanskem kolegiju. *Jezujski kolegij v Ljubljani (1597–1773): Zbornik razprav*. (Redovništvo na Slovenskem 4.) Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani. 77–91.
- MLINARIČ, JOŽE, 2005: *Študentski dominikanski samostan: ok. 1245–1782*. Celje: Mohorjeva družba.
- MUGERLI, MARKO, 2011: *Cerkvene razmere v ljubljanski škofiji v času škofa Otona Buchheima (1641–1664)*. (Doktorsko delo.) Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- MÜLLER, JAKOB, 2003: Raba imena Slovenci v 16. stoletju. *Države, pokrajine, narodi, ljudstva in njih kulture ter znanosti v Škrabčevih delih: Škrabčeva misel IV*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 21–41.
- NALDINI, PAOLO, 2001: *Cerkveni krajepis ali Opis mesta in škofije Justinopolis, ljudsko Koper*. (Redakcija Darko Darovec.) Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Škofija, 2001.
- NARAT, JOŽICA, 2003: Kranjci in kranjsko v delih p. Stanislava Škrabca. *Države, pokrajine, narodi, ljudstva in njih kulture ter znanosti v Škrabčevih delih: Škrabčeva misel IV*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 141–156.
- NOVAK, FRANCE, 1970: O razvoju slovenske leksikografije. 6. SSJLK. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 162–175.
- NUSSBAUMER, ERICH, 1956: *Geistiges Kärnten: Literatur- und Geistesgeschichte des Landes*. Klagenfurt: Verlag Ferd. Kleimayr.
- OBLAK, VATROSLAV, 1891: Doneski k historični slovenski dialektologiji II. *Letopis Matice slovenske*. 66–130.
- OGREN, MATIJA, 2008: Retorska proza na Slovenskem na začetku 18. stoletja. *Stolnica sv. Nikolaja v Ljubljani: 1707*. Ljubljana, Celje: Stolna župnija sv. Nikolaja, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti, Mohorjeva družba. 124–147.
- OGREN, MATIJA, 2008b: Vprašanja tradicije Škofjeloškega pasijona: ekdotična perspektiva. *SR* 56/3. 289–304.
- OGREN, MATIJA, 2009: Oče Romuald: Škofjeloški pasijon: Znanstvenokritična izdaja. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba.
- OGREN, MATIJA, 2009b: Baročni frančiškanski pisatelj Anton Brešan (1638–1708) in njegov slovstveni opus. *SR* 57/4. 555–562.
- OGREN, MATIJA (ur.), 2011: Neznani rokopisi slovenskega slovstva 17. in 18. stoletja. (Verzija 1.0.) Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Inštitut Jožef Stefan. <<http://ezb.ijs.si/nrss/>>.

- OGRIN, MATIJA, 2011b: Frančiškanski baročni pisatelji Anton Brešan, Evgen Lauer in Adavkt Nikel ter njihove rokopisne pridige. *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja. 227–248. <<http://sd18.zrc-sazu.si/Publikacije/tabid/59/Default.aspx>>.
- OGRIN, MATIJA, 2011c: Slovensko slovstvo v okvirih ljubljanske škofije. *Ljubljanska škofija: 550 let*. Ljubljana: Nadškofija. 421–436.
- OGRIS, ALFRED, 1984: Matthias Perdon – ein Lebensbild aus der Zeit der Gegenreformation, zugleich ein Beitrag zu zwei Kärntner Ortsnamen. *Carinthia* 174/1. 303–347.
- OKOLIŠ, STANE, 2000: *Elementarno šolstvo na Slovenskem med srednjim in novim vekom na primeru šole v Mengšu*. (Magistrsko delo.) Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- OKOLIŠ, STANE, 2001: Paglovčeva šola v Tuhinju in njegova prizadevanja na šolskem področju. *Paglovčev zbornik: Referati s Simpozija o Francu Mihaelu Paglovcu*. Kamnik: Občina Kamnik. 35–43.
- ORAŽEM-STELE, MAJDA, 1989: Dela Valvasorja leta 1989 v srednjeevropskih knjižnicah in njegov sodobnik pisatelj Franz von Wützenstein. *Valvasorjev zbornik: Ob 300-letnici izida Slave vojvodine Kranjske: Referati s simpozija v Ljubljani 1989*. Ljubljana: SAZU in Odbor za proslavo 300-letnice izida Valvasorjeve Slave. 247–257.
- OREL-POGAČNIK, IRENA, 1989: *Sinonimična bogatost starejših slovenskih slovarjev* (Magistrska naloga.) Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- OREL-POGAČNIK, IRENA, 1989b: Slovsko delo Gregorja Vorenca. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 9.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 291–302.
- OREL-POGAČNIK, IRENA, 1995: Razvoj slovenskega besedišča od Megiserja do Pleteršnika. *31. SS-JLK*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 245–258.
- OREL, IRENA, 1999: Leszek Moszyński, Izbrana vprašanja staropoljske in staroslovanske leksikografije. *SR* 47/4. 510–514.
- OREL, IRENA, 2000: Besedje v Svetem priročniku in sočasnem slovaropisju. *Zbornik o Janezu Svetokriškem*. Ljubljana: SAZU in Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. 275–288.
- OREL, IRENA, 2000b: Vorenc, Gregor. *ES* 14. Ljubljana: Mladinska knjiga. 361.
- OREL, IRENA, 2001: Jezik pridig O. Rogerija Ljubljanskega. *Palmarium empyreum: Spremne študije*. Ljubljana: Fundacija dr. Bruno Breschi. 29–76.
- OREL, IRENA, 2003: Slovenski pisni jezik nekdanj in danes – med izročilom in govorom. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje: Ob 450-letnici prve slovenske knjige*. (Obdobja 20.) Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 551–562.
- OREL, IRENA, 2006: Škrabec o Kastelcu in Svetokriškem. *Jezikoslovci in njihova dela v Škrabčevih očeh: Škrabčeva misel V: zbornik s simpozija 2005*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 97–108.
- OREL, IRENA, 2006b: Krajnsko besediše pisano – prvi ohranjeni obmjeni slovar iz 17. stoletja. *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah*. (Zora 41.) Maribor: Slavistično društvo. 501–507.
- OREL, IRENA, 2007: Alasijev italijansko-slovenski slovar in predhodno slovensko slovaropisje. *Živeti mejo*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 18.) Trst [i. e.] Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 278–289.
- OREL, IRENA, 2009: Starejša besedila kot vir za preučevanje zemljepisnih jezikovnih različkov. *Slovenska narečja med sistemom in rabo*. (Obdobja 26.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 3–22.
- OREL, IRENA, 2010: Knjižni in pogovorni jezik Ljubljane skozi čas. *Vloge središča: konvergenca regij in kultur*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 21.) Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 23–34.

- OREL, IRENA, 2010b: Kranjski jezik v besedilih 16. in začetka 17. stoletja. *Reformacija na Slovenskem*. (Obdobja 27.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 401–415.
- OROŽEN, MARTINA, 1989: Značilnosti jezikovne zgradbe pri Matiji Kastelcu. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 9.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 253–265.
- OROŽEN, MARTINA, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: Od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- OROŽEN, MARTINA, 1996b: *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- OROŽEN, MARTINA, 2001: F. M. Paglovec kot soustvarjalec kranjskega knjižnega jezika v prvi polovici 18. stoletja. *Paglovčev zbornik: Referati s Simpozija o Francu Mihaelu Paglovcu*. Kamnik: Občina Kamnik. 70–78.
- OROŽEN, MARTINA, 2003: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- OROŽEN, MARTINA, 2010: Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika: od sistema k besedilu. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- PACHTLER, G. M., 1887: *Ratio Studiorum et Institutiones Scholasticae Societatis Jesu per Germaniam olim vigentes collectae concinnatae dilucidatae 1–4*. (Monumenta Germaniae Paedagogica 2, 5, 9, 16.) Berlin: A. Hofmann & Comp.
- PADLEY, G. A., 1976: *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700: The Latin Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PADLEY, G. A., 1985: *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700: Trends in Vernacular Grammar I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PADLEY, G. A., 1988: *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700: Trends in Vernacular Grammar II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PALATINO, GIOVAMBATTISTA, 1556: *Libro di m. Giovambattista Palatino cittadino Romano, nel qual s'insegna a scrivere ogni sorte lettera*. Roma: Per Antonio Maria Giudotto Mantouano.
- PEKLAJ, MARIJAN, 1998: Odnos škofa Tomaža Hrena do Svetega pisma. *Hrenov simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba. 275–282.
- PETI-STANTIĆ, ANITA, 2008: *Jezik naš vili njihov: Vještbe iz poredbene povijesti južnoslavenskih standardizacijskih procesa*. Zagreb: Srednja Europa.
- PETRIČ, FRANCI, 1998: Življenjska pot Tomaža Hrena. *Hrenov simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba. 77–88.
- POGAČNIK, JOŽE, 1968: *Zgodovina slovenskega slovstva 1: Srednji vek, reformacija in protireformacija, manirizem in barok*. Maribor: Založba Obzorja.
- POGAČNIK, JOŽE, 1990: Janez Svetokriški. *ES 4*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 264.
- POGAČNIK, JOŽE in FAGANEL, JOŽE (UR.), 2000: Zbornik o Janezu Svetokriškem. Ljubljana: SAZU in Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU.
- POGORELEC, BREDI, 1965: Razvoj slovenskega knjižnega jezika. *1. SSJLK*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 260–277.
- POGORELEC, BREDI, 1967: Nastajanje slovenskega knjižnega jezika. *Jezikovni pogovori II*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 74–105.
- POGORELEC, BREDI, 1974: Razvoj slovenskega knjižnega jezika. *10. SSJLK*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 1–24 [dodatek].
- POGORELEC, BREDI, 1978: Zgodovina slovenskega knjižnega jezika: razvojna shema in nekateri poglobljeni problemi. *XIV. SSJLK*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 1–8 [dodatek].
- POGORELEC, BREDI, 1981: Ustalitev pisne in knjižne norme slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju. *XVII. SSJLK*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

- POGORELEC, BREDA, 1982: Beseda ob razstavi. *Iz roda v rod: Pričevanja o slovenskem jeziku*. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije. 7–17.
- POGORELEC, BREDA, 1989: Pogled na slogovno podobo baročnega besedila: Razmerje med zunanjim vtisom in notranjo zgradbo. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 9.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 349–365.
- POGORELEC, BREDA, 1994: Cerkevno življenje in slovenščina v javnosti v sedemnajstem stoletju. *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 – Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 – Riforma cattolica e controriforma nell’Austria Interna 1564–1628*. Klagenfurt – Ljubljana – Wien: Verlag Hermagoras – Mohorjeva. 551–561.
- POGORELEC, BREDA, 1995: Poglavlja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika. 31. SSKLJ. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 279–295.
- POGORELEC, BREDA, 2011: *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika: Jezikoslovni spisi I*. (Ur. Kozma Ahačič.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- POGORELEC, BREDA, DULAR, JANEZ et al., 1987: Razvoj slovenskega knjižnega jezika. *Slovenski jezik II*. Ljubljana: Založba Obzorja. 5–42.
- PONIŽ, DENIS, 1989: Pojem baroka v literarnozgodovinskem opusu Antona Slodnjaka. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 9.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 49–53.
- PRUNČ, ERICH, 1973: Nekateri problemi koroškega slovenskega slovstva do 1848. leta. *Koroški kulturni dnevi: Zbornik predavanj 1*. Maribor: Založba Obzorja. 100–127.
- PRUNČ, ERICH, 1974: Rokopisno in arhivsko gradivo Koroške. *JIS* 19/6–7. 263–265.
- RAECKE, JOCHEN, 2008–2009: Primus Truber und Jurij Dalmatin als Übersetzer – mit dem Augen Jemey Kopitars gesehen. *SR* 56/4–57/1. 381–394.
- RAJH, BERNARD, 2002: *Od narečja do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika*. (Zora 19.) Maribor: Slavistično društvo.
- RAJŠP, VINCENC, 1998: Jezuiti in protestantizem na Slovenskem. *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773): Zbornik razprav*. (Redovništvo na Slovenskem 4.) Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani. 269–277.
- RAJŠP, VINCENC, 2006: Vloga jezika v cerkvi na prehodu iz baroka v jožefinski racionalizem: jezikovne razmere na Goriškem. *Barok na Goriškem*. Nova Gorica – Ljubljana: Goriški muzej. Grad Kromberk – Narodna galerija. 131–135.
- RAJŠP, VINCENC, 2006b: Die Mehrsprachigkeit bei den innerösterreichischen Jesuiten und ihre wissenschaftlichen Leistungen. *Die Jesuiten in Innerösterreich: die kulturelle und geistige Prägung einer Region im 17. und 18. Jahrhundert*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva, Hermagoras. 222–230.
- REISP, BRANKO (ur.), 1966: *Nova crainska pratica, na lejtju, M.DCC.LXXXI*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- REISP, BRANKO, 1989: Dosedanje raziskave o Valvasorju in nekatera odprta vprašanja. *Valvasorjev zbornik: Ob 300-letnici izida Slave vojvodine Kranjske: Referati s simpozija v Ljubljani 1989*. Ljubljana: SAZU in Odbor za proslavo 300-letnice izida Valvasorjeve Slave. 17–31.
- REISP, BRANKO, 1989b: Tiskarska produkcija v Ljubljani od leta 1678 do 1764. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 9.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 433–440.
- REISP, BRANKO, 1992: Delež jezuitskega reda v slovenski literaturi 17. in 18. stoletja. *Jezuiti na Slovenskem: Zbornik simpozija*. (Redovništvo na Slovenskem 3.) Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani in Provincialat slovenske province Družbe Jezusove. 232–234.

- REISP, BRANKO, 2000: Valvasor, Janez Vajkard. *ES* 14. Ljubljana: Mladinska knjiga. 131–134.
- REISP, BRANKO, 2009: Valvasor, Janez Vajkard. *SBL1* <<http://nl.ijs.si/fedora/sbl/>>. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU.
- RIBNIKAR, PETER, 1976: *Slovenske podložniške prislege patrimonialnega sodišča Bled*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- RIGLER, JAKOB, 1961–1962: Tendence pri razvoju l-a. *SR* 13/1–4. 241–252.
- RIGLER, JAKOB, 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: SAZU, Razred za filološke in literarne vede.
- ROBINS, ROBERT HENRY, 1997: *A Short History of Linguistics*. London, New York: Longman.
- ROGERIJ LJUBLJANSKI, 2001: *Palmarium empyreum: Faksimile*. (Ur. Jože Pogačnik, Kajetan Gantar in Jože Faganel.) Ljubljana: Fundacija dr. Bruno Breschi.
- RUFEL, MIRKO, 1949: Slovenska pobotnica iz 1743. *SR* 2/3–4. 323.
- RUFEL, MIRKO, 1951: Prispevki k protireformacijski dobi [1]. *SR* 4/3–4. 238–243.
- RUFEL, MIRKO, 1954: Prispevki k protireformacijski dobi [2]. *SR* 5–7. 178–194.
- RUFEL, MIRKO, 1987: Janez Svetokriški in njegovo delo. *Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega*. Ljubljana: Akademsko založba. v–xxx.
- SAJOVIC, TOMAŽ, 1989: Jezikovnostilistična raziskava baroka na Slovenskem (Svetokriški in Roge-rij). *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 9.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 335–348.
- SCHMIDT, VLADO, 1952: *Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju*. (Pedagoški tisk, zvezek 6.) Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SCHMIDT, VLADO, 1963: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem 1*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SIMONTI, PRIMOŽ, 1972: *Sloveniae scriptores latini recentioris aetatis: opera scriptorum latinorum Sloveniae usque ad annum MDCCCXLVIII typis edita: bibliographiae fundamenta*. Zagreb, Ljubljana: Institut historici Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, Academia scientiarum et artium Slovenica.
- SIMONTI, PRIMOŽ, 1981: Srednjelatinska in novolatinska književnost v sklopu proučevanja starejšega slovenskega slovstva. *Glasnik slovenske Matice* V/2. 57–63.
- SKAZA, ALEKSANDER in VIDOVIČ MUHA, ADA (ur.), 1989: *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 9.) Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- SLEKOVEC, MATEJ, 1882: Slovensko tožilno pismo iz l. 1648. *Kres* 2/5. 282–283.
- SLODNJAK, ANTON, 1968: *Zgodovina slovenskega slovstva: prvi del*. Celovec: Založniška in tiskarska družba Drava.
- SLODNJAK, ANTON, 1971: Die Wirkung der Arcticae horulae von Adam Bohorič auf das Schrifttum in den slowenischen Ländern von 1584 bis 1809. *Adam Bohorič: Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. München: Rudolf Trofenik. 122–134.
- SMOLIK, MARIJAN, 1963: *Odmev verskih resnic in kontroverz: v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja*. (Inauguralna disertacija.) Ljubljana: Semeniška knjižnica. [Elektronska izdaja: <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/ezmono:ovt/VIEW/>.]
- SMOLIK, MARIJAN, 1974: Slovensščina v obrednikih. *Jis* 19/4. 117–125.
- SMOLIK, MARIJAN, 1989: Lekcionar – slovenska cerkvena pesmarica (najstarejše knjige slovenskih katoličanov). *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 9.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 99–108.
- SMOLIK, MARIJAN, 1990: Hipolit Novomeški. *ES* 4. Ljubljana: Mladinska knjiga. 24.
- SMOLIK, MARIJAN, 1991: Kastelec, Matija. *ES* 5. Ljubljana: Mladinska knjiga. 12–13.
- SMOLIK, MARIJAN, 1991b: Spremnna beseda. *Peter Kanizij: Catechismus 1615*. Celje: Mohorjeva družba. v–xiv.

- SMOLIK, MARIJAN, 1992: Slovenski katekizmi sv. Petra Kanizija. *Jezuiti na Slovenskem: Zbornik simpozija*. (Redovništvo na Slovenskem 3.) Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani in Provincialat slovenske province Družbe Jezusove. 180–188.
- SMOLIK, MARIJAN, 1994: Paglovec, Franc Mihael. *ES 8*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 219–220.
- SMOLIK, MARIJAN, 1994b: Liturgija v času katoliške prenovе. *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 – Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 – Riforma cattolica e controriforma nell’Austria Interna 1564–1628*. Klagenfurt – Ljubljana – Wien: Verlag Hermagoras – Mohorjeva. 113–121.
- SMOLIK, MARIJAN, 2008: Bogoslužni obredi in knjige ob posvetitvi. *Stolnica sv. Nikolaja v Ljubljani: 1707*. Ljubljana, Celje: Stolna župnija sv. Nikolaja, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti, Mohorjeva družba. 116–122.
- SMOLIK, MARIJAN, 2011: Bogoslužje in bogoslužni jezik. *Ljubljanska škofija: 550 let*. Ljubljana: Nadškofija. 415–420.
- SNOJ, ALOJZ SLAVKO, 1998: Vzgoja in izobraževanje duhovnikov v Hrenovem času. *Hrenov simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba. 199–216.
- SNOJ, MARKO, 2006: *Slovar jezika Janeza Svetokriškega 1–2*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SPRINGHETTI, EMILIO S. J., 1961–62: Storia e fortuna della Grammatica di Emanuele Álvares S. J. *Humanitas* 13–14. 283–303.
- STABEJ, JOŽE, 1964: Iz zgodovine slovenskih slovarjev. *JIS* 9/2–3. 68–72.
- STABEJ, JOŽE, 1965: Staro božjepotništvo Slovencev v Porenje. *Razprave Razreda (II.) za filološke in literarne vede SAZU* 6. Ljubljana: SAZU. 141–214.
- STABEJ, JOŽE, 1997: *Slovensko-latinski slovar: po Matija Kastelec - Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- STABEJ, MARKO, 2010: *V družbi z jezikom*. Ljubljana: Trojina.
- STESKA, VIKTOR, 1902: Janez Čandik, slovenski pisatelj. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* 12. 1–12.
- STESKA, VIKTOR, 1953: Jezuitske šolske drame. *Mladika* 16. 29–30, 70–71, 110–111, 147–148, 191–192, 266–271.
- STONE, GERALD, 1990: Slovenski jezik v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske. *Valvasorjev zbornik: Ob 300-letnici izida Slave vojvodine Kranjske: Referati s simpozija v Ljubljani 1989*. Ljubljana: SAZU in Odbor za proslavo 300-letnice izida Valvasorjeve Slave. 232–238.
- SUHADOLNIK, STANE, 2009: Vorenc, Gregor. *SBL1* <<http://nl.ijs.si/fedova/sbl/>>. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU.
- SVETINA, PETER, 1998: Raba slovenščine v jezuitskem kolegiju v Ljubljani. *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773): Zbornik razprav*. (Redovništvo na Slovenskem 4.) Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani. 235–241.
- SVETOKRIŠKI, JANEZ, 1998: *Sacrum promptuarium 1–5*. (Dela 49/I.) Ljubljana: SAZU, Razred za filološke in literarne vede.
- ŠAVLI, GIOVANNI (IVAN), 1960–1961: *Contributi all conoscenza del Vocabolario italiano e schiavo di Alasia di Sommaripa*. (Tesi di laurea.) Rim.
- ŠEKLI, MATEJ in AHAČIČ, KOZMA, 2008: Komentar in kritični prevod slovnicega uvoda v italijansko-slovenskem slovarju Alasia da Sommaripa (1608). *SR* 56/1. 79–94.
- ŠKAFAR, VINKO, 2003: Prispevek radgonskih kapucinov k ohranjanju slovenščine v 17. in 18. stoletju. *Zbornik soboškega muzeja* 7. 17–51.
- ŠKERLJ, STANKO, 1967: O jezuitskem gledališču v Ljubljani. *Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja* 10. 146–197.

- ŠKERJ, STANKO, 1973: *Italijansko gledališče v Ljubljani v preteklih stoletjih*. (Dela 26.) Ljubljana: SAZU, Razred za filološke in literarne vede.
- ŠKRABL, FRANCE, 1998: Hrenova oznanjevalna dejavnost. *Hrenov simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba. 181–198.
- ŠKULJ, EDO, 1992: Jezuiti in slovenska cerkvena glasba. *Jezuiti na Slovenskem: Zbornik simpozija*. (Redovništvo na Slovenskem 3.) Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete v Ljubljani in Provincialat slovenske province Družbe Jezusove. 105–118.
- ŠKULJ, EDO (ur.), 1998: *Hrenov simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba.
- ŠTBI, PETER in SIMONTI, VASKO, 1996: *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*. Ljubljana: Mohorjeva družba v Celovcu in Korotan Ljubljana.
- ŠTUHEC, MARKO, 1995: *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren: Plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir*. (Studia humanitatis, Apes 1.) Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- ŠTUHEC, MARKO, 2006: Iz Lesc v Ljubljano po francosko: prispevek k poznavanju jezikovne rabe kranjskega plemstva v prvi polovici 18. stoletja. *Zgodovinski časopis* 50/3–4. 327–344.
- ŠTUHEC, MARKO, 2009: *Besede, ravnanja in stvar: Plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- TAVANO, LUIGI, 2006: La vita socio-religiosa di Gorizia nel catapan parrocchiale del Seicento. *Barok na Goriškem*. Nova Gorica – Ljubljana: Goriški muzej, Grad Kromberk – Narodna galerija. 29–42.
- TVADAR, HOTIMIR, 2011: Regionalna (in socialna) različnost slovenskega (knjižnega) jezika v zgodovini in sedanjosti. *Globinska moč besede*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. (Mednarodna knjižna zbirka Zora 80.) 80–91.
- TOMŠIČ, FRANC, 1931: Sacrum promptuarium in knjižna slovenščina. *ČJKZ* 8. 1–15.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1967: Slovenski jezik, kakor so ga videli tisti, ki so o njem razmišljali. *Jezikovni pogovori II*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 9–74.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1981: Dinamika razvoja slovenskega knjižnega jezika. *JiS* 26/6. 193–199.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1984: Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah. *XX SSJLK*. 189–222.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1984b: Prva slovenska skladnja. *SR* 32/3. 159–181.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1987: Zimske urice: prva slovenska slovnica. *Adam Bohorizh: Arcticae horulae succisivae – Zimske urice proste*. Maribor: Založba Obzorja. 281–328.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1987b: *Portreti, razgledi, presoje*. Maribor: Založba Obzorja.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1988: Slovnica ali Slovenja jezikovna knjiga 1785. *Wiener slavistische Almanach* 22. 227–236.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1989: Bohoričica 17. in prve polovice 18. stoletja. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 9.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 233–252.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1991: *Družbenost slovenskega jezika: Sociolingvistična razpravljajna*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1993: Periodizacija slovenskega knjižnega jezika. *SR* 41/1. 131–141.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 2000: Jezik Janeza Svetokriškega. *Zbornik o Janezu Svetokriškem*. Ljubljana: SAZU in Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. 405–440.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 2003: *Oblikoslovne razprave*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 2006: *Besedjeslovne razprave*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- UMEK, EVA (ur.), 1971: *Slovenščina v dokumentih skozi stoletja: Razstava ob 25-letnici samostojnega delovanja Arhiva Slovenije*. Ljubljana: Arhiv Slovenije.
- UMEK, EMA, 1974: Individualna prisega pred nepristranskim sodnikom iz leta 1691. *JiS* 19/6–7. 262–263.

- UŠENIČNIK, FRANCE, 1924: Obrednik oglejske cerkve v ljubljanski škofiji. *Bogoslovni vestnik* 4. 1–35, 97–127.
- UŠENIČNIK, FRANCE, 1932: *Pastoralno bogoslovje*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- UŠENIČNIK, FRANCE, 1933: *Katoliška liturgika*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- VAČUN KOLAR, MARIJA IRMA (ur.), 2006: *Črnjanski rokopis*. Slovenj Gradec: Cerdonis.
- VALENCIČ, RAFKO, 2008: Pastoralna vprašanja časa in prostora. *Stolnica sv. Nikolaja v Ljubljani: 1707*. Ljubljana, Celje: Stolna župnija sv. Nikolaja, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti, Mohorjeva družba. 104–114.
- VALVASOR, JANEZ VAJKARD, 1977: *Slava vojvodine Kranjske*. (Prevedel Mirko Rupel.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VALVASOR, JANEZ VAJKARD, 2009–2011: *Čast in slava vojvodine Kranjske*. (Prevedli Božidar Debenjak in drugi.)
- VIDMAR, LUKA, 2011: Ljubljanski škofijski duhovniki kot pisci latinskih in nemških del v dobi baroka in razsvetljenstva. *Ljubljanska škofija: 550 let*. Ljubljana: Nadškofija. 437–456.
- VIDMAR, TADEJ, 2005: *Nastajanje novoveške stopenjske šolske strukture*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- VIDOVIČ MUHA, ADA, 1989: Zgradba glagolskih tvorjenk v Vorenčevem slovarju. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 9.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 275–289.
- VOVKO, ANDREJ (ur.), 1989: *Valvasorjev zbornik: Ob 300-letnici izida Slave vojvodine Kranjske: Referati s simpozija v Ljubljani 1989*. Ljubljana: SAZU in Odbor za proslavo 300-letnice izida Valvasorjeve Slave.
- WEISS, JANEZ, 2010: Reformacija na Metliškem: prispevek k celovitejšemu razumevanju pojava protestantizma na Slovenskem. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 58/3. 685–712.
- ZELKO, IVAN, 1996: *Zgodovina Prekmurja: Izbrane razprave in članki*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, JANA, 1999: Slovenščina kot drugi/tuji jezik: zgodovina: Od začetkov do 1850. *SR* 47/2. 245–260.
- ZSS 1956 = Legiša, Lino (ur.), 1956: *Zgodovina slovenskega slovstva 1: Od začetkov do romantike*. Ljubljana: Slovenska matica.
- ŽNIDARŠIČ GOLEC, LILIJANA, 2000: *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila*. (Acta ecclesiastica Sloveniae 22.) Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani.
- ŽNIDARŠIČ GOLEC, LILIJANA, 2005: »Obsojamo vsakršno vedeževanje, čarjanje ...«: navodila duhovnikom ljubljanske škofije glede praznoverja v 17. in prvi polovici 18. stoletja. *Zgodovina za vse* 12/2. 5–15.
- ŽNIDARŠIČ GOLEC, LILIJANA, 2006: *Kapiteljski arhiv Ljubljana: inventar fonda: 1. zvezek: fasc. 1–60*. (Priročniki 3.) Ljubljana: Stolni kapitelj.
- ŽNIDARŠIČ GOLEC, LILIJANA, 2009: *Trubarjeva Cerkovna ordnina med zelenim in živetim. Vera in hotenja: Studije o Primožu Trubarju in njegovem času*. Ljubljana: Slovenska matica. 224–242.
- ŽNIDARŠIČ GOLEC, LILIJANA, 2009b: Šolska določila Trubarjeve Cerkovne ordnina. *Šolska kronika* 18/2. 347–355.
- ŽNIDARŠIČ GOLEC, LILIJANA, 2011: Vzroki in okoliščine ustanovitve ljubljanske škofije ter oblikovanje njenega ozemlja. *Ljubljanska škofija: 550 let*. Ljubljana: Nadškofija. 7–26.
- ŽVANUT, MAJA, 1994: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

9 SEZNAM FOTOGRAFIJ*

S seznama »sedmih duhovnih del svete milosti« v delu <i>Catechismus Petri Canifij</i>	
Janeza Čandka (1615) (faksimile Mohorjeva družba v Celju, 1991).....	5
Janez Čandek in Tomaž Hren, <i>Evangelia inu lystuvi</i> (1612) (NUK)	18
Portal <i>Neznani rokopisi slovenskega slovstva 17. in 18. stoletja</i> (http://ezb.ijs.si/nrss/).....	28
1. pismo Marie Isabelle Marenzi iz obsežne ohranjene korespondence s konca	
17. stoletja (Pavle Merku, <i>Slovenska plemiška pisma</i> , 1980).....	35
Janez Čandek, <i>Catechismus Petri Canifij</i> (1615) (faksimile Mohorjeva družba v Celju, 1991).....	44
Jezuitski kolegij v Ljubljani okrog leta 1660 (Dolinar 1976: 55).....	49
Naslovni list <i>Letopisa Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove</i> (1596–1691) (Baraga 2003).....	54
Hrenov slovenski prevod tridentinskega odloka <i>Tametsi</i> (1604) (NŠAL, Dolinar 2011).....	57
Dovoljenje za branje krivoverskih knjig, naslovljeno na škofa Tomaža Hrena za šest	
duhovnikov po njegovi izbiri, Rim, 12. junij 1602 (NŠAL, KAL, 12. 6. 1602).....	59
Janez Anton Dolničar (ur.), <i>Rituale Labacense ad usum</i>	
<i>Romanum accomodatum</i> (1706) (Dolinar 2011: 418).....	61
Odlomek iz knjižice <i>Alt-Wenthen, oder Ungern Ordnungs Büchlein</i> (Stabej 1965).....	63
Je bil podobno videti tudi slovenski <i>Rajski vrt?</i> – Adam in Eva pod drevesom s smrtjo	
na prenosnem gledališču jezuitskega reda (pamfletni letak iz časa po ukinitvi	
reda leta 1773; <i>Dějiny českého divadla I</i> , Praga 1968; po objavi v Marin 1992).....	67
Folij 14 iz rokopisa <i>Škofjeloškega pasijona</i> (Ogrin 2009: 267).....	69
Ahacij Stržinar, <i>Peissem Od teh velikih Oduftikov</i> (1730).....	70
Gregorio Alasia da Sommaripa, <i>Vocabolario Italiano, e Schiavo</i> (1607) (faksimile DZS, 1993).....	75
Naslovni strani ljubljanskih izdaj slovnice Emmanuela Alvara iz let 1686 in 1694 (NUK).....	88
Hipolit Novomeški, <i>Grammatica Latino-germanico-slavonica</i> (1715)	90
<i>Grammatica Latino-Germanico-Slavonica</i> (1755) (NUK)	91
<i>Grammatica Oder Windifches Sprach-Buch</i> (1758).....	91
Strani z izvornim poglavjem o nepravilnih glagolih iz Hipolitove	
predelave Bohoričeve slovnice (1715)	118
Janez Ludvik Schönleben, <i>Opozorilo bralcu</i> (1672) (dLib)	172
Naslovna stran uvoda v hrvaško delo <i>Rituale Romanum</i> Bartola Kašiča (1640)	174
Matija Kastelec, <i>Način izgovorjave nekaterih besed</i> (1682).....	177
Matija Kastelec, <i>Opažanja glede branja in pisave</i> (1684)	178
Janez Vajkard Valvasor, stran iz dela <i>Slava vojvodine Kranjske</i> (1689) (dLib).....	182
Janez Svetokriški, <i>Uvod blagovoljnemu bralcu</i> (1691) (faksimile SAZU, 1998).....	191

* Kjer vir ni naveden, je slikovni material vzet iz prosto dostopnih gradiv na internetu ali iz osebnega oziroma službenega arhiva avtorja knjige.

Janez Svetokriški, <i>Opažanja glede pisave in branja</i> (1691) (faksimile SAZU, 1998)	197
Stran s prepisom Schönlebnovega <i>Opozorila bralcu</i> iz Vorenčevega rokopisnega slovarja (Stabej 1997: 590)	200
Hipolit Novomeški, <i>Predgovor bralcu</i> (1711) (dLib)	206
Hipolit Novomeški, <i>Opozorilo bralcu</i> (1730)	209
Jernej Basar, <i>Predgovor</i> (1734)	201
Miklave in anon., <i>Latinskoslovenska pisava</i> (1744) (NUK)	214
Franc Mihael Paglovec, <i>Opozorilo bralcu</i> (1741)	215
Franc Mihael Paglovec, <i>Tabla teh pushtabou</i> (1745)	218

10 IMENSKO KAZALO*

- Ahačič, Kozma 19, 22, 36, 46, 75–84, 87–88, 115–117, 142, 159, 168, 173, 183, 251
Alasia da Sommaripa, Gregorio 13, 19, 38, 40, 73–85, 87, 166–167, 169, 219, 228, 233–234, 236, 241–242, 244, 247, 251
Alvares [Alvarus], Manuel [Emmanuel] 11, 45, 50, 83, 87–89, 119, 224, 234, 242, 247
Ambrožič, Matjaž 251
Andoljšek, Ivan 42, 218, 251
Arens, Hans 251
Atelšek, Simon 14
Attems, Karel Mihael 56, 251
Auroux, Sylvain 251
- Baraga, France 43, 251, 254
Basar, Jernej 13, 26, 40, 87, 167, 175, 180, 209–213, 216–218, 220, 222–226, 237, 245–246, 247
Bellarmino, Roberto 22, 27, 247
Benedik, Metod 13, 44–45, 50, 52–53, 55, 58, 60, 62, 69, 251–252
Benedikt XIII. 22
Benkovič, Josip 46, 252
Bizjak, Jurij 53, 252
Bobrownicka, Maria 252
Bohorič, Adam 11, 16, 19, 73–167, 177, 180, 183–188, 201, 205, 207, 209, 219, 222–226, 228, 233–237, 242–245, 247
Bratuž, Lojzka 32, 56, 74, 252
Brešan, Anton 55
Breznik, Anton 17, 20, 53, 74, 171, 173, 175, 202, 209, 216–217, 252
- Carcano, Sikst 51
Cervič [Crvič], Gregor 33, 64
Cicero, Mark Tulij 48, 117, 164, 189
Ciperle, Jože 43, 46, 50, 252
Ciril in Metod 96, 184, 205, 222
Colombat, Bernard 88, 252
Coraduzzi, Ester Maksimiljana 33–35, 38
Cossuta, Rada 74, 253
Cusani, Josephus 247
Cvetko Orešnik, Varja 13
- Čandek, Janez 5, 17–19, 21, 23, 25, 42–45, 52–53, 60–62, 87, 169–172, 190, 227, 231, 239, 247–248, 255, 263, 267
- Dalmatin, Jurij 17–20, 33, 52–53, 58, 60, 87, 172, 185, 222, 224, 228, 231, 239, 247
Dimitz, August 67
Dolinar, France M. 13, 17, 38–39, 42–51, 53–54, 58, 65, 67–68, 253
Dolničar, Janez Anton 61–62, 247
Dolničar, Janez Gregor 55, 253
Domej, Teodor 175, 207, 253
Drozd, Kurt Wolfgang 66, 253
Duhr, Bernhard 43–45, 53, 56, 66, 253
Dular, Anja 35, 253
Dular, Janez 33, 38, 253
- Erard, Matija 38
Erdödy, Katarina Elizabeta 63
Eržen, Andreja 25, 74, 106, 202, 253

* V kazalo so zajeta samo imena oseb, ne pa tudi krajevna imena.

- Fabronius, Hermann 184
Faganel, Jože 199, 260
Falenič, Ambrož 54
Farrel, Allan P. 88, 253
Ferdinand, pater kapucin 54–56
Feystrizer, Joannes Georg 64, 247
Frankopan, Fran Krsto 30, 33, 71
Furlan, Metka 74, 254
- Gantar, Kajetan 102, 167, 170–171, 175–177, 179, 181, 193, 202, 254
Gardt, Andreas 254
Gesner, Konrad 76–77, 248, 252
Glonar, Joža 177, 181, 199, 214, 254
Goeb, grof 93, 97
Golec, Boris 13, 29–30, 37, 70, 254
Gonçalves, Maria-Filomena 252
Grafenauer, Bogo 50, 254
Grdina, Igor 13, 17, 254
Greenberg, Marc L. 103, 254
Gregor XV. 29, 58, 63
Gruden, Josip 44–45, 254
Gutsman, Ožbalt 53
- Hadrijan II. 96, 184
Hahn, Josef 91, 255
Herberstein, Žiga 76, 255
Hieronim 77, 184, 203, 205, 222
Hipolit Novomeški 13, 21–22, 25, 40, 49, 53, 62, 87–167, 175, 177, 181, 184, 188, 199, 202–209, 213–214, 217, 219–226, 234–237, 242–245, 248
Hitzinger [Hicinger], Peter 31, 255
Holzmeyer, Henrik 55
Hozjan, Andrej 33, 255
Humar, Marjeta 20, 217, 255
- Janez Svetokriški 13, 20, 22, 24–25, 28, 33, 40, 53–54, 87, 102–104, 167, 175, 177, 180–181, 189–200, 202, 209, 212–213, 216–217, 219–226, 236–237, 244–245, 250
Janko, Anton 255
Jankovič, Andrej 21, 25, 248
Japelj, Jurij 18–19, 46, 111, 248
Jembrih, Alojz 30, 255
Jesenšek, Marko 15, 255
- Kalan, Filip 67
Karel VI. 90
Kastelec, Matija 13, 20–23, 25–26, 33, 40, 62, 87, 102–104, 167, 175–181, 189–202, 209, 213, 219, 223–226, 236–237, 244–245, 248–249
Kašič, Bartol 173–175, 249
Kessler Mesguich, Sophie 255
Kinuta, Marija 43
Kidrič, France 25, 29–30, 32–33, 43–44, 58, 67, 74, 76, 168, 188, 209, 213, 217, 255–256
Klapše, Pavel Franc 249
Klemen VIII. 58
Knap, Jakob 53
Kobenzl, Filip 60
Koblar, Anton 32, 67
Koblar, France 67
Koerner, E. F. K. 251
Kolar, Bogdan 29, 44, 56, 61, 256
Kološa, Vladimir 29, 32–34, 63–64, 256
Kopitar, Jernej 18, 167, 171, 173, 175, 177, 179–181, 199, 207, 209, 213, 217, 256
Koprivc, Nikolaj 34, 63
Korade, Mijo 63, 256
Koruza, Jože 16, 21, 24, 28–30, 33, 37–39, 53, 65–70, 183, 213, 256
Kos, Dušan 37, 256
Kos, Janez 256
Košir, Borut 56, 256
Košir, Matevž 30, 256
Kovač, Primož 256
Kovačić, Fran 34, 256
Kovačić, Lojze 60, 256
Kožula, Štefan 192, 257
Krajnc, Slavko 61, 62, 257
Kralj, Angel 192, 252, 257
Kuret, Niko 65–70, 257
Kuret, Primož 257
- Lägreid, Annelies 214, 257
Lauer, Evgen 55
Lavrenčič, Primož 249
Lavrič, Ana 57–58, 253, 257
Legan Ravnikar, Andreja 52, 168, 257
Legiša, Lino 30, 73–74, 77, 168, 257
Logar, Tine 257

- Magić, Vladimir 257
 Marenzi, Maria Isabela 33–35, 38
 Marija Terezija 90
 Marín, Marko 67–68, 257
 Mayr, Janez Jurij [Joannes Georgius] 93–96, 222
 Mayr, Jožef Tadej [Josephus Thaddaeus] 89, 224, 228
 Megiser, Hieronymus 25, 73–85, 87, 166, 214, 220, 228, 233–234, 236, 242, 245, 249
 Melik, Vasilij 257
 Merku, Pavle 33–35, 257
 Merše, Majda 13, 167–168, 175, 177, 181, 202, 224, 257–258
 Mihelič, Darja 175, 258
 Miklavc, Anton 13, 25, 40, 167, 214, 223–224, 249
 Miklavčič, Maks 29, 58, 175, 258
 Mlinar, Janez 258
 Mlinarič, Jože 63, 258
 Molière, Jean-Baptiste Poquelin 30, 71
 Mugerli, Marko 50, 258
 Müller, Jakob 169, 258
- Naldini, Paolo 36, 258
 Napokoj, Janez Andrej 34
 Narat, Jožica 13, 100, 169, 258
 Nečásek, Jan 68
 Niederehe, Hans-Josef 251
 Novak, France 177, 202, 224, 258
 Nussbaumer, Erich 258
- Oblak, Vatroslav 73, 258
 Ogrin, Matija 13, 27–28, 52, 55, 69–70, 199, 258–259
 Ogris, Alfred 34, 259
 Okoliš, Stane 13, 218, 259
 Oražem-Steje, Majda 259
 Orel, Irena 12, 18, 20, 28, 32, 53, 74, 175, 177, 180–181, 199, 202, 213, 259–260
 Orožen, Martina 15, 20, 91, 167–168, 181, 183, 186, 188, 214, 260
- Pachtler, G. M. 47–48, 65, 88, 260
 Padley, G. A. 260
- Paglovec, Franc Mihael 13, 19–29, 40, 42, 46, 62, 87, 108, 167, 175, 208, 213, 215–218, 220, 222–226, 237, 245, 249–250
 Palatino, Giovambattista 76–77, 260
 Peklaj, Marijan 58, 60, 260
 Perdon, Matija 34
 Petek, Andreja 14
 Peters, Manfred 252
 Pethe, Adam 34
 Peti-Stantič, Anita 188, 199, 260
 Petrič, Franci 260
 Pferschmannin, Maria Christina 93, 97
 Pogačnik, Aleš 14
 Pogačnik, Jože 199, 260
 Pogačnik, Lovrenc 250
 Pogorelec, Breda 15, 20, 27, 29–30, 36, 39, 53, 167, 170, 175, 199, 213, 217, 227, 260
 Pohlin, Marko 111, 167
 Poniž, Denis 261
 Popovič, Janez Sigismund Valentin 169, 250
 Porenta, Alenka 13
 Prunč, Erich 44, 53, 66, 261
- Quaden, Matthias 184
- Rabatta, Jožef 29, 58, 64
 Radics, Peter von 39, 67
 Raecke, Jochen 221, 261
 Rajh, Bernard 261
 Rajšp, Vincenc 49, 56, 261
 Reisp, Branko 21, 188, 261–262
 Repež, Filip Jakob 250
 Ribnikar, Peter 29–30, 33, 262
 Rigler, Jakob 15, 17, 20, 102, 198, 262
 Robins, Robert Henry 262
 Rogerij Ljubljanski 20, 26, 53, 55, 250
 Rotarius, rektor jezuitskega kolegija 60
 Rupel, Mirko 28–29, 33, 63–64, 173, 183, 185–187, 199, 262
 Rupert, Marijan 13
- Sajovic, Tomaž 262
 Scarlichi, Rinaldo 29, 33, 38, 57–58,
 Schilling, Jakob Janez 61
 Schmidt, Vlado 41–46, 49–51, 90, 218, 262

- Schönleben, Janez Ludvik 13, 19, 21–22, 25–26, 35, 40, 53, 55, 62, 87, 102–104, 111, 167, 169–177, 179, 181, 185, 187–188, 190–193, 198–202, 206–209, 213, 215–217, 219–228, 231, 234–238, 239, 242–245, 250
- Schlürzensteiner [Stürzensteiner], Andrej 60
- Schweighoffer, Jakob 61
- Sichten, Danijel 54
- Siezenheim, Franz V. 21
- Simoniti, Primož 88, 262
- Simoniti, Vasko 38, 264
- Skalar, Adam 20, 25, 250
- Skaza, Aleksander 262
- Skube, Adam 89
- Slekovec, Matej 33–34, 262
- Slodnjak, Anton 87, 91, 262
- Smolik, Marijan 13, 18, 24, 30, 43, 55, 58, 61–62, 175, 181, 209, 217, 258, 262–263
- Snoj, Alojz Slavko 51, 263
- Snoj, Marko 14, 192, 197–199, 263
- Sontner, Adam 34, 62–63
- Springhetti, Emilio S. J. 88, 263
- Stabej, Jože 64, 102–104, 167, 171, 175–177, 179, 181, 193, 200, 202, 214, 263
- Stabej, Marko 13, 36
- Steer, Mihael 54
- Steska, Viktor 17, 67, 263
- Stone, Gerald 183, 188, 263
- Stržinar, Ahacij 24, 70–71, 250
- Suhadolnik, Stane 202, 263
- Svetina, Peter 46, 67–68, 263
- Šavli, Giovanni (Ivan) 74, 83–84, 263
- Šekli, Matej 13, 77, 81, 263
- Škafar, Vinko 53–54, 263
- Škerl, Jakob 24, 26, 38–39, 65, 67–69, 250
- Škerlj, Stanko 38–39, 65, 67–69, 263–264
- Škrabec, Stanislav 177, 180, 181, 199
- Škrabl, France 51, 53, 264
- Škulj, Edo 42, 264
- Šolar, Jakob 202
- Štamcar, Matija 54
- Štih, Peter 38, 264
- Štih, Terezija 64
- Štuhec, Marko 36, 38–39, 264
- Tavano, Luigi 56, 264
- Terpinc, Filip 34, 64
- Tivadar, Hotimir 264
- Tomšič, Franc 177, 197, 199, 264
- Tomšič, Janez Krstnik [Ivan Baptista] 33, 35
- Toporišič, Jože 16, 20, 53, 91–92, 102, 116, 132, 139, 141, 167, 175, 177, 180–181, 191, 199, 202, 207, 209, 213, 217, 264
- Trubar, Primož 34, 41–42, 173, 185, 222, 227, 250
- Tschauler [Čavelj, Čavle], Jožef 60
- Tursellini [Torsellini], Horatius [Orazio] 88
- Umek, Eva 29, 32–34, 61, 63–64, 256, 264
- Ušeničnik, France 61, 265
- Vačun Kolar, Marija Irma 29, 265
- Valencič, Rafko 265
- Valvasor, Janez Vajkard 13, 21, 29, 38–40, 66–67, 70, 87, 96, 101–102, 104, 167, 177, 182–188, 192, 203, 205, 207, 217, 219, 221–226, 234, 236–237, 242, 244–245, 250
- Vidmar, Luka 265
- Vidmar, Tadej 45, 50, 265
- Vidovič Muha, Ada 168, 262, 265
- Vorenc, Gregor 13, 22, 26, 40, 44, 87, 103–104, 167, 174–175, 177, 180–181, 192–202, 209, 213, 217, 219, 221, 223–226, 236–237, 244–245, 250
- Vovko, Andrej 46, 252, 265
- Weiss, Janez 41, 265
- Zelko, Ivan 42, 265
- Zemljarič Miklavčič, Jana 73–74, 265
- Zizenčeli [Sisentschelli], Jožef 21, 29
- Žnidaršič Golec, Lilijana 13, 33, 38, 41–42, 51, 57, 265
- Žvanut, Maja 37–38, 265

11 STVARNO KAZALO*

- abecedarji 45–46
abecednik 42, 215, 218
ablativus 81, 115–116, 130, 144, 150, 154, 156, 160, 162
accusativus 115–116, 120–121, 130, 143, 145–146, 151–155, 162–163
adiectivum 107, 113, 144, 152
adverbium 114, 146, 148, 152, 156, 162
akuzativ po sinekdohi 151, 158
akuzativ z infinitivom 81
antiptoza 142, 147, 149, 159
AV 1607 73–85, 247
avguštinci 52, 66, 233
- baročni 15, 20, 70
baron 29, 33–34, 38, 50
berljivost 172
besedje 169, 171, 187, 212
besedotvorni 79, 83–84, 112, 116, 123–124, 235
BH 1584 75–166, 185–186, 209, 247
Biblija (Sveto pismo) 23–24, 42, 60, 172, 184, 231
bogoslужje 52, 55, 58, 60–61, 96, 184
božjepotnik gl. romar
branilec 204
branje 17, 42, 58, 60, 111, 173, 208, 213, 216, 218–219, 225, 235–236
bratovščina 28–29, 52, 54–55, 63, 69–70, 232
- Carniolanus* (jezik) 17, 100, 102, 129, 157
Carniolicus (jezik) 26, 30, 40, 53, 55, 66, 87, 89, 176, 178, 190, 193, 200–201, 232
celovski 49, 53, 66, 87–165, 167, 219–220, 234, 236–237
Cerkev (katoliška) 12, 19–38, 52–64, 71, 227–228, 231–233
cirilski 183–185
cistercijani 52, 233
citatna beseda 191, 221
coniugatio 78, 89, 114
- čas (jezikoslovna kategorija) 78–85, 115, 118–119, 125, 162
člen 83, 117, 121
členica 149, 164
črkopis 20, 27, 31, 77, 174, 176, 179, 181, 200, 223
- dajalnik 84, 116–117, 120–121, 143, 147, 149, 158–159, 162–165
dalmatinski 169, 172, 183, 187, 201, 221

* V kazalo so zajete vse kratične omembe obravnavanih del (nekratične lahko iščete s pomočjo imenskega kazala), naslovi pomembnejših rokopisov, vsi osnovni izrazi iz slovnice ter vsi pomembnejši jezikoslovni, sociolingvistični in drugi pojmi. V kazalo niso zajeti izrazi, ki se pojavljajo tako pogosto, da njihovo številčenje ni smiselno (npr. *jezik, nemški, slovenski, latinski, slovnica, slovar, kranjski, mesto, pomen, slovenščina*). Prav tako niso zajeta poimenovanja ljudstev in narodov ter večina obravnavanih slovenskih besed. Posebnemu kazalu besed smo se prav tako odpovedali, saj narava dela ni takšna, da bi bilo tovrstno kazalo kakor koli uporabno.

- dativus* 116, 120–121, 143, 145, 149, 154, 156, 162–164
- del govora (*pars orationis*) 89, 126, 142, 151
- deležje 78, 81–82
- deležnik 78, 81–82, 107, 108, 115, 119–120, 125, 129, 148, 212, 224
- dialektalni 53, 188, 191
- Diarium praefecturae* 55, 67–68
- diglosija 206–207, 221–222, 237
- določni 126
- dominikanci 52, 233
- dovršni 78–80
- družbeni položaj 12, 24, 28, 36–39, 231
- Duhovna bramba* 20
- duhovnik 17–23, 28, 34–36, 44–45, 50–51, 53, 58, 60–62, 74, 194, 204–205, 228–229, 231–233
- đvočrkje 218, 223
- đvoglasnik 106
- đvojezični 37, 70, 232
- đvojina 78, 80, 115, 117
- đvojna formula 32
- đvor 184
- đvozložnica 186, 204, 206, 208
- ednina 78, 80, 97, 117, 121, 163, 165, 179, 196
- enalaga 142, 148, 159
- enorazrednica 44–46
- enostavni (netvorjeni, eniški) 126, 128, 204
- enzoločnica 186, 208
- etimologija (*etymologia*) 90, 112–131, 143, 150, 165, 234–235
- evangelij 17–18, 22, 36, 53, 58, 60, 103, 169, 201, 208, 211–212, 215–216, 231, 233
- evokacija 142, 159
- figura 89, 113, 145, 153, 159–160
- financiranje 35
- francoski/francoščina 39, 56, 75, 187–188, 216–217, 221
- frančiškani 49, 52, 55, 67, 233
- furlanski 56, 183
- futur 78–80
- G 1755* 87–166, 223, 225–226, 234, 242, 248
- G 1758* 87–166, 180, 217, 222–226, 234–236, 242–244, 248
- genitivus* 116, 120, 128, 144–145, 151, 153, 158, 162–163, 165
- germanizem 17, 150
- gerundij 81–82, 130, 143, 148
- gerundiv (pri Alasii) 78, 81–82
- gerundivni sklad 82, 148
- glagol 78–85, 107, 115, 118–120, 122, 125, 127–132, 136–139, 142–144, 147–168, 203, 225, 235; nepravilni 78–79, 81, 118–120, 130, 235
- glagolnik 78, 81–82, 148
- glagolski (pisava) 76–77, 183–185
- glas 27, 77, 103–104, 171, 180, 211, 225, 235
- glasoslovni 53, 73, 123, 141, 169, 212
- gledališče 65–71, 231, 233
- gmajn* 22–23
- gorenjski 20, 187, 210, 216, 221
- goriški 56
- gomjegrajski 29, 50–51, 56, 61, 233
- gosposka 22, 23
- gotica 187
- govor 15, 19–20, 36, 38, 47, 81, 206, 219, 222, 232, 236–237
- govorec 36, 39, 49, 70, 77, 79, 95, 97–98, 173, 183, 199, 206–207, 221, 229, 232–233
- grof 29, 38, 50, 63, 93, 97
- grški/grščina 79, 110, 186
- HAC 43–46, 50, 54–55, 62, 66–67, 255
- hebrejski 185
- HG 1715 87–166, 175, 184, 188, 199, 207, 209, 213–214, 217, 222–226, 234, 242–243, 248
- hrvaški/hrvaščina 30, 39–40, 101, 169–174, 178, 183–184, 187, 190, 200–201, 221, 227
- ilirski 40, 77, 178, 182–183, 190, 200, 203, 204
- ime (*nomen*) 83–85, 116–117, 120, 123, 125–131, 186, 195, 200, 203, 235; lastno 102, 107, 126, 131, 178–180, 186, 195, 235; občno 126
- imenovalnik 84, 115–117, 122, 143, 147–151, 162–164

- imperativ 78–79
 imperfekt 78–79, 125
 indikativ 78–81
 infinitiv 78–81, 142, 155–156, 160
 inkvizicija 58, 60
 italijanski/italijanščina 36–40, 49, 55, 67, 70, 73–85, 87, 89, 99, 142, 176, 178–179, 183, 187, 191, 194–198, 232–233
 izglagolski 115
 izgovor(java) 40, 77, 94, 99, 102–104, 107–110, 170, 172–174, 176–179, 197–198, 204–225, 234, 236–237
 izposojeni 169, 186, 201
 izročilo 12, 15, 17–20, 27, 31, 33–34, 38, 57, 60, 70, 96, 216, 219, 222, 231, 236
 iztočnica 136, 138–140, 206–207
 izloženski 128
- jezikovna situacija 11, 33, 36–39, 42, 52, 62, 183, 206–207, 222, 232, 237
 jezikovna skupina 221, 232
 jezikovni repertoar 27
 jezuiti 17, 21, 34, 38, 42–70, 83, 87–93, 96, 131, 165, 169, 173, 210, 214, 219, 233–235
 jezuitska gimnazija 46–50, 233
 jezuitski kolegij 43–62, 65–68, 88, 233
- Kalovski rokopis* 27, 30, 257
 kapucini 24, 52–55, 62, 66–70, 189, 203, 233
 katekizem 16, 21, 23, 35, 37, 42–45, 61, 227
 katoliška doba 11–12, 16–17, 227, 229, 231–232
 katoliška prenova (protireformacija, katoliška obnova) 15, 17, 37, 41–42, 52–53, 233
 kmetje 23–24, 30, 36–37, 50, 66, 232
 knez 33, 96
 knjižni jezik 12, 15, 17, 19–21, 25, 27–34, 37–38, 40, 43, 53, 57, 62, 64, 73–74, 77, 90–91, 93, 95, 98–99, 103, 142, 191, 212, 216, 222, 227–229, 231–232, 234
 knjižnica 13, 31, 33, 38, 40, 60, 62, 202
Kolomonov šegen 20
 končnica 27, 74, 80–84, 117, 121–122, 126, 128, 163
 konjunktiv 79, 119, 122
- koroški 29, 53, 61, 93, 97, 100, 103, 106, 205
 kranjski 26–27, 232 (in drugod)
 krativec 109, 170, 172–173, 178, 180, 186, 194–195, 197, 206, 208, 213, 224–225
 krivoverski 58, 60, 66
- l, odrazi izglasnega in predsoglasniškega 103, 107–108, 198, 212–220, 224, 231, 235, 237
 laiki 22, 66
 lekcionar 17–19, 35, 37, 44, 52–53, 60–62, 87, 104, 111, 167, 169–175, 201, 203, 208–209, 215–220, 222, 227–229, 235–237
 liturgika 52, 58
 ljubljanska škofija 12, 29–30, 34, 38, 44, 56–58, 60–61, 63, 76
 ljudski jezik 42–43, 45–49, 52, 58, 65, 68, 75, 81, 85, 88, 142, 157, 221
 ločilnik 83–84, 116–117, 130, 143, 147, 149–150, 154, 158–159, 162, 165
- magister 49
 materni jezik 26, 36, 38, 42, 44, 46–47, 49, 73, 76, 184, 203–204
 MD 1592 73–79, 84, 249
 medmet 121, 129
 mestni 30–34, 37–39, 70, 232
 mestnik 84, 120, 163
 metajezik 90, 97, 118, 228
 metaplazem 112, 142, 144, 159
 misijon 44, 52–54, 62, 233
 množina 78, 97, 108, 117, 120–122, 158, 163, 179–180, 196, 216–217, 220, 237
 molitev 20, 29, 36–37, 43, 45, 51, 58, 62, 71, 84, 96, 218, 232
 MTh 1603 74–77, 249
 mučenec 65
- naglas 77, 89, 94, 99, 108–109, 123, 141, 144, 159, 176–180, 186, 191, 193–197, 204, 206, 208–209, 212–216, 219–225, 235–237
 naklada 35, 227
 naklon 78–79, 119
 nakup 35
 narečje 17, 26, 36, 38, 53, 56, 64, 76, 94–95,

- 122, 169, 174, 187, 190–191, 201, 212, 216, 232–233
- naslovnica 21, 40, 75, 97–98, 200, 218
- naslovniki 20–27, 75, 77, 96–98, 183, 205, 232
- nasprotovalec 204
- nedoločni 126
- nedoločnik 74, 78, 80–82, 118–119, 148, 150, 212
- nedovršni 78–80
- negotovost 19, 82, 84, 177, 227–228, 233
- neosebni 115, 122, 125, 149, 150, 163
- nomenklatura 75, 132
- nominativus* 116, 121, 144–145, 147, 151
- norma 18–20, 48, 87, 90, 93, 95, 98, 103, 107, 121, 172, 177, 181, 191, 212, 216, 218, 228–229, 231–234
- NUK 13, 25, 33, 40, 64, 88–89, 202, 207
- numerus* 117
- oblikoslovje 150
- oblikoslovni 53, 73, 83, 116, 169, 212, 235
- obračun 32–33
- obrednik 61, 233
- očenaš 64, 116, 183, 185, 218
- odlok 29, 32, 41, 56–57, 64, 232
- optativ 78–82, 119
- opuščaj 101, 110, 186, 212, 224
- orožnik 84
- orthographia* 100, 106, 234
- oseba (slovniciška kategorija) 80, 85, 97, 115, 143–144, 151, 158
- osebni 84, 102, 104, 129, 143
- ostrivec 109, 178, 180, 186, 194, 197, 206, 208, 213, 224–225
- paradigma 78–83, 113–122, 125, 127–130
- Parchamerjev katekizem 16
- pasijon(ski) 21, 55, 66, 69–70
- pedagoški 106, 110, 235
- perfekt 78–79, 81, 122
- perifraza 148
- pesem 29–30 (in drugod)
- pisci 12, 15, 17–22, 33–34, 39, 53, 57, 87, 91–93, 99, 173, 177, 184, 191, 212, 216–217, 219–220, 222, 228–229, 231, 234, 236–237
- pisma 32–35, 56–58, 63 (in drugod)
- pismenost/nepismenost 24, 37, 50, 183, 232
- plemstvo/plemiči 21, 25, 30, 33–34, 36–39, 50, 53, 55, 66, 94, 96–97, 123, 183, 228, 232
- pluralis* 78, 117, 120–121, 158
- pluskvamperferkt 78
- pogodba 32–33
- poimenovanja jezika 25–27, 199, 229, 232
- pokrajinske različice slovenskega knjižnega jezika 15, 19, 212, 219, 236
- polglasnik 173, 211–212, 224
- pomanjševalnica 76, 84, 115
- poslušanje 21, 23, 232
- possessiva* 84, 128
- praeteritum* 79, 125
- pravopis 17, 30, 33–34, 76–77, 87, 90–91, 97, 100–112, 139, 167, 173, 176, 188, 200, 202, 207–214, 223, 225, 228, 234–235, 237
- predlog 83–84, 101, 106, 110, 115, 120–121, 125, 127, 129–130, 148, 150–151, 158, 162–163–164, 186, 212
- predpreteklik 78–80
- pregibanje 90, 112, 116, 122, 126, 234–235
- prerokovanje 33
- preteklik 78–81, 85, 118–119, 125, 128, 148
- pridevnik 82–84, 107–108, 126, 128, 138, 143, 149, 203–204
- pridiga(r) 20–28, 36–39, 51–56, 62–67, 71, 185, 189–190, 203–206, 210, 212, 220, 222, 232–233, 237
- pridih 171, 195
- prihodnjik 78–79, 118–119, 128
- prisega 30–32 (in drugod)
- prislov 78, 81–82, 115, 125–126, 148, 158, 162
- pritožba 32–33
- prodaja 35
- profesor 49
- prolepa 142, 153, 159
- protestantizem 11, 15–16, 19, 22, 25, 41–42, 52, 87, 227, 229, 231, 232
- protestantski 12, 15, 17–20, 33, 41–42, 46, 49, 53, 57–58, 60, 74, 77, 82, 87, 90, 172, 177, 181, 191, 212, 216, 219–220, 222–223, 228–229, 231, 236–237
- protireformacija gl. katoliška prenova
- protireformacijski 15, 30–31, 227
- prozodija 112, 144, 159

- raba jezika/jezikov 11, 12–13, 15, 17, 19, 28, 30, 32–33, 35–39, 41–71, 206, 227–229, 231–233
 račun 32–33
Rajski vrt 67–68
Ratio studiorum 45–49, 65, 88
 razglas 29, 32, 58
 redovnik 24, 28, 52, 200, 233
 rekonstrukcija (sociolingvistična) 11
 retorični 11, 47, 96–97, 177, 203–204
 retorika 11, 55, 203
 rodilnik 83–84, 116–117, 120–121, 128, 142–143, 148, 150–151, 158–159, 162–163, 165
 romar (božjepotnik) 64, 71, 182
 ruski 184–185, 221
 ruški 46
- samoglasnik 102–109, 170, 172–173, 179–180, 186, 191, 194, 196–197, 208, 213, 222
 samoglasniška kritev (upad/redukcija) 18, 172, 191, 208, 212, 221, 231
 samostalnik 83, 108, 116–117, 122, 130, 132, 138, 143, 162–163, 203, 235
 samostalniški 83–84
 samostan 28, 53, 63, 66
Sclavi 214
Slavonicus (jezik) 25–26, 51, 201, 214
 sedanjik 78–81, 118–119
 semenišče 50–51, 202, 233
 silepsa 142, 158–159
 sinekdoha 142, 151, 158–159
singulare 78
 sinoda 29, 44, 56, 60–61
 sinonim 132–135, 139–140, 204
 sintaksa 151
 sinteza 142, 159
 sklad krajevnih imen 162–164
 skladnja 90–91, 97, 112, 125, 129, 131, 141–165, 234–235
 sklanjatev 74, 82–83, 116–117, 121, 125, 128, 132, 162–163, 235
 sklon 83–85, 115, 117, 121, 138, 143, 147–148, 151, 159, 162–165
Slavi 102–103, 116–117, 147–149, 157, 163, 190, 193, 214
Slavicus (jezik) 25, 31, 66, 89, 94–96, 102, 129, 142, 148, 151, 157, 169, 232
- Slavonicus* (jezik) 25, 26, 43, 62, 66, 95, 100, 102, 104–105, 117, 142, 169, 201, 214, 232
 slovanski 36, 38, 40, 76, 82, 94–96, 100, 169–222, 232, 236
 slovarčki 81, 116–117, 120, 132–140, 235
 slovenski 25, 232 (in drugod)
 sociolingvistični 11–13, 15–39, 227, 231
 soglasnik 101–104, 170, 173, 178–179, 186, 194, 196
 sopomenka 132, 138, 204
species 84, 114
 spol 83–85, 107–108, 115–117, 122, 126–128, 132–135, 138–139, 143, 148, 165, 216–217, 220, 237
 spoved 43, 52, 61–62, 71, 218, 233
 spregatev 74, 78–79, 81, 118–120, 132, 235
 stanovi 23, 33, 38–39, 41, 55, 93, 232, 234
 stanovska šola 46, 49
 stilistika 15
 stopnjevanje 84, 115
studia inferiora 50
 subjunktiv 78–82
 supin 89, 130, 155, 161
 Sveto pismo gl. Biblija
syntaxis 48, 142, 145, 150–151, 235
- škofija 12, 29–30, 34, 36, 38, 44, 56–58, 60–64
Škofjeloški pasijon 21, 69–70
 šola 12, 39, 41–52, 65, 88, 90, 96, 131, 182, 204, 206–207, 218, 222, 231–237
 štajerski 24, 33, 37, 93, 100, 205
 število 78, 80, 85, 117
 števnik 115, 122, 127, 142, 148, 150, 218, 235
 štipendija 50
 študent 67
- Tametsi* 29, 56, 57
 terminologija 52, 142, 168, 225
 tiskarna 35, 192, 228
 TO 1564 41, 250
 tožilnik 83–84, 116–117, 120–121, 130, 142–143, 147–150, 159, 161–163, 165
 tradicija 15, 30, 56, 67, 69, 71, 77, 83–84, 91, 103, 108, 173, 177, 191, 198, 212, 216, 220, 222, 224, 231, 237

- tradicionalni 172, 212, 215, 218, 220, 222–223, 231, 237
- trizložnica 204, 206, 209
- troglasnik 106
- trojezični 37, 184, 232
- trpni 82, 115, 125
- trški 30
- TT 1557 173, 250
- tuje : domače 102, 117, 170–172, 186–188, 219–221, 233–237
- tujka 17, 20, 39, 102, 104, 138, 140, 169–171
- tvorjeni 123, 125, 131, 235
- tvorni 149–150, 163
- učenec 43, 45–50, 66, 88, 96
- učitelj 23, 41–50, 55, 60, 68, 88
- učni jezik 41, 46
- univerza 38, 50, 60
- uporabnik 20–22, 26, 73, 77, 79, 83, 85, 90, 115, 117, 119, 229, 232, 234
- uradno pismo 32, 232
- urok 33
- vas 62, 66, 126
- velelnik 80, 118, 120
- verbum verbale/participiale* 81
- vernaculus* 49, 67–68
- vernik 20–24, 29, 36, 44, 58, 62, 232–233
- verouk 42–44, 233
- vezava (slovnična kategorija) 120–121, 129–130, 142, 147–150, 158–159
- veznik 81, 83–84, 115, 129, 158
- vikar 23, 34, 61–64
- vipavski 190–191
- višji (sloji/stanovi) 33, 49, 93, 96, 183, 222, 232, 234
- vocativus* 143, 144, 147
- Vulgata 17, 60
- vzgojno-izobraževalno središče (gornjegrajsko) 51
- windisch* (jezik) 25, 89, 97–98, 105, 126, 162, 183–185, 232
- začetnica (*elementale*) 42
- začetnica (mala/velika) 123, 185
- zaimek 83–85, 121–122, 125, 128–130, 143–144
- zdravamarija 64, 218
- zevga 163
- zgodovina jezika 11–13, 15, 30, 57, 168, 205, 227, 229
- zgodovina jezikoslovja 11–13, 15, 31, 167, 202, 217, 218, 227, 231
- zgodovina slovničarstva 11–13, 73, 81, 91, 233
- Zima in poletje* 67–68
- zlog 101, 104–109, 120, 159, 170, 186, 204–209, 218, 224–225
- zloženi 117, 128
- zloženska 168
- znamenje (naglasno) 99–101, 109, 123, 176, 178, 197, 208–209, 212, 214, 216, 222, 224, 237
- zvalnik 116–117, 126, 143–144, 147
- ženitni oklic 29
- župnik 23, 29, 33–34, 44, 55, 63–64, 169, 204, 215

Monografija *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: katoliška doba (1600–1758)* je nadaljevanje predstavitve razvoja in stanja slovnicearstva, jezikovne rabe in misli o jeziku na Slovenskem, ki jo je avtor začel z monografijo *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*, ki je izšla leta 2007 v isti zbirki.

V monografiji avtor pokaže, da prehod iz obdobja protestantizma v katoliško dobo z vidika zgodovine jezikoslovja in rabe jezika ni bil tako oster, kot bi lahko sodili na podlagi nekaterih kulturnozgodovinskih dejstev. Izročilo jezika slovenskih protestantskih piscev se je namreč iz različnih vzrokov ohranjalo tudi v obravnavani dobi.

Monografija obsega več vsebinskih sklopov. Najprej preveri, kako se je nadaljevalo izročilo slovenskih protestantskih piscev in kakšna pota je ubiral slovenski jezik v katoliški dobi. Opredeli sociolingvistične in zvrstnostne značilnosti jezikovnega gradiva, ki ga ima na voljo raziskovalec tega obdobja, ter pokaže, kako so se jeziki rabili glede na družbene položaje. Pregleda tudi, kako so slovenščino rabili v šolstvu, cerkvi in začetkih gledališke dejavnosti. Osrednji del raziskave je namenjen pregledu slovnice, nastalih v tem obdobju. Zadnji del pa obsega kritično izdajo in analizo vseh jezikoslovnih zapisov o slovenščini v tej dobi.

Linguistica et philologica

28

25 €

<http://zalozba.zrc-sazu.si>